

Маркази миллии конунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан

Қонунгузорӣ

Законодательство

№ 4, 2011

октябрь - декабрь

Нашрия аз ҷониби Вазорати Федеролии Олмон оид ба ҳамкорӣ ва рушд тавассути Барномаи «Дастгирии ислохоти ҳуқуқӣ ва судӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» дар Тоҷикистон «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» (Ҷамъияти олмонии ҳамкориҳои байналмилалӣ) маблағгузорӣ шудааст.

Издание финансировано Федеральным Министерством экономического сотрудничества и развития Германии посредством Программы «Поддержка правовых и судебных реформ в государствах Центральной Азии» в Республике Таджикистан «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» (Германское общество по международному сотрудничеству).

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Хайати тахририя

Сармухаррир

Главный редактор

Раҳимов М.З.

Абдуллоев Н.А.

Ализода З.

Баҳриддинов С.Э.

Бобоев У.Х.

Ғафуров А.Д.

Меликов У.А.

Менглиев Ш.М.

Неъматов А.Р.

Шарипов Т.Ш.

Мухаррирон:

Редакторы:

Ориёфар Т.С.

Таиров С.С.

Редколлегия

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Председатель Верховного суда Республики
Таджикистан
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ
Уполномоченный по правам человека в
Республике Таджикистан,
кандидат юридических наук
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
кандидат юридических наук, доцент
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридических наук

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» нашрияти Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 0137/мҷ ба қайд гирифта шудааст. Дар маҷалла маводи илмӣ, илмӣ-оммавӣ, таҳлилӣ, тафсири ба санадҳои меърию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақризҳо, саволу ҷавобҳо оид ба масъалаҳои ҳуқуқ ва маводи дигари вобаста ба ҳуқуқ ва давлатдорӣ ба таъб мерасанд.

Ҷонибдори густариши гуногунандеш будани маҷалла маъноӣ ҳамакидаи муаллифон будани хайати тахририяро ифода намекунад. Масъулият барои интихоб ва дақиқии фактҳо, далелҳо ва иқтибосҳо бар дӯши муаллифон аст.

Ба дастнависҳои, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақриз дода намешаванд. Дастнависҳо ба муаллифон баргардонида намешаванд.

Ҳангоми истифодаи маводи маҷалла истинод ба сарчашма ҳатмист.

Журнал «Законодательство» – издание Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан – зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Регистрационный № 0137/мч. В журнале публикуются научные, научно – популярные, аналитические статьи, комментарии к нормативным правовым актам Республики Таджикистан, рецензии, вопросы и ответы, связанные с законодательством, а также другие материалы, относящиеся к государственности и праву.

Точки зрения редакционной коллегии и авторов не всегда совпадают. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются.

При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

Назарияи ҳуқуқ. Ҳуқуқи конституционӣ. Ҳуқуқи молия	Теория права. Конституционное право. Финансовое право
Диноршоев А.М. Актуальные вопросы начала жизни: проблемы теории и законодательного регулирования...4	
Камолов И.И. Правовые позиции и нормативность решений Конституционного Суда Республики Таджикистан	12
Гафуров А.Д. Некоторые теоретические и правовые проблемы финансового права развивающихся стран...16	
Ҳуқуқи байналмилалӣ	Международное право
Абдуллоев Ф. Актуальные вопросы формирования и деятельности судебных органов Содружества Независимых Государств и Евразийского экономического сообщества	24
Табаров Ф.Д. Некоторые вопросы создания и деятельности Содружества Независимых Государств как международной региональной организации.....	32
Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Криминалистика	Уголовное право. Криминалистика
Шарипов Т.Ш. Иҷрои ҷазо ва истифодаи таъсиррасонии ислоҳӣ	38
Камолов З.А. Таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ ва тақсим намудани онҳо ба муассисаҳои ислоҳӣ	45
Сафаров А.И. Некоторые противоречия в новом законодательстве Республики Таджикистан о борьбе против легализации преступных доходов	49
Ҳуқуқи граждони ва ҳуқуқи соҳибкорӣ	Гражданское право и предпринимательское право
Махмадхонов Т. Понятие и признаки коммерческой тайны	52
Сангинов Д.Ш. Назаре ба пайдоиши институти нави ҳуқуқ - «Ҳуқуқи сайёҳӣ» дар низоми ҳуқуқи Чумхурии Тоҷикистон	58
Бобоев Ҷ. Қ. Роҷеъ ба баъзе масъалаҳои ҳуқуқи соҳибкории хурд дар Чумхурии Тоҷикистон	66
Минбари олимони ҷавон	Трибуна молодых ученых
Сафаров Ю. К вопросу о понятии гражданско-правовой ответственности за нарушения земельного законодательства	71
Таҳлили қонунгузорӣ	Анализ законодательства
Маҳмудов И.Т., Хочаева Н.Б. Масоили такмили танзими ҳуқуқи бобҳои 9-ум ва 10-уми ҚМҶ Чумхурии Тоҷикистон	74
Бадридинов А.Х. Мувоҳида ва баробарии тарафҳо дар муҳофизати судии ҷиноятӣ	79
Таҷрибаи хориҷа	Зарубежный опыт
Шаршун В.А. Государственная система правовой информации Республики Беларусь: понятие, правовое регулирование и перспективы развития	84
Махиева А.Х.. Актуальные проблемы определения места согласия, ошибки и заблуждения, состояния в системе юридических фактов гражданского права Кыргызской Республики	93
Таҷрибаи судӣ	Судебная практика
Ҷамъбасти таҷрибаи судӣ роҷеъ ба парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба авбошӣ дар нимсолаи аввали соли 2010	100
Тафсир	Комментарии
Тафсири Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»	111
Тақриз	Рецензия
Азизкулова Г.С. Рецензия на монографию С.Г. Мамедова «Источники военного права в Азербайджане в XII-XVвв». Баку, 2008, 233с.....	142
Навигарихо дар қонунгузорӣ	Новое в законодательстве
Навигарихои қонунгузорӣ дар соҳаи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ ва фарҳанг	146
Навигарихои қонунгузорӣ дар соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист	148
Иттилоот	Сообщения
Мизи мудаваар бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсияи (Сарқонуни) Чумхурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Нақши Конститутсияи Чумхурии Тоҷикистон дар рушди қонунгузории миллий»	150
Мизи мудаваар доир ба мавзӯи «Ҳуқуқи корпоративӣ: назария, қонунгузорӣ ва таҷриба»	151
Рушди муносибатҳои байналмилалӣ Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон	153

Диноршоев А.М.,
заведующий кафедрой конституционного права
юридического факультета Таджикского
национального университета
кандидат юридических наук, доцент

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЧАЛА ЖИЗНИ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқи табиӣ, оғози ҳаёт, марг, кӯдак.

Ключевые слова: Право на жизнь, естественное право, начало жизни, смерть, ребенок.

Keywords: Right to life, natural law, the beginning of life, death, child.

Мысль о том, что жизнь человека это самая большая ценность на земле, столь же стара, как и сама история человечества. Правда, это понимание безотказно действует в отношении человека к своей собственной жизни и дает сбой, когда речь идет о жизни другого человека. Некоторые преступники – убийцы охотно берут на себя решение вопроса о жизни и смерти отдельного человека, а некоторые правители устраивают массовые уничтожения людей по какому-либо признаку – расы, вероисповедания и др. т.е. – геноцид народа. Самой спорной остается проблема законного лишения жизни человека совершившего преступление – смертной казни.¹

Еще издревле люди самостоятельно боролись за выживание. Самосуд, самозащита с помощью силы и хитрости обеспечивали права на жизнь у первобытных людей. Борьба за выживание в диких и варварских племенах являлась единственным параметром признания и защиты права на жизнь у самых древних людей.

Чуть позже мировые религии стали, последовательно вводить тезис «не убей» в свои правовые и религиозные учения. В последующем мистики, философы, поэты и величайшие умы человечества, выказывая простые обыденные фразы относительно священности жизни, внесли свою лепту в развитие человечества и разумности сохранения жизни. Под лозунгом священности жизни пророки пропагандировали

новые веры, эмиссары распространяли коренные идеи, намного позже на тяжести авторитета этого права совершались и великие революции эпохи буржуазии и были приняты первые международные документы в области прав человека. Но проблема ее защиты и обеспечения все же остается актуальной по сей день. Ибо человечество еще не дожило до того уровня, чтобы однозначно понять священность этого права, права с которого начинается жизнь. Право на жизнь это право, от которого производны все остальные права человека, и без которого значения и сущность всех остальных прав теряется.

Право на жизнь является правом первого поколения и входящее в группу личных прав человека. Оно представляет собой абсолютную ценность мировой цивилизации.

Право на жизнь – это естественная, неотъемлемая от человека возможность защиты неприкосновенности жизни и свободы распоряжаться ею, гарантированная нормами внутреннего законодательства и международно – правовыми актами.

Международное сообщество, признавая право на жизнь в качестве прирожденного права, устанавливает основные критерии, по которым каждое государство, заявляющее об уважении прав и свобод человека, должно определять свою позицию в отношении жизни каждого индивидуума.²

¹ Утяшев М.М., Утяшева Л.М. Права человека в современной России. – Уфа, 2003. - С.137.

² Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики /Под ред. проф. Рудинского Ф.М. - М., 2006. - С.79.

Во Всеобщей Декларации прав человека рассматриваемая проблема изложена в статье 3 следующим образом: Каждый человек имеет право на жизнь, на свободу и личную неприкосновенность.

В Международном Пакте о гражданских и политических правах эта императивная формулировка получила более реальное звучание, она конкретизирована, как это и задумывалось авторами Хартии прав человека.¹

Статья 6 Международного пакта о гражданских и политических правах закрепляет следующие положения:

1. Право на жизнь есть неотъемлемое право каждого человека. Это право охраняется законом. Никто не может быть произвольно лишен жизни.

Комитет Организации Объединенных Наций по правам человека в своих комментариях отмечает, что право на жизнь, провозглашенное в первом пункте статьи 6 Международного пакта о гражданских и политических правах, является основополагающим правом, от которого не допускается никаких отступлений даже во время чрезвычайного положения в государстве.²

Любое цивилизованное общество и современное государство в качестве одного из основных прав признает право человека на жизнь. Согласно ч. 2. ст. 5 Конституции РТ «Жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны». Дальнейшая регламентация права на жизнь в Конституции РТ дается в ч.1 ст.18, которая устанавливает, что «Каждый имеет право на жизнь».

Конституция РТ основное внимание уделяет двум основным аспектам права на жизнь – наличие этого права, исходящего из принципа естественности, т. е. принадлежность данного права каждому от рождения и неотчуждаемости, неотъемлемости права на жизнь.

Таким образом, содержание права на жизнь состоит из наличия права на жизнь (ч.1 ст.18), обязанности всех обеспечить это право (ч.1.ст.5) и обязанности всех сохранять его. Если наличие права выступает как абсолютное право представляющей всем одинаковые возможности с момента рождения иметь это пра-

во, то неотчуждаемость и неотъемлемость означает, что человек неразрывно связан со своим правом и они не могут быть никем и никаким образом отняты у него. Государство, власть, насилие не может отнять право на жизнь, - оно в худшем случае может отнять саму жизнь. И сам человек не может отказаться от своих неотъемлемых прав. Невозможно написать и заверить у нотариуса отказ от своего естественного права «Я, такой-то отказываюсь от своего естественного права на жизнь»³

Процесс обеспечения права на жизнь в национальном законодательстве не ограничивается Конституцией. Право на жизнь обеспечивается комплексом правовых средств, закрепленных как в Конституции, так и в отраслевом законодательстве, и прямо или опосредованно направленных на поддержание и обеспечение жизни человека.

Во – первых, это конституционные гарантии, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека, государственную поддержку малообеспеченных граждан и иные гарантии социальной защиты.

Во – вторых, это правовые нормы, определяющие границы применения опасных для жизни и здоровья людей препаратов, орудий, механизмов и физической силы.

В – третьих, это меры ответственности, установленные за действия, причиняющие вред жизни и здоровью человека или создающие опасность причинения такого вреда.⁴

Вместе с тем следует, отметить, что ни национальное, ни международное законодательство, определяя право на жизнь, в качестве стержневого права, указывая на его отличительные черты, не дают понятия права на жизнь. Что подразумевается под этим правом, когда оно начинается и когда завершается и какие аспекты можно включить в качестве необходимых элементов признания существования этого права?

Человек – это живая система, представляющая собой совокупность физического и духовного, природного и социального, наследственного и приобретенного. Как живой организм, человек подчиняется биологическим (биофизическим, биохимическим, физиологическим) закономерностям, на уровне личности человек

¹ Утяшев М.М., Утяшева Л.М. Права человека в современной России. – Уфа, 2003. - С.138.

² Замечания общего порядка, принятые Комитетом ООН по правам человека. №6 от 1982 г. и 14 от 1984 г. к статье 6 МПГПП.

См. сайт: <http://www.ohchr.org/english/bodies/treaty/comments.htm>

³ Азаров А., Ройтер В., Хюфнер К. Права человека. Международные и российские механизмы защиты. - М., 2003. - С.16.

⁴ Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека. - М., 2006. - С.115.

обращен к социальному бытию, с его закономерностями. Для уяснения сущности жизни нужно проанализировать биологические и социальные механизмы, лежащие в ее основе.¹

Еще в XVII веке философ Дж.Локк говоря о жизни человека отметил «жизнь человека это его собственность». Другие отметили, что это некорректное понимание феномена жизни. В действительности же жизнь не собственность индивидуума, а то загадочное и бесценное явление, дар природы, что позволяет материи дышать, самовозрастать, обретать способность действовать, мыслить, творить, любить и ненавидеть, воспроизводить саму себя и условия своего функционирования.²

Ф. Энгельс определял жизнь как «способ существования белковых тел, и этот способ существования заключается по своему существу в постоянном обновлении их химических составных частей путем питания и выделения»³.

В Малой советской энциклопедии жизнь определяется как «особая форма движения материи, возникающая на определенном этапе ее исторического развития и свойственная сложным белковым телам».⁴

Л.Н. Линик определяет жизнь как физиологическое существование человека или животного.⁵

М.Н. Малеиной жизнь представляется как высшее нематериальное благо, возникающее с момента отделения жизнеспособного ребенка от организма матери и продолжающееся в течение функционирования головного мозга.⁶

Биологическое в человеке – это осуществляющаяся на основе обмена веществ жизнедеятельность организма, это физиологический и анатомо-морфологический механизм удовлетворения естественных потребностей организма и его приспособлений к внешней среде на основе нервно-психической деятельности. К внутренним биологическим особенностям человека, как природного организма, относятся и те

генетические механизмы, которые способствуют формированию определенной «программы» его жизнедеятельности и развития, определяют половые и возрастные различия людей, влияют на состояние физического и психического здоровья и т. д.⁷

Биологическое в человеке входит в структуру жизни и составляет ее внутреннюю естественную основу, преобразуясь через социальное бытие, оно создает основу социальной жизнедеятельности людей.

Определение того, что сущность человека не нечто абстрактное, присущее индивиду, а совокупность всех общественных отношений⁸, – основа научного понимания человека.

Понимание жизни человека, как биологического и социального диалектического единства, позволяет дать следующее определение: жизнь человека – это саморегулирующийся, социально интегрированный, взаимосвязанный с окружающей средой процесс, осуществляющийся на основе многоуровневой живой системы высшей степени сложности (человек)⁹.

Интересным представляется подход к данному вопросу с точки зрения религиозных учений. В частности сура 22 Корана (Аль-Хаджж) гласит: «О люди! Если Вы в сомнении относительно Воскрешения, то ведь Мы создали вас из праха, потом из капли семени, потом из эмбриона, потом из куска мяса получившего форму, чтобы показать вам (Наше всемогущество). И мы помещаем в утробах, что хотим, на определенный срок. Потом мы выводим вас младенцами, а потом даем достигнуть зрелости».¹⁰

Комментаторы Корана, в частности, так трактуют содержание данной суры. Сначала человек был сотворен из земли, потом последовал процесс размножения через каплю семени. Это значит, что человек сотворен из капли семени, причем его тело состоит из элементов, встречающихся в земле. (Маудуди).

Этапы физического роста человека от ничего до завершения его жизненного цикла описаны словами, точность, красоту и выразительность которых лучше всего оценят биологи. Одновременно с физическим ростом происходит

¹ Исаева В. Понятие, содержание и юридическая природа права человека на жизнь //Право и жизнь. Электронная версия. См. сайт: www.law-n-life.ru

² См. Мутагиров Д.З. Права и свободы человека. - М. 2006. - С.142.

³ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. Т. 20. - С.635.

⁴ Цит. по книге: Права человека. Учебник для вузов. Под ред. Холикова А.Г., Диноршоева А.М. Душанбе 2008 г. С. 132.

⁵ Линик Л.Н. Конституционное право на жизнь: введение в теорию. Монография. - Чебоксары, 1995. - С.14.

⁶ Малеина М.Н. Личные и неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - 2-е изд., испр. и доп. - М., 2001. - С.61.

⁷ Изуткин А.М., Царегородцев Г.И. Единство социального и природного в жизнедеятельности человека //Вопросы философии. 1976. № 8. - С.76.

⁸ См.: К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. Т.42. - С.265.

⁹ См.: Линик Л.Н. Конституционное право на жизнь: введение в теорию. Монография. - Чебоксары, 1995. - С.18.

¹⁰ Цит. по. Значение и смысл Корана. В 4-х томах. Т.3. М.2002. Перевод: Абдель Салам алб-Манси, Сумайя Афифи.

внутренний рост человека, причем в похожих этапах и благодаря созидательной деятельности Аллаха (Юсуф Али).

«Алака» значит дословно «прикрепляться, удерживаться», что очень хорошо выражает прикрепление оплодотворенной яйцеклетки к слизистой матке. Не имея точных знаний о процессах в матке прежние толкователи переводили «алак» как «сгусток крови».

Это указание на разные этапы развития эмбриона Табари объясняет выражение «гайр мухаллака» (дословно- неоформившийся), как этап, на котором эмбрион еще не имеет индивидуальной жизни, или же словами «когда в него еще не вдохнули душу». (Асад).

Это значит мужской или женский пол, красивый или некрасивый ребенок и т.д. в чем заключены бесчисленные тайны наследства и генетики. (Юсуф Али).

Для своего окончательного формирования он отторгается маткой (Кутб).

Аллах вызывает все это развитие и эти этапы. Он же воспитывает человека. (Дарйабади).¹

Из всего изложенного можно прийти к выводу, что Аллах подарил человеку благо жизни и сделал главной целью полное и частичное, духовное и материальное сохранение, защиту жизни, которую провозгласил ислам и о которой поведали посланники Всевышнего.²

Для уяснения содержания жизни необходимо определить, в какой момент начинается и заканчивается жизнь, поскольку это имеет важное значение для законодательства. На этой почве возникает много споров. Одни считают, что субъективные права ребенка могут возникнуть лишь с рождения, другие – у эмбриона, т. к. он генетически отличен от матери³, телесно самостоятелен, т. к. не является частью организма матери и способен к саморазвитию⁴.

Над проблемой установления биологических и временных рамок жизни в разное время работали многие ученые. Так, М.Д. Шаргородский придерживался мнения о том, что жизнь человека начинается с началом дыхания и с момента отделения пуповины⁵. А.А. Пионтков-

ский полагал, что человеческая жизнь начинается с началом процесса родов⁶. Существует немало религиозных и философских воззрений, согласно которым жизнь человека начинается с момента появления зародыша, и искусственное прерывание беременности рассматривается как убийство (ст. 4 Американской Конвенции о правах человека)⁷.

В настоящее время факт рождения связывается с отделением плода от тела матери. Однако ребенок может родиться мертвым. Медики используют такой термин, как «живорожденность», то есть наличие безусловных врожденных рефлексов: сосания, глотания, мигания, чихания, акта дефекации и мочеиспускания и др.⁸

Определение момента утраты права на жизнь и момента смерти позволяет ответить на вопрос, с какого момента человек перестает быть субъектом права. Большая советская энциклопедия дает следующее определение смерти: смерть – это прекращение жизнедеятельности организма и вследствие этого гибель индивидуума как обособленной живой системы, сопровождающаяся разложением белков и других биополимеров, являющихся основным материальным субстратом жизни.

Гарвардским медицинским центром в 1968 г. было предложено считать человека мертвым в случае констатации смерти головного мозга⁹. Это положение было закреплено в Сиднейской декларации Всемирной медицинской Ассоциации 9 августа 1968 г.¹⁰ и в дальнейшем было узаконено многими государствами.

Смерть мозга – признак так называемой биологической смерти человека, иными словами, когда жизненно важные функции организма находятся в состоянии необратимых изменений, хотя сердечная и дыхательная деятельность могут еще длительное время поддерживаться медикаментозными средствами и специальной аппаратурой

В случае клинической смерти человека

¹ Цит. по. Значение и смысл Корана. В 4-х томах. Т.3. М.2002. Перевод: Абдель Салам алб-Манси, Сумайя Афифи.

² Мухаммад аль-Газали. Права человека в исламе. М., 2006 С.26.

³ Попов Д.В. Эмбриология о начале человеческой жизни //www.pms.orthodoxy.ru.

⁴ Статус эмбриона //Официальный сайт «Мир здоровья». www.herpes.ru.

⁵ Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. - М., 1948. - С.59.

⁶ Пионтковский А.А. Преступления против личности: Учебное пособие. - С.9.

⁷ Права человека. Сборник универсальных и региональных международных документов. - М., 1990. - С.143.

⁸ См.: Справочник фельдшера /Под ред. А.Н.Шабанова. - М., 1976. - С.303.

⁹ A Definition of Irreversible Coma: Report of the Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School to Examine the Definition of Brain Death //Journal of the American Medical Association. 1968. Vol. 205. - P.337.

¹⁰ Сиднейская декларация относительно констатации факта смерти //Сборник официальных документов Ассоциации врачей России. - М., 1995. - С.8.

постепенно угасают все жизненные функции, что выражается в остановке сердечной и дыхательной деятельности. Через 3-5 минут изменение жизненно важных органов вследствие обескровливания и, следовательно, необратимого расстройства обмена веществ, приведет к биологической смерти. Однако современная медицина способна вернуть человека к жизни с помощью реанимационных мероприятий. Это состояние во многих случаях обратимо, и человеку должна оказываться помощь, так как и в таком состоянии он является субъектом права.

К 1994 г. критерий смерти головного мозга, как биологической смерти человека, был узаконен лишь в 28 государствах¹. В 1994 году новый критерий был законодательно закреплен уже почти во всех штатах США, Германии, Индии, Японии.

Именно с момента смерти человека начинают действовать все правовые последствия, связанные с прекращением его субъективных прав и обязанностей. По мнению М. Ковалева и И. Вермеля, окончательное определение смерти могло бы выглядеть так: «Смертью индивида считается полное и необратимое прекращение деятельности коры головного мозга, обусловленное гибелью его клеток и констатируемое комплексом выработанных современной медициной средств и способов, с очевидностью и несомненностью доказывающих ее наступление»².

Таким образом, при определении конца жизни современное право исходит из того, что сущностью сознательной человеческой жизни является его психика, заложенная в деятельность мозга, а потому смерть мозга принята в качестве критерия смерти человека.

Содержание права на жизнь, по мнению М.Н. Малейной, заключается в правомочии на сохранение жизни и распоряжение жизнью³. Е.А. Лукашева рассматривает это право как право личности на свободу от любых незаконных посягательств на ее жизнь со стороны государства, его представителей либо частных лиц, а также право личности на свободное распоряжение своей жизнью⁴. Л.Н. Линик полагает, что

в содержание этого права включается защита и содействие жизни⁵. Таким образом, можно констатировать отсутствие единого подхода к юридическому определению права на жизнь.

В целом право на жизнь занимает важное место в системе конституционных прав и свобод, которое определяется тем, что нарушение этого права влечет ущемление и других прав и свобод, закрепленных Конституцией.⁶

Эти и многие другие проблемы, возможно и сдерживают законодателя от дачи точной и единообразной формулировки границ этого права. Но такая ограниченность не мешает представителям юридической науки, говорить о своих соображениях относительно единого понимания этого простого, но в то же время очень сложного явления - права на жизнь.

Современный мир, бурно развивая отношения человека к самому себе, нередко превращает право на жизнь в правовом аспекте в право собственности. Например, право человека самостоятельно распоряжаться своим телом развилось до такой степени, что неизбежно привело к превращению права на жизнь в одну из разновидностей права собственности. Отношения человека со своим телом на основе достижений современной медицины по пути «модернизаций», «реставраций» и даже «фундаментальной реконструкции» изменило функциональные возможности организма и вдобавок этого, по мнению В.И. Крусса, проблемы права на смерть, изменение пола, гомосексуальные контакты, трансплантация органов, употребление наркотиков или психотропных средств, право на искусственное репродуктивное, стерилизацию, аборт и клонирование⁷... по своему осложняют проблему познания права на жизнь в области права.

Конечно, указанные проблемы затрудняют единое понимание права на жизнь, но и они не могут препятствовать установлению общей универсальной карты познания права на жизнь. Каждое направление науки сквозь призму своих закономерностей дает понятие права на жизнь.

д.ю.н. Е.А.Лукашева. - М., 2003. - С.143.

⁵ Более подробно см.: Линик Л.Н. Конституционное право гражданина Российской Федерации на жизнь. Дис. ... канд. юрид. наук. 1993.

⁶ Более подробно см.: Исаева В. Понятие, содержание и юридическая природа права человека на жизнь //Право и жизнь. Электронная версия. См. сайт: www.law-n-life.ru

⁷ Красс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы //Государство и право. 2000. №10. – С.43.

¹ Pallis C., Harley D. ABC of Brain – stem Death //2nd ed., BMJ Publishing Group. London, 1995. - P.40-43.

² См.: Ковалев М., Вермель И. Юридическое определение смерти //Здоровье мира. 1982. № 11. - С.5.

³ Малейна М.Н. Личные и неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - 2-е изд., испр. и доп. - М., 2001. - С.62.

⁴ Права человека: Учебник для вузов /Отв. ред. чл.-корр. РАН,

С точки зрения права, право на жизнь - это комплекс национальных и международных норм права признающий естественность и всеобъемлющий характер права на жизнь, охраняющий неприкосновенность и неотчуждаемость ее с момента рождения до естественной смерти.

К числу наиболее дискуссионных и сложных вопросов в сфере права на жизнь относится вопрос начала жизни. Его единообразное понимание необходимо, прежде всего, для правильного применения правовых норм об ответственности за преступления против жизни.

Согласно статье 18 Конституции РТ, каждый имеет право на жизнь, которое возникает с момента рождения и продолжается до его смерти. Но объем содержания этого права вызывает, как было отмечено, бурные дискуссии в научных кругах. Ведь всякий раз, когда человек сталкивается с неведомым ему доселе объектом, одна из первых мыслительных операций, которую ему приходится проделывать, – это установление того, является ли этот объект живым или неживым. Различие между живым и неживым принадлежит к числу наиболее фундаментальных и значимых разграничительных линий для нашего восприятия внешнего мира, для ориентации в нем и взаимодействия с ним¹.

Некоторые ученые считают, что началом жизни человека следует считать пребывание в утробе матери, другие – момент рождения, третьи признают началом жизни сам процесс рождения. С точки зрения современной биологии и эмбриологии человек, как биологический индивидуум, формируется сразу после слияния родительских половых клеток, когда образуется неповторимый набор генов.

По мнению некоторых авторов, «определение момента рождения и смерти вообще не составляет предмета юридической науки, поскольку речь идет о чисто физиологических понятиях. Для права важно лишь, что с момента, когда гражданин считается родившимся, а медицина, как правило, руководствуется в этом случае критерием начала самостоятельного дыхания, ребенок приобретает гражданскую правоспособность»².

В данном вопросе мы солидарны с позицией высказанной И.Х. Бабаджановым который отмечает, что поскольку вопрос определения

момента рождения и смерти определяют не только начало и конец физиологической, но и правовой жизни каждого лица, его существование в качестве самостоятельного и полноправного субъекта права, все аспекты любой из проблем, связанных с рождением и смертью человека, нуждаются в самом тщательном анализе и всестороннем правовом регулировании.³

Данная позиция не бесспорна, ведь подобно тому, как право определяет момент наступления смерти, невзирая на то, что смерть, действительно, прежде всего, физиологическое понятие, оно должно решить вопрос и о моменте возникновения жизни.

Несмотря на то, что понятие «ребенок» рассматривается в социальном контексте, с правовой точки зрения, очень важно дать определение этого термина или хотя бы обозначить его временные границы, так как ребенок, как личность, пользуется специальными правами, которые ему присущи только в данный период. Трудность такого определения заключается в том, что существующие между государствами большие различия в сферах культуры, в вопросах религии, в политических и правовых системах (разные законодательства в отношении аборт) делают невозможным точное определение понятия «ребенок», которое могло бы удовлетворить все заинтересованные стороны.

Традиционно понятие «ребенок» связывается с возрастным критерием, т. е. существует определенный период времени, в течение которого человек считается ребенком. Жизнь ребенка как человека, достаточно развитого физиологически и жизнеспособного, но еще не родившегося, фактически не защищена правом, так как момент начала его жизни определен лишь появлением на свет.

В силу закона, защита права на жизнь начинается с момента рождения ребенка, но законодательство не регулирует вопросы, связанные с защитой прав человеческого эмбриона. Однако эмбриональное существование человека не является юридически безразличным фактом, в связи, с чем возникают практические и теоретические проблемы: характер правовой охраны интересов зачатого, но еще не родившегося ребенка, предпосылки и объем этой охраны, ее законодательное урегулирование и др.⁴

¹ Более подробно см.: Ведение в философию: Учебник для высших учебных заведений. - М., 1989.

² Гражданское право. Ч. 1. /Под ред. Ю.К.Толстого, А.П.Сергеева. СПб., 1996. - С.91.

³ Бабаджанов И.Х. Право на жизнь как юридическая квинтэссенция витальных возможностей человека. Душанбе 2010. С. 102.

⁴ Более подробно см.: Веберс Я.Р. Осуществление и защита личных и имущественных прав. Ученые записки. Том № 107.

Некоторые авторы рассматривают плод, находящийся в утробе матери, независимо от срока его развития, в качестве физиологической части организма, которым она вправе распоряжаться по своему усмотрению. Известно, что как биологическая структура эмбрион не тождествен никакому женскому органу, поскольку он есть человеческое существо, растущее в теле матери, генетически от него отличное. Кровь матери не может проникнуть внутрь эмбриона, по ее составу и группе, по генетике каждой клетки своего тела эмбрион отличен от матери. Человеческий эмбрион обладает особым онтологическим статусом: он – «потенциальный человек».

В таких ситуациях как медицинское, так и юридическое определение того существа, которое находится в материнском чреве (плода либо ребенка), не будет исключать возможности ошибки, следствием которой зачастую является посягательство на жизнь человека. Следовательно, те дети, чье правовое положение не является статусом ребенка, автоматически теряют естественные права человека, в первую очередь право на жизнь¹.

Установление временных и биологических границ жизни – сложная проблема, над которой в течение многих лет работали ученые и практики самых разных специальностей и которая в разное время получала различное разрешение. Нынешний уровень медицинской науки позволил записать в статье 10 Закона РТ от 30.07.2007 г. «О трансплантации органов и (или) тканей человека», что заключение о смерти дается на основе констатации необратимой гибели всего головного мозга (смерть мозга) установленной в соответствии с процедурой, утвержденной уполномоченным органом. Этим критерием должны руководствоваться, в частности, медицинские работники, решая вопросы, связанные с необходимостью продолжения или прекращения лечения.

Если конец человеческой жизни определяется прекращением функции мозга, почему не отметить начало жизни тем же образом?

Итак, думается, вполне целесообразно говорить о защите жизни ребенка (начальном моменте его появления в данном статусе) в более ранний период его развития, в том числе внутриутробный, который, согласно физиологиче-

ским законам, позволяет констатировать начало жизни человека в объективном мире.

Международно-правовые и межрегиональные акты не освещают вопрос временных критериев появления права того или иного субъекта на жизнь. Исключение составляет лишь Американская конвенция о правах человека, которая провозглашает право на уважение жизни человека с момента зачатия².

В Женевской декларации, которая была принята в сентябре 1984 г. на 2-й генеральной ассамблее Всемирной медицинской ассоциации и с небольшими изменениями и дополнениями существует в настоящее время и является фактически Международной клятвой медицинских работников, говорится: «...я буду проявлять абсолютное уважение к человеческой жизни с момента зачатия и никогда, даже под угрозой, не использую своих медицинских знаний в ущерб нормам гуманности». Следовательно, человеческая жизнь признается таковой с момента зачатия.

Согласно ст. 1 Конвенции о правах ребенка, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 20.10.1989 г., «ребенком признается каждое человеческое существо до достижения 18-летнего возраста, если по закону оно не достигает совершеннолетия ранее». Начальный момент, с которого следует признать человеческое существо ребенком, не установлен.

В Преамбуле «Конвенции о правах ребенка»³ говорится: «Ребенок, ввиду его физической и умственной незрелости, нуждается в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения». Преамбулой устанавливается, что ребенком является не только рожденное человеческое существо, но и находящееся в утробе матери. Человек зачатый и человек родившийся – это один и тот же человек, в своем развитии прошедший две стадии.

Декларация прав ребенка, принятая ООН 20.11.1959 г., провозглашая принцип: «Ребенок должен пользоваться благами социального обеспечения. Ему должно принадлежать право на здоровый рост и развитие; с этой целью специальные уход и охрана должны быть обеспечены как ему, так и его матери, включая надлежащий дородовой и послеродовой уход...», – закрепля-

² Права человека. Сборник универсальных и региональных международных документов. - М., 1990. - С.143.

³ Конвенция о правах ребенка (Нью-Йорк, 20 ноября 1989г.) // Опубликовано в издании ООН (Нью-Йорк, 1992).

¹ Более подробно см.: Диссертация Микитовой Е. «Особенности правового статуса ребенка в Российской Федерации». 2004.

ет положение о том, что ребенок признается таковым и до родов.

Итак, можно сделать вывод, что началом жизни следует считать не момент рождения че-

ловека, а достижение внутриутробным плодом определенного этапа развития, при этом достигший определенного уровня развития плод должен быть признан человеческим существом.

Аннотатсия

Масъалаҳои ақтуалии оғози ҳаёт: масоили назариявӣ ва танзими ҳуқуқӣ.

Дар мақолаи мазкур ақидаҳои мухаталиф оиди оғози ҳаёт, ки дар доктринаи ҳуқуқ мавҷуданд, баррасӣ гардидаан. Ҳамзамон муаллиф меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро вобаста ба масъалаи оғози ҳаёт таҳлил намудааст.

Аннотация

Актуальные вопросы начала жизни: проблемы теории и законодательного регулирования.

В настоящей статье рассматриваются существующие на сегодняшний день в правовой доктрине точки зрения относительно вопроса определения начала жизни. Вместе с тем автор проанализировал действующие международно-правовые акты и нормативные правовые акты Республики Таджикистан на предмет определения начала жизни.

Annotation

This article discusses the currently existing legal doctrine in view at finding origins of life. However, the author has analyzed the existing international legal acts and regulations of the Republic of Tajikistan to determine the beginning of life.

Камолов И.И.,
*ассистент кафедры теории и истории
 государства и права юридического факультета
 Таджикского национального университета
 кандидат юридических наук,*

ПРАВОВЫЕ ПОЗИЦИИ И НОРМАТИВНОСТЬ РЕШЕНИЙ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: *Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳатмият, қатъият, меъёрият.*

Ключевые слова: *Конституционный суд Республики Таджикистан, решение Конституционного суда Республики Таджикистан, обязательность, окончательность, нормативность.*

Keywords: *The Constitutional Court of the Republic of Tajikistan, the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan, binding, final, normativity.*

Для адекватного осмысления и эффективного применения решений Конституционного суда Республики Таджикистан в практической деятельности необходимо сформировать комплексное представление о присущих им свойствах. Каждый правовой акт обладает собственным набором характеристик, выделяющих его из общей массы и определяющих его юридическую силу и правовую природу¹. Таким образом, правовую основу деятельности Конституционного суда в Республике Таджикистан образуют Конституция Республики Таджикистан и Конституционный закон РТ «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 3 ноября 1995 г.² (далее - Закон о Конституционном суде), и поэтому общепринятым считается то, что юридические свойства и правовые последствия решений Конституционного суда Республики Таджикистан должны изучаться

на основе положений именно этих документов. По справедливому замечанию Халикова К.Н. «Конституционный суд Республики Таджикистан - это новый институт независимого Таджикистана образование, которого предусмотрено Конституцией Республики Таджикистан 1994 года»³.

В соответствии со статьей 16 Закона о Конституционном суде «акты Конституционного суда Республики Таджикистан являются окончательными, обжалованию не подлежат и обязательны к исполнению всеми органами, предприятиями, учреждениями, организациями, политическими партиями, иными общественными объединениями, должностными лицами и гражданами, к которым они обращены. Неисполнение их влечет ответственность по закону. Весьма характерно, что законодатель поместил эту норму в главу 4 Закона о Конституционном суде, которая содержит компетенцию Конституционного суда Республики Таджикистан. Это позволяет нам рассматривать обязательность решений Конституционного суда в качестве их не основного свойства, а в рамках его компетенции, что является частным проявлением общего правила об обязательности исполне-

¹ См; Конституция, закон, подзаконный акт. М., 1994. С.44-58; Лучин В. О., Мазуров А. В. Указы Президента РФ: основные социальные и правовые характеристики. // Закон и право. 2000. С.6-107; Ковачев Д. А. Закон и исполнительный акт // Очерки конституционного права иностранных государств. Учебное и научно-практическое пособие / Отв. ред. Д. А. Ковачев. М., 1999. С. 41-44

² Вedomости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1995. № 21. Ст.223; Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1997. №9. Ст.110; 1998. №10. Ст. 111, 115; 2000. №6. Ст.349. 2001. №4. Ст.200; 2004. №2. ст.43; 2006. №3. Ст. 142; 2007. №7. Ст.650; 2008. №3. Ст. 180. №10. Ст.794; 2009. №7-8. Ст.488

³ Халиков К.Н. Роль Конституционного суда в обеспечении верховенства Конституции Республики Таджикистан. // Государство и Право. №3. Душанбе. 2007.

ния судебных актов в Республике Таджикистан. Вышеуказанное правило вытекает из принципа разделения властей и основанного на нем принципа независимости суда (ст. 87 Конституции Республики Таджикистан)¹.

Однако обязательность решений Конституционного суда носит иной характер, чем обязательность решения суда общей юрисдикции или экономического (арбитражного) суда. По мнению Бирюковой Л.Г. «Эта разница обусловлена принципиальными различиями в сфере действия решений судов общей юрисдикции и арбитражных судов - с одной стороны и решений Конституционного суда - с другой. Решения судов общей юрисдикции и решения арбитражных судов касаются только правоотношений в связи с конкретными делами и не применяются при разрешении других дел»².

Так, в зависимости от решения Конституционного суда оспоренная правовая норма либо утрачивает силу из-за несоответствия Конституции, либо сохранит свое действие. Поэтому решения Конституционного суда распространяются не просто на какие-то отдельные случаи применения оспоренных норм - они имеют точно такую же сферу применения, как и сами эти нормы³. С учетом этого было бы уместным предать в Законе о Конституционном суде, решениям Конституционного суда РТ не просто обязательный, а общеобязательный характер. А что касается заголовка статьи 16 Закона о Конституционном суде думается, что он носит слишком конкретный характер, истекающий из ее компетенции в целом. С другой стороны он показывает в решениях Конституционного суда то, что свойственно любому судебному акту, принимаемому в РТ, и не учитывает существенной специфики деятельности самого Конституционного суда, невзирая на то, что судебную систему РТ по иерархии возглавляет Конституционный суд.

Следующее важнейшее свойство решений Конституционного суда – их окончательность. Оно закреплено в части первой статьи 54 Закона о Конституционном суде и формулируется следующим образом: «Постановления и заключения Конституционного суда вступают в силу с момента принятия или с момента, установлен-

ного в них. Иные акты вступают в силу с момента их оглашения». По мнению П.Е. Кандратова «наделение решений Конституционного Суда свойством окончательности является важным условием сохранения стабильности и последовательности правового регулирования»⁴.

Так, положения части первой статьи 54 Закона о Конституционном суде во - первых направлены на повышение ответственности государственных органов за обеспечение ответственности принимаемых ими правовых актов Конституции страны. Органы власти и их должностные лица, соответственно, должны исходить из того, что если изданный им правовой акт окажется предметом рассмотрения в Конституционном суде Республики Таджикистан, то суд вынесет такое решение, которое уже нельзя будет оспорить ни в самом Конституционном суде, ни в какой-либо другой инстанции. Во - вторых, запрет обжалования решений Конституционного суда представляет собой дополнительную гарантию независимости деятельности как Конституционного суда в целом, так и его судей. Запрет на обжалование решений суда в значительной степени снижает опасность внешнего давления на судей с целью повлиять на выносимые ими решения.

Важно также подчеркнуть, что принимаемые Конституционным судом решения и постановления направлены на окончательное устранение противоречий и пробелов в законодательстве, о чем указывается в отечественной юридической литературе. Отмечается, что главная ценность постановлений Конституционного суда Республики Таджикистан заключается в том, что они вызывают правовые последствия в виде возникновения, изменения или прекращения определенных правоотношений.⁵

Таким образом, из положений об общеобязательности и окончательности решений Конституционного суда Республики Таджикистан вытекает, что решения Конституционного суда действуют непосредственно и не требуют подтверждения другими органами и должностными лицами.

В юридической литературе выделяются и другие аспекты непосредственного действия решений судебных органов конституционно-

1 Сборник законов РТ. //Электронная версия. сайт <http://mmk.tj>

2 Бирюковой Л.Г. Правовые позиции Конституционного Суда РФ как источника права: вопросы теории и практики./ Дисс.... канд. юрид. наук . М., 2003 С.110.

3 Бирюкова Л.Г. Указ.Соч.

4 Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации». Комментарий. М., 1996. С.245.

5 Рахимов М.З. Вопросы устранения противоречий законодательства в решениях Конституционного суда Республики Таджикистан.//Конституционное правосудие, выпуск 1 (51), 2011.С.184.

го контроля. Так, М.А. Митюков указывает, что «в некоторых случаях такое постановление даже может стимулировать либо усилить непосредственное применение конституционной (уставной) нормы. Это происходит в случае, когда признание нормативного акта неконституционным создает пробел в правовом регулировании»¹.

В последние годы в юридической литературе на фоне глобализации и региональной интеграции значительное внимание уделяется анализу «правовой позиции»². Данная категория неизменно ассоциируется лишь с конституционным правом, конституционной доктриной и соответственно Конституционным судом. На этой основе могут быть намечены и предпосылки к выработке теоретического решения проблемы. Так, например М.Н. Марченко выделяет пять основных особенностей анализа правовых позиций Конституционного Суда. Во – первых формирование и развитие правовых позиций Конституционного Суда в процессе рассмотрения конкретных дел, на основе процедуры конституционного судопроизводства; во-вторых возможность подразделения правовых позиций Конституционного Суда по характеру и содержанию; в – третьих обладание особой юридической и наличие особой юридической природы; в – четвертых общий характер правовых позиций Конституционного Суда; в – пятых обязательный характер правовых позиций Конституционного Суда³. Весьма интересную позицию по проблеме правовой позиции Конституционного Суда занимает Т.Г. Морщакова. По ее мнению «правовая позиция Конституционного Суда является особым видом преюдиции, а не прецедента. Термин «преюдиция» означает, что факт, установленный один раз одним судом, не может устанавливаться еще раз другим судом. Он должен расцениваться другими органами как уже установленный. Факт, который установил Конституционный Суд и суть которого

в том, что определенное положение не соответствует Конституции, больше никем не может устанавливаться ни Конституционным Судом, ни другими органами»⁴.

Относительно нормативности решений Конституционного суда достаточно часто в литературе и в публикациях в юридической периодике можно встретить точку зрения, согласно которой решения Конституционного суда не рассматриваются как нормативные акты, но им придается некое «нормативное значение». В.А. Сивицкий и Е.Ю. Терюкова считают очевидным, что решения Конституционного Суда, в частности, о толковании Конституции, могут иметь нормативную природу, однако предлагают именовать установленные Судом правила «квазинормами», «чтобы не вступать в противоречие с формально понимаемой теорией разделения властей, что нисколько не умаляет их общеобязательного характера, а лишь создает предпосылки к последующему признанию их фактического статуса - статуса именно норм права»⁵.

Вот примеры других суждений: «Реально все эти решения - о толковании Конституции, конституционности актов, по спорам о компетенции - содержат правоположения, имеющие нормативное значение, и в своей совокупности очерчивают конституционно-правовое пространство, в котором должны действовать субъекты права»⁶; «При отсутствии у судебного органа конституционного контроля нормотворческих прав влияние его на состояние правовой системы настолько значительно и императивно, что допускает характеристику его решений как квазинормативных»⁷; «Основное решение, выносимое органом конституционного контроля, во всех случаях имеет общенормативное значение»⁸. Б.С. Крылов, утверждает, что «суду не принадлежит право даже опосредованно вво-

1 Конституционные и уставные суды субъектов Российской Федерации: Сравнительное исследование законодательства и судебной практики. Нормативные акты / Отв. ред. проф. М. А. Митюков. М., 1999. С.90.

2 См.: Гаджиев Г.А., Пепеляев С.Г. Предприниматель - налогоплательщик – государство. Правовые позиции Конституционного суда Российской Федерации. М., 1998. С.55-67; Марченко М.Н. Источники права. М., 2010. С. 403; Витрук Н.В. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение// Конституционное правосудие в меняющихся правовых системах. М., 1999. С. 89-92 3 Марченко М.Н. Источники права. М., 2010. С.410-415

4 Интервью с заместителем Председателя Конституционного Суда РФ Т.Г. Морщаковой // Законодательство. 1999. №5. С.2. Аналогичную мысль высказывает и М.В. Баглай см.: Конституционный Суд Российской Федерации: Постановления. Определения. 1997 -1998 / Сост. и отв. редактор Т.Г. Морщакова. М., 2000. 5 Сивицкий В.А., Терюкова Е.Ю. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источники конституционного права Российской Федерации // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. 1997. №3. С.75

6 Лазарев Л.В. Некоторые спорные вопросы теории и практики конституционного правосудия // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. 1997. №3. С.21-22.

7 Богданова Н.А. Указ. соч. С.64.

8 Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. М., 1995. С.15.

дить новые правовые нормы»¹. Н.А. Богданова, хотя и признает существенное влияние решений Конституционного Суда на правовую систему и на правоприменение, все же не менее категорично утверждает, что «судебный орган конституционного контроля не создает право»².

Таким образом, теоретико-правовые конструкции правовых позиций Конституционного суда рассматриваются в контексте прецедентного нормативного и правореализующего

явления. Именно вышеуказанные контексты максимально точно отражает специфику деятельности Конституционного суда Республики Таджикистан в качестве специализированного судебного органа конституционного контроля. Это также делает обязательным комплексный учет всех особенностей организации и деятельности Конституционного суда Республики Таджикистан при изучении ключевых проблем отечественного правоправедения.

Аннотатсия

Мавқеи ҳуқуқӣ ва меъёрият дар қарорҳои суди Конститусионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур оид ба мавқеи ҳуқуқии қарорҳои Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун сарчашмаи ҳуқуқ ва эътирофи меъёрии он изҳори назар карда шудааст. Қайд карда мешавад, ки мавқеи ҳуқуқии қарори Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Қонуни конститусионии ҶТ «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 ноябри соли 1995 аз чунин хусусиятҳо ба монанди ҳатмигӣ, қатъӣ ва анҷомёфта иборат аст, ки дар илми ҳуқуқӣ оид ба онҳо баҳс мавҷуд аст.

Аннотация

Правовые позиции и нормативность решений Конституционного суда Республики

Таджикистан

В данной статье обращается внимание на правовую позицию решений Конституционного суда Республики Таджикистан в качестве источника права, а также на признание их нормативности. В частности отмечается, что согласно Конституционному закону РТ «О Конституционном суде Республики Таджикистан» от 3 ноября 1995 года решение Конституционного суда Республики Таджикистан обладает такими качествами как обязательность, окончательность и нормативность, относительно которых в правовой науке существуют различные точки зрения.

Annotation

The legal position and the regulatory decisions of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan

This article draws attention to the legal position of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan as a source of law, as well as recognition of their normativity. In particular, notes that the Constitutional Law “On Constitutional Court of the Republic of Tajikistan” on November 3, 1995 decision of the Constitutional Court of the Republic of Tajikistan has qualities such as commitment, finality and normativity, for which in legal science have different points of view.

¹ Крылов Б.С. О некоторых решениях Конституционного Суда Российской Федерации // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. 1997. №2. С.44

² Богданова Н.А. Конституционный Суд Российской Федерации в системе конституционного права // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. 1997. №3. С.63-65

Гафуров А.Д.,
*начальник отдела законодательства
 по финансам, налогу, таможене и
 банковской деятельности
 Национального центра законодательства
 при Президенте Республики Таджикистан,
 кандидат юридических наук, доцент*

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО ПРАВА РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Калидвожаъо: *Ҳуқуқи молия, кишварҳои рӯ ба тараққӣ, низоми ҳуқуқ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Ключевые слова: *Финансовое право, развивающиеся страны, система права, общественные отношения, Республика Таджикистан.*

Keywords: *Finance law, developing countries, legal system, social relations, Republic of Tajikistan.*

В 80-90-х годах прошлого века произошли значительные перемены в социально-экономической и политико-правовой жизни развивающихся стран, в том числе в Исламской Республике Афганистан, Исламской Республике Иран и Республике Таджикистан.

Одним из элементов статуса развивающихся стран, является финансовая самостоятельность. Именно собственная финансовая база и финансовые ресурсы, достаточные для реализации всех функций и задач, предусмотренных конституциями этих развивающихся стран.

Изучение основ правового регулирования финансовой деятельности развивающихся стран, является актуальной и первостепенной задачей финансовой науки. В современной правовой литературе эта тематика до сих пор не получила должного освещения со стороны экономистов, финансистов и правоведов. Правильное понимание финансовой деятельности и финансового права развивающихся стран, возможно только на основе изучения особенности их формирования и развития.

Изучение формирования и развития финансового права развивающихся стран, представляется необходимым и закономерным процессом в развитии современной финансовой науки. Основные критерии, в соответствии с

которыми отрасль права позиционируется в разряде самостоятельных и относительно обособленных, устойчиво занимают свое место в современной теории права.

Понятие, сущность, предмет, метод, принципы, цели и режим правового регулирования являются теми правовыми явлениями, которые в совокупности позволяют разграничить отрасли права.

Проблемы, связанные с определением предмета правового регулирования финансового права развивающихся стран, особенностей финансовых отношений, правового статуса участников финансово-правовых отношений, специфика налогово-бюджетных и денежно-валютных отношений, финансовая ответственность и многие другие не получили адекватного отражения в теоретических разработках отечественных и зарубежных ученых.

Формирование и развитие финансового права и правовое регулирование финансовых отношений развивающихся стран, долгое время оставались вне поля специальных научных исследований.

Развитие науки финансового права в современном мире, актуализация финансово-правового регулирования общественных отношений, возникновение новых институтов и си-

стема финансового законодательства явились предпосылками формирования и развития финансового права развивающихся стран.

С конца 20-го века основной тенденцией исторического развития Ближнего и Среднего Востока была секуляризация, начиная с конституционных революций и многообразием перемен и преобразований в социально-политической жизни.

Новая Конституция Афганистана 2004 г. провозгласившая Афганистан «независимым единым и неделимым государством», в необходимости «создания процветающего и прогрессивного общества, основанного на принципах социальной справедливости, защиты человеческого достоинства, защиты прав человека, установления демократии, обеспечения национального единства, укрепления равенства между всеми племенами и народностями, а также равномерного развития всех регионов страны», соблюдения «Устава ООН, межгосударственных договоров, международных соглашений, участником которых является Афганистан, а также всемирной декларации прав человека».

Более 30 лет на древней земле Афганистана идет война, народ этой страны стал по существу жертвой политических и различных интриг. Социально-экономическое и финансовое положение Афганистана в результате разрушительной войны оказались в глубоком кризисе. Во всех сферах экономической жизни страны продолжается резкий спад объемов финансовых ресурсов и производства. Практически разорены важнейшие очаги экономики, культуры, науки, образования и здравоохранения.

В этих условиях государство Афганистан находится в катастрофическом состоянии и народ страны страдает от нищеты. В этой связи очевидно и важно проанализировать и исследовать сложившуюся социальную, экономическую и финансовую ситуацию, необходимо разработать эффективные меры по восстановлению важнейших институтов государства на основе глубокого изучения, анализа и обобщения современного мирового опыта.

Изучение и исследование такого важного института государства, как финансовая деятельность и финансовая система, является актуальным. Как показывает опыт различных стран мира, именно от формирования и развития финансового права и эффективности финансовой системы, во многом зависит успех решения со-

циально-экономических и политических проблем любого государства и уровень благополучия его населения.

Исламская революция 1978-1979 гг. в Иране стала неким переломным моментом и сменой социально-экономических и политико-правовых приоритетов. Государственная система Ирана, сформировавшаяся в результате революции, была построена не на модернизационных светских и демократических принципах, а на основе принципов ислама. Это был первый опыт в истории XX века построения теократического государства. Исламская Республика Иран стремится играть одну из ключевых ролей на Ближнем и Среднем Востоке, претендовать на роль регионального лидера. За последние 30 лет, несмотря на экономические санкции США, противоречивое решение проблем в стране, в мире, внутренние проблемы, Ирану удается сохранить внутреннюю целостность, стабильность государственного режима и развития финансовой системы.

Как отмечают иранисты Института Востока РАН Российской Федерации, «в последние годы постоянно говорится о возросшей политической роли ислама. Это проявляется в активизации деятельности политических партий исламского толка и усилении роли исламских принципов в государственном строительстве разных стран, что наиболее полно и отчетливо воплотилось Исламской Республикой Иран.

Безусловно, что политический потенциал исламских стран, их способность влиять на мировые и региональные процессы в значительной мере зависят от уровня их социально-экономического развития»¹.

В этой связи оказываются чрезвычайно актуальными специальные исследования тех факторов, которые обеспечивают устойчивость государственной власти в Исламской Республике Иран, влияют на её внешнеполитические приоритеты и формируют своеобразную динамику финансово-экономического развития.

Республика Таджикистан – суверенное демократическое правовое унитарное государство.

Суверенному Таджикистану уже 20 лет. Этот период является очень важным периодом в судьбе таджикского народа. Таджики, после распада первого развитого государства Саманидов (819-999 гг.), вновь стали обладателями

¹ См.: Мамедова Н.М. Иран и исламские страны. М.2009. С.15

своего суверенного государства.

Однако этот период для нашей республики оказался нелегким. Этот небольшой период насыщен не только славными, но и печальными страницами.

Как отмечал Президент Республики Таджикистан в своём послании Парламенту страны, в связи с двадцатилетием государственной независимости: «Независимость и суверенитет государства, которые достигнуты после столетий самоотверженной борьбы, тягостных стремлений и стойкости нашего свободолюбивого народа, поставили перед нами выполнение весьма ответственной и одновременно почётной задачи, то есть построение нового государства, отвечающего интересам народа страны и создания основ современной государственности таджиков.

В течение двадцати лет независимости, несмотря на многие трудности и преграды, мы заложили фундамент своего суверенного государства и приступили к великим созидательным свершениям: осуществили предпосылки обеспечения энергетической независимости; осуществили вывод страны из коммуникационного тупика; определили защиту продовольственной безопасности стратегическим направлением политики государства; последовательно проводили и проводим глубокую реформу укрепления социально-экономической стабильности в условиях приоритета новых экономических отношений.

Обеспечение устойчивого экономического развития и повышение, таким образом, уровня и качества жизни населения страны с начала периода независимости по настоящее время является основной целью государства и Правительства.

Как помнят наши дорогие соотечественники, первые годы независимости для нашего молодого государства были очень тяжелыми, но судьбоносными годами, требовали от каждого из нас круглосуточного стремления к труду во имя обеспечения мира и спокойствия, восстановления конституционного строя, возобновления деятельности парализованных структур государства, достижения взаимопонимания и национального единства, возвращения на Родину около одного миллиона беженцев, организации и реализации системы управления социально-экономической жизни страны. После подписания Соглашения о всеобщем мире и

национальном согласии в стране, то есть с 1997 года, было приостановлено снижение показателей национальной экономики. Затем Правительству удалось год за годом нормализовать ситуацию и с 2000 года начать постепенное развитие национальной экономики.

В течение последних трёх лет, когда многие страны мира были охвачены финансово-экономическим кризисом, нам удалось по возможности снизить его негативное влияние, сохранить в стране позитивную тенденцию социально-экономического развития.

В прошлом году объём ВВП по сравнению с 1997 годом вырос в 2,6 раза, его средний ежегодный рост составил 7,1 процента. Производство промышленной продукции увеличилось в 2,5 раза, сельхозпродукции в 2,8 раза, объём розничного товарооборота в 3,2 раза, платные услуги населению возросли в 7,8 раза, объём государственного бюджета вырос в 75 раз, ВВП на душу населения в 36,3 и денежные доходы населения в 38 раз. В 1992-1995 годах государственный бюджет был почти несостоятельным, уровень инфляции составлял более четырёх цифр. В тот период заработная плата учителей и врачей была на уровне 3-5 сомони, а государственных служащих – 15-17 сомони, но и то эти суммы вовремя не выдавались. В 1995 году бюджет был относительно урегулирован и объём его доходной части был доведён до 10 млн. сомони, в 1997 году – до 110 млн. сомони, в 2000 году - до 250 млн. сомони. В текущем году объём доходной части госбюджета составлял 8,3 млрд. сомони, что в 75 раз больше по сравнению с 1997 годом.

Уровень бедности в стране, в целом, обрёл устойчивую тенденцию к снижению и снизился от 72,0 процентов 2003 года до 45,0 процентов в 2010 году.

Таджикистан в период независимости, начал серьёзные структурные реформы в жизненно важных направлениях и отраслях государства. Таких, как управление, финансы, банковское дело, реальные секторы экономики, а также образование, здравоохранение, социальная защита населения, с принятием и реализацией целого ряда программ социально-экономического развития и осуществлением эффективных мер заложил устойчивую основу для реализации великих планов развития»¹.

Естественно финансово-экономические

¹ www.president.tj

преобразования, которые характерны для независимого Таджикистана, в целом сталкивались с многочисленными проблемами и трудностями.

С приобретением независимости на 100% были изменены и реформированы социально-экономическая и политико-правовая системы Таджикистана. Переход к рыночной экономике, свобода экономической и предпринимательской деятельности, равноправие всех форм собственности и новая правовая и финансовая системы являются этими изменениями.

В этой связи оказывается чрезвычайно актуальным проведение специальных исследований формирования и развития финансового права развивающихся стран, обеспечивающие устойчивость государственной власти этих стран.

До настоящего времени данная проблема, хотя и находилась в поле интереса, но не была объектом или предметом отдельного исследования. Все это в настоящее время предопределило актуальность и выбор рассматриваемой темы исследования.

К настоящему времени в каждой развивающейся стране сложились свои формы и методы финансовой деятельности, обусловленные ее социальной ориентацией, идет процесс становления и развития финансового права, которое выступает как часть национального права развивающихся стран.

Финансовая деятельность развивающихся стран, несмотря на все сложности их развития, расширяется как путем возрастания объема операций, так и путем усиления кредитной деятельности. Финансовые правоотношения все более развиваются, они постепенно становятся на службу национальных экономик этих стран.

Государственная финансовая система Республики Таджикистан – это определенная сфера финансовых отношений, в процессе которых образуются и используются денежные средства. Государственная финансовая система определяет формы и методы образования, распределения и использования государственных денежных средств.

Государственная финансовая система Республики Таджикистан состоит из следующих финансовых отношений:

- система государственного бюджета;
- государственный долг;
- государственные целевые фонды.

В целях определения места финансового права в правовой системе развивающихся стран необходимо проанализировать отдельные аспекты и позиции ученых и специалистов этих стран.

Экономистами Ирана даны различные определения о публичных финансах¹. С данной точки зрения, публичные финансы, также называемые экономикой публичного сектора², или публичной экономикой³, обсуждают вопросы, связанные с финансовой деятельностью, государственными доходами и расходами и их влияние на выделение источников и расширение доходов⁴.

По мнению профессора Клифарда Деймса из Гарвардского университета, «публичные финансы – это критический анализ действий и деятельности, связанные с характером осуществления государственных расходов, методами, применяемыми правительством для получения необходимых сумм, средств и форм управления источниками»⁵.

Коротко можно сказать, что публичные финансы являются одной из ветвей экономической науки, предмет которой состоит из анализа публичных доходов и расходов, а в словаре «Юридическая терминология» термин «публичные финансы» определяется следующим образом:

«Публичные финансы – это совокупность, технических, общих и правовых средств, связанных с финансовыми делами и деятельностью юридических лиц по публичному праву»⁶.

Этот же автор в четвертом томе толкового словаря юридических терминологий приводит следующее значение термина «финансы»: «финансовая наука и законы, технические и законодательные пути, связанные с финансовыми делами в области публичного права».

Доктор Насер Катузьян по этому поводу пишет: «финансовым правом называются пра-

1 Public Finance

2 Public Sector Economic

3 Public Economic

4 Harvey srosen, public finance, second edition, Irwin publications, 1989, Tokyo, Japan P.S.

5 Джираванд Абдулло. Бардоште аз молия джадид. Чопи севмум // Интишороти Мавлави. –Техрон, 1368. –С.9 (Джираванд Абдулло. Новое понимание (интерпретация) современных публичных финансов. Изд. 3. –Тегеран, 1368. –С.9).

6 Джафарии Лангаруди. Мухаммадджаъфар. Терминулужи-йе хукук. Иншороти Гаидждониш, 1380. – №4761 ва низ Мабурут дар терминулужи-йе хукук. Джилди чахорум, 1378. –№11925. – С.3169 (Юридическая терминология. Изд-во Гяндж-е дониш, 1380. –№4761, а также Толковый терминологический словарь. Изд-во Гяндж-е дониш, 1378. –№11925. – С.3169).

вила учреждения налогов и пошлин, взимаемые государством с граждан, а также нормативные правовые акты по публичному бюджету и обязанностям Счетной палаты»¹.

В любом рассматриваемом определении финансового права следует иметь в виду, что публичные финансы или финансовое право не должны ограничиваться налоговым правом, ибо последнее является лишь частью финансового права.

По определению Луи Протаба и Жана Мари Куттере, «налоговое право – это отрасль публичного права, устанавливающая налоговые правила, положения и преимущества их исполнения»².

Однако сжатое и в то же время доступное определение финансового права выглядело бы следующим образом: «финансовое право – это наука об анализе законов и правил по государственным доходам и расходам по публичному бюджету страны и его последствиями».

В юридической науке Ирана существуют два основных деления, принятые большинством исследователей за основу:

1 – публичное право и частное право;

2 – национальное или внутреннее право и международное или внешнее право³.

Из указанных двух делений, составляющих также основу научного деления, деление права на две основные отрасли, то есть публичное право и частное право является наиболее приемлемым. Публичное право «включает в себя правила и положения по урегулированию правоотношений между гражданами и государством, а также положение о структуре государства, а частное право включает в себя положения по защите граждан в процессе их правоотношений»⁴.

Нет никакого сомнения, что финансовое право является одной из ветвей публичного права, поскольку каждая из её частей относится

к ситуациям и вопросам, в которых государство или государственные органы являются одной из ее сторон. Особенности правоотношений, существующие между налогоплательщиком и органом взимания налога, то есть государством воспринимается как отношение граждан к гражданам⁵.

Однако тут возникает два важных вопроса:

а) является ли финансовое право самостоятельной отраслью публичного права, или же оно входит в состав административного права?

б) имеет ли финансовое право, какое либо отношение к частному праву?

Относительно первого вопроса следует отметить, что во Франции, некоторые специалисты финансовое право считают частью административного права, поскольку административное право регулирует различные вопросы, в число которых входят и финансовые. Это подобно тому, что Министерство финансов является министерством, схожим с другими министерствами. Публичные финансы финансового права также являются подразделениями административного права. Однако некоторые другие специалисты права считают, что финансовое право и налоговое право являются самостоятельными⁶.

Факт состоит в том, что, несмотря на то, что определенная часть финансовой науки в Иране, занимающаяся административной структурой, обязанностями и полномочиями ответственных финансовых и налоговых органов государства, тем не менее, имеет тесную тематическую связь с административным правом.

Однако этим не заканчиваются вопросы, рассматриваемые публичными финансами Ирана. Дело в том, что главными вопросами в публичных финансах являются публичные доходы, расходы и государственный бюджет, которые являются весьма специальными вопросами, и специальные правовые приемы данной отрасли, придают ей значительную самостоятельность по сравнению с административным правом и другими отраслями права. Не случайно, что в научных исследованиях, особенно в учебных курсах усовершенствования, финансовое право излагается самостоятельно от административного права.

1 Котузиён Носер. Мукаддима-е илими хукук ва мутолеа дар низом-е хукукии Ирон. –Техрон: АО Шеркати сахомии интишор, 1378. –№75. –С.94 (Введение в юридическую науку и изучение правовой системы Ирана. –Тегеран: АО Иштишор, 1378. – №75. – С.94).

2 Протаба Луи и Жан Куттере. Хукуке молиёти. Тарджума-е Мохаммад Али Яздонбахш, нашр-е Хотун. –Техрон, 1367. – С.14 (Налоговое право / перев. Мохаммада Али Яздонбахши. –Тегеран: Хатун, 1367. – С.14).

3 Мукаддима-е илими хукук ва мутолиа дар низоми хукукии Ирон, манба-и пешин. –С.81 (Введение в юридическую науку и исследование правовой системы Ирана. Указ. раб. – С.81).

4 Воҳиди Кудратуллох. Мукаддимаи илими хукук. – Техрон, 1376. – С.38 ва 41 (Введение в юридическую науку. – Тегеран, 1376. – С.38 и 41).

5 Хукуки молиёти. Манбаи пешин. – С.14. (Налоговое право. указ. раб. – С.14).

6 Хамон манба. – С.13 (Там же)

Следует отметить, что установление и взимание налогов и пошлин являются прерогативой государства, и в частном праве эти вопросы не дискутируются, ибо эти действия отнесены к ведению властей. Плательщикам в этой области за соответствующие нарушения предусмотрены серьезные наказания, тем не менее, эти правила не могут быть не связаны с частным правом и индивидуальными отношениями. Наличие связи финансового права с частным правом как с научной, так и с практической точки зрения является доказанным фактом. С научной точки зрения финансовые акты и положения должны составляться с учетом экономической реальности и финансово-материальных возможностей членов общества. В этом деле должны учитываться как платежная способность налогооблагаемых лиц, так и возможная их реакция на эти действия.

Теоретическая сторона вопроса обретает значение из-за того, что большая часть налогов и пошлин, связанных со сделками и действиями совершенными лицами, налагаются на них необоснованно, что обуславливается у последних отсутствием знаний в сфере финансового права и понятий частного права (контракт, наследство, дарение, передача собственности) и вытекающие из этого последствия.

В целом финансовое право развивающихся стран испытывает значительные трудности в своем развитии, его классовая и правовая основы не всегда соответствуют друг другу. Правовая основа зачастую опережает классовую, иногда они противоречат друг другу. Почти в каждом финансово-правовом институте проявляется специфика развивающихся стран.

На протяжении многих десятилетий в правовой науке этих развивающихся стран, точнее с 90-х годов прошлого века обсуждались роль и место финансового права в системе права.

В целях определения места финансового права в правовой системе развивающихся стран, необходимо, прежде всего, проанализировать ведущие правовые школы зарубежных стран. По мнению А.Б. Венгерова система права это упорядоченное, как правило, по критерию единства предмета метода правового регулирования множества норм (отрасли, подотрасли, правовые институты, общие и особенные части), формирующиеся для всестороннего регулирования общественных отношений¹.

¹ См.: Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: 2002. –С.449.

Известно, что система права, имея многофункциональные и неотъемлемые признаки, обладает основными признаками и свойствами. В этой связи М.Н. Марченко считает, что под системой права понимается внутреннее строение, определенный порядок организации и расположения составляющих ее частей, обусловленные характером существующих в обществе отношений².

Действительно, анализ системы права развивающихся стран позволяет установить, что это многоуровневый комплекс, который требует системного подхода при изучении объективных взаимосвязей и взаимодействий между её составными частями, а также степени целостности на фоне воздействия на неё политической, экономической и социальной среды.

Система права выступает, как внутренняя форма права существующей страны и регулируемые общественные отношения. Следует согласиться с тем, что система отношений намного разнообразней, чем наши познания о ней.

Система не была и не может быть познана полностью в условиях рыночной экономики, когда сама система общественных отношений динамично изменяется и обновляется. В связи с этим следует отметить, что законодательный орган в соответствии с собственным практическим интересом непрерывно совершенствует законодательство. Совершенствование стремится уменьшить разрыв между действующим правом и изменяющимися общественными отношениями. С другой стороны необходимо постоянно познавать систему общественных отношений, выстраивать систему законодательства в соответствии с этими отношениями, для чего система законодательства должна приближаться к системе права. Вследствие выше сказанного становится яснее и определение потребности в адекватности системы права системе общественных отношений.

Следует отметить, что каждая система имеет подсистему: в рамках системы права существуют подсистемы, которые между собой взаимосвязаны. Благодаря взаимосвязанности, системности, цельности, единства и формируются из институтов, подотраслей, отраслей права, сама система права.

Крупной составляющей системы права – является отрасль права.

² См.: Марченко М.Н. Теория государства и права: Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 2002. –С.198.

М.Н.Марченко считает, что отрасли права – это совокупность относительно обособленных, автономных юридических норм, регулирующих определенную область или сферу общественных отношений¹.

Не вызывает сомнения и тот факт, что отрасли права в развивающихся странах это совокупность правовых норм регулирующие конкретные правоотношения в определенной сфере или в целом общественных отношений.

Следует согласиться с С.С.Алексеевым, что система права является более структурированной, системной, где каждая отрасль имеет свой особый предмет общественных отношений, своё законодательство – как правило, самостоятельные кодексы, иные кодифицированные законодательные акты. Предметом правового регулирования конкретно-определенной отрасли права, являются эти же конкретно-определенные общественные отношения, при этом С.С.Алексеев называет метод правового регулирования также «особым юридическим режимом»².

Таким образом, очевидно, что в системе права развивающихся стран первое место принадлежит государственному праву. Затем следуют материальные отрасли, такие как административное, финансовое, гражданское, уголовное права и соответствующие им процессуальные отрасли: административно-процессуальное, гражданско-процессуальное, уголовно-процессуальное права.

Финансовое право развивающихся стран относится к специальной отрасли, где правовые режимы модифицированы, приспособлены к особым общественным отношениям в жизни общества.

Финансовое право развивающихся стран относится к публичному праву, так как сфера правового регулирования основывается на принципе власти и подчинения.

Продолжающиеся дискуссии о роли финансового права в правовой системе развивающихся стран свидетельствует о том, что этот вопрос связан с общей теорией права и касается взаимоотношений финансового права с другими отраслями права.

В начале 90-х годов прошлого века споры на эту тему перестали быть актуальными, пото-

му что в юридической науке зарубежных государств были определены место и роль финансового права в системе права. С переходом и развитием рыночных отношений, при признании равенства всех форм собственности, действию принципа разделения власти эти споры вновь разгорелись с новой силой. Причиной тому стали серьезные изменения в содержании, структуре, роли и месте финансового права, как в самой системе финансового права, так и в системе права в целом.

Не вызывает дискуссии тот факт, что финансовое право развивающихся стран распространяется на одну из областей государственной деятельности, тесно сталкивается с конституционным и административным правом, регулирующими своими воздействиями деятельность организаций и государства в целом.

Государственная деятельность, регулируемая со стороны этих отраслей права, закрепляет основы организации и деятельности представительных и исполнительных органов власти, при этом административное право регулирует общественные отношения в сфере государственного управления, осуществляемого органами исполнительной власти. Финансовое право распространяется на эти оба вида государственной деятельности, поскольку финансовая деятельность может осуществляться и теми и другими органами.

Поскольку значительная часть образования, распределения и использования денежных фондов, развивающихся стран осуществляются в процессе государственного управления, как деятельности органов исполнительной власти, финансовые и административные права развивающихся стран используют сходные методы правового регулирования. Главным образом, методами властных предписаний, но при этом существуют значительные различия между ними.

Финансовое право развивающихся стран определяет источник и порядок образования денежных фондов государственных органов, источники и порядок их финансирования, платежей, порядок распределения между подведомственными организациями бюджетных ассигнований. Финансовое право развивающихся стран регулирует такие общественные отношения, которые непосредственно связаны с выполнением функций по мобилизации денежных средств, находящиеся в распоряжении

1 См.: Марченко М.Н. Теория государства и права: Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 2002. – С.200.

2 См.: Алексеев С.С. Право: Азбука теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С.45.

государства, их распределению и контролю над их целевым использованием.

Административное право закрепляет структуру финансовых органов, организационные формы их деятельности, порядок назначения и увольнения должностных лиц и т.д.

В нормах финансового права развивающихся стран жестко закрепляются требования государства в области финансовой деятельности. Причем степень императивности норм почти не снижается как на уровне закона, так и на уровне подзаконных актов.

Финансовое право развивающихся стран,

безусловно, взаимосвязано и взаимодействует с другими отраслями права правовой системы развивающихся стран.

Как было упомянуто выше, ныне в экономических факультетах знаменитых университетах мира публичные финансы рассматриваются как экономика публичного сектора. Разница их в том, что название экономики частного сектора является более емким и общим, которое вдобавок к государственным доходам также охватывает последствия результатов государственных расходов (обеих частей бюджета) в экономике.

Аннотатсия

Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии ҳуқуқи молияи давлатҳои рӯ ба тараққӣ

Ҳуқуқи молияи давлатҳои рӯ ба тараққӣ, бешубҳа, бо дигар соҳаҳои ҳуқуқи низоми ҳуқуқии ин кишварҳо алоқамандии зич дорад.

Яке аз элементҳои ҳолати давлатҳои рӯ ба тараққӣ ин мустақилияти молиявӣ ба шумор меравад. Маҳсусан базаи хусусии молиявӣ ва захираҳои молиявӣ барои иҷрои ҳамаи функсия ва вазифаҳои бо конститутсияҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ пешбинишуда, кифоя аст.

Аннотация

Некоторые теоретические и правовые проблемы финансового права развивающихся стран

Финансовое право развивающихся стран, безусловно, взаимосвязано и взаимодействует с другими отраслями права правовой системы этих стран.

Одним из элементов статуса развивающихся стран, является финансовая самостоятельность. Именно наличие собственной финансовой базы и финансовых ресурсов достаточны для реализации всех функций и задач, предусмотренных конституциями развивающихся стран.

Annotation

Some theoretical and legal problems of the financial rights of developing countries

Finance law of the developing countries unconditional interconnected and interacts with other spheres of law of legal system of these countries.

One of the elements of status of developing countries shall be financial independence. The presence of own financial basis and financial resources are enough for realization of all functions and duties, which are stipulated by the constitutions of these countries.

Абдуллоев Ф.,
*Председатель Экономического Суда
 Содружества Независимых Государств,
 заслуженный юрист Республики Таджикистан.*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНЫХ ОРГАНОВ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ И ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, Иттиҳоди Аврупо оид ба савдои озод, Суди ИДМ, Суди Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё*

Ключевые слова: *Содружество Независимых Государств, Евразийское экономическое сообщество, Европейская ассоциация свободной торговли, Суд СНГ, Суд ЕврАзЭС.*

Keywords: *Commonwealth of Independent States, Eurasian Economic Community, European Free Trade Association, the Court of the CIS, EurAsEC Court.*

Содружество Независимых Государств и Евразийское экономическое сообщество пошли по пути таких авторитетных международных организаций, как ООН, Европейский Союз, Европейская ассоциация свободной торговли, которые для разрешения споров в сфере экономического сотрудничества своих государств-участников создали межгосударственные судебные органы.

Республика Таджикистан стояла у истоков создания Экономического Суда СНГ, концептуальная идея которого была закреплена в статье 5 Соглашения о мерах по обеспечению улучшения расчетов между хозяйственными организациями стран-участниц Содружества Независимых Государств от 15 мая 1992 года и реализована в Соглашении о статусе Экономического Суда СНГ от 6 июля 1992 года (далее – Соглашение). Существенное значение имел факт подписания Республикой Таджикистан без оговорок Устава СНГ от 22 января 1993 года, который закрепил в статье 32 статус Суда как уставного органа Содружества и обозначил его целью обеспечение выполнения экономических обязательств в рамках Содружества. Отмечу, что Республика Таджикистан стала вторым государством Содружества, для которого Устав вступил в силу – 4 августа 1993 года наша страна сдала ратификационную грамоту.

Суть и цели правового взаимодействия го-

сударств с Экономическим Судом СНГ определены спецификой его компетенции по разрешению межгосударственных экономических споров и толкованию положений, заключенных в рамках СНГ соглашений и иных актов органов Содружества.

Запросы о толковании позволяют получить в Экономическом Суде СНГ официальное разъяснение точного смысла положений договоров и иных актов органов Содружества, которые становятся их неотъемлемой частью и во многих случаях имеют преюдициальный либо прецедентный характер для национальных правоприменительных органов. При этом не имеет значения, какое государство или орган Содружества обратились с запросом о толковании в Суд – данные решения имеют равную силу для всех государств, участвующих в международном договоре или акте органа СНГ независимо от субъекта обращения. Закономерен вывод о том, что решения Экономического Суда СНГ о толковании являются важным фактором формирования правовой базы Содружества.

Многие договоры, принятые в рамках СНГ предусматривают разрешение возможных споров в Экономическом Суде СНГ. В настоящее время принято 42 таких соглашений, в которых также участвует Республика Таджикистан.

Республика Таджикистан изначально активно использует правовой потенциал

Экономического Суда СНГ для решения коллизионных вопросов, возникающих в различных сферах межгосударственного сотрудничества в рамках СНГ. Так, за период деятельности Экономическим Судом СНГ рассмотрено 6 дел по обращениям Республики Таджикистан (всего в активе Суда более 100 рассмотренных дел).

Заслуживает внимания тот факт, что по 4 делам, включая заявление о рассмотрении спора, в Экономический Суд СНГ обращалось Правительство Республики Таджикистан и по двум делам – Высший экономический суд Республики Таджикистан. Это подтверждает факт высокого доверия и внимания Руководства Республики Таджикистан к деятельности Экономического Суда СНГ.

Спецификой деятельности Экономического Суда СНГ являлось то обстоятельство, что, являясь судебным органом одной международной организации – Содружества Независимых Государств, он одновременно (2004-2011г.г.), на основании соответствующего международного договора¹ выполнял функции Суда другой организации – Евразийского экономического сообщества.

Несомненный интерес вызывает предстоящее с января 2012 года функционирование Суда Евразийского экономического сообщества, и, в частности, некоторые аспекты организации его деятельности.

Формирование Суда Сообщества, как независимого судебного органа международной организации, не означает правовой «конкуренции», конфликта компетенций и, тем более, противопоставления с Экономическим Судом СНГ, ранее выполнявшим функции Суда ЕврАзЭС и соответствует концептуальным подходам, сформировавшимся в различных сферах межгосударственного сотрудничества в иных авторитетных международных организациях.

Изначально передача Экономическому Суду СНГ функций Суда Сообщества носила временный характер - в соответствии со статьей 1 вышеназванного Соглашения от 3 марта 2004 года «Экономический Суд СНГ временно,

¹ Соглашение между Содружеством Независимых Государств и Евразийским экономическим сообществом о выполнении Экономическим Судом Содружества Независимых Государств функций Суда Евразийского экономического сообщества от 3 марта 2004 года. [Электронный ресурс] Режим доступа <http://www.sudsng.org/download_files/statdocs/agreement_cis-evr.pdf>. Дата доступа 12.12.2011г.

до формирования Суда ЕврАзЭС обеспечивает единообразное применение Договора, других действующих в рамках ЕврАзЭС международных договоров и решений органов ЕврАзЭС»².

Как отмечено в Докладе «О формировании и организации деятельности Суда Евразийского экономического сообщества»: динамичное развитие ЕврАзЭС, а также Таможенного союза и Единого экономического пространства в его рамках, диктует необходимость развития правовых инструментов и механизмов разрешения споров, которые могут возникать при активизации внешнеэкономической деятельности.

В целях рассмотрения споров экономического характера и обеспечения единообразного применения государствами-членами ЕврАзЭС международных договоров, действующих в рамках ЕврАзЭС и Таможенного союза, а также решений, принимаемых органами ЕврАзЭС и Таможенного союза, создан Суд ЕврАзЭС.

В настоящее время функции Суда ЕврАзЭС выполняет Экономический Суд СНГ на основании Соглашения между ЕврАзЭС и СНГ от 3 марта 2004 г. (с учетом изменений и дополнений от 17 января 2011 г.).

Такое положение дел не отвечает современным реалиям, в том числе интенсивному развитию процессов в рамках Таможенного союза и Единого экономического пространства. Очевидной в такой ситуации является необходимость создания Суда ЕврАзЭС как «отдельного самостоятельного судебного органа»³.

Исходя из вышеизложенного, следует вывод о том, что создание Суда ЕврАзЭС является не только правовой закономерностью углубления интеграционных процессов в рамках Сообщества, но и фактором, заранее исключающим саму вероятность конфликта компетенций двух международных судов, поскольку перед каждым из них стоят различные задачи, исходя из целей самих организаций – СНГ и ЕврАзЭС. Данный вывод подтверждается следующим сравнительным анализом:

В соответствии со статьей 32 Устава СНГ «Экономический суд действует в целях обеспечения выполнения экономических обязательств в рамках Содружества.

К ведению Экономического суда относится

² Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года

³ Решение Межгоссовета ЕврАзЭС (Высший орган Таможенного союза) на уровне глав правительств от 15 марта 2011 года № 75 О формировании и организации деятельности Суда ЕврАзЭС

разрешение споров, возникающих при исполнении экономических обязательств. Суд может разрешать и другие споры, отнесенные к его ведению соглашениями государств-членов.

Экономический суд вправе толковать положения соглашений и иных актов Содружества по экономическим вопросам».

В соответствии со статьей 8 Договора об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года: «Суд Сообщества обеспечивает единообразное применение Договаривающимися Сторонами настоящего Договора и других, действующих в рамках Сообщества договоров и принимаемых органами ЕврАзЭС решений».

Суд Сообщества рассматривает также споры экономического характера, возникающие между Договаривающимися Сторонами по вопросам реализации решений органов ЕврАзЭС и положений договоров, действующих в рамках Сообщества, дает по ним разъяснения, а также заключения».

После объединения таможенных территорий Договаривающихся Сторон, формирующих таможенный союз, к компетенции Суда Сообщества отнесено рассмотрение дел в его рамках.

Еще одним существенным аргументом данного вывода является то, что круг государств-участников СНГ шире круга государств-членов ЕврАзЭС, также как и специфика отраслевого межгосударственного сотрудничества. В Содружестве, в отличие от ЕврАзЭС, данное сотрудничество не ограничено сферами экономики и таможенного союза, а включает в себя объемный спектр социального, гуманитарного, военно-технического и иного взаимодействия.

В связи с этим показательным является пример из международной практики. На территории Европы создан целый ряд международных организаций, и, в частности – Европейский Союз, Совет Европы, Европейская ассоциация свободной торговли (ЕАСТ) с разными целями и задачами. В связи с этим, каждая из вышеназванных организаций имеет в своей структуре судебные органы: Суд ЕС, Европейский Суд по правам человека, Суд ЕАСТ. При этом Суд ЕС и Суд ЕАСТ расположены не только в одном государстве – Люксембурге, но и в одном городе с одноименным названием. Примечательно, что штаб-квартира ЕАСТ расположена в Швейцарии, г.Женева, а Суд – в Люксембурге.

В качестве примера также можно привести факт местонахождения в одном государстве и одном городе (г.Гаага, Нидерланды) Суда ООН (Международный Суд) и Международного уголовного суда (МУС), который является самостоятельным по отношению к Организации Объединенных Наций международным судебным органом. Данные суды являются отдельно действующими, поскольку у каждого из них собственные цели и юрисдикции.

Суд Европейского Союза и Суд ЕАСТ не только не конкурируют между собой, но и вносят существенный вклад в развитие интеграционных процессов в рамках двух международных организаций, что наглядно подтверждается следующим анализом.

В рамках ЕАСТ была создана зона свободной торговли в том значении, которое придает этому явлению Генеральное соглашение по тарифам и торговле 1949г. (ГАТТ). Конвенция об учреждении Европейской ассоциации свободной торговли была подписана 4 января 1960 г. в Стокгольме. Первоначальными ее участниками являлись Австрия, Дания, Норвегия, Португалия, Швеция, Швейцария и Соединенное Королевство.

Численный состав государств-членов ЕАСТ изменялся несколько раз. Уже в марте 1961 г. ассоциацию с ЕАСТ оформила Финляндия, ставшая полноправным членом Организации только с 1 января 1986 г. Чтобы не препятствовать углублению процессов интеграции в рамках Северного сотрудничества, к ЕАСТ присоединилась Исландия с 1 января 1970 г. Последнее присоединение к ЕАСТ состоялось 1 сентября 1991 г, когда членом организации стал Лихтенштейн.

Хотя ЕАСТ изначально замышлялась как альтернатива интеграции в рамках Европейских сообществ, общность целей сделало развитие сотрудничества между этими организациями неизбежным. Такое сотрудничество развивалось преимущественно по двум направлениям.

Во-первых, процессы европейской интеграции преопределили роль ЕАСТ, как организации, в которой проходила своего рода «подготовка» некоторых европейских государств к вступлению в Европейские сообщества. Так в 1972г. из ЕАСТ вышли Великобритания, Ирландия и Дания и присоединились к Сообществам, та же ситуация произошла в 1985г. с Португалией и в 1994 г. с Австрией, Швецией и

Финляндией.

Во-вторых, начиная с 1960-х г.г. ЕАСТ и Европейские сообщества стремились оформить на основе международных соглашений как можно более глубокие связи в экономической сфере между собой. Первым опытом в этом отношении стало заключение 22 июля 1972 года 14 соглашений о свободной торговле между ЕАСТ и Европейскими сообществами (7 из них были между ЕАСТ и ЭЭС, остальные 7 между ЕАСТ и ЕОУС). Следующим важным шагом по сближению деятельности двух организаций стало подписание 9 апреля 1984г. Люксембургской декларации, выработанной в ходе Совещания на уровне министров стран ЕАСТ и государств-членов Сообществ. Эта Декларация обозначила переход к более тесному экономическому сотрудничеству между ЕАСТ и Сообществами, а также развитие такого сотрудничества в сферах не экономического характера, например, в области здравоохранения. Итогом совместной работы организаций в заданном направлении стало создание Европейского экономического пространства (ЕЭП) в 1994 г. Соглашение о ЕЭП позволило распространить на европейские государства, формально не являющиеся членами Европейских сообществ и Союза, правовой режим общего рынка, законодательство ЕС по вопросам свободного перемещения товаров, лиц, услуг и капиталов, а равно в смежных с ними сферах¹.

Суд ЕАСТ обладает юрисдикцией в отношении государств-членов Европейской ассоциации свободной торговли, являющихся сторонами Соглашения о ЕЭП (в настоящее время Исландия, Лихтенштейн и Норвегия). В состав Суда входят по одному судье от каждого государства-участника – всего 3 судьи.

Основной компетенцией Суда является рассмотрение споров, возникающих между Органом надзора Европейской ассоциации свободной торговли с государствами - членами ЕАСТ в отношении реализации, применения или толкования правил ЕЭП; для урегулирования споров между двумя или более государствами ЕАСТ; для подачи апелляции на решения, принимаемые органом надзора ЕАСТ и предоставление консультативных заключений для судов в

ЕАСТ в части толкования правил ЕЭП. Таким образом, юрисдикция Суда ЕАСТ в основном соответствует юрисдикции Суда Европейских сообществ для государств-членов Европейского Союза².

Примечательно следующее обстоятельство, показывающее не только полное отсутствие правовой «конкуренции» и отсутствие конфликта компетенций судебных органов ЕС и ЕАСТ, а наоборот – подтверждающее плодотворное правовое сотрудничество государств и органов международных организаций в сфере международного правосудия:

В соответствии с пунктом 2 статьи 105 Соглашения о Европейском экономическом пространстве от 2 мая 1992 года:

«Совместный комитет ЕЭП держит под контролем развитие прецедентного права Суда Европейских сообществ и Суда ЕАСТ, постоянно обозревая его. В конечном итоге, решения этих судов переносятся Совместным комитетом в акт, защищающий однородную интерпретацию Соглашения»³.

Статья 106 данного Соглашения устанавливает, что «в целях обеспечения по возможности единообразной интерпретации настоящего Соглашения при полном различии в независимости судов Совместный комитет ЕЭП учреждает систему обмена информацией относительно решений Суда ЕАСТ, Суда Европейских сообществ, Трибунала первой инстанции Европейских сообществ и судов ЕАСТ последующих инстанций».

Возвращаясь к вопросу предстоящего функционирования Суда ЕврАзЭС, целесообразно отметить следующее важное обстоятельство. Как показывает практика Экономического Суда СНГ, судебных органов иных международных организаций, на стадии становления межгосударственного судебного органа неизбежно возникают различные коллизионные вопросы, которые разрешаются уже в ходе разработки правоприменительной практики и т.д.

Учитывая совпадение круга государств, участвующих в деятельности Экономического Суда СНГ и Суда ЕврАзЭС, особенно актуальным представляется своевременное решение не-

1 Blanchet T., Piipponen R., Westman-Clément M. The Agreement on the European Economic Area (EEA). A Guide to the Free Movement of Goods and Competition Rules / Oxford, 1996; EEA Law: A Commentary on the EEA Agreement / Stockholm, 1993г. [Электронный ресурс].

2 EFTA COURT [Электронный ресурс] Режим доступа <<http://www.eftacourt.int/>>. Дата доступа 12.12.2011г.

3 Соглашение о Европейском экономическом пространстве от 2 мая 1992 года, [Электронный ресурс] Режим доступа <<http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/eea/eeep.htm>>. Дата доступа 12.12.2011г.

которых вопросов организации функционирования Суда Сообщества, которые можно условно разделить на две группы: непосредственно связанные с судопроизводством и вопросы, функционально затрагивающие комплектование персонала Суда должностными лицами, направляемыми государствами (советники судей).

Анализ данной тематики показывает наличие следующих пробелов в правовом регулировании:

Разрешение Судом ЕврАзЭС споров в рамках Таможенного союза по обращениям хозяйствующих субъектов представляет двухступенчатую процедуру с обязательным досудебным обращением в Комиссию таможенного союза. Это положение установлено:

пунктом 2 статьи 25 Статута Суда ЕврАзЭС,

статьей 2 Договора о Таможенном кодексе таможенного союза от 27 ноября 2009 года,

абзацем 6 статьи 6 Договора о комиссии таможенного союза от 6 октября 2007 года.

Положение пункта 2 статьи 25 Статута устанавливает обязательный досудебный порядок урегулирования отдельных категорий споров в рамках таможенного союза, однако содержит недостаточно четко сформулированные нормы, в том числе противоречащие положениям Договора о Таможенном кодексе таможенного союза.

Например, норма данного пункта: «**Если Комиссия таможенного союза в течение двух месяцев не приняла мер по поступившему обращению, то заявление о рассмотрении спора может быть направлено в Суд**» прямо противоречит статье 2 Договора о Таможенном кодексе таможенного союза, которая устанавливает иной порядок:

«Споры между Сторонами, связанные с толкованием и (или) применением настоящего Договора, разрешаются путем проведения консультаций и переговоров.

В урегулировании споров в рамках таможенного союза до обращения в Суд Евразийского экономического сообщества Комиссия таможенного союза оказывает содействие Сторонам.

Если спор не будет урегулирован Сторонами в течение шести месяцев с даты поступления официальной письменной просьбы о проведении консультаций и переговоров, направленной

одной из Сторон другим Сторонам, любая из Сторон передает этот спор для рассмотрения в Суд Евразийского экономического сообщества».

Противоречия заключаются в следующем:

1. Согласно абзацу 6 статьи 6 Договора о комиссии таможенного союза, Комиссия не урегулирует спор, а оказывает в этом вопросе содействие сторонам: «Комиссия таможенного союза оказывает содействие сторонам в урегулировании споров в рамках таможенного союза до обращения в Суд ЕврАзЭС».

2. Согласно абзацу 3 статьи 2 Договора о Таможенном кодексе **обращение направляется от одной стороны другой стороне, но не Комиссии таможенного союза**, как установлено абзацем 2 пункта 2 статьи 25 Статута.

3. Положение пункта 2 статьи 25 Статута предоставляет стороне право на обращение в Суд ЕврАзЭС **по истечении двух месяцев** с момента обращения за урегулированием спора в досудебном порядке. Однако абзац 3 статьи 2 Договора о Таможенном кодексе устанавливает право стороны на обращение в Суд ЕврАзЭС **при условии истечения шести месяцев** после поступления официальной письменной просьбы о проведении консультаций и переговоров, если спор не будет урегулирован сторонами.

4. Комиссия таможенного союза не принимает по данным вопросам решений об урегулировании споров, поскольку стороны принимают такие решения самостоятельно, **соответственно, такие решения Комиссии таможенного союза не могут быть предметом обжалования.**

В связи с вышеизложенным, положение пункта 2 статьи 25 Статута представляется необходимым привести в соответствие с положениями Договора о Таможенном кодексе таможенного союза от 27 ноября 2009 года, Договором о комиссии таможенного союза от 6 октября 2007 года.

В противном случае, у Суда Сообщества на практике неизбежно возникнет дилемма: положение какого международного договора имеет приоритет и какую именно норму следует применять – об установлении продолжительности срока досудебного урегулирования в **2** или в **6** месяцев.

Отдельно следует остановиться на некоторых вопросах организационного характера, таких как необходимость установления квалификационных требований для советников

судей Секретариата Суда Евразийского экономического сообщества, определения круга их функциональных обязанностей и порядка их утверждения.

Как известно, эффективность правосудия связана с решением ряда задач, среди которых важнейшее место занимают вопросы подготовки и отбора кадров специалистов для судебной системы.

Проектом решения Межгоссовета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) «О должностных лицах и сотрудниках Секретариата Суда Евразийского экономического сообщества», одобренным Межгоссоветом ЕврАзЭС (на уровне глав правительств)¹ пунктом 1.1. советники судей отнесены к числу должностных лиц Суда, назначаемых на должность и освобождаемых от нее по представлению государства-члена ЕврАзЭС, от которого назначен соответствующий судья.

Квалификационные требования должны устанавливаться в отношении всех должностных лиц Суда ЕврАзЭС, в том числе советников судей этого Суда. Такие требования, к примеру, установлены в отношении судей Суда ЕврАзЭС (статья 4 Статута Суда ЕврАзЭС от 5 июля 2010 года).

Следует также отметить, что не только не урегулирован вопрос о квалификационных требованиях по советникам судей, но и не определен круг их полномочий и характер выполняемых ими обязанностей, что также крайне важно.

В соответствии со статьей 10.2. Статута должностные лица и сотрудники секретариата Суда являются международными служащими и при исполнении официальных функций они пользуются иммунитетом, льготами, привилегиями, установленными Конвенцией о привилегиях и иммунитетах Евразийского экономического сообщества от 31 мая 2001 года.

Предъявляемые квалификационные требования к сотрудникам Суда ЕврАзЭС, кроме должностей «помощника судьи» и «референта», являются приложением к решению Межгоссовета ЕврАзЭС (на уровне глав государств) «О должностных лицах и сотрудниках Секретариата Суда Евразийского экономического сообщества», что соответствует условиям статьи 5 Положения о сотрудниках органов Евразийского

экономического сообщества, утвержденного Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС 31 мая 2001 г. №15.

Статьи 2-5 Положения о должностных лицах органов Евразийского экономического сообщества, утвержденного Решением Межгосударственного Совета ЕврАзЭС от 31 мая 2001 г. № 14 определяют, что:

должностными лицами органов ЕврАзЭС могут быть только граждане государств - членов ЕврАзЭС с учетом установленных квот и они имеют статус, определенный документами, принятыми в рамках ЕврАзЭС (статья 2);

должностные лица органов ЕврАзЭС осуществляют свою деятельность согласно международным нормативным правовым актам, регулирующим деятельность соответствующего органа ЕврАзЭС, а также иным документом, определяющим функциональные обязанности этих лиц (статья 3);

должностные лица органов ЕврАзЭС утверждаются на закрепленные за государствами-членами квотные должности и освобождаются от этих должностей решениями соответствующих органов ЕврАзЭС в установленном порядке. Вопрос об утверждении на квотную должность вносится государством в установленном порядке на заседание соответствующего органа ЕврАзЭС. В случае принятия положительного решения руководитель этого органа подписывает с утвержденным кандидатом трудовой договор (контракт) (статья 4);

должностные лица органов ЕврАзЭС должны соответствовать квалификационным требованиям по занимаемым ими должностям и характеру выполняемых ими обязанностей. Указанные требования утверждаются решением Межгоссовета (статья 5).

Следовательно, необходимо установить решением Межгоссовета ЕврАзЭС вышеуказанные квалификационные требования к таким должностным лицам Суда, как советники судей Суда ЕврАзЭС.

Основные квалификационные требования к сотрудникам Секретариата Суда ЕврАзЭС, принимаемых посредством открытого конкурса (кроме помощников судей и референтов) к советникам судей, являющимся должностными лицами Суда Сообщества, отношения не имеют.

Кроме этого, также целесообразно решением Межгоссовета ЕврАзЭС определить круг их

¹ Решение Межгосударственного Совета ЕврАзЭС (на уровне глав правительств) от 19 октября 2011 г.

функциональных обязанностей, который имеет немаловажное значение во взаимоотношениях должностных лиц — советников судей и самих судей Суда, которые осуществляют правосудие по правилам, установленными Статутом и Регламентом Суда, последний из которых в настоящее время пока отсутствует, но должен быть принят самим Судом ЕврАзЭС. При этом необходимо учитывать и то обстоятельство, что как судьи, так и их советники пользуются аналогичными иммунитетами, льготами, привилегиями, установленными Конвенцией о привилегиях и иммунитетах Евразийского экономического сообщества от 31 мая 2001 года.

Также представляется важным закрепить Решением Межгоссовета ЕврАзЭС квалификационные требования к профессиональным знаниям и навыкам, необходимые для исполнения должностных обязанностей советника судьи Суда ЕврАзЭС, с учетом его задач и функций, с последующим включением в локальные акты Суда.

Решение данного вопроса является актуальным еще и по причине следующего важного обстоятельства, связанного с необходимостью четкого разграничения полномочий советников и помощников судей.

Квалификационные требования к советникам и помощникам судей Суда ЕврАзЭС целесообразно установить по каждой должности и включить в них четыре раздела:

- сложность выполняемых функций;
- должностные обязанности;
- квалификационные требования;
- должен знать.

При этом, следует учитывать следующее обстоятельство: помощник судьи относится к лицам, содействующим осуществлению правосудия и по поручению судьи может участвовать в подготовке дела к судебному разбирательству.

Помощник судьи оказывает содействие судье в организации судебного процесса, его планировании, в организации проведения предварительного заседания, совершает иные действия, связанные с оказанием содействия судье в подготовке дела к судебному разбирательству, в том числе информирует судью о наличии доказательств надлежащего извещения лиц, участвующих в деле, об их ходатайствах и заявлениях, вопросах связанных с организацией процесса и движением дела.

Необходимо также иметь в виду, что помощник судьи не вправе выполнять функции по осуществлению правосудия и совершать действия, влекущие за собой возникновение, изменение либо прекращение прав или обязанностей лиц, участвующих в деле, и других участников процесса. Помощник судьи имеет право по поручению судьи совершать иные, предусмотренные Регламентом Суда процессуальные действия (изучать находящиеся у судьи материалы дела, поступившие жалобы, вносить соответствующие предложения, осуществлять подбор нормативных актов, подлежащих применению и т.п.).

Советник судьи Секретариата Суда ЕврАзЭС соответственно, не может наделяться вышеозначенной служебной компетенцией, поскольку должен выполнять исполнительские и отдельные регулирующие функции.

В число квалификационных требований к должности советника судьи должны входить повышенные требования к уровню профессионального образования, стажу международной службы/государственной службы или стажу (опыту) работы по специальности, профессиональным знаниям и навыкам, необходимым для исполнения должностных обязанностей. В частности, советник судьи должен обладать не только знаниями, но и практическими навыками применения методов организации и функционирования международной организации, формами и методами работы со средствами массовой информации.

Характерное отличие функций, выполняемых советником (в отличие от помощника судьи) обусловлено организационно-методическими и аналитическими работами, носящими преимущественно творческий характер, решением поисковых задач, заключающихся в подготовке новых, неординарных решений.

Деятельность советника судьи должна носить комплексный характер, охватывающий широкий круг вопросов, требующих согласования и координации со смежными сферами деятельности и объектами управления, а также выходящих за пределы одной специальности, сферы деятельности.

Работа выполняется под общим руководством судьи, который ставит лишь общие цели и задачи, а их конкретизация, методы и способы решения определяются самим исполнителем.

Решение исследованных в статье вопро-

сов имеет концептуальный характер и предполагает исключение спорных ситуаций, которые могут возникнуть в практической деятельности Суда. Учитывая прямую зависимость судебной практики от имеющейся правовой (докумен-

тальной) базы, представляется целесообразным изначально предусмотреть и предотвратить какие-либо коллизии в работе нового межгосударственного судебного органа – Суда ЕврАзЭС.

Аннотатсия

Масъалаҳои ақтуалии ташаккулёбӣ ва ғаъолияти мақомотҳои судии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё.

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф масъалаҳои ақтуалии ташаккулёбӣ ва ғаъолияти ҷуниин мақомоти судӣ, ба монанди Суди ИДМ ва Суди Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, баррасӣ гардидаанд. Дар баробари ин таҳлили муқоисавии ғаъолияти Суди СММ ва Суди байналмилалӣ ҷинойтӣ, инчунин Суди Иттиҳоди Аврупо ва Суди Иттиҳоди Аврупо оид ба савдои озод гузаронида шудааст.

Аннотация

Актуальные вопросы формирования и деятельности судебных органов Содружества Независимых Государств и Евразийского экономического сообщества

В данной статье автором рассмотрены актуальные на сегодняшний день проблемы формирования и деятельности таких судебных органов как Суд СНГ и Суд ЕврАзЭС. Наряду с этим проведен сравнительный анализ деятельности Суда ООН и Международного уголовного суда, а также и Суда Европейского Союза и Суда ЕАСТ.

Annotation

Current issues of formation and activities of the judiciary and the Commonwealth of Independent States, Eurasian Economic Community

In this article, the author considered relevant to the present problems of formation and operation of such courts as the Court of the CIS and EurAsEC Court. Along with this, a comparative analysis of the Court of Justice and the International Criminal Court and the Court and the European Union and the EFTA Court.

Табаров Ф.Д.,
 ведущий специалист отдела
 по международному праву
 Национального центра законодательства
 при Президенте Республики Таджикистан.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ КАК МЕЖДУНАРОДНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Калидвожаъо: *Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Концепсияи рушди ИДМ, Стратегияи рушди иқтисодии ИДМ, Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Ключевые слова: *Содружество Независимых Государств, Концепция развития СНГ, Стратегия экономического развития СНГ, Председательствование Республики Таджикистан.*

Keywords: *Commonwealth of Independent States, The concept of CIS development, Economic Development Strategy of CIS, the Chairmanship of the Republic of Tajikistan.*

В Вискулях под Брестом (Беларусь) 8 декабря 1991 года произошел революционный взрыв, сокрушивший одну из двух мировых держав – Советский Союз. На его месте появились 15 новых независимых стран. Руководители Республики Беларусь, Российской Федерации и Украины подписали Соглашение о создании Содружества Независимых Государств¹. 21 декабря этого же года в Алма-Ате главы одиннадцати государств (кроме прибалтийских государств и Грузии) подписали Протокол к этому Соглашению, в котором подчеркнули, что Азербайджан, Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Россия, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан и Украина на равноправных началах образуют Содружество Независимых Государств. Участники встречи единодушно приняли Алма-Атинскую Декларацию, подтвердившую приверженность бывших союзных республик к сотрудничеству в различных областях внешней и внутренней политики. Самая важная задача, которая была поставлена перед СНГ – это всестороннее и сбалансированное экономическое и социальное развитие государств в рамках общего экономического пространства, а также межгосударственная ко-

операция и всесторонняя интеграция, оказание взаимной правовой помощи.

Содружество Независимых Государств действует на основании Устава, принятого Советом глав государств 22 января 1993 года. Практически все Соглашение целиком, первый раздел и преамбула Устава СНГ определяют принципы и цели, в соответствии с которыми будет строиться Содружество. Устав раскрывает и дает более детальное толкование данных принципов:

Содружество основано на началах суверенного равенства всех его членов. Государства-члены являются самостоятельными и равноправными субъектами международного права. Содружество не является государством и не обладает наднациональными полномочиями.

Содружество служит дальнейшему развитию и укреплению отношений дружбы, добрососедства, межнационального согласия, доверия, взаимопонимания и взаимовыгодного сотрудничества между государствами-членами.

Содружество намеревается действовать в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права, положениями Устава Организации Объединенных Наций, хельсинкского Заключительного акта и другими документами Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе.

¹ Соглашения о создании Содружества Независимых Государств от 8 декабря 1991 года. (<http://ru.wikisource.org/wiki/> дата обращения 04.09.2011г.)

Содружество будет стремиться обеспечить общими усилиями экономический и социальный прогресс своих народов.

Содружество будет развивать сотрудничество между собой в обеспечении международного мира и безопасности, а равно в целях поддержания гражданского мира и международного согласия.

Содружество желает создать условия для сохранения и развития культур всех народов государств – членов.

Содружество стремится совершенствовать механизмы сотрудничества и повышать их эффективность.

Содружество отказывается от применения силы, экономических или любых других методов давления, урегулирования спорных проблем согласительными средствами, других общепризнанных принципов и норм международного права.

Итак, 24 марта 1994 года Генеральная Ассамблея ООН предоставила Содруеству Независимых Государств статус наблюдателя в ООН (резолюция 48/237), а 3 августа 1994 года, в соответствии со статьей 102 Устава ООН, Устав СНГ в качестве многостороннего международного соглашения был зарегистрирован Секретариатом ООН. Тем самым, Содруество Независимых Государств было признано региональной международной организацией и в качестве таковой принимает участие во всех крупных форумах, проводимых ООН и другими международными организациями.

В соответствии с Уставом СНГ не обладает наднациональными полномочиями и основано на основах суверенного равенства всех его членов. Государства являются самостоятельными и равноправными субъектами международного права. За два года до принятия Устава СНГ, Соглашением о координационных институтах СНГ от 21 декабря 1991 года, была определена структура Содруества. В состав координационных институтов были включены:

- Совет глав государств;
- Совет глав правительств;
- Совет министров иностранных дел;
- Совет министров обороны;
- Совет командующих пограничными войсками;
- Совет коллективной безопасности;
- Исполнительный секретариат;
- Межпарламентская ассамблея;

Межгосударственный экономический комитет;

Межгосударственный банк;

Межгосударственный валютный комитет;

Межгосударственный статистический комитет;

Экономический суд;

Комиссия по правам человека.

На основе подписанных в рамках СНГ документов были созданы другие органы сотрудничества, призванные содействовать интеграционному сотрудничеству стран СНГ.

К сферам совместной деятельности государств-участников относятся:

обеспечение прав и основных свобод человека;

координация внешнеполитической деятельности;

оборонная политика и охрана внешних границ;

сотрудничество в формировании и развитии общего экономического пространства;

развитие транспорта и связи;

охрана здоровья и окружающей среды;

вопросы социальной и миграционной политики;

борьба с организованной преступностью.

К перечисленному можно добавить еще два важнейших направления: борьба с терроризмом и развитие гуманитарных связей.

Высшим органом Содруества является Совет глав государств и Совет глав правительств, что закреплено в Уставе СНГ. Совет глав государств, как высший орган Содруества, обсуждает и решает любые принципиальные вопросы Содруества, связанные с общими интересами государств-участников, а также рассматривает любые вопросы в рамках заинтересованных государств-участников, без ущерба интересам других членов Содруества. Совет глав государств собирается на заседания два раза в год. Внеочередные его заседания могут созываться по инициативе одного из государств-членов. Совет глав правительств Содруества, координирует сотрудничество органов исполнительной власти в экономической, социальной и иных сферах общих интересов.

Деятельность Совета глав государств и Совета глав правительств регулируется Соглашением о создании Содруества Независимых Государств от 8 декабря 1991 года, Уставом Содруества от 22 января 1993 года, документа-

ми, принятыми в их развитие, а также Правилами процедуры Совета глав государств и Совета глав правительств Содружества Независимых Государств, утвержденными Решением Совета глав государств от 17 мая 1996 года. Решения Совета глав государств и Совета глав правительств принимаются с общего согласия – консенсусом. Любое государство может заявить о своей незаинтересованности в том или ином вопросе, что не должно рассматриваться в качестве препятствия для принятия решения.

Председательствование в органах Содружества Независимых Государств осуществляется в соответствии с Решением Совета глав государств Содружества от 2 апреля 1999 года поочередно, каждым государством-участником Содружества в лице его представителя, на основе принципа ротации, на срок не более одного года. Предшествующий и последующий председатели органа Содружества являются его сопредседателями. Нельзя не отметить, что в настоящее время Республика Таджикистан председательствует в СНГ.

Целями Содружества являются:

осуществление сотрудничества в политической, экономической, экологической, гуманитарной, культурной и иных областях;

всестороннее и сбалансированное экономическое и социальное развитие государств-членов в рамках общего экономического пространства, межгосударственная кооперация и интеграция;

обеспечение прав и основных свобод человека в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права и документами ОБСЕ;

сотрудничество между государствами-членами в обеспечении международного мира и безопасности, осуществление эффективных мер по сокращению вооружений и военных расходов, ликвидации ядерного и других видов оружия массового уничтожения, достижению всеобщего и полного разоружения;

содействие гражданам государств-членов в свободном общении, контактах и передвижении в Содружестве;

взаимная правовая помощь и сотрудничество в других сферах правовых отношений;

мирное разрешение споров и конфликтов между государствами Содружества¹.

¹ Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннее законодательство Республики Таджикистан, Душанбе 2011, стр. 126

Развитие СНГ стоит в тесной зависимости от развития всех стран участниц, входящих в ее состав. Одной из первоочередных задач СНГ является разработка эффективной правовой основы, на которой могло бы быть построено экономическое взаимодействие всех составляющих СНГ. За сравнительно небольшой для истории срок уже в основном существует нормативно-правовая база СНГ. Это обширный массив договоров, соглашений и решений государств – участников Содружества, способствующий развитию и углублению сотрудничества в различных областях.

Среди подписанных в последние годы документов особое значение имеют два: Концепция дальнейшего развития СНГ, принятая Советом глав государств Содружества в Душанбе 5 октября 2007 года², и Стратегия экономического развития Содружества на период до 2020 года, одобренная Советом глав правительств СНГ 14 ноября 2008 года³.

В Концепции дальнейшего развития СНГ одно из ведущих мест занимает экономическая проблематика. Государства Содружества при подготовке Концепции пришли к выводу, что дальнейшее развитие производственных и торгово-экономических связей отвечает коренным интересам каждого из государств, является для них, по сути, жизненной необходимостью. Поэтому в ближайшие годы предстоит обеспечить устойчивое развитие национальных экономик, экономическую, энергетическую, продовольственную, экологическую безопасность, повысить благосостояние и качество жизни граждан стран Содружества.

Стратегия экономического развития СНГ на период до 2020 года призвана придать дополнительные импульсы разностороннему взаимодействию в интересах экономического роста стран Содружества. Она рассчитана на три этапа. Первый – до 2011 года, второй – до 2015 и третий – до 2020 года. На первом этапе завершается формирование зоны свободной торговли, создаются условия для свободного передвижения товаров, услуг, капиталов и рабочей силы. На втором – формируется инновационное про-

² Решение совета глав государств СНГ об утверждении Концепции дальнейшего развития содружества независимых государств и Плана основных мероприятий по ее реализации. (lawru.info/legal2/se14/pravo14626/index.htm дата обращения 8.09.2011г.)

³ Стратегия экономического развития Содружества Независимых Государств на период до 2020 года. (www.eurasianhome.org/doc_files/cis-strat2020.doc дата обращения 8.09.2011г.)

странство, активизируется научно–техническая и инновационная деятельность. На третьем – создается региональный рынок наукоемких отраслей экономики. На состоявшемся 22 мая 2009 года в Астане очередном заседании Совета глав правительств стран СНГ был принят План мероприятий по реализации первого этапа Стратегии экономического развития Содружества. План содержит комплекс мер в системообразующих областях и основных сферах экономического взаимодействия государств СНГ на 2009–2011 годы. Документом предусматривается расширение взаимодействия государств в промышленном производстве, реализация межгосударственных программ, в частности, в энергетике, транспорте, агропромышленном комплексе. При этом обращается внимание на повышение конкурентоспособности выпускаемой продукции, внедрение инновационных технологий. В социальной сфере особую актуальность приобретают меры для обеспечения занятости населения и создания новых рабочих мест, сближения законодательств в сфере занятости, трудовой миграции¹.

Одной из важных задач является развитие сотрудничества в сфере социально–трудовых отношений и миграции. Основой для этого является Комплексный план первоочередных мер, направленный на практическую реализацию принципов, заложенных в Декларации о согласованной миграционной политике государств–участников СНГ, принятой 5 октября 2007 года в Душанбе. Намечается форсировать работу по созданию действенной системы регулирования миграционных процессов, включая обмен информацией о потребностях в трудовых ресурсах национальных рынков труда, и Единой системы учета граждан третьих стран и лиц без гражданства, въезжающих на территории государств–участников СНГ. Подкреплением этих базовых принципов будет проработка Плана мероприятий в сфере социально–трудовых отношений и миграции граждан государств–участников СНГ на 2011–2012 годы.

14 ноября 2008 года был принят такой важный документ, как Конвенция о правовом статусе трудящихся–мигрантов и членов их семей. Решением Совета глав государств создан Совет руководителей миграционных органов

стран Содружества, которые реализуют меры по укреплению взаимодействия в этой сфере.

В качестве ключевой сферы интеграционного взаимодействия в 2008 году, главы государств СНГ определили сотрудничество в области транспорта. В итоге были одобрены Приоритетные направления сотрудничества в сфере транспорта на период до 2020 года.

В 2009 году приоритетом в экономическом сотрудничестве стран СНГ названа энергетика². Состоялось заседание Рабочей группы по выработке предложений о сотрудничестве в сфере согласованной энергетической политики. В этой области приоритетной задачей является активное содействие практическому осуществлению положений Концепции сотрудничества государств–участников СНГ в сфере энергетики, принятой 21 мая 2010 года, и Плана первоочередных мероприятий по ее реализации. Планируется наращивать усилия по созданию единого энергетического пространства и активизации сотрудничества в области энергосберегающих технологий, восстановлению параллельной работы электроэнергетических систем государств–участников СНГ и единого устойчивого механизма транзита электроэнергии.

Комплекс совместных мер по повышению продовольственной безопасности стран Содружества, принятый Советом глав правительств в ноябре 2008 года, предусматривает разработку Концепции продовольственной безопасности, организацию подготовки и принятия в государствах на основе модельного закона соответствующих законодательных актов. Кроме того, на основе предложений государств – участников СНГ, планируется разработать сводный баланс производства и потребления важнейших видов продовольствия, усовершенствовать нормативно–правовую базу свободной торговли продовольственными товарами. Предполагается также более широко развернуть научные исследования проблем общего аграрного рынка СНГ, а также особое внимание будет уделено разработке соглашения по отдельным сегментам продовольственного рынка, прежде всего рынка зерна, мерам, регулирующим вопросы сотрудничества в области селекции и семеноводства, обеспечения сельхозпроизводителей государств – участников СНГ сельскохо-

¹ Международно–правовые основы дальнейшего развития Содружества Независимых Государств. Журнал “Российское право в Интернете”. Номер 2009 (05), Спецвыпуск.

² Решение совета глав государств СНГ от 10 октября 2008 года об определении сотрудничества в области энергетики. (<http://viperson.ru/wind.php?ID=565987> дата обращения 12.09.2011г.)

зяйственной техникой и оборудованием на лизинговой основе.

В Концепции дальнейшего развития СНГ, гуманитарное сотрудничество определено в качестве важнейшего элемента взаимодействия. В гуманитарной сфере ключевой задачей станет выполнение Решения Совета глав государств СНГ об объявлении 2011 года Годом историко-культурного наследия, подкрепляя его реализацию конкретными мероприятиями. При этом усилия сосредоточены на практическом осуществлении Плана приоритетных мероприятий в сфере гуманитарного сотрудничества государств-участников СНГ на 2011–2012 годы, включающего, в том числе, координацию действий в области науки и образования, массовых коммуникаций, здравоохранения, наполнение качественно новым содержанием работы с молодежью, расширение спортивных и туристических связей, принятие совместных мер по повышению квалификации преподавателей общеобразовательных учреждений государств-участников СНГ. Также, важное значение уделено завершению разработки и принятию Межгосударственной программы инновационного сотрудничества государств – участников СНГ на период до 2020 года.

Говоря о деятельности СНГ, следует сказать и о сотрудничестве в укреплении стабильности и безопасности, наращивании усилий по совместному противодействию современным вызовам и угрозам. В сфере борьбы с новыми вызовами и угрозами, наряду с повышением роли соответствующих министерств и ведомств государств – участников и органов Содружества, внимание акцентировано на реализации межгосударственных договоров о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков, преступлениями в сфере экономики, противодействию незаконной миграции и торговле людьми и следующим программам:

Межгосударственной программы совместных мер борьбы с преступностью на 2011–2013 годы;

Программы сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма на 2011–2013 годы;

Программы сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств

в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров и противодействию наркомании на 2011–2013 годы;

Программы сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с торговлей людьми на 2011–2013 годы¹.

Что касается Республики Таджикистан, то для нее наиболее целесообразны три уровня региональной интеграции:

Региональная экономическая интеграция с государствами Центральной Азии;

Региональная экономическая интеграция с государствами восточной Азии (Иран, Афганистан, Пакистан и Китай);

Региональная экономическая интеграция с государствами членами СНГ.

Именно третий уровень региональной интеграции имеет все экономические, политические и правовые основы. В связи с этим, в сентябре 1993 года государства члены СНГ подписали Соглашение о создании экономического союза, а также 15 апреля 1994 подписали Соглашение о создании свободных торговых зон.

Следует отметить, что для Республики Таджикистан Содружество было и остается одним из приоритетных векторов внешней политики. В связи с этим, в своем Послании Президент Республики Таджикистан отметил, что «за прошедший год отношения Таджикистана с членами СНГ имели тенденцию развития. В нынешнем году в ходе своего председательствования в Содружестве мы будем прилагать усилия для того, чтобы более эффективно использовались и развивались возможности интеграции в рамках этой организации. Это, прежде всего, относится к нашим связям с Российской Федерацией, которая является нашим стратегическим партнером»².

Таджикистан в качестве председательствующей страны в СНГ в 2011 году, разработал концепцию своего председательствования, и в декабре 2010 года она была направлена всем главам государств Содружества. Концепция предусматривает выполнение всех основополагающих документов, которые ранее были одобрены главами государств. Одной из основных

1 <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18743> (дата обращения 12.09.2011г.)

2 Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли (http://www.president.tj/rus/novostee_200411.html дата обращения 15.09.2011г.)

задач таджикского председательствования будет реализация Плана мероприятий, посвященных 20 – летию образования СНГ.

Председательствование Республики Таджикистан в Содружестве Независимых Государств будет исходить из принципа преемственности и осуществляться в Совете глав государств, Совете глав правительств, Совете министров иностранных дел, Экономическом совете, Совете постоянных полномочных представителей государств-участников Содружества при уставных и других органах Содружества. Особое внимание будет уделено ходу исполнения Плана основных мероприятий по реализации Концепции дальнейшего развития СНГ, Стратегии экономического развития СНГ на период до 2020 года, а также повышению значения Содружества Независимых Государств, как региональной организации, его эффективности и практического предназначения укреплению добрососедских отношений между государствами-участниками СНГ, основанных на уважении интересов друг друга и реализации

основных направлений экономического сотрудничества в соответствии с ранее принятыми в рамках Содружества документами.

В заключение, исходя из вышесказанного хотелось бы отметить, что образование Содружества Независимых Государств стало значимым событием последней четверти XX века. Прежде всего, СНГ выполнило важнейшую историческую задачу становления суверенных независимых государств после распада СССР. В рамках СНГ новые государства впервые почувствовали себя самостоятельными в системе международных отношений. Годы существования СНГ свидетельствуют о том, что Содружество в целом состоялось как политическая реальность, оно содействовало становлению новых суверенных государств, их выбору собственной модели экономических реформ и государственного строительства, развитию взаимных отношений, а также немало, было сделано для сохранения сложившихся духовных, гуманитарных и культурных связей.

Анотатсия

Баъзе масъалаҳои таъсири ва фаъолияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун ташкилоти байналмилалӣ минтақавӣ

Дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф фаъолияти ташкилоти байналмилалӣ минтақавӣ Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз ҷиҳати таъсири то замони ҳозира, инчунин дастовардҳои асосии он ва нақшаи ҷорабиниҳо барои ояндаи наздики он таҳти баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамзамон муаллиф масъалаи раиси Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соли 2011 дар ИДМ баррасӣ намудааст.

Аннотация

Некоторые вопросы создания и деятельности Содружества Независимых Государств как международной региональной организации

В данной статье автором анализируется деятельность международной региональной организации Содружества Независимых Государств с момента образования по настоящее время, а также её основные достижения и планы мероприятий на ближайшее будущее. Кроме того, автором рассмотрен вопрос председательствования Республики Таджикистан в 2011 году в этой организации.

Annotation

Some questions of creation and activity of the Commonwealth of Independent States as an international regional organization

In this article the author analyzed the activities of international regional organization of the Commonwealth of Independent States since the foundation to the present time, and the main achievements and plan of measures for the near future. Besides, the author considered the Chairmanship of the Republic of Tajikistan in 2011 in the CIS.

Шарипов Т.Ш.,
мудири кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
криминалистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор

ИЧРОИ ЧАЗО ВА ИСТИФОДАИ ЧОРАҲОИ ТАЪСИРРАСОНИИ ИСЛОҲӢ

Калидвожаҳо: Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, таъсиррасонии ислоҳӣ, корҳои тарбиявӣ, меҳнат, Кодекси ҷиноятӣ

Ключевые слова: Кодекс исполнения уголовных наказаний, исправительное воздействие, воспитательные работы, труд, Уголовный кодекс.

Keywords: Penal Enforcement Code, correctional treatment, educational work, work, the Criminal Code.

Иҷрои ҳукми айбдоркунандаи ба қувваи қонундаромадаи суд, ки қисми таркиби онро ҷазои ба маҳкумшуда таъин гардида, ташкил медиҳад, барои тамоми корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳатмӣ мебошанд. Мақомоти давлатӣ, маъмурияти корхона, муассиса ва ташкилотҳои ваколатдор ӯҳдадоранд ҷазои таъин намудаи судро иҷро намоянд.

Моҳияти ҷазоро шакли махсуси маҷбуркунии давлатӣ (сазо) ташкил медиҳад, аз ин рӯ таҳти мафҳуми иҷрои ҷазо бояд тавассути меъёрҳои ҳуқуқии иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ба танзимдарории тартиби истифодаи чораи маҷбуркунии давлатӣ, ки дар маҷмӯи маҳдудиятҳои ҳуқуқ ва озодиҳои маҳкумшуда зохир мегарданд, фаҳмида шавад.

Кодекси иҷрои ҷазои ҷиноятӣ (минбаъд КИЧҚ ҚТ) барои ишораи амаликунони чораи маҷбуркунии дар баробари калимаи «иҷро» калимаи «адо»-ро низ истифода мебарад (қ. 2, 3 м. 3 КИЧҚ ҚТ). Калимаҳои нишондодашуда ҷараёни ягонаи ба амал баровардани таъсиррасонии маҷбуриро нисбати маҳкумшудагон инъикос кунад ҳам, вале онҳо ба субъектон ва иштирокчиёни гуногуни муносибатҳои ҳуқуқии иҷрои ҷазои ҷиноятӣ нигаронида шудаанд.

Ибораи «иҷрои ҷазо» нисбати муассиса ва мақомоти давлатии дар қонун ишорагардида нигаронида шудааст, ки онҳо ӯҳдадоранд дар фаъолияти худ тамоми маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ та-

вассути намудҳои ҷазоҳои мушаххас пешбинишударо амалӣ намуда, таъминкунандаи ба амал баровардани ҳуқуқҳои ба маҳкумшудагон дода шуда ва иҷрои вазифаҳои бар зиммаи онҳо дар тамоми мӯҳлати бо ҳукми суд муқарраршуда, мебошад.

Ибораи «адои ҷазо» нисбати маҳкумшудагон нигаронида шудааст, ки онҳо ӯҳдадоранд дар асоси ҳукми суд ва мувофиқан бо навиштаҷоти бо қонунгузории иҷрои ҷазои ҷиноятӣ муқаррар шуда, вазифаҳои бар зиммаи онҳо гузошташударо иҷро намуда, аз ҳаракатҳои бо меъёрҳои ҳуқуқ манъшуда худдорӣ карда, ҳуқуқҳои худро ба амал бароранд.

Таъсиррасонии маҷбури хусусияти комплексиро доро буда, нисбати маҳкумшудагон дар маҷмӯъ, тавассути истифода бурдани тамоми маҳдудиятҳои, ки шароити адои ҷазои мушаххас муқаррар кардааст, ба амал бароварда мешавад (қ. 2 м. 15 КИЧҚ ҚТ). Истифодаи чунин маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ мақсади ягона набуда, таъиноти онҳо барои ба тарви дахлдор мувофиқан бо мақсадҳои тарқиқи қонунгузории ҷиноятӣ пешбинӣ шуда, таъмин намудани иҷрои ҷазо мебошад. Маҳдудиятҳои ҳуқуқии нишондодашуда, ба сифати воситаҳои таъсиррасонии психологӣ-педагогӣ ба маҳкумшудагон бо мақсади ислоҳ ва пешгирии содир кардани ҷинояти нав истифода бурда мешавад.

Амаликунони чораҳои маҷбурии

махдудкунандаи ҳуқуқ ба иҷроиши тамоми намудҳои ҷазо хос мебошад, вале доираи онҳо аз намуди ҷазои мушаххас вобастагӣ дорад. Маҳрум кардани шахрванд аз яке ҳуқуқҳои асосии субъективӣ- озода- дар маҷмӯъ, бо худ боиси маҳдуд гардидани арзишҳо ва манфиатҳои иҷтимоии аз ҳама бештар муҳим барои ӯ озодии гаштугузор, мукотибот, мулоқот, маҳдуд кардани робитаҳои иҷтимоӣ, имконияти ихтиёрдорӣ кардани ҳуқуқҳои субъективӣ барои ӯ бештар муҳим шуда метавонад. Аз ин рӯ, ҷудо намудан аз ҷамъиятро бояд ҷун ҳуқуқмаҳдудкунии маҷмӯӣ баррасӣ намуд, зеро маҳрум ё маҳдуд кардани доираи ҳуқуқ маҳз аз ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда вобастагӣ дорад.

Ҳангоми иҷрои ҷазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ таъсиррасонии сазой дар маҳдуд гардидани доираи муайяни ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои маҳкумшуда ва то сӣ фоизи музди меҳнати ӯро ба фоидаи давлат нигоҳ доштан, зоҳир мешавад (м. 52 ҚҶ ҚТ, м. 39- 40 ҚИҶҶ ҚТ). Ҳангоми маҳкум кардан ба ҷазо дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян таъсиррасонии сазой иборат аст: озода намудани маҳкумшуда аз мансабе, ки ӯ ҳуқуқи ишғоли онро надорад ё манъ кардан, машғул шудани ӯ ба фаъолияти, ки аз шуғли он маҳрум шудааст- таъбабатӣ, омӯзгорӣ ва ғайра (м. 36 ҚИҶҶ ҚТ).

Моҳият ва мазмуни ҷазо ҳангоми иҷрои он, доираи ҳуқуқмаҳдудкуниҳо ва ҷораҳои маҷбуркунӣ нисбати онҳо истифодашаванда, вақолатҳои маъмурияти муассиса ҳангоми ба амал баровардани онҳо тавассути (низом қорӣ карда мешавад, ки тибқи қ. 2 м. 14 ва қ. 1 м. 82 ҚИҶҶ ҚТ) ҷун тарзи иҷро ва адои ҷазо доништа шудааст.

Ҳаминро бояд тазаққур дод, ки дар қонун бори аввал нишон дода шудааст, ки таърифи додашуда ба тамоми намудҳои ҷазо амалӣ мешаванд. Қаблан дар назария ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои қиноятӣ ва қонунгузори ин танҳо нисбати иҷроӣ ҷазои маҳрум сохтан аз озода истифода бурда мешуд.

Низоми иҷро ва адои ҷазо аз рӯи самти худ бисёрҷабҳа мебошад. Пеш аз ҳама, ба сифати яке аз воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагон (қ. 2 м. 14 ҚИҶҶ ҚТ) баромад намуда, дар як вақт шароитро барои татбиқи дигар воситаҳои ислоҳ намудани онҳо фароҳам месозад (қ. 2 м. 82 ҚИҶҶ ҚТ).

Чӣ тавре, ки дар Паймони байналмилалӣ

доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ қайд шудааст (б. 3 м. 10) «низоми ислоҳотӣ барои маҳкумшудагон ҷунин низомро пешбинӣ мекунад, ки мақсади асосии он ислоҳ ва тарбияи иҷтимоии маҳкумшудагон мебошад»¹.

Нисбат ба намудҳои алоҳидаи ҷазо, низом мазмуни мушаххасро соҳиб мешавад, ки аз хусусияти хоси он бармеояд. Қоидаҳои низом аз ҳама бештар пурра ва ҳаматарафа ҳангоми иҷроӣ ҷазоҳои бо ҷудо намудан аз ҷомеа алоқаманд, амалӣ мегардад: қисми ҳарбии интизомӣ, муассисаҳои ислоҳӣ. Қоидаҳои низом тамоми тарзи ҳаёти маҳкумшудагонро, ҷӣ берун аз вақти қорӣ ва ҷӣ дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ, ба танзим андохта, тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётан муҳими онҳоро, ки таҳти назорати маъмурияти мақомоти ин намуди ҷазоро иҷрокунанда қарор дорад, дар бар мегирад.

Азбаски низом тартиботи дохилии муассисаҳои ислоҳӣ ва дигар муассисаҳои иҷрокунандаи ҷазоро муайян мекунад, он дар баргирандаи талаботҳои дахлдор оид ба таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ дар ҳудуди муассисаҳои нишондодашуда, баҳри ҳар ҷӣ хубтар риоя гардидани қоидаҳои мазкур аз ҷониби маҳкумшудагон ва маъмурият ҳангоми ба амал баровардани ҳуқуқ ва ӯҳдадорҳои худ мебошад. Меъёрҳои он, инчунин ба дигар шахсон ташрифоварандаи ин муассисаҳо низ нигаронида шудааст (намояндагони мақомоти ҳокимият, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, рӯҳониён, хешу табори маҳкумшудагон, дигар нафароне, ки бо ҳамроҳии маҳкумон дар объектҳои истехсоли қор мекунанд). Онҳо бояд тартибот ва қоидаи муносибат бо маъмурият ва маҳкумшудагонро дар ин муассисаҳои муқарраршударо риоя намоянд.

Қоидаҳои низом на танҳо дар ҳудуди муассисаҳои ислоҳӣ ва объектҳои истехсоли он, инчунин дар ҳудудҳои ҳамҷавори он, ки дар он ҷо талаботҳои низомӣ (режимӣ) муқаррар карда шудаанд, амалӣ мегардад. Қоидаҳои низом дар биноҳои барои иқомати маҳкумон берун аз муассисаҳои ислоҳӣ таъин шуда, муқаррар шудаанд (б. «б» қ. 1 м. 126 ҚИҶҶ ҚТ).

Ҳангоми адои ҷазоҳои бо ҷудо намудан аз ҷомеа алоқаманд набуда, маҷмӯи унсурҳои асосии мазмуни низомро ташкилдиханда, доираи ҳуқуқмаҳдудкунии маҳкумшудагонро ба таври қиддӣ хурд намуда, қоидаҳои махсусе,

¹ Асноди асосии байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқи башар.- Душанбе, 1999.- С. 53.

ки рафтори онҳоро ба танзим мебароранд, хоҳиш медиҳад. Вале дар ҳамаи ҳолатҳо ҳангоми иҷрои ҷазо назорат аз болои рафтори маҳкумшудагон, ки ба сифати яке аз унсурҳои асосии он низом баромад мекунад, ҷой дорад.

Бо вучуди он ки қонунгузор ҳангоми иҷрои ҷазоҳои бо ҷудо намудан аз ҷомеа алоқаманд набуда, ибораи «низом»-ро истифода набурдааст, ба забон овардани он қонунист, зеро қонун ба чунин ибораҳо тартиб, иҷро ва шартҳои адои ҷазо таъяс мекунад (м.м. 30, 33, 39, 40 ҚИҶҚ ҚТ).

Низоми адои ҷазо дар баробари ин, як қатор унсурҳои низомро мебошад, ки аз рӯи хусусияти худ зоҳиршавии ҷораи маҷбури ба ҳисоб намеравад, зеро барои фароҳам овардани шароитҳои оддии зисти умум нигаронида шуда, ягон ҳел ҳуқуқмаҳдудкуниро доро намебошад. Онҳоро бояд чун қоидаи зисти умум баррасӣ намуд. Чунинчӣ, дар қоидаҳои тартиботи дохилии маҳкумшудагон муносибати ғамхорона нисбати амволи муассисаҳои ислоҳӣ, дар ҳолати тоза нигоҳ доштани биноҳои иқоматӣ ва хизматӣ, риояи қоидаи беҳдошти шахсӣ ва ғайра навишта шудааст.

Баррасии масъаларо оид ба таносуби маҳкумҳои «ҷазо», «маҷбури», «сазо», «низомии адои ҷазо» ҷамъбаст намуда, ҳаминро бояд эътироф намуд, ки бо вучуди дар низом ҷазо амалӣ гардад ҳам, низом аз рӯи мазмуни худ васеъ мебошад, зеро ба мазмуни он на танҳо ҳуқуқҳо, ҳуқуқҳои маҳкумшуда, инчунин қоидаҳои зисти умум, ки унсурҳои сазоиро надоранд, шомил мебошад. Чунин аст мазмуни низом дар маънии маҳдуди худ.

Низоми адои ҷазо дар маънии васеи худ ин маҷмӯи тамоми меъёрҳои моддӣ ва расмиро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо фаъолияти маъмурияти муассиса ва мақомоте, ки бар зиммаи онҳо иҷрои ҷазо гузошта шудааст, таъмини амаликунони чунин ҷазоҳо, инчунин маҷмӯи тартиб ва қоидаҳои адои ҷазо қиноятӣ аз ҷониби маҳкумшудагон ба танзим андохта шудаанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло чунин функцияҳои низомро ҷудо намудан мумкин аст: сазоӣ, тарбиявӣ ва таъминкунандаи назорати иҷтимоӣ.

Функцияҳои сазоӣ тавассути муқаррар намудани системаи ҳуқуқмаҳдудкуни, ки дар ҷараёни адои ҷазо нисбати маҳкумшудагон истифода шудаанд, ба амал бароварда мешавад.

Функцияи тарбиявӣ низом бо роҳи амалӣ гардонидани сазо ба даст меояд. Қоидаи низом маҳкумшудагонро маҷбур месозад, ки тартиби муқарраршудаи адои ҷазо ва интизомро риоя намояд. Функцияи мазкур дар қ. 2 м. 14 ҚИҶҚ ҚТ мустақкам қарда шудааст. Вале нақши онро аз ҳад зиёд набояд баҳо гузошт. Ҳуқуқмаҳдудкуниҳои сазоӣ нисбати маҳкумшудагон таъбиқшаванда танҳо барои самаранок ташкил қардани ҷараёни тарбия замина муҳайё месозад.

Функцияи таъминкунандаи низом бо роҳи созмон додани воситаҳои ҳуқуқӣ, ки истифодаи онҳо имконият медиҳад, маҳкумшударо ба меҳнат, гузаронидани ҷораҳои тарбиявӣ, таҳсили ҳамагонӣ ва касбӣ ба амал бароварда мешавад. Қоидаи низом тартиби ба меҳнат ҷалб қардани маҳкумшудагон ва ташкили меҳнати онҳоро, тартиби гузаронидани ҷорабиниҳои тарбиявӣ, ташкили қорҳоро дар мактабҳои ҳамагонӣ, касбӣ-техникӣ, қурсҳо ва ғайраи ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ мустақкам менамояд. Ҳамаи ин қоидаҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун, ки аз ҷониби ВА ҚТ мустақиман ва ё дар якҷоягӣ бо дигар идораҳо қабул қардида, инъикоси худро ёфтаанд.

Тавассути низом функцияи назорати иҷтимоӣ, ки бо роҳи ба танзим андохтани рафтори маҳкумшудагон, ташкили назорат аз болои онҳо ва баҳо додан ба рафтори онҳо дар асоси санқсияҳои позитивӣ (ҷораҳои муқофотӣ) ва негативӣ (ҷораҳои муқозотӣ), ба амал бароварда мешавад.

Чӣ қадар намуди ҷазо ба маҳкумшуда таъин қардида, саҳттар бошад, ҳамон қадар функцияи назорати иҷтимоӣ низом шадидтар ба амал бароварда мешавад. Ҳангоми амалӣ қунонидани функцияи мазкур қирдорҳои зиддихуқуқии маҳкумшудагон пешқирӣ қарда мешавад.

Таъсиррасонии сазоӣ нисбати маҳкумшудагон системаи барои онҳо ҳуқуқмаҳдудкуни мебошад, ки зарурати қурра тавассути меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим андохтани тамоми маҷмӯи масъалаҳои бо амаликунони низом алоқамандбударо муқаррар менамояд. Меъёрҳои ҳуқуқ айни замон ба таври дақиқ танзимкунандаи вақолати мақомоти иҷроқунандаи ҷазо, шахсони мансабдор, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, тартиби аз ҷониби онҳо нисбати маҳкумон қарор қабул намудан, муқаррарқунандаи қоидаи муносибат бо

маҳкумон, рафтори шахрвандоне, ки дар ҳудуди муассисаҳои ислоҳӣ ва дар дигар объектҳои он мебошанд.

Чунин тарзи батафсил танзимкунии қоидаи низом зарурати айнии созмон додани заминаҳои ҳуқуқист, ки метавонад риояи қонуниятро дар соҳаи истифода аз ҳама бештар шакли сангини маҷбуркунӣ- иҷроӣ қазои ҷиноятӣ таъмин намояд.

Ҳангоми иҷроӣ қазо нисбати маҳкумшудагон воситаҳои ислоҳӣ истифода бурда мешавад (қ. 3 м. 3, қ. 2 м. 14 КИЧҚ ҚТ).

Маҷмуи воситаҳои ислоҳи маҳкумшудагон ҳангоми истифодаи таъсиррасонии ислоҳиро ташкил медиҳанд, ки ифодакунандаи намуди махсуси раванди тарбиявӣ, педагогӣ ба ҳисоб рафта, дар рафти иҷроӣ қазо амалӣ гардонидани мешаванд, яъне дар шароити амаликунонии чора маҷбуркунии давлатӣ, маданияти ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии маҳкумшудагон. Онҳо ба раванди педагогӣ, ки масалан, дар муассисаҳои таълимӣ, қисмҳои ҳарбӣ ва ғайра гузаронида мешаванд, хос намебошанд.

Доира ва хусусияти воситаҳои ислоҳӣ аз намуди қазои иҷрошаванда вобастагӣ дорад (қ. 3 м. 14 КИЧҚ ҚТ).

Ҳатто ҳангоми иҷроӣ намудҳои гуногуни қазои бо ҷудо намудан аз ҷомеа алоқаманд таъсиррасонии ислоҳӣ ба маҳкумшудагон аз рӯйи мазмуни худ тафовут дорад. Ҳангоми иҷроӣ қазо дар намуди қорҳои ҳатмӣ, маҳкумшуда ба қорҳои тарбиявӣ ҷалб шуда, ба таҳсилоти ҳамагонӣ, омодагии касбӣ ҷалб карда намешавад. Ба маҳкумшудагоне, ки қазоро дар намуди якумра аз озодӣ маҳрум сохтан адо мекунанд, гузаронидани қорҳои тарбиявӣ пешбинӣ нашудааст. Ҳангоми иҷроӣ қазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагон дар ҳаҷми пурра татбиқ карда мешаванд. Ҳангоми иҷроӣ қазо дар намуди қорҳои ислоҳӣ мумкин аст оид ба татбиқи танҳо баъзе аз унсурҳои чунин таъсиррасонӣ сухан ронд. Ҳангоми иҷроӣ чунин намуди қазо, ба монанди нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ истифодаи восита ва методҳои тарбияи ҳарбӣ ҷой дорад. Аз ин рӯ, тавсифи умумӣ ва мазмуни таъсиррасонии ислоҳӣ минбаъд бо назардошти шароити адои қазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ баён карда мешавад.

Таъсиррасонии ислоҳӣ аз тарбияи оддӣ бо объекти худ фарқ мекунад. Нисбат ба қазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба сифати объекти он

шахси аз озодӣ маҳрумшуда, ки барои ҷомеа бештар хавфнок буда, аз нигоҳи иҷтимоӣ-ахлоқӣ хеле хароб низ мебошад, баромад мекунад. Хусусияти хоси объектро самти таъсиррасонии ислоҳӣ, на танҳо ташаккули шахсияти шахрванд, инчунин ислоҳи он, муайян мекунад.

Барои нисбати маҳкумшуда истифода намудани таъсиррасонии ислоҳӣ танҳо ҳукми суд, ки эътибори қонунӣ пайдо кардааст, асос шуда метавонад (м. 4 КИЧҚ ҚТ). Аз ин рӯ, ин ислоҳи маҳкумшудагон бар зиммаи муассиса ва мақомоти давлатии салоҳиятдор гузошта шуда, иштироки маҳкумшудагон дар чорабиниҳои тарбиявии гузаронидашаванда ҳатмӣ мебошад. Билохира, таъсиррасонии ислоҳӣ дар доираи муқарраркардаи меъёрҳои ин соҳаи ҳуқуқ амалӣ кунонида мешаванд.

Дар баробари ин, таъсиррасонии ислоҳӣ ба принципҳои методҳои умумӣ ва педагогикаи ислоҳӣ таъяс мекунад. Аз ин рӯ, принципҳои ислоҳӣ, системаи қораҳои тарбиявӣ бо педагогикаи умумӣ мазмунан ягонаанд.

Кодекси иҷроӣ қазои ҷиноятӣ байни тартиби муқарраршудаи иҷро ва адои қазо (низом) ва истифодаи воситаҳои ислоҳӣ тафовут мегузаронад. Чунончӣ, қ. 1 м. 82 КИЧҚ ҚТ, ки муайянкунандаи унсурҳои асосии низом аст, ба шумули он меҳнати маҳкумшудагон, қорҳои тарбиявӣ ва таълимиро дохил намекунад. Онҳо дар қорҳои алоҳидаи (12 ва 13) КИЧҚ ҚТ ҷойгир карда шудаанд. Ин гуфтаҳо ба иҷроӣ қазо дар намуди маҳдуд кардани озодӣ ва нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ низ тааллуқ доранд. Чунин ҷудокунӣ, пеш аз ҳама маънои онро дорад, ки қазо аз рӯйи мазмуни худ қораи маҷбуркунӣ (сазоӣ) буда, раванди тарбия баръакс қазоро истисно месозад.

Аз рӯйи моҳияти худ он наметавонад сарчашмаи ранҷу азоб бошад ва набояд шахси маҳкумшударо аз ягон хел манфиат маҳрум созад. Иҷроӣ қазо ба принципҳо, ҳуқуқи иҷроӣ қазои ҷиноятӣ, воситаҳои таъсиррасонӣ пеш аз ҳама ба принципҳои педагогика таъяс мекунад.

Натиҷаи истифодаи таъсиррасонии ислоҳӣ бояд ислоҳи маҳкумшуда бошад: дар маҳкумшудагон ташаккул додани муносибати эҳтиромона ба одам, ҷамъият, меҳнат, меъёрҳо, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ва ҳавасманд гардонидани рафтори ҳуқуқии онҳост (қ. 1 м. 14 КИЧҚ ҚТ).

Тавсифи воситаҳои асосие, ки мазмуни таъ-

сиррасонии ислохиро ташкил медиҳад, мавриди баррасӣ қарор дода мешавад ва дар назарияи ҳукуки иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ чунин воситаҳо ба мундариҷаи фан дохил карда шудааст: қорҳои тарбиявӣ, меҳнати Ҷоиданоки ҷамъиятӣ, гирифтани таҳсилоти ҳамагонӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасонии ҷамъиятӣ. Чӣ хеле ки қаблан зикр шуда буд, қ. 2 м. 14 КИЧҚ ҚТ ба шумули ин воситаҳо низомро дохил кардааст.

Қорҳои тарбиявӣ бо маҳкумшудагон барои дар онҳо ташаккул додани малакаҳо оиди аз нигоҳи иҷтимоӣ рафтори мақбул, эҳтироми шахсияти инсон, ҷомеа, меъёрҳои дар он ҳукмрон, қоидаҳо ва анъанаҳои ҳаёти умумии инсон ба меҳнат ва натиҷаҳои он ба қонун, рафтори ҳуқуқӣ, нигаронида шудаанд.

Таҳсилоти ҳамагонӣ ва омодагии касбӣ, шаклҳо ва навъи онҳо тавассути КИЧҚ ҚТ ва мувофиқан ба қонунгузори ҚТ дар бораи таҳсилоти ҳамагонӣ ва касбӣ ба танзим андохта мешаванд. Аз рӯи мазмун ва шакли таҳсил онҳо ягон хели унсурҳои сазоиро дар худ надоранд.

Меҳнати маҳкумшудагон дар қонунгузори иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ба шумули воситаҳои асосии ислоҳии онҳо дохил карда шудааст.

Санадҳои байналмилалӣ, ки ҳуқуки инсон ва муносибат ба маҳбусонро ба танзим мебароранд, меҳнатро чун ӯҳдадорӣ онҳо эътироф менамоянд. Мувофиқи Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуки шахрвандӣ ва сиёсӣ (б. 3 м. 8). Қоидаҳои ҳадди ақалли стандартҳои муносибат бо маҳбусон меҳнате, ки шахсони дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ дар асоси ҳукм (қарори) суд иҷро мекунанд, ба категорияи меҳнати маҷбури ё ҳатмӣ мансуб намедонанд. Мувофиқан бо ин меъёрҳои байналмилалӣ КИЧҚ ҚТ меҳнати Ҷоиданоки ҷамъиятиро чун ӯҳдадорӣ маҳкумшудагон медонанд (қ. 1 м. 53; қ. 1 м. 107; қ. 1 м. 185).

Ҳамин тариқ, санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, инчунин қонунгузори иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ меҳнати маҳкумшудагонро ба сифати воситаи зарурии ислоҳии онҳо баррасӣ намуда, вале ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки чунин намуди меҳнат хусусияти ҳатмигиро доро намебошад.

Чӣ хеле ки қаблан қайд шуда буд, иҷроӣ ҷазо муфассал ва ҳамагарафа тавассути меъёрҳои ҳуқуки иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ба танзим дароварда шудаанд. Пас, маъмулан воситаҳои ислоҳӣ, ки иҷроӣ ҷазоро ҳамроҳӣ менамояд, бояд тавассути ҳуқуқ ба танзим ан-

дохта шаванд, зеро онҳо қатъиян дар ҳадди бо қоидаи низом муқарраршуда, ба амал бароварда мешаванд.

Дар баробари ин, онҳо ҳадди иҷозат дошудаи татбиқи ин ва ё он шакл, метод ва тарзҳои тарбияро муайян мекунад. Масалан, мулоқот, гуфтугӯи телефонӣ маҳкумшудагон чун воситаи тарбияи онҳо доништа мешавад ва тавассути қонун иҷозат дода шудааст, вале тартиби пешниҳод намудани онҳо қатъиян дар Қоидаҳои тартиботи дохилаи муассисаҳои ислоҳӣ танзими худро ёфтааст. Аз ин рӯ, шакли ҳуқуки иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ба ташкил ва амаликунонии таъсиррасонии ислоҳӣ таъсири ғайбӣ худро доранд. Вале раванди тарбия, эҷодкорӣ талаб мекунад ва мустақилияти он озодии тарбиятгарро дар интиҳоби шакл, методҳо ва тарзҳои таъсиррасонии педагогӣ ба маҳкумшудагонро дар назар дорад. Бинобар ин, ба танзимдарории ҳуқуқии татбиқи ҳар як воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ ғуногунанд. Аз ҳама бештар меъёрҳои ҳуқуқ меҳнати маҳкумшудагонро ба танзим меандозанд, зеро муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар раванди ғайбияти меҳнатӣ пайдо мешаванд, аз ҳама муҳиманд, онҳо манфиатҳои рӯзмарраи шахси адоқунандаи ҷазоро дар бар мегиранд. Меъёрҳои ҳуқуқ ба меҳнат, ӯҳдадор будани маҳкумшудагон, тартиби ба меҳнат ҷалб кардани шароит ва музди меҳнати онҳоро муқаррар мекунад.

Азбаски меҳнати маҳкумшудагон на танҳо категорияи ҳуқуқӣ, инчунин педагогист, пас он наметавонад ба таври пурра аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқ ба танзим андохта шавад. Аз ин рӯ, дар маҷмӯъ тамоми масъалаҳои ахлоқӣ, омодагии педагогӣ ва иштироки маҳкумшудагон дар раванди меҳнат ба ғайбияти психологӣ-педагогӣ мутааллиқ буда, аз ҷониби ҳуқуқ ба танзим дароварда намешаванд.

Қорҳои тарбиявӣ, таҳсилоти ҳамагонӣ ва омодагии касбӣ, инчунин таъсиррасонии ҷамъиятӣ ба маҳкумон тавассути меъёрҳои ҳуқуки иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ дар ҳадди муайян ба танзим андохта мешаванд. Онҳо вазифа, принципҳо, самтҳои муҳим ва шаклҳои муайян мекунад. Маҳдуд гардидани доираи ба танзимдарории ҳуқуқии истифодаи воситаи ислоҳии мазкур фазаи васеъи заруриятро барои амаликунонии методҳои психологӣ ва педагогӣ муҳайё месозад. Омӯзиши ҳамагонӣ ва касбии маҳкумшудагон низ тавассути ҳуқуқ ба таври

умум ба танзим андохта шудаанд. Онҳо танҳо категорияи шахсоне, ки бояд тахти омӯзиши ҳатмӣ қарор гиранд, тартиб ва шартҳои аз кор озод намудани маҳкумшударо бо сабаби тайёри ва супоридани имтиҳон муайян мекунанд. Таъсиррасонии тарбиявӣ нисбати маҳкумшудагон ҳангоми иҷрои тамоми намудҳои ҷазо, чӣ аз тарафи мақомотҳои иҷрокунандаи он ва чӣ аз тарафи ҷомеа дар маҷмӯъ расонида мешавад.

Фарқгузори ва фардсозии иҷрои ҷазо ва истифодаи воситаҳои таъсиррасонии ислоҳӣ ба маҳкумшудагон заминаи заруриро барои ноил шудан ба мақсад ва вазифаҳои он муҳайё месозад.

Фарқгузори иҷрои ҷазо ва раванди таъсиррасонии ислоҳӣ онро дар назар дорад, ки нисбати категорияҳои гуногуни маҳкумшудагон вобаста аз хусусият ва дараҷаи ҷинояти хавфноки аз ҷониби онҳо содиркарда, фаъолияти қаблии ҷинояткорона онҳо бояд доираи гуногуни таъсиррасонии сазой, ҳуқуқмаҳдудкуниҳо татбиқ карда шаванд, қорҳои тарбиявӣ бошанд бо онҳо бояд бо назардошти хусусияти хоси типологии онҳо шахсият, синну сол, ҷинс ва дигар хислатҳои хоси психологӣ- педагогӣ ташкил карда шаванд. Меъёрҳои ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ барои ин заминаҳои заруриро муҳайё месозанд. Пеш аз ҳама, чунин қоида ба шахсони ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда тааллуқ доранд. Онҳо пеш аз ҳама, нисбатан ба категорияҳои яхела ҷудо карда мешаванд (м. 78 КИҚ ҚТ), аммо адои ҷазои онҳо дар муассисаҳои ислоҳии гуногун ба роҳ монда мешавад (м. 71 КИҚ ҚТ). Ҳамин тариқ, методи фарқгузори иҷрои ҷазо ба категорияҳои гуногун гурӯҳбандӣ кардани маҳкумшудагонро дар назар дорад.

Бо вучуди он ки иҷрои ҷазо ва истифодаи таъсиррасонии ислоҳӣ раванди ягонаи сазой- тарбиявиро ташкил диҳанд ҳам, ҳамзамон фарқгузори сазой аз истифодаи чунин воситаҳои ислоҳӣ, ба монанди меҳнат, қорҳои тарбиявӣ, омӯзиши ҳамагонӣ ва касбии маҳкумшудагон тафовут дорад.

Фарқгузори иҷрои ҷазо тавассути мавҷудияти намудҳои муассисаҳои ислоҳӣ, аммо ҳаҷми онҳо бошад бо намуди колонияҳо маҳдуд карда мешавад.

Фарқгузори иҷрои ҷазо, инчунин на танҳо аз дараҷаи ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшуда аз ҷомеа, ҳаҷми маҳдудияти ҳуқуқҳои субъективии онҳо, инчунин аз мӯҳлати ҷазо, ки

маҳкумшудагон бояд адо кунанд, аз ҷойи адои ҷазо низ вобастагӣ дорад. Дар иртибот бо ин, бе-сабаб нест, ки дар принсипи бистуми «Маҷмӯи принсипҳои ҳифзи ҳамаи шахсоне, ки боздошт мешаванд ё дар қадом шакле, ки набошад ҳаёти карда мешаванд» бо Қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ 43/173 аз 9 декабри соли 1988 қабул шуда, ишора гардидааст, ки «Бо хоҳиши шахси боздоштшуда ё тахти ҳаёти қарордоштаи ӯ, агар имконпазир бошад, дар ҷойи боздошт ё ҳаёте, ки дар масофаи ба қадри кофӣ дур аз маҳалли истиқомати муқаррари он қарор дорад, нигоҳ дошта мешавад»¹.

Агар фарқгузори иҷрои ҷазо асосан бо доираи намудҳои муайяни муассисаҳои ислоҳӣ маҳдуд карда шаванд ҳам, пас фарқгузори таъсиррасонии ислоҳӣ дар доираи муассисаҳои мушаххаси ислоҳӣ ба амал бароварда шуда, аз ба ҳисоб гирифтани хусусияти хоси типологии категорияҳои гуногуни маҳкумшудагон аз нигоҳи синну сол, ҷинс ва дигар аломатҳо, инчунин дараҷаи костагии иҷтимоӣ- ахлоқӣ ё баръакс дараҷаи ислоҳии онҳо асос мегирад.

Аз рӯйи дараҷаи костагии иҷтимоӣ- ахлоқии маҳкумшудагон ба вайронкунандагон ва вайронкунандагони ашаддӣ низом тақсим мешаванд (қ. 1 м. 120; м. 122 КИҚ ҚТ). Аз рӯйи дараҷаи ислоҳӣ онҳо тақсим мешаванд: бо рафтори намунавӣ ва муносибати софдилона ба меҳнат ислоҳ шудани худро исбот кунанд (қ. 1 м. 76 КҚ ҚТ, бодарназардошти рафтори ӯ дар давраи адои ҷазо (қ. 1 м. 77 КҚ ҚТ)).

Фарқгузори таъсиррасонии ислоҳӣ нисбати категорияҳои гуногуни маҳкумшудагон дар доираи муассисаҳои ислоҳӣ чӣ бо ҷудо нигоҳ доштан ва чӣ бе ҷудо нигоҳ доштан ба амал бароварда мешавад. Масалан, барои ашаддӣ вайрон кардани низом маҳкумшударо метавон ба бинои навъи камеравӣ, ки онҳо ҷудо аз якдигар дар ин колония ҷазоро адо мекунанд, нигоҳ дошт.

Фарқгузори таъсиррасонии ислоҳӣ нисбати маҳкумшудагон бо назардошти хусусияти хоси типологияи гуногуни категорияи онҳо ба амал бароварда мешавад: вобаста ба ҷинс (мардон ва занон), синну сол (ноболиғон ё калонсолон), вазъи саломатӣ (маъюбон, маҳкумоне, ки нисбати онҳо ҷораҳои маҷбуркунии дорои хусусияти тиббӣ истифодашаванда) ва ғ. Чу-

¹ Маҷмӯи ҳуҷжатҳои байналмилалӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон (барои қонунҳои ҳифзи ҳуқуқ).- Душанбе, 2006.- С. 103.

нин фаркгузориини маҳкумшудагонро дар меъёри мушаххаси худ ба танзим андохтааст (м. 78 КИҚ ҚТ). Вале фаркгузориини таъсиррасониини ислоҳӣ мумкин аст, бо назардошти дигар аломатҳои типологии маҳкумшудагон созмон дода шавад, масалан, синну соли онҳо.

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки чунин хели фаркгузорӣ танҳо хангоми иҷроии ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба амал бароварда мешавад.

Фардисозии иҷроии ҷазо ва истифодаи чораҳои таъсиррасониини ислоҳӣ давомимантиқии фаркгузориист. Ҳолатҳои асосии он дар қ. 2 м.

14 КИҚ ҚТ муқаррар шудаанд, ки тибқи он «воситаҳои асосии ислоҳи маҳкумшудагон аз тартиби муқарраршудаи иҷро ва адоии ҷазо (низом), корҳои тарбиявӣ, меҳнат, соҳибшудан ба таҳсилоти ҳамагонӣ, омодагии касбӣ ва таъсиррасониини асосии ҷамъиятӣ иборатанд».

Фардисозии иҷроии ҷазо аз фардиқунонии таъини он асос мегирад. Фардисозии иҷроии ҷазо дар доираи як намуди муассисаи ислоҳӣ бо роҳи тағйир додани ҳаҷми таъсиррасониини сазой нисбати маҳкуми мушаххас, инчунин бо роҳи аз як намуди муассисаи ислоҳӣ ба намуди дигари он гузаронидан, амалӣ карда мешавад.

Аннотатсия**Иҷроии ҷазо ва истифодаи таъсиррасониини ислоҳӣ**

Дар мақолаи мазкур масоили иҷроии ҷазо ва истифодаи таъсиррасониини ислоҳӣ таҳлил гардида, ҳамзамон ҷабҳаҳои алоҳидаи институти ҷазо баррасӣ гардидаанд.

Аннотация**Исполнение наказания и применение исправительного воздействия**

В данной статье анализируются проблемы исполнения наказаний и применения исправительных воздействий, одновременно рассматриваются отдельные стороны института наказания.

Annotation**Execution of the penalty and the use of correctional**

This article analyzes the problems of penal and correctional use impacts, and simultaneously treated otdelnye the institute penalties.

Камолов З.А.,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва криминалистикаи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқ

ТАСНИФИ МАҲКУМШУДАГОН БА МАҲРУМ СОХТАН АЗ ОЗОДӢ ВА ТАҚСИМ НАМУДАНИ ОНҲО БА МУАССИСАҲОИ ИСЛОҲӢ

Калидвожаҳо: *Таснифи маҳкумшудагон, Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, Кодекси ҷиноятӣ, ретсидив, ноболиг, ҷазо, муассисаи ислоҳӣ.*

Ключевые слова: *Классификация осужденных, Кодекс исполнения уголовных наказаний, Уголовный кодекс, рецидив, несовершеннолетний, наказание, исправительные колонии.*

Keywords: *Classification of prisoners, Penal Enforcement Code, Penal Code, relapse, minor, penalty, penal colonies.*

Зери мафҳуми таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ ин ба категорияҳои нисбатан яхела ҷудо намудани онҳо вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, доғи судӣ, ҷинс, синну сол ва дигар хусусиятҳои шахсият фаҳмида мешавад¹.

Таснифи маҳкумшудагон барои тафриқасозии иҷроӣ ин намуди ҷазо замина ба вучуд меорад. Он ба ташкили системаи муассисаҳои ислоҳӣ таъсир расонида, аз ҳамдигар ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшудагони аз рӯи хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокиашон гуногунро таъмин менамояд. Охирон, ин барои фардисозии иҷроӣ ҷазо замина фароҳам меоварад. Мувофиқи м. 67 Қоидаҳои стандартии ҳадди ақали муносибат бо маҳкумшудагон мақсади таснифнамояи аз инҳо иборат аст: а) ҷудо намудани маҳкумшудагон аз онҳое, ки вобаста ба гузаштаи ҷинояткоронаи худ ё хусусиятҳои манфиашон таҳдиди расонидани таъсири бадро доранд; б) ҷудо намудани маҳкумшудагон ба категорияҳо, ки ин корро бо онҳо бо мақсади ба ҳаёти ҷамъиятӣ баргардонидани онҳо осон менамояд².

Системаи таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ бо категорияҳои ҷиноят дар ҳуқуқи ҷиноятӣ саҳт алоқаманд аст, ки то андозае таснифи маҳкумшудагонро муайян мекунад.

Ба таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ, инчунин институтҳои дигари ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба монандӣ, ретсидиви ҷиноят (м. 21 КҶ), синну сола, ки аз он ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вучуд меояд (м. 23 КҶ); хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии ноболигон (боби 14 КҶ); шаклҳои гуноҳ (м. 28, 29 КҶ); маҳрум сохтан аз озодӣ (м. 58 КҶ); доғи судӣ (м. 84 КҶ) таъсир мерасонанд.

Институтҳои номбаршудаи меъёрҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳамчун меъёрҳои таснифнамоеи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ баромад менамоянд.

Дар қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ меъёрҳои таснифнамояи ва қоидаҳои ба маҳкумшуда таъин намудани намуди муассисаи ислоҳӣ на фақат мустақкам карда шудааст (м. 71 КИҶҚ ҚТ), балки инчунин инкишофи минбаъдаи худро (м. 78 КИҶҚ ҚТ) оид ба ҷудо нигоҳ доштани маҳкумшудагон дар дохили ҳамон як намуди муассисаи ислоҳӣ пайдо намудааст.

Масалан, дар колонияҳои низоми маҳсус маҳкумшудагон ҳангоми ретсидиви маҳсусан хавфнок аз маҳкумшудагоне, ки барояшон ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин гардидааст ё ҷазои қатл тибқи бахшиши ҷазо ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст, ҷудо нигоҳ дошта мешаванд (м. 133 КИҶҚ ҚТ).

Ҳамин тавр, меъёрҳои таснифи маҳкумшудагон ва қоидаҳои ҷудо нигоҳ доштани онҳоро дар муассисаҳои ислоҳии намудҳои гуногун қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар мекунад,

1 Уголовно – исполнительное право. Учебник. Под ред. И.В.Шмарова.- М., 1998.– С.167.

2 Права человека и пенитенциарные учреждения. Пилотное издание. Женева, 2000.– С.188

қонунгузории иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ бошад, онро тақрор ва минбаъд инкишоф медиҳад.

Қудо нигоҳ доштани маҳкумшудагон дар ҳудуди як намуди муассисаи ислоҳӣ ин вазифа ё масъулияти қонунгузории иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ мебошад. Умуман, меъёрҳои таснифи маҳкумшудагон ва асоси тақсим намудани онҳо ба категорияҳо ин институти комплексии соҳаҳои номбаршуда аст.

Таснифи маҳкумшудагон бо мақсадҳои зайл ба кор меояд:

а) таъмини алоҳида – алоҳида нигоҳ доштани маҳкумшудагони гуногун ҷӣ дар муассисаҳои ислоҳӣ ва ҷӣ дар дигар мақомоти давлатие, ки ин ё он ҷазоро иҷро мекунад. Мақсад дар алоҳида–алоҳида нигоҳ доштани маҳкумшудагон пешгирии қардани таъсири манфии як гурӯҳи маҳкумшудагон ба гурӯҳи дигар аст;

б) инкишоф додани силсилаи муассисаҳои ислоҳӣ ва мақомоти давлатии иҷрокунандаи ҷазоҳои алоҳидаи ҷиноятӣ мавҷуда ва таъсис додани хелҳои нави онҳо;

в) ба амал татбиқи намудани принсипи фардиқунонии ҷазо ва воситаҳои асосии таъсири ислоҳӣ;

г) таъмини нигоҳдории маҳкумшудагон дар муассисаҳои низомашон гуногун¹.

Муфассалтар меъёрҳои номбаршудаи таснифнамоеи маҳкумшудагонро дида мебароем:

Ноболиғон одатан аз маҳкумшудагони болиғи ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда ҷудо нигоҳ дошта мешаванд. Аз як тараф, барои он қонунгузор ноболиғро аз болиғ ҷудо қардаст, ки таъсири манфии болиғро истисно кунад. Аз тарафи дигар, ҳолати рӯҳии ҳуди ноболиғон ҳаминро тақозо мекунад. Махсусияти ҳолати рӯҳии ноболиғон дар он аст, ки онҳо нозуку таъсирпазиру гапдари ҳастанд. Аз тарафи дигар, дар принципҳои роҳбарикунандаи СММ (с. 1990) нисбати пешгирии ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон омадааст, ки «бо сабаби нозуку таъсирпазир будан ноболиғони ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда ба диққат ва ҳифзи махсус эҳтиётдоранд»².

Нисбати ноболиғони маҳкумшуда назар ба болиғони маҳкумшуда шароити имтиёзноки адои ҷазо муқаррар шудааст (боби 15 КИЧҚ ҚТ).

Мувофиқи б. 7 м. 87 КЧ ҚТ маҳрум сохтан аз озодиро ноболиғон дар ҷойҳои зерин адо ме-

кунанд:

а) ноболиғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан – дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ;

б) ноболиғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд, - дар колонияҳои тарбиявии низоми пурзӯр.

Занҳо низ ба категорияи мустақили маҳкумшудагон асосан бо мақсади таъмини амнияти шахсии онҳо, инчунин зарурати бо онҳо гузаронидани қорҳои тарбиявӣ бо ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои рӯҳиву ҷисмонии шахсияташон ҷудо қарда шудаанд. Доираи таъсиррасонии сазой хангоми иҷроӣ ин намуди ҷазо нисбати занон хеле паст гардонидани шудааст. Аз ҷумла, дар низоми саҳт танҳо маҳкумшудагони ҷинси зан хангоми ретсидиви махсусан хавфнок нигоҳ дошта мешаванд (қ. 6 б. «а» м. 58 КЧ ҚТ). Дар шароити нисбатан имтиёзнок, инчунин занони ҳомиладор ё фарзанд дошта нигоҳ дошта мешаванд (м. 101 КИЧҚ ҚТ).

Қонуни ҷиноятӣ ва иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ хангоми таъин ва иҷро намудани ҷазо шакли гуногунро ба назар мегиранд, яъне қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир шудани ҷиноят. Ҷӣ хеле маълум аст, ҷинояте, ки аз беэҳтиётӣ содир мешавад, дарачаи ба ҷамъият хавфноктар назар ба ҷинояти қасдона қамтар мебошад.

Бинобар он, хангоми иҷроӣ ҷазо нисбати шахсони аз беэҳтиётӣ ҷиноят содирнамуда таъсиррасонии сазодиҳии қамтар татбиқи мегардад. Аз ин ҷо ин категорияи маҳкумшудагон ҷазоро дар шароити нисбатан имтиёзнок адо мекунанд (м. 125, 126 КИЧҚ ҚТ).

Ашхосе, ки аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намуда, ба мӯҳлати на зиёдтар аз панҷ сол ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, дар колонияҳои ислоҳи сукунат адои ҷазо мекунанд.

Танҳо дар ҳолати аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намуда, ба мӯҳлати зиёда аз панҷ сол ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудан дар колонияҳои ислоҳии низоми умумӣ адои ҷазо мекунанд (б. «а», «б» қ. 5 м. 58 КЧ ҚТ).

Қонунгузории ҷиноятӣ ва иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ҷунин категорияи маҳкумшудагонро, ба монанди шахси бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшударо, ҷудо менамоянд. Дар ин ҳолат КЧ ва КИЧҚ ҳуди далели бори аввал маҳкум шуданро ба ин намуди ҷазо ба ҳисоб гирифтааст. Агар онҳо пештар намуди дигари ҷазоро адо қарда бошанд, ин ҳолат хангоми муайян намудани намуди муассисаи ислоҳӣ ба

¹Салимов Х. Ҳукуки иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ. Душанбе, 2005.– С. 103.

²Кадакеева М.И. Лишение свободы и проблемы его исполнения. Краснодар, 1996.– С. 57.

ҳисоб гирифта намешавад. Ба ҳисоб гирифтани категорияи номбаршуда аз он сабаб бармеояд, ки ин шахсан пештар дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ нигоҳ дошта шуда, таҷрибаи криминалии онҳо зиёдтар аст, онҳо аз ҷиҳати иҷтимоиву ахлоқӣ низ назар ба шахсони бори аввал маҳкумшуда хавфноктар мебошанд.

Чунин категорияи шахсон ҳамчун шахсони пештар ин намуди ҷазоро адо намуда ҳисобида намешаванд:

а) дар муассисаҳои ислоҳӣ вобаста ба ҳукми суд ҷойгир буда, агар ҳукм ба тариқи кассатсионӣ ё назоратӣ бекор шуда бошад бо қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ, нисбати онҳо ҷазо тағйир дода шуда ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда таъин шуда бошад ё шартан татбиқ накардани ҷазо татбиқ шуда бошад;

б) маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ, ки воқеан ҷазоро бо сабаби татбиқи санади авф ё бахшиши ҷазо, иҷро нагардидани ҳукм бо сабаби гузаштани мӯҳлати ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан (м. 75 КҶ ҚТ) адо накарда бошанд;

в) агар доғи судии маҳкумшуда ба маҳрум сохтан аз озодӣ барҳам хӯрда ё бардошта шуда бошад (м. 84 КҶ);

г) пештар ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда агар бо ба назар гирифтани мӯҳлати дар ҳабси пешакӣ будан ҷазоро дар муассисаҳои ислоҳӣ адо накарда бошанд;

д) маҳкумшудагон ба ҷазоҳои қорҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардани озодӣ, ки нисбати онҳо ин ҷазоҳо дар асоси қ. 3 м. 52 ё қ. 3 м. 54 КҶ ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст;

е) шахси ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адокардаистода дар ҳолати маҳкумшавиаш ба маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷинояти то баровардани ҳукми аввала содир намудааш;

ж) шахси ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда ва ҷазоро дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ адо намуда, агар ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдори ӯро қонуни амалкунанда бар тараф намояд, инчунин агар қонуни амалкунанда барои содир намудани ин гуна ҷиноят ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро пешбинӣ накунад.¹

Маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста ба вазнинии ҷинояти содирнамудаашон ҷудо карда мешаванд. Мувофиқи б. «б» қ. 5 м. 58 КҶ ҚТ ашхосе, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ барои қасдан содир намудани ҷиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна маҳкум шудаанд, ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии дорои низо-

ми умумӣ адо мекунанд. Ашхосе, ки бори аввал бо маҳрум сохтан аз озодӣ барои қасдан содир намудани ҷиноятҳои вазнин маҳкум шудаанд, ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии дорои низоми пурзӯр; барои ҷиноятҳои маҳсусан вазнин дар колонияҳои ислоҳии дорои низоми саҳт адо мекунанд (б. «в», «г» қ. 5 м. 58 КҶ ҚТ).

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, инчунин чунин меъёри таснифи маҳкумшудагонро ба мисли ретсидив, ретсидиви хавфнок ва ретсидиви маҳсусан хавфноки ҷиноят ҷудо менамоянд. Дар ҳолати ретсидив ва ретсидиви хавфноки ҷиноят, агар маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо карда истода бошад ё қаблан ин намуди ҷазоро адо карда бошад дар колонияи ислоҳии низоми саҳт адои ҷазо мекунанд (б. «г» қ. 5 м. 58 КҶ ҚТ).

Маҳкумшуда дар ҳолати ретсидиви маҳсусан хавфнок ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии низоми маҳсус адо менамояд (б. «д» қ. 5 м. 58 КҶ ҚТ).

Тахлили меъёрҳои таснифи маҳкумшудагон нишон медиҳад, ки таъсири муайянкунандаро ҳангоми муқаррар намудани категорияҳои таснифкунандаи маҳкумшудагон, одатан якҷанд меъёрҳо иҷро мекунанд: ҷинс; синну сол ва вазнинии ҷинояти содиршуда; шакли гуноҳ; мӯҳлати ҷазо; ретсидиви ҷиноят ва ғайра.

Категорияҳои нишондодашударо ба инobat гирифта, қонунгузориҳои ҷиноятӣ (м. 58 КҶ) ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ (м. 78 КИҶ ҚТ) алоҳида нигоҳ доштани категорияҳои зерини маҳкумшудагонро пешбинӣ менамояд:

- занон ва мардон;
- ноболиғон ва шахсони болиғ;
- ашхоси бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшуда аз маҳкумоне, ки қаблан ин намуди ҷазоро адо кардаанд;
- маҳкумшудагон ҳангоми ретсидиви маҳсусан хавфнок;
- маҳкумшудагоне, ки барояшон ҷазои қатл тибқи тартиби бахшиши ҷазо ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст;
- кормандони собиқи судҳо ва мақомоти хифзи ҳуқуқ;
- маҳкумшудагони мубталои бемориҳои сирояткунанда ҷудо аз маҳкумшудагони солим;
- ашхоси мубталои инфексияи ВИЧ аз дигар маҳкумшудагон, ки мубталои дигар бемориҳои сирояткунанда мебошанд.

Ҳамин тавр, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ мувофиқи қ. 5 м. 58 КҶ ҚТ ва м. 78, 80 КИҶ ҚТ дар ҷойҳои зерин таъин мешавад:

- дар колонияҳои ислоҳи сукунат: барои

¹ Курс уголовного права. Т.2. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М.Тяжковой.- М., 2002.- С. 62- 63.

ашхосе, ки аз беэҳтиётӣ чиноят содир намуда, ба мӯҳлати на зиёдтар аз панҷ сол бо маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд; инчунин маҳкумшудагони мусбат арзёбӣ шуда, ки аз колонияҳои низомии умумӣ, пурзӯр ва низомии саҳт гузаронида шудаанд.

- дар колонияҳои ислоҳии низомии умумӣ: ашхосе, ки барои қасдан содир намудани чиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна, инчунин ашхосе, ки барои содир намудани чиноят аз беэҳтиётӣ ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати зиёда аз панҷ сол маҳкум шудаанд: маҳкумшудагони дигар тибқи қ. 7 м. 58 КҶ ҚТ;

- дар колонияҳои ислоҳии дорои низомии пурзӯр: ашхосе, ки бори аввал бо маҳрум сохтан аз озодӣ барои қасдан содир намудани чиноятҳои вазнин маҳкумшудаанд; маҳкумшудагони дигар тибқи қ. 7 м. 58 КҶ ҚТ;

- дар колонияи ислоҳии дорои низомии саҳт: ашхосе, ки бори аввал ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои содир намудани чиноятҳои маҳсусан вазнин маҳкум шудаанд, инчунин ҳангоми ретсидиви чиноят, агар маҳкумшуда ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро адо карда истода бошад ё қаблан ин намуди ҷазоро адо карда бошад, инчунин занон дар ҳолати ретсидиви маҳсусан хавфнок;

- дар маҳбасҳо: ашхосе, ки барои чиноятҳои маҳсусан вазнин ба мӯҳлати зиёда аз даҳ сол

маҳкум шудаанд, инчунин дар ҳолатҳои ретсидиви маҳсусан хавфнок; маҳкумшудагони ашаддӣ вайронкунандаи тартиби муқарраршудаи адои ҷазо эътирофшудае, ки аз дигар колонияҳои ислоҳӣ гузаронида шудаанд;

- дар колонияҳои тарбиявии дорои низомии умумӣ: ноболиғони ҷинси марде, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан;

- дар колонияҳои тарбиявии дорои низомии пурзӯр: ноболиғони ҷинси марде, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо намудаанд.

Намуди муассисаи ислоҳӣ, аз ҷумла намуди колонияи ислоҳӣ (тарбиявӣ), ки дар он маҳкумшуда ҷазоро бояд адо кунад, аз ҷониби суд муайян мегардад.

Тартиби судии муайян намудани намуди муассисаи ислоҳӣ асоснокии ҳукми баровардашуда ро баланд бардошта, барои ба амал баровардани назорати судӣ аз болои иҷрои он замина фароҳам меоварад.

Мувофиқи қ. 7 м. 58 КҶ ҚТ «вобаста ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии чинояти содиршуда, шахсияти гунаҳкор ва ҳолатҳои дигар суд метавонад бо зикри далелҳои қабули қарор низомии сабуктари адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро таъин намояд».

Аннотатсия

Таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ ва тақсим намудани онҳо ба муассисаҳои ислоҳӣ

Дар мақола масъалаҳои таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ баррасӣ гардидаанд. Хусусан қайд карда мешавад, ки зери мафҳуми таснифи маҳкумшудагон ба маҳрум сохтан аз озодӣ ин ба категорияҳои нисбатан якхела ҷудо намудани онҳо вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии чинояти содиршуда, доғи судӣ, ҷинс, синну сол ва дигар хусусиятҳои шахсият фаҳмида мешавад.

Аннотация

Классификация осужденных к лишению свободы и их распределение в исправительные колонии

В статье рассматриваются вопросы классификации осужденных к лишению свободы. В частности отмечается, что под классификацией осужденных к лишению свободы понимается разделение их на относительно однородные категории в зависимости от характера и степени общественной опасности совершенного преступления, прошлых судимостей, пола и возраста и других особенностей личности.

Annotation

Classification of convicts and their distribution in the colony

In this paper, the classification of convicts. In particular, notes that under the classification of persons sentenced to deprivation of liberty means the division of them into relatively homogeneous categories, depending on the nature and degree of social danger of the crime, past criminal record, sex, age and other personal circumstances.

Сафаров А.И.,
соискатель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Московского государственного лингвистического университета

НЕКОТОРЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В НОВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН О БОРЬБЕ ПРОТИВ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ

***Калидвожаҳо:** қонунигардонӣ, барасмиятдарорӣ, муҳолифат, даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба даст овардашуда, қонунгузорӣ оид ба мубориза алайҳи қонунгардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят ба даст овардашуда.*

***Ключевые слова:** легализация, отмывание, противоречие, преступный доход, законодательство о борьбе против легализации преступных доходов.*

***Keywords:** legalization, laundering, contradiction, proceeds of crime, legislation against money laundering*

Обретение независимости и проведение социально-политических реформ в Республике Таджикистан, наряду с позитивными преобразованиями во всех сферах жизни общества и государства, повлекли за собой появление и распространение новых видов общественно опасных деяний, ранее неизвестных в практике борьбы с преступностью в нашей стране, одним из которых считается легализация (отмывание) денежных средств, либо иного имущества, полученных противозаконным путем.

Внимание к проблемам борьбы с легализацией (отмыванием) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем, обусловлено тем, что данные преступления на современном этапе развития Таджикистана, в контексте постепенной интеграции в мировую экономику, приобретают угрожающий характер. Необходимость принятия эффективных мер в борьбе с легализацией (отмыванием) денежных средств или иного имущества, полученных противозаконным путем, была подчеркнута Президентом Республики Таджикистан¹ и мировым сообществом².

1 Рахимов Р. Х. «Отмывание денег» и правовые аспекты борьбы с легализацией незаконных доходов в Республике Таджикистан. Душанбе, 1999. С.7.

2 Таджикистан после Четвертого отчета о прогрессе по выполнению рекомендаций взаимной оценки ЕАГ попал под процедуру «особого мониторинга» и обязан представлять отчеты о прогрессе по борьбе против легализации преступных доходов с периодичностью, установленной Пленарным заседанием ЕАГ. После Четвертого отчета о прогрессе по выполнению рекомендаций взаимной оценки ЕАГ Таджикистану были выставлены оценки «частичное соответствие» и «несоответствие» по 44 Рекомендациям ФАТФ.

Исходя из этого, 26 марта 2011 г. был принят Закон Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма»³ (далее – Закон). В соответствии с преамбулой принятого Закона, он определяет правовые основы и регулирует общественные отношения по обеспечению защиты прав и законных интересов граждан, общества и государства путем создания правового механизма противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма.

Но, анализируя основные положения указанного Закона, можно прийти к заключению о том, что многие его положения недостаточно разработаны и противоречат другим нормативным правовым актам, в частности Уголовному кодексу Республики Таджикистан (далее – УК РТ). Это, в свою очередь, легализацию преступных доходов делает более латентной и требует значительных сил и средств по ее выявлению и раскрытию, в результате чего возникает задача по разработке новых и совершенствованию существующих мер противодействия указанному виду и формам преступности, с учетом ее информационно-трансграничного характера.

Для более детального рассмотрения анализируемого Закона, вначале рассмотрим его достоинства, а потом – недостатки.

Во-первых, Закон определил понятие легализации (отмывания) доходов, полученных пре-

³ http://www.mmk.tj/ru/library/legalizaciya_otmivanie_deneg.doc

ступным путем и в нём источник приобретенных доходов, которые легализуются, определил как преступный, и тем самым закончил спор ученых о возможности приобретения указанных доходов не только преступным путем, но и в результате совершения других правонарушений. Так как понятие «незаконным путем», которое используется в ст. 262 УК РТ, может трактоваться достаточно широко и не является достаточно точным для определения соответствующих незаконных действий, использование данного термина может привести к ситуации, когда речь идет о совершении не только преступления, но и о нарушении любого нормативного правового акта Республики Таджикистан, включая акты гражданского и административного законодательства. Поэтому общественно опасное деяние должно быть заранее определено с достаточной точностью, чтобы соответствующим образом квалифицировать его как преступление.

Во-вторых, Закон определил предмет легализации преступных доходов комплексно, как «доходы, полученные преступным путем», и под ним понимаются «денежные средства или иное имущество, полученные в результате совершения общественно опасного деяния, предшествующего легализации (отмыванию) доходов».

Но наряду с указанным достоинством Закон имеет много пробелов, которые делают сложным применение своих норм и норм других нормативных правовых актов, прежде всего ст. 262 УК РТ, которая предусматривает наказание за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, полученных противозаконным путем. К таким недостаткам можно отнести:

1) Несогласованность содержания понятий легализации (отмывания) денежных средств либо иного имущества, полученных противозаконным путем, употребляемых в анализируемом Законе и в ст. 262 УК РТ. Так, в соответствии с абз. 2 ст. 1 Закона, легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, - это совершение имущественных сделок или иных операций с доходами, полученными заведомо преступным путем, сокрытие или утаивание подлинного характера, источника, местонахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежность, а равно использование таких доходов для занятия предпринимательской или иной экономической

деятельностью, либо их использование другим путем. В тоже время в ст. 262 УК РТ говорится о легализации (отмывании) денежных средств, либо иного имущества, полученных противозаконным путем, как о «совершении имущественных сделок или иных операций с денежными средствами или иным имуществом, заведомо полученными незаконным путем, а равно использование таких денежных средств или иного имущества для занятия предпринимательской или иной экономической деятельностью либо их использование другим путем». Но, как видно, рассматриваемый Закон кроме действий, указанных в ст. 262 УК РТ, определяет и другие действия: «сокрытие или утаивание подлинного характера, источника, местонахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежность». Возникает уместный вопрос: какому из данных понятий необходимо следовать при правоприменении? По нашему мнению, надо определить единое понятие легализации преступных доходов путем внесения соответствующих изменений в ч. 1 ст. 262 УК РТ. Так как разное понимание одного понятия в законодательстве, с одной стороны неприемлемо, с другой стороны, оно запутывает правоприменителя и создает квалификационную ошибку в практике.

2) Не определены цели легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. Анализ международных норм и практики применения ст. 262 УК РТ показывает, что сам факт совершения имущественной сделки или иная операция, либо использование приобретенных от преступления доходов в предпринимательской или иной экономической деятельности, не должны считаться легализацией, если при этом отсутствует цель легализации. Суть легализации для преступника заключается в том, чтобы приложить все усилия для затруднения выявления преступного происхождения денежных средств или иного имущества и создания для себя или иных лиц таких условий, которые позволят считать эти доходы приобретенными правомерным путем. Поэтому, не определение цели манипулирования с преступным доходом, в понятии легализации преступных доходов, которое дано в абзаце 2 ст. 1 рассматриваемого Закона, является ошибкой и считаем целесообразным устранить данный недостаток.

3) Ошибка наблюдается и в определении понятия «доходы, полученные преступным пу-

тем». В соответствии с абз.1 ст.1 указанного Закона «доходы, полученные преступным путем, денежные средства или иное имущество, полученные в результате совершения общественно опасного деяния, предшествующего легализации (отмыванию) доходов». Но здесь законодатель нарушает последовательность использования юридической терминологии. Так, в анализируемом понятии законодатель во втором предложении вместо термина «преступление» использует термин «общественно опасное деяние». Анализ ст. 17 УК РТ «Понятие преступления» показывает, что общественно опасное деяние является одним из признаков преступления и кроме него существуют другие признаки –

виновность, противоправность и наказуемость. Поэтому для исполнения канонов юридической техники предлагаем внести соответствующие изменения в абз.1 ст.1 указанного Закона и термин «общественно опасное деяние» заменить на термин «преступление».

Таким образом, можно сделать вывод, что без устранения названных пробелов в анализируемом Законе невозможно эффективно применять его нормы, так как существование отдельного Закона само по себе еще не означает решения всех проблем предупреждения и не гарантирует успешного противодействия легализации преступных доходов.

Аннотатсия

Баъзе муҳолифатҳо дар қонунгузории нави Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза алайҳи қонунгардонии даромадҳои бо роҳи ҷинояткорона ба даст овардашуда

Мақола ба таҳлили баъзе паҳлӯҳои муҳолифати байни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷинояткорона ба даст овардашуда ва сармоягузорию терроризм» бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлили низомнок баъзе камбудии қонуни зикршударо муайн намуда, роҳҳои бартараф намудани онро пешниҳод мекунад.

Аннотация

Некоторые противоречия в новом законодательстве Республики Таджикистан о борьбе против легализации преступных доходов

Статья посвящена проблемам противоречия между Законом Республики Таджикистан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» и других нормативных правовых актов. Автор на основе системного анализа определяет некоторые проблемы указанного закона и предлагает вариант их устранения.

Annotation

Some of the contradictions in the new legislation of the Republic of Tajikistan on the fight against money laundering

Paper is devoted to problems of conflict between the Republic of Tajikistan Law «On counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing» and other regulations. The author based on system analysis defines some of the problems of the law and offers the option of removing it.

Махмадхонов Т.,
заведующий кафедрой «Коммерческого права»
Таджикского государственного
университета коммерции
кандидат юридических наук

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ

Ключевые слова: информация, коммерческая тайна, понятие коммерческой тайны, признаки коммерческой тайны.

Калидвожаҳо: *иттилоот, сирри тиҷоратӣ, мафҳуми сирри тиҷоратӣ, аломатҳои сирри тиҷоратӣ.*

Keywords: *information, trade secrets, the notion of trade secrets, business secrets.*

Превращение результатов интеллектуальной деятельности в числе особо важных производственных ресурсов, усиление их коммерциализации создает условия для появления новых объектов информации, в частности объектов права на коммерческую тайну, как: передовой опыт в сфере обслуживания покупателей, информация о новых товарах, об их производителях, спрос на эти товары, о поставщиках, способах изготовления рекламы и т. д., которые имеют товарную сущность.

Конечно, это зависит, прежде всего от степени развития рыночных отношений, научно-технического прогресса и предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.

Изучение и анализ научно-правовых источников показывают, что существуют различные понимания понятия коммерческой тайны. Особенно дискуссионным является проблема соответствия существующих определений коммерческой тайны с ее содержанием и правовой природой. Это объясняется тем, что коммерческая тайна считается сложным феноменом среди объектов интеллектуальной деятельности, более того, она охватывает широкий круг сведений, которые имеют большое значение для хозяйствующих субъектов. Не вызывает сомнения, что коммерческая тайна «занимает второе место после государственной тайны, а по ширине охвата субъектов и объему информации значительно ее превосходит»¹.

Следует отметить, что правовая природа коммерческой тайны коренным образом отлича-

ется от правовой природы других видов конфиденциальной информации, поскольку она считается не только объектом гражданско-правовых, но и трудовых, административно-правовых, уголовно-правовых отношений. Более того, она является философским, экономическим и правовым явлением, специфические атрибуты которого не определены до сегодняшнего дня.

Прав в этом отношении В. А. Дозорцев, который отмечает, что «пока эта категория только обозначена, названа, ее юридическое содержание еще не раскрыто должным образом и поныне»². Подтверждением этого высказывания служат разнообразные существующие определения понятия коммерческой тайны, содержащиеся в юридической литературе. Большинство из этих научных определений базируются на легальном разъяснении коммерческой тайны.

Понятие коммерческой тайны дано в статье 153 Гражданского кодекса Республики Таджикистан (далее ГК РТ)³. В соответствии с данной статьей информация составляет коммерческую и служебную тайну в случае, когда она имеет действительную или потенциальную коммерческую ценность в силу неизвестности ее третьим лицам, свободного доступа к ней нет на законном основании, и обладатель информации принимает меры к охране ее конфиденциальности. Из смысла указанной нормы вытекают следующие признаки, которые в комплексе определяют инфор-

¹ Фатьянов А.А. Тайна и право (основные системы ограничения на доступ к информации в российском праве). М.: МИФИ, 1999. С. 56.

² Дозорцев В.А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации. Сборник статей Исследовательский центр частного права. М.: Статут, 2003. С. 239.

³ Аналогичное понятие коммерческой тайны дается в ст. 139 ГК РФ.

мацию как коммерческую тайну:

1) если информация имеет действительную или потенциальную коммерческую ценность в силу неизвестности ее третьим лицам;

2) к такой информации нет доступа на законном основании;

3) ее обладатель принимает меры к охране ее конфиденциальности.

В свете изложенного возникает вопрос о том, является ли вышеприведенное разъяснение определением понятия коммерческой тайны или нет, охватывает ли оно все признаки коммерческой тайны?

По данному вопросу в юридической литературе отсутствует единство взглядов. Одни авторы полагают, что вообще в законодательстве отсутствует определение коммерческой тайны¹. Другие исследователи признают разъяснение, содержащееся в вышеприведенной статье в качестве определения коммерческой тайны, а условия, перечисленные в данной правовой новелле, считают конститутивными признаками этой конфиденциальной информации².

Следует указать, что на данный момент большинство ученых при отнесении той или иной информации к коммерческой тайне руководствуются вышеуказанными признаками.

В юридической литературе, однако, имеются другие точки зрения. Э.П. Гаврилов, говоря о понятии и признаках коммерческой тайны, отмечает, что в трех признаках, содержащихся в законодательной норме, посвященной указанной конфиденциальной информации, повторяются одни и те же условия, притом «выражены эти условия во всех трех признаках по-разному: «неизвестность», «отсутствие свободного доступа», «принятие мер к охране конфиденциальности». По его утверждению, вместо приведенных признаков, достаточно указать, что эта «информация не является опубликованной»³.

Следует отметить, что указанные признаки относятся к условиям охраны коммерческой тайны, в связи, с чем данные условия можно назвать

внешними факторами, образующими эту информацию⁴. Вместе с тем понятие «неизвестность», «отсутствие свободного доступа» и «принятие мер по охране конфиденциальности» нельзя считать идентичными по содержанию, так как они лексически не являются синонимами. Каждый из них имеет разное смысловое значение, хотя они логически взаимосвязаны друг с другом.

Действительно, указанные признаки, содержащиеся в легальном определении коммерческой тайны, не могут служить в качестве конститутивных критериев, так как они также относятся и к другим видам конфиденциальных и секретных сведений. Например, некоторые объекты служебной тайны и государственной тайны могут обладать такими же признаками.

Вторая часть высказывания Э.П. Гаврилова также вызывает споры, так как с нашей точки зрения неопубликованность информации не может быть основополагающим признаком коммерческой тайны, поскольку данный признак не только относится к указанному виду конфиденциальной информации, а также присущ и другим видам тайн. Следует добавить, что публикация является одним из важных способов обеспечения доступности к любой закрытой информации.

По вопросу о признаках коммерческой тайны в правовой литературе высказываются и другие точки зрения, согласно которым коммерческая тайна рассматривается как научно-техническая, коммерческая, организационная и ценная информация, используемая в предпринимательской деятельности, и обладающая реальной и потенциальной экономической ценностью⁵.

В данной дефиниции указывается на один из весьма важных признаков коммерческой тайны – «информация, используемая в предпринимательской деятельности». Однако, указанный признак не находит дальнейшего обоснования, так как в конечном итоге легальные признаки считаются основополагающими факторами отнесения сведений к коммерческой тайне⁶.

Признак использования коммерческой тайны в предпринимательской деятельности является важным, так как он свойственен всем объектам данной конфиденциальной информации. Обладатель коммерческой тайны – предприниматель вправе не только использовать их, но и может отчуждать их по своему усмотрению, согласно

1 См.: Кузьмин А.Э. Правовая защита коммерческой тайны // Правоведение. 1992. №5. С. 46-47; Кашанина Н.Ю. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ). Учебник для вузов. М.: Норма-инфра. М., 1999. С.504.

2 См.: Ткачук И.Б. Коммерческая тайна: Организация защиты, расследования посягательств. М.: Щит – М., 1999. С. 8; Чирков А.А. Конфиденциальность в аудиторской деятельности // Право и экономика. 2005. №9. С. 8; Борисов А.П. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части первой, части второй, части третьей (постатейный) с постратейными материалами. М.: Книжный мир, 2003. С.80.

3 Гаврилов Э.П. К вопросу об охране коммерческой, служебной и личной тайны. Гражданско-правовые аспекты // Хозяйство и право. 2003. - №5. С.29.

4 См.: Дозорцев В.А. Указанная работа. С. 244.

5 См.: Фатьянов А.А. Указанная работа. С. 25; Гайнуллина З.Ф. Понятие необщедоступной информации (коммерческая тайна, ноу-хау) как объект правового регулирования. Рос. институт интеллектуальной собственности. М., 1988. С. 40

6 Фатьянов А.А. Указанная работа. С. 163.

способам, устанавливаемым гражданским законодательством.

Понятно, что возникновение, создание, дальнейшее использование и реализация объектов коммерческой тайны теснейшим образом связаны с осуществлением предпринимательской деятельности. Это дает нам основания для того, чтобы установить другой признак коммерческой тайны – это та информация, которая связана с осуществлением предпринимательской деятельности и которая направлена на получение прибыли.

По поводу признаков коммерческой тайны И.Г. Чумарин отмечает, что одним из условий, которым должны отвечать сведения, определяемые как коммерческая тайна, наряду с легальными условиями, является их относимость к коммерческой деятельности¹. Однако с приведенным аргументом исследователя трудно согласиться, поскольку коммерческую деятельность нельзя считать существенным условием для возникновения и существования коммерческой тайны, так как коммерческая деятельность является одной из сфер предпринимательской деятельности.

Определение понятия коммерческой тайны является самым важным аспектом в ряде научных исследований, поскольку, на наш взгляд, легальное определение понятия указанного объекта не соответствует правовой природе. Более того, дефиниция в нормах должна «определяться путем указания на существенные признаки правового явления»², то есть должна содержать в себе «все квалифицирующие признаки, раскрывающие его сущность и значения»³, однако, исходя из легального определения коммерческой тайны, под ее статус можно подвести любую конфиденциальную информацию⁴.

Проведенный анализ научных разъяснений по поводу коммерческой тайны показывает, что хотя они отличаются друг от друга по объему и содержанию, но в основном опираются на легальное определение. В качестве иллюстрации можно привести следующее развернутое определение коммерческой тайны, существующей в юридической литературе: «Коммерческая тайна – это

техническая, экономическая и иная используемая в предпринимательской деятельности информация (как документированная, так и недокументированная), обладающая действительной или потенциальной коммерческой ценностью в силу неизвестности ее третьим лицам, обычно имеющим дело с подобными видами информации, при том, что к данной информации нет свободного доступа на законном основании и обладатель информации принимает разумные меры к охране ее конфиденциальности»⁵.

В данном определении приводятся минимум семь признаков коммерческой тайны, которые почти все указаны в правовой научной литературе или в легальном определении данной конфиденциальной информации. Одним из важных признаков коммерческой тайны, который на наш взгляд, указывает ее специфику, как было отмечено, является использование коммерческой тайны в предпринимательской деятельности. Данный признак выражает связь коммерческой тайны с предпринимательской деятельностью.

В экономической научной и учебной литературе коммерческая тайна исследуется в ином аспекте. Например, Ф.Г. Панкратов и Серегина Т.К. считают, что «коммерческая тайна – это преднамеренно скрываемые по коммерческим соображениям экономические интересы и сведения о различных сторонах и сферах производственно-хозяйственной деятельности фирмы, охрана которой обусловлена интересами конкуренции и возможными угрозами экономической безопасности фирмы»⁶.

В вышеприведенном определении авторы указывают на спорные, не совсем ясные аргументы. К примеру, как правильно понимать фразу, «скрываемые по коммерческим соображениям экономические интересы и сведения...». Ясно, что различные сведения или информация могут быть отнесены к разряду коммерческой тайны, но не экономические интересы, так как они не могут быть сведениями, обладающими статусом коммерческой тайны. Коммерческие соображения и экономические интересы хозяйствующих субъектов являются мотивацией к отнесению тех или иных сведений к категории информации, составляющих коммерческую тайну, но сами не

1 См.: Чумарин И.Г. Тайна предприятия: что и как защищать. СПб.: ООО «Издательство ДНК», 2001. С.13.

2 Менглиев Ш.М. Возмещение морального вреда. Душанбе, 1998. С. 34.

3 Шонасридинов Н. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (часть первая): Анализ и проблемы// Материалы международной научно-технической конференции посвященной памяти В.А. Ойгензихта «Коммерческое законодательство Республики Таджикистан: становление и развитие». Душанбе, 2004. С.49.

4 См.: Коломиец А.В. Коммерческая тайна в гражданском праве Российской Федерации. М.: Изд. РАГС, 2000. С. 31.

5 Гуляева Н.С. Правовое регулирование защиты коммерческой тайны от разглашения работникам //Предпринимательское право в рыночной экономике. М.: Новая правовая культура, 2004. С.255; Предпринимательское право Российской Федерации / Отв. ред. Е.П.Губин, П.Г.Лахно.-М.: Юристъ, 2005. С 553

6 Панкратов Ф.Г., Серегина Т.К. Коммерческая деятельность: Учебник для высш. и сред. спец. учеб. заведений. М.: «Информационно-внедренческий центр и маркетинг», 1996. С. 49.

являются при этом коммерческой тайной. Более того, экономический интерес считается абстрактным понятием, а объектами коммерческой тайны всегда должны быть конкретные объекты информации.

Важным положением в вышеприведенном определении является указание на то, что коммерческая тайна и ее охрана связана с конкуренцией. Именно конкуренция между хозяйствующими субъектами порождает всегда новшество в различных сферах их деятельности. Действительно, «заставляя предпринимателей совершать действия, ... которые приводят к увеличению прибыли путем поиска новых форм и методов производства, использования новейшей технологии, новых способов организации и управления, конкуренция выступает в качестве средства достижения конечного результата»¹.

Некоторые ученые полагают, что формой проявления коммерческой тайны являются коммерческие секреты². На наш взгляд, нельзя согласиться, и с тем, что коммерческая тайна проявляется в форме коммерческих секретов, поскольку «коммерческий секрет» и «коммерческая тайна» являются синонимами одного понятия. Такое разъяснение только вводит читателя и, в том числе, предпринимателя в заблуждение. Далее, думается, что коммерческая тайна иногда вообще «не проявляется» в конкретных формах. Знания, опыт, мастерство в области новой технологии, являясь объектами коммерческой тайны, не имеют формы проявления, а их передача осуществляется, в основном, устно или зрительно. Так, согласно п. 2 ст. 958 ГК РТ по договору коммерческой концессии предусматривается передача коммерческого опыта правообладателя.

В правовой литературе иногда можно встретить довольно простые определения коммерческой тайны. Например, А. Егоров предлагает следующую своеобразную дефиницию о коммерческой тайне: «Коммерческая тайна является охраняемое законом право на засекречивание производственных, научных, финансовых и иных операциях для сокрытия их от конкурентов»³. В данном определении с нашей точки зрения, есть спорное положение. Автор вместо слова «информация» или «сведения» использует термин

«операция». Мы считаем использование понятия «операция» в данном случае не очень удачным по следующим соображениям. Во-первых, слово «операция» не является адекватным с понятием «информация» или «сведения». Оно означает конкретные действия, направленные на выполнение производственных, финансовых, торговых и других задач⁴. Во-вторых, объем понятия «операция» уже, чем объем понятия «информация», так как информация может охватить в себе и понятие «операция». Признание коммерческой тайны как права, как на это указывает А. Егоров, имеет место и в других источниках⁵.

Нам представляется, что когда речь идет о праве, то обязательно подразумеваются, во-первых, законодательные акты, а во вторых установленные ими возможности. Нельзя забывать, что «сперва появляется оборот, лишь потом из него развивается правовой порядок»⁶.

В. А. Дозорцев, говоря о юридической природе коммерческой тайны, утверждает, что «это отношение между обладателем сведений, имеющих коммерческое значение и контрагентом этого обладателя по договору, которым переданы эти сведения для использования, когда такой контрагент обязуется не передавать эти сведения третьим лицам»⁷.

Такая интерпретация действительно показывает динамику коммерческой тайны. Естественно, что сведения об объектах коммерческой тайны не могут быть абсолютно и полностью недоступными, поэтому по утверждению В.А. Дозорцева они «имеют дискретный характер»⁸.

Указанные аргументы ученого имеют весьма важное значение, однако они не свойственны всем объектам права на коммерческую тайну, так как не все виды информации, относящиеся к коммерческой тайне, имеют товарную сущность и передаются для использования по гражданским договорам. В качестве примера можно привести следующую информацию: данные о налоговых платежах, сведения о контрагентах, о заключаемых договорах и ряд других. Указанные сведения не обладают качеством товара, но относятся к охраняемой коммерческой информации.

В некоторых определениях коммерческая тайна считается не такой многогранной информацией, а просто информация о продукте или про-

1 Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. Душанбе: «Деваштич», 2007. С. 107.

2 См.: Дашков А.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли. Учебник для высших учебных заведений. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко». С. 37.

3 Егоров А. Правовые основы институтов тайны//Закон. 1998. №2. С. 75.

4 Словарь иностранных слов. 19-е изд. М.: Русский язык, 1990. С. 356.

5 См.: Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А. Словарь по экономике и праву. М.: «Омега», 1999. С. 230.

6 Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. Т. 19. С. 393.

7 Дозорцев В.А. Указанная работа. С. 209.

8 Дозорцев В.А. Указанная работа. С. 210

цессе¹. Такое разъяснение, конечно, не раскрывает ее экономической и юридической природы в полном объеме и не дает необходимое представление о ней, так как коммерческая тайна имеет широкий спектр существования.

Исследуя проблемы промысловой тайны, В. Розенберг говорил также о понятии коммерческой тайны. Указанное понятие в правовой литературе дореволюционной России употребляется в узком смысле, то есть она охватывает те конфиденциальные сведения, которые относятся именно к торговой деятельности.

Отличительный признак коммерческой тайны или деловой тайны, как отмечает ученый, заключается в том, что она не имеет элементов новизны, «а лишь элементы индивидуальности и в большей или меньшей исключительности»².

Помимо коммерческой тайны ученый говорит еще об одном из видов тайны – промышленной или фабричной тайны. Обе эти тайны, то есть коммерческая и промышленная, составляют, по мнению В. Розенберга, промысловую тайну³.

Следовательно, по мнению ученого, промысловая тайна выступает как родовое понятие в отношении коммерческой и промышленной (фабричной) тайны. Следует добавить, что обе эти тайны взаимосвязаны между собой, так как, если промышленная тайна означает тайну сведения о процессах производства материальных благ, то коммерческая тайна выражает сведения о процессе их распределения. Таким образом, объем понятия «промысловая тайна» охватывает сведения о производстве и сбыте материальных благ. Если сопоставить нынешний объем понятия коммерческой тайны, то не может быть речи об адекватности смыслового выражения, так как понятие «коммерческая тайна» на данный момент в юридической литературе более объемное и охватывает также другие конфиденциальные информации⁴.

Мы думаем, что вышеприведенные рассуждения служат источником некоторых высказываний коммерческой тайны. А Э. Кузьмин, например, разъясняя сущность вопроса: что относится к коммерческой тайне, отмечает, что «коммерческой тайной могут быть сведения как технического, производственного (чертежи, модели, рецепты, штампы), так и делового (каналы поставок и сбыта, списки клиентов, тексты дого-

воров) характера, имеющие важное значение для владельца, особой экономической ценности»⁵. Данное высказывание исследователя тождественно рассуждениям В. Розенберга о промысловой тайне.

Следует отметить, что в части 1 статьи 28 Закона Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» от 10 мая 2002 года⁶ приведена другая трактовка коммерческой тайны: Сведения, не являющиеся государственной тайной, связанные с производством, технологической информацией, управлением средствами и иной деятельностью хозяйствующего субъекта предпринимательства, разглашение которых может нанести ущерб интересам этого субъекта, относятся к коммерческой тайне.

В Законе Республики Таджикистан «О коммерческой тайне» от 18 июня 2008 года⁷ имеется новое понятие. Согласно первого абзаца статьи 3 указанного закона «коммерческая тайна означает конфиденциальность информации, позволяющая ее обладателю при существующих или возможных обстоятельствах увеличить доходы, избежать неоправданных расходов, сохранить положение на рынке товаров, труда, услуг или получить иную коммерческую выгоду». В данном определении основной акцент делается на экономическую выгоду. Информация, содержащая коммерческую тайну определяется как научно-техническая, технологическая, производственная, финансово-экономическая или иная информация, которая имеет действительную или потенциальную коммерческую ценность в силу неизвестности ее третьим лицам, к которой нет свободного доступа на законном основании и в отношении, к которой обладателем такой информации введен режим коммерческой тайны (2 абз. статьи 3 Закона Республики Таджикистан «О коммерческой тайне»).

Таким образом, в гражданском законодательстве Республики Таджикистан на сегодняшний день существуют три легальных определения понятия коммерческой тайны.

Однако легальное определение, содержащееся, в статье 153 ГК РТ не охватывает все признаки коммерческой тайны, а дефиниции, приведенные

5 Кузьмин А.Э. Указанная работа//Правоведение. 1992. №5. С. 47.

6 См.: Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2002. - №4, часть 1. – Ст. 293.

7 См.: Закон Республики Таджикистан «О коммерческой тайне» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2008. №6. Ст. 461.

1 См.: Бизнес: Толковый словарь. Англо-русский. М.: Инфра-М, Изд. Весь мир, 1998. С. 646.

2 См.: Розенберг В. Промысловая тайна. СПб, 1910. С. 31.

3 Розенберг В. Указанная работа. С. 31.

4 См. об этом: Коломнец А.В. Коммерческая тайна в гражданском праве Российской Федерации. М.: Изд. РАГС, 2000. С. 43.

в Законах Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан» (статья 28) и «О коммерческой тайне» (2 абз. статьи 3), также полностью не раскрывает юридическую природу данной категории.

Исходя из этого, на основании существующих теоретических и практических положений, нами предлагается следующее определение коммерческой тайны: «Коммерческая тайна – это информация, известная определенному кругу лиц, она связана с предпринимательской деятельностью, которая имеет экономическую (коммерческую) ценность и необходима для защиты имущественных интересов их обладателей».

Нужно сказать, что данное научное определение характеризует коммерческую тайну как конфиденциальную информацию известной узкому кругу лиц и охватывает необходимые признаки для распознавания.

Из вышеприведенного определения можно выделить следующие признаки коммерческой тайны:

1. Коммерческая тайна – это информация, которая имеет разнообразное проявление.

2. Данная информация известна определенному кругу людей, так как она не может быть абсолютно закрытой (тайной), ибо потеряет свою экономическую ценность. Разъясняем, что любой объект коммерческой тайны состоит из нескольких взаимосвязанных элементов, операций и

знаний. Обладатель большинства объектов коммерческой тайны имеет право дать возможность доступа конкурентам к результатам данной конфиденциальной информации, для повышения ее экономической ценности. Понятно, что экономический эффект любого объекта коммерческой тайны определяется при сравнении их с существующими подобными объектами, выявив его преимущество над другими. Например, новое поколение телевизоров каждый раз имеют превосходство над предыдущими телевизорами, однако способы этих улучшений держится в секрете, а их результат должен быть налицо.

3. Коммерческая тайна связана непосредственно с предпринимательской деятельностью. Как нами подчеркивалось выше, коммерческая тайна является важнейшим атрибутом предпринимательства. Без осуществления данной экономической свободной деятельности бессмысленно говорить о существовании и использовании коммерческой тайны.

4. Любая информация, относящаяся к коммерческой тайне, имеет определенную экономическую ценность.

5. Коммерческая тайна необходима для защиты экономических (имущественных) интересов предпринимателей.

На основании вышеизложенного предлагаем в будущем внести корректировку статьи 3 Закона Республики Таджикистан «О коммерческой тайне».

Аннотация

Понятие и признаки коммерческой тайны

В данной статье речь идёт о понятиях и признаках коммерческой тайны. Определение понятия и признаков коммерческой тайны имеет большое значение в правовом регулировании и успешном осуществлении предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.

Аннотатсия

Мафҳум ва аломатҳои сирри тичоратӣ

Дар мақолаи мазкур оид ба мафҳум ва аломатҳои сирри тичоратӣ сухан меравад. Муайян кардани мафҳум ва аломатҳои сирри тичоратӣ барои танзими ҳуқуқи он ва беҳтар ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Annotation

Concept and characteristics of commercial secrets

In this article talked about the concept and characteristics of commercial secrets. Definition of the concept and characteristics of trade secrets is of great importance in the legal regulation and the successful implementation of business activity in the Republic of Tajikistan.

Сангинов Д.Ш.,

*и.в. мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тижорати факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқ,*

**НАЗАРЕ БА ПАЙДОИШИ ИНСТИТУТИ НАВИ ҲУҚУҚ -
«ҲУҚУҚИ САЙЁҲӢ» ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: ҳуқуқи сайёҳӣ, муносибатҳои сайёҳӣ, предмети ҳуқуқи сайёҳӣ, илми ҳуқуқи сайёҳӣ, қонунгузориҳои сайёҳӣ, низоми ҳуқуқи сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ.

Ключевые слова: туристическое право, туристические отношения, предмет туристического права, наука туристическое право, туристическое законодательство, система туристического права, туристическая деятельность.

Keywords: tourism law, tourist relations, the subject of travel law, science tourism law, tourism legislation, tourism law system, tourist activities.

Бо гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти бозоргонӣ дар ҳама соҳаҳои ҷомеа тағйироти кулӣ ба вучуд омад. Инкишоф ва тағйири муносибатҳои ҷамъиятӣ боиси зарурати омӯзиш ва азнавтаҳлилқунии мушкилот дар илми ҳуқуқ гардид. Он дарбаргирандаи соҳаи иҷтимоӣ ва инчунин сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муҳими фаъолияти иҷтимоӣ низ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мероси бойи таърихӣ ва фарҳангӣ, захираҳои табиӣ барои ҳам инкишофи сайёҳии дохилӣ ва ҳам қабули шаҳрвандони хориҷӣ мусоидатқунанда мебошад. Воқеияти мазкурро ба инобат гирифта сайёҳӣ дар ҷумҳури самти афзалиятноки иқтисодиёт эълон гардидааст. Тибқи Консепсияи рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 аз 2 апрели соли 2009, №202 «Мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ ин таъмин намудани шароитҳои мусоиди ҳуқуқӣ барои ташкили фаъолияти самарабахши субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ ва дар ин замина таъсиси бозори самаранок ва рақобатпазири сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки имконотро барои қонеъгардонии талаботи шаҳрвандони дохилӣ ва хориҷӣ ба хизматрасониҳои мухталиф ва сифатноки соҳа таъмин намояд». Вобаста ба ин моҳиятан баланд бардоштани танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятии ба фаъолияти сайёҳӣ алоқаманд ба вучуд омадааст. Аммо ба инкишофи бозори хизматрасонии сайёҳӣ бисёр масъалаҳои ҳалношуда,

аз ҷумла масъалаҳои дорои хислати ҳуқуқӣ монанди ҷиддӣ шудаанд.

Танзими ҳуқуқи фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос омӯхта нашудааст. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» 3 сентябри соли 1999 кӯшиши қонунгузор барои танзими фаъолияти сайёҳӣ гардид. Аммо ин қонун аз нуқсон орӣ нест. Муҳолифати байни меъёрҳои алоҳидаи Қонуни ҚТ «Дар бораи туризм» ва бо меъёрҳои қонунгузориҳои граждани, номуайянии мафҳумҳо ва танзими нопурраи муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ дар амалия монеаҳои ҷиддиро дар роҳи татбиқи воситаҳои ҳуқуқи ҳифзи ҳуқуқҳои конституционии шаҳрванд ба истироҳат ба вучуд меоранд. Ворид намудани тағйири иловаҳо 26.12.2005, №126 ва 19.05.2009, №530 дар Қонуни ҚТ «Дар бораи туризм» ҳамчун як саҳми қонунгузор барои танзими ин муносибатҳо буд, ки қариб пурра хислати муносибатҳои ҳуқуқиро миёни субъектҳои асосии фаъолияти сайёҳӣ тағйир дод. Аммо ин тағйири иловаҳо пурра ба инкишофи фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат накарданд.

Ин ҳолат зарурати омӯзиши пурраи муносибатҳои ҳуқуқи дар вақти амалигардонии фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бавучудояндаро талаб менамояд, ки барои инкишофи минбаъдаи қонунгузориҳои танзимқунандаи фаъолияти сайёҳӣ ва бавучудории муносибати

ягона дар амалияи судӣ хизмат мерасонад.

Мақсади омӯзиши ин масоил ошкор намудани мушкилот ва хусусиятҳои хоси танзими ҳуқуқӣ ва шартномавии муносибатҳои дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ оид ба ташаккул, пешбурд ва фурӯши хизматрасонии сайёҳӣ ва инчунин коркарди таклифҳои амалӣ оиди мукамал гардонидани қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Барои амалӣ гардонидани мақсади мазкур вазифаҳои зайлро ҳал намудан зарур аст:

- таҳлил намудани ташаккул ва инкишофи қонунгузории Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ ва инчунин асосноккунии кафолатҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалии фаъолияти сайёҳӣ;

- муайян кардани мафҳум ва намудҳои фаъолияти сайёҳӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ ва инчунин пешниҳоди хусусияти хоси фаъолияти сайёҳӣ;

- муайян кардани мафҳум, ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои сайёҳ ҳамчун истеъмолкунандаи хизматрасонии сайёҳӣ;

- муайян кардани ҳолати ҳуқуқии Танзимгари сайёҳӣ ва Агентии сайёҳӣ дар фаъолияти сайёҳӣ ва инчунин ошкор сохтани фарқиати онҳо;

- ифодаи тавсифи пурраи мафҳум ва намудҳои шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ ва инчунин ошкор намудани нишонаҳои фарқкунандаи ин шартнома;

- муайян кардани ҷавобгарӣ барои вайрон кардани ӯҳдадорихои шартномавӣ дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ ва асосноккунии нишонаҳои фарқкунандаи ин ҷавобгарӣ;

- пешниҳоди ақидаҳои асосноки илмӣ ва таклифҳои оид ба мукамал гардонидани қонунгузории танзимкунандаи фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мавзӯи омӯзиши илмии ин масъалаҳоро ақидаҳои илмӣ оид ба мушкилоти танзими ҳуқуқии муносибатҳои дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ бавучудода, меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандаи ин фаъолият ва инчунин амалияи татбиқи онҳо аз ҷониби субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ ташкил медиҳад.

Мафҳум ва предмети ҳуқуқии сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба институти ҳуқуқ, фанни таълимӣ, илми ҳуқуқӣ ва соҳаи қонунгузорӣ будани он баррасӣ намудан зарур аст. Ин таҳлил ҷавоб ба саволе мегардад, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқии сайёҳиро

ҳамчун институти нави ҳуқуқ эътироф намоем ва ё на?

а) Ҳуқуқии сайёҳӣ ҳамчун институти ҳуқуқ. Ҳуқуқии сайёҳӣ ҳамчун қисмати таркибии низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона рушд намуда истодааст. Аммо дар китобҳои ҳуқуқии нашршуда оид сайёҳӣ, фаъолияти сайёҳӣ, шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ¹ ҳамчун қоида як масъалаи бахшнок - ҷойи ҳуқуқии сайёҳӣ дар низоми ҳуқуқӣ аз мадди назар дур мондааст.

Муносибат ба омӯзиши низоми ҳуқуқ бо дар назардошти таҳлили воситаҳои таъсирасонӣ ба муносибатҳои ҷаъмиятӣ, зарурати асосноккунии мушахаси илмии назарияҳоро умуман дар бораи низом ва низоми ҳуқуқӣ махсус талаб менамояд. Аз нуқтаи назари фалсафӣ «Низом ин унсурҳои гуногуни бо ҳам ба ин ё он табиат вобастаи бонизоми муносибатҳо алоқаманд мебошад, ки дорои хусусиятҳои муайян аст»². Нишонаҳои хоси ҳар як низом ба ақидаи Ю.А. Урмансев инҳо мебошанд: 1) асоси ягонаи мутаҳидии объектҳо (унсурҳо); 2) мавҷудияти муносибатҳои муҳаёкунандаи ягонагии объектҳо; 3) қонуни муайяни танзимсозандаи объектҳо³. Дар асоси ин гуфтаҳо низоми ҳуқуқро ҳамчун маҷмӯи шаклҳои ҳуқуқии ба низом дарорандаи муносибатҳои дохилии дорои мустақилият ва ягонагӣ, ки дар хусусиятҳо ва функсияҳои таъминамоии мутамарказонӣ ифода меёбанд, шаҳр додан мункин аст. Ин мафҳум дарбаргирандаи нишонаҳои хоси ҳам низоми ҳуқуқ ва ҳам зерсохтор он: соҳаҳо, зерсоҳаҳо, институтҳо ва ғайра мебошад.

Омӯзиши сохти ҳуқуқ ҳамчун таркиби унсурҳои он (соҳаҳо, институтҳо, меъёрҳо) ва ҳамчун алоқаи устувор байни унсурҳо ба мо имконият медиҳад, ки ҳам статика ва ҳам динамикаи ҳуқуқро муайян намоем. Аз ин рӯ, таркиб ҳамчун ҷобачогузори объект, алоқаи қонунӣ,

1 Ниг.: *Свеженцева Е.И.* Законодательство России о защите прав потребителей: Учебное пособие / Е.И. Свеженцева – Курск, 1996. -189 с.; *Сенин В. С.* Организация международного туризма: Учебник. М.: Изд-во «Финансы и статистика», 2003. –400 с.; *Вахмистров В.П.* Вахмистрова С.И. Правовое обеспечение туризма: учебное пособие. СПб.: Изд-во Михайлова В.А. 2005. -288с.; *Волошин Н.И.* Правовое регулирование в туризме: учебник. – 3-е изд., испр. и доп. М.: Советский спорт, 2007. -504 с.; Туризм как вид деятельности: Учебник / Глав. редактор В.А. Квартальнов. М.: Изд-во «Финансы и статистика», 2007. – 376 с.; Туристские услуги. Туристское обслуживание: Сборник нормативно-правовых и информационных материалов /Составители В.С. Сенин, А.Д. Чудновский. М.: Финансы и статистика, 2008. -224 с.; *Бирюков П.Н., Хамова Ю.А.* Правовое регулирование туристской деятельности: Учеб. пособие. М.: Юристъ, 2009. -319 с.; *Соколова Н.А.* Туризм в Российской Федерации: правовое регулирование: учебное пособие. М.: Волтерс Клувер, 2010. -224 с. ва дигарон.

2 *Тюхтин В.С.* Отражение, системы, кибернетика. М., 1972. С.5.

3 *Урманцев Ю.А.* Начала общей теории систем // Системный анализ и научное знание. М., 1978. С.7.

низомии муносибатҳои устувор байни унсурҳо ва натиҷаи баҳамалоқамандии унсурҳо фаҳмида мешавад. Таъсири қонуният дар ҷобачогузории ҳуқуқ ва истифодаи он боиси фаҳмиш ва тадбиқи қонун, инчунин инкишофи минбаъдаи дурусти он мегардад. Омӯзиши таркиб моҳияти махсус барои бартараф намудани баҳсҳо, нуқсонҳо, гуногунандешагиҳо ва ғайра мегардад. Ин ақида аз он нуқтаи назар воқеӣ аст, ки дар раванди инкишофёбии муносибатҳои ҷаъмиятӣ шакли низомии ҳуқуқ ва унсурҳо метавонад тағйир ёбад (масалан институт ба зерсоҳа табдил меёбад). Дар ин давраҳои гузариш ба ақидаи мо истифодабарии мафҳуми ягонаи таркиб боиси мунтазамии омӯзиши илмӣ мегардад.

Низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳти ҷузъӣ аст, чунки он ба монанди дигар низомии қуллии ҷойдошта, мавҷудияти иархияи соҳти тақсимнамоӣ ба меъёрҳо, институтҳо ва соҳаҳо фарқ менамояд. Агар мавҷудияти ин сегона (меъёр, институт, соҳа) ҳамеша барои таркиби ҳуқуқ зарур бошанд, инчунин дигар таркибҳои иловагии ҳуқуқ низ ба монанди зерсоҳа, зеринститут, институтҳои комплекси байнисоҳавӣ ҷой дорад. С.С. Аликсеев дар иерархияи соҳтор соҳти асосиро дар таркиби ҳуқуқ ҷудо менамояд: меъёр, институт, соҳа. Дар баробари ин ду ва ё се тошавии таркиби ҳуқуқро, ки ҳамчун соҳторҳои комплекси дар болои асосӣ зам мегарданд, рад намекунад. Бавҷуд соҳти дувуминдараҷаро он ба боигарӣ ва гуногунҷабҳагии танзими ҳуқуқии баъзе муносибатҳои ҷаъмиятӣ вобаста медонад, ки дар доираи як таркиб ва ё соҳтори асосӣ ҷой карда намешаванд¹.

Оид ба объективӣ будани унсурҳои таркибии низомии ҳуқуқии муносибатҳои ҷаъмиятӣ бо С.А. Ямпольская оид ба даст кашидан аз ҷудонамоии ҳуқуқ ба соҳаҳо рози шудан номункин аст. Ба ақидаи ӯ танҳо соҳаҳои қонунгузорӣ ҳамчун тақсимнамоии бузургӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ мавҷуд буда, мушкилоти низомии қонунгузорӣ дар асоси критерияи функционалӣ бояд соҳта шавад. Ҳуқуқро ҳамчун низомии устувори ягонаи меъёрҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд меҳисобад, ки дар дохили низом вобаста ба вазифаҳои мушахаси илмӣ ва амалӣ метавон онро тасниф кард². Ин муносибат ба мафҳумбандии ҳуқуқ М.В. Молодцов дуруст қайд менамояд, ки номункин аст, чунки баробар ба даст кашидан аз эътирофи хислати бонизомии он аст, вагарна бе

мавҷудияти таркиби муайяни дохилӣ (соҳт) наметавонад низом арзи вҷуд намояд³. Таъсири низомии муносибатҳои ҷаъмиятӣ ба соҳти ҳуқуқ гуногунсифатӣ ва махсусияти танзими ҳуқуқро талаб менамояд. Ин сифат ба муносибатҳои гуногуни ҷаъмиятӣ хос аст, ки предмети танзими ҳуқуқро ифода менамояд. Дуруст қайд менамоянд Р.Ш. Сотиволдиев, ки низомии ҳуқуқ дар асоси маҳакҳои муайян ба унсурҳои ҷудоғона тақсим мешаванд: 1) мавзӯи танзими ҳуқуқӣ; 2) усули танзими ҳуқуқӣ⁴.

Доир ба ҷойи ҳуқуқии сайёҳӣ дар низомии ҳуқуқӣ то соли 2011 ақидае иброз нашудааст. Аммо оид ба ҳуқуқии варзишӣ баҳсҳо ҷой доранд, ки онро нисбат ба ҳуқуқии сайёҳӣ дар асоси усули муқоисавӣ баҳогузори қардан ҷойиз аст. Ҳуқуқии варзишӣ аз ҷониби олимони ҳамчун соҳаи мустақил ва комплекси ҳуқуқ⁵, ҳамчун институти ҳуқуқӣ⁶ ва ҳамчун соҳаи комплекси қонунгузорӣ⁷ шарҳ дода мешавад.

Вобаста ба ақидаҳои иброзшуда ҳуқуқии сайёҳиро, мо метавонем ҳамчун соҳаи мустақил, комплекси, институти ҳуқуқӣ ва соҳаи комплекси қонунгузорӣ иброз намоём.

Ба ақидаи мо дар айни ҳол ҳуқуқии сайёҳӣ бинобар ду омил соҳаи мустақил эътироф карда намешавад: 1) надоштани усулҳои махсуси танзими ҳуқуқӣ, ки маҳз ба ин соҳа тааллуқ дорад; 2) надо-

3 Молодцов М.В. Система советского трудового права и система законодательства о труде. М., 1985. С. 13.

4 Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. Душанбе, 2008. С.328.

5 Ниг.: Аликсеев С.В. Спортивное право России. М., 2007. С.129-133; Амиров И.М. Правовое регулирование спортивно-технических отношений. Дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. С.7; Егоричев А.Н. Конституционно-правовые основы физкультурной деятельности: российский и зарубежный опыт. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. С.17; Медведев С.А. Теоретико-правовые аспекты функционирования физической культуры и спорта в Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. Майкоп, 2006. С.87; Сараев В.В. Спортивное право как комплексная отрасль права // Научный вестник Омской академии МВД России. 2005. №2. С.47-49 ва ғайра.

6 Овчинников Н.А. Правовое регулирование профессионального спорта в Российской Федерации: общеправовой анализ. Дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2008. С.9, 44-50; Соловьев А.А. Концепция проекта Спортивного кодекса Российской Федерации. М., 2009. С.24.

7 Августимова О.С. Физкультурно-спортивное законодательство в общей системе законодательных актов РФ // Спорт: экономика, право, управление. 2005. №3. С.20; Деметьев Е.А. Средства государственно-правового воздействия на отношения в сфере спорта. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н.Новгород, 2009. С.12; Кузнецов И.С. Понятие и место спортивного права в правовой системе Российской Федерации // Вторые Всероссийские Державинские чтения (Москва, 9-10 ноября 2006 г.). Сборник статей. Книга 2: Проблемы конституционного и международного права. М., 2007. С.180; Чесников А.Н. Российское законодательство о физической культуре и спорте: история и современность. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С.22, 78-79 ва дигарон.

1 Алексеев С.С. Об отраслях права // Советское государство и право. 1973. №3. С. 29; Алексеев С.С. Теория права. М., 1993. С.33.

2 Ямпольская Ц.А. Система советского права и перспективы его развития // Советское государство и право. 1982. № 6. С. 94 - 95.

штани речаи соҳавии махсус, ки ба муносибатҳои танзимкунандаи соҳаи ҳуқуқ меъёрҳои берун аз ҳудуди он мавҷуда тадбиқ намегарданд. Дар оянда ҳуқуқи сайёҳӣ бинобар дар якҷоягӣ ба даст овардани ин нишонаҳо соҳаи мустақили ҳуқуқ эътироф хоҳад шуд.

Мавҷудияти ҳуқуқи сайёҳӣ ба ҳайси институти ҳуқуқӣ ба ақидаи мо дуруст аст. Чунки ҳуқуқи сайёҳӣ иникоскунандаи ҳам меъёрҳои хусусӣ ва ҳам меъёрҳои умумӣ аст ва дар мавриди доштани завқи зиёд оид ба ҷойгир намудани онҳо дар як институти ҳуқуқӣ, ҳамаи онро мо метавонем ба зеринститутҳои як институт ворид созем. Омӯзиши пурраи муносибатҳои ба предмети ҳуқуқи сайёҳӣ дахлдошта исботи он аст, ки ин муносибатҳоро ба предмети як соҳаи ҳуқуқ ба монади ҳуқуқи маъмурӣ, граждани, меҳнати ва ё дигар соҳаи ҳуқуқ дохил намудан имконнопазир аст. Мо тарафдори онем, ки ҳуқуқи сайёҳӣ дарбаргирандаи ҳам меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ (граждани, хусусии байналмилалӣ) ва ҳам меъёрҳои ҳуқуқи умумӣ (маъмурӣ, молиявӣ, меҳнати, ҳуқуқи байналмилалӣ омавӣ) мебошад.

В.К. Райхер байён менамояд, ки дар баробари соҳаҳои ҳуқуқи асосӣ, ки бо предмет ва усул чудо карда мешаванд, соҳаҳои комплексӣ вучуддоранд, ки танҳо бо предмети танзими ҳуқуқӣ чудо карда мешаванд¹. Ба ақидаи М.И. Козир соҳаи комплексии ҳуқуқ ин мавҷудияти ду омил маҳдуди комплексӣ: 1) муносибатҳои ҷаъмиятии ба ҳам зич алоқаманд ҳамчун предмети танзими ҳуқуқӣ; 2) усули танзими ҳуқуқӣ ба ҳар як гурӯҳи муносибатҳо мувофиқ мебошад². С.С. Алексеев байён менамояд, ки умумияти комплексиро на усули хос ва механизми танзим фарқ мекунад, балки ғояҳои махсус, муқаррароти умумӣ, роҳҳои алоҳидаи хоси танзимнамои шаходати мавҷудияти речаи махсус мебошанд. Аммо дар айни замон ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ эътироф карда намешавад, чунки исботи соҳаи комплексӣ будани ҳуқуқи сайёҳӣ дар якҷоягии мавҷуд будани нишонаҳои зарурӣ ба ҳайси соҳаи комплексӣ будани он мебошад:

1. Мавҷудияти предмети ягонаи танзими ҳуқуқӣ – муносибатҳои ҷаъмиятӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
2. Мавҷудияти ҳуҷҷати заминавӣ – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм»;
3. Мавҷудияти ғояҳои ягонаи танзими ҳуқуқии соҳа - таъмини ҳуқуқи шахрвандон ба

истиरोҳат, ҳаракати озод ва дигар ҳуқуқҳо дар мавриди саёҳат; ҳифзи муҳити зист; муайян намудани номгӯи харсолаи объектҳои табиӣ, таърихӣ фарҳангӣ, аз он ҷумла ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, ки тамошои онҳо дар асоси квота муқарраркарда мешавад; ривоч додани саноати туристӣ, ҳамчун воситаи таъминкунандаи талаботи шахрвандон ҳангоми саёҳат; ривоч додани робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи туризм; истифодаи оқилонаи дастовардҳои табиӣ ва фарҳангӣ;

4. Мавҷудияти мақомоти махсуси идоракунии давлатӣ дар ин соҳа – Кумитаи кор бо ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. Фаъолони рушд кардани институтҳои ҳуқуқи сайёҳӣ, ки ба қисматҳои таркибии низоми ҳуқуқӣ хос намебошад.

Предмети ҳуқуқи сайёҳӣ гуфта муносибатҳои ҷаъмиятиро меноманд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи сайёҳӣ танзим карда мешаванд.

Предмети ҳуқуқи сайёҳӣ хусусияти хоро доро аст:

- мунтазамии муносибатҳо ва меъёрҳои танзимкунандаи он;
- мақсади иштирокчиёни ин муносибатҳо мушахас аст: сайёҳ қонеъ намудани талаботи физиологӣ ва маънавӣ, танзимгари сайёҳӣ (агентии сайёҳӣ) гирифтани даромад;
- дар аксарияти мавридҳо дар ин муносибатҳо будани элементҳои хоричӣ.

Тамоми муносибатҳои ҷаъмиятиро, ки ба предмети ҳуқуқи сайёҳӣ дохил мешаванд ба 3 гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

1. Муносибатҳо оид ба баамалбарории фаъолияти сайёҳӣ. Ин гурӯҳи муносибатҳо дар навбати худ ба 3 зергурӯҳ чудо карда мешаванд: муносибатҳо оиди ташаққули хизмати сайёҳӣ; муносибатҳо оид ба пешбурди хизмати сайёҳӣ ва муносибатҳо оид ба фуруши хизмати сайёҳӣ (хизматрасонӣ).
2. Муносибатҳои, ки ба муносибатҳои фаъолияти сайёҳӣ алоқаманд мебошанд. Муносибатҳо оид ба саноати (инфросохтори) сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ ва ғайра.
3. Муносибатҳо оид ба танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ. Ба монанди бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ, сертификатсиякунонӣ, андозбандӣ ва ғайра.

Бинобар ин **ҳуқуқи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон** гуфта институти ҳуқуқиеро меноманд, ки аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ иборат буда,

¹ Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. М, 1948. С. 189.

² Козыр М.И. Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. 1982. №8. С. 63.

муносибатҳои ҷаъмиятиро дар баҳши сайёҳӣ ба танзим мебарорад.

Усулҳои ҳуқуқи сайёҳӣ гуфта маҷмӯи тарзҳои тасиррасонии ҳуқуқиро ба муносибатҳои ҷаъмиятии ташкилдихандаи предмети ҳуқуқи сайёҳӣ меноманд. Хусусияти усул дар ҳолати ҳуқуқи субъектҳо, шакл ва мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ, воситаҳои ҳуқуқи таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷаъмиятӣ ифода меёбад. Дар танзими ҳуқуқи ду усули ба ҳам муҳолиф истифода мешавад. Яқум **усули мувозинат** (императивӣ) вақте, ки ҳолати субъект дар муносибати тобеият ифода мегардад. Танзимнамоӣ дар ин ҳолат дар асосҳои ҳокимият ба амал бароварда шуда, воситаҳои асосии таъсиррасонӣ ба муносибатҳо манқунӣ ва ўҳдадоркунии позитивӣ аст. Дар ҳуқуқи сайёҳӣ ҚТ гурӯҳи муносибатҳо мавҷуд аст, ки дар асоси тобеият ва итот бавучуд меоянд. Ин пеш аз ҳама муносибатҳо оид ба танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ, таъмини беҳатарии сайёҳӣ, суғуртакунии сайёҳон мебошад. Масалан дар ҳолате, ки агар қонунгузори кишвари (мақоми) иқомати муваққатӣ талаботи кафолати пардохтро барои мадади тиббӣ ба ашхосе, ки дар ҳудуди он муваққатан иқомат доранд қорӣ намуда бошад, танзимгари (агенти) туристӣ вазифадор аст, чунин кафолатҳоро пешниҳод намояд.

Дуум усули **мутобиқат** (диспозитивӣ) аст, ки дар асоси баробарӣ ва иродаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ баамал бароварда мешавад. Воситаи ҳуқуқи ин усул созишона ва тарзи танзимнамоии иҷозатдиҳӣ мебошад. Дар ҳуқуқи сайёҳӣ дар асоси баробарии тарафҳо ва мустақилияти амволии онҳо пеш аз ҳама муносибатҳои дохил мешавад, ки оиди бастанӣ шартномаи сайёҳӣ бавучуд омаданд. Масалан, шартнома дар ҳолате басташуда ҳисобида мешавад, ки агар корхонаи сайёҳӣ роҳхат дода бошад ва муштарӣ пардохти дахлдорро мувофиқи шартҳои шартнома (қарордод) супурда бошад.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи сайёҳӣ дорои методи махсуси худ набуда, дар он ҳарду усули универсалии танзими ҳуқуқӣ истифода мегарданд. Баҳамалоқамандии асосҳои умумӣ ва хусусӣ дар танзими муносибатҳои сайёҳӣ шаҳодати натанҳо гуногунҷабҳагии танзими ҳуқуқи ин муносибатҳо балки шаҳодати хусусияти хоси ин муносибатҳо аст.

Ғояҳои ҳуқуқи сайёҳӣ гуфта ақидаҳои асосҳои пешбаранда ва қонуниятҳои ҳуқуқи сайёҳиро меноманд, ки моҳияти ҳуқуқи сайёҳиро ифода менамоянд. Дар ҳуқуқи сайёҳӣ ғояҳои умумихуқуқӣ (ба монанди қонуният, инсондустӣ,

баробархуқуқӣ ва ғайра), байнисоҳавӣ (ба монанди озодии шартнома, озодии меҳан, ҳизи моликият ва ғайра) ва соҳавӣ истифода бурда мешавад. Ошкор намудани ғояҳои ҳуқуқи сайёҳӣ вазифаи илми ҳуқуқи сайёҳӣ аст. Аммо оид ба ғояҳои ҳуқуқи сайёҳӣ то имрӯз ақидаи илмӣ аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос пешбинӣ нашудааст. Вобаста ба муқаррароти қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳӣ ба ақидаи мо ҳуқуқи сайёҳӣ дорои чунин ғояҳои соҳавӣ мебошад:

1. Ғояи таъмини ҳуқуқи шахс ба истироҳат, ҳаракати озод ва дигар ҳуқуқҳо дар мавриди саёҳат.
2. Ғояи ҳимояи ҳуқуқ ва манфиати давлат дар соҳаи сайёҳӣ.
3. Ғояи ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои сайёҳон ва таъмини беҳатарии онҳо.
4. Ғояи муқаррар намудани тартиби стандартизатсия, сертификатсия ва иҷозатномадиҳӣ дар соҳаи сайёҳӣ.
5. Ғояи ҳавасмандкунии маблағгузори милли ва хориҷӣ барои инкишофи фаъолияти сайёҳӣ.
6. Ғояи фароҳам овардани имкониятҳои якхела дар бозори хизматрасонии сайёҳӣ барои субъектҳои соҳибкор новобаста аз шакли моликият.
7. Ғояи дастгирии инкишофи рақобат ва таъмин намудани риояи қонунгузори зиддиинҳисорӣ дар соҳаи сайёҳӣ.
8. Ғояи ривоч додани робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ.
9. Ғояи ривоч додани саноати туристӣ, ҳамчун таъминкунандаи талаботи шаҳрвандон ҳангоми саёҳат.
10. Ғояи истифодаи оқилонаи дастовардҳои табиӣ фарҳангӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳангоми баамалбарории фаъолияти сайёҳӣ.

Низомии ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ аз маҷмӯи меъёрҳои бо ҳам алоқаманди ҳуқуқӣ иборат мебошад, ки дар ҳамбастагӣ соҳти устувори ягонро ташкил медиҳанд. Ҳуқуқи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон амсоли дигар соҳаҳои ҳуқуқ аз қисми умумӣ ва қисми махсус иборат буда, ҳар яке аз ин қисмҳо ба танзими доираи муайяни масъалаҳо баҳшида шудааст.

Қисми умумии ҳуқуқи сайёҳӣ меъёр, муқаррарот ва институтҳоеро дарбар мегирад, ки хусусияти умумӣ дошта, танзими якҷайлу яқсонӣ ҳуқуқи муносибатҳои сайёҳиро таъмин ва муайян менамоянд. Ба қисми умумии ҳуқуқи сайёҳӣ меъёру муқаррароте дохиланд, ки масъалаҳои марбути предмети ҳуқуқи сайёҳӣ, манбаъҳои тан-

зимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқи сайёҳӣ, иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи сайёҳӣ, танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ, шаклҳои асосии ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро дар соҳаи сайёҳӣ танзим менамоянд.

Қисми махсуси ҳуқуқи сайёҳӣ аз меъёрҳои танзимкунандае иборат аст, ки ба институтҳои зайли ин соҳа мутаалиқанд:

- шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ;
- намудҳои алоҳидаи хизматрасонии сайёҳӣ;
- суғуракунии дар соҳаи сайёҳӣ;
- расмиётҳои сайёҳӣ;
- бехатарии сайёҳӣ;
- заминаи тичоратии сайёҳӣ;
- реклама дар соҳаи сайёҳӣ;
- ҷавобгари дар соҳаи сайёҳӣ.

б) Ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун фанни таълимӣ.

Танзими ҳуқуқи муносибатҳои сайёҳӣ дорои хислати мураккаб ва комплексӣ аст, ки дар асоси мувофиқати санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳаҳои алоҳида ба амал бароварда мешавад. Комплекси будани танзими ин соҳа зарурати омӯзиш ва азҳудкунии категорияҳои асосии сайёҳиро пеш меорад, ки дар мавриди надонистани онҳо тадбиқи дурусти қонунгузори амалкунанда ва мукаммалнамоии минбаъдаи он ғайриимкон аст.

Ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун фанни таълимӣ – маҷмӯидонишҳои бахши ҳуқуқи сайёҳист, ки барои омӯзиши ин масоил зарур буда, дар факултаву донишгоҳҳо дарс дода мешавад. Он ҳамчун фани таълимӣ барои ҷамоварии донишҳои илмӣ оиди назарияи ҳуқуқи сайёҳӣ, ошкорнамудани хусусиятҳои меъёрҳо ва институтҳои ҳуқуқи сайёҳӣ, амалияи тадбиқи он, мучаҳҳаз намудани мутахассисони оянда бо донишҳои муайян барои мустақилона кор намудан баъд аз хатм дар ин соҳа равона гардидааст. То вақтҳои охир масоили ҳуқуқи сайёҳӣ воқеан дар доираи фани таълимии алоҳида омӯхта намешуд. Имрӯзҳо ҳолат тағйир ёфта истодааст, ки исботи сиёсати нави маорифпарварона ва илмии давлат аст. Як қатор васоити таълимӣ ва китобҳои дарсӣ оид ба сайёҳӣ ва фаъолияти сайёҳӣ дар хорича ҷоп карда¹, барномаҳои гуногуни фанни таълимӣ

коркард шуда², конфронсҳои илмӣ-амалӣ оид ба масоили ҳуқуқи сайёҳӣ гузаронида мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи сайёҳӣ аз соли 2007 инҷониб ҳамчун яке аз фаслҳои (фасли 7) фанни таълимии «Ҳуқуқ» ба донишҷӯёни ихтисоси «Иқтисодиёти туризми байналмилалӣ» ва «Иқтисод ва идораи сайёҳӣ» факултаи молиявию иқтисоди ДМТ дар ду қисм, дар доираи даҳ мавзӯ дарс дода мешавад. Қисми умумӣ: масоили ҳуқуқии пайдоиш ва рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон; мафҳум, предмет ва низоми ҳуқуқи сайёҳӣ; мафҳум ва намудҳои манбаъҳои ҳуқуқи сайёҳӣ; субъектҳои ҳуқуқи сайёҳӣ; қатъгардии фаъолияти субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ; танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ; мақсад ва намудҳои танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ. Қисми махсус: танзими ҳуқуқии ҳамкориҳои байналхалқӣ дар доираи фаъолияти сайёҳӣ; шартнома ҳамчун шакли ҳуқуқии хизматрасонии сайёҳӣ; танзими ҳуқуқии намудҳои алоҳидаи хизматрасонии сайёҳӣ; ҷавобгарии ҳуқуқии субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ.

Аз соли 2011 оғоз намуда, дар асоси Барномаи фанни таълимии алоҳида «Ҳуқуқи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби устои кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ ба донишҷӯёни курси 3-юми ихтисоси «Иқтисодиёти туризми байналхалқӣ», «Иқтисод ва идораи сайёҳӣ» факултаи молиявию иқтисодии ДМТ ва ба донишҷӯёни курси 5-уми факултети ҳуқуқшиносии ДМТ ҳамчун курси махсус дар ихтисоси «Ҳуқуқи соҳибкорӣ» дарс дода мешавад. Аз ҷониби устои ин кафедра китоби дарсӣ омода гардида, омодаи ҷоп аст.

в) Ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун илми ҳуқуқӣ – маҷмӯи донишҳои аинӣ ва мурабағаштаи илмӣ-назариявӣ ва методологӣ аст, ки тавассути онҳо воқеияти ҳуқуқи сайёҳӣ дарк мешавад. Илми ҳуқуқи сайёҳӣ ба коркарди донишҳои назариявӣ бо роҳи омӯзиши қонуниятҳо, хусусиятҳо ва мушкилоти ташаккулу инкишофи ин соҳа равона гардидааст. Омӯзиши ҷанбаҳои зикршудаи ҳуқуқи сайёҳӣ бо коркарди моделҳои гуногуни ҳуқуқӣ, конструксияҳо ва назарияҳо, ки дар маҷмӯё до-

¹ Ниг.: Свеженцева Е.И. Законодательство России о защите прав потребителей: Учебное пособие / Е.И. Свеженцева – Курск, 1996. -189 с.; Сенин В. С. Организация международного туризма: Учебник. М.: Изд-во «Финансы и статистика», 2003. -400 с.; Вахмистров В.П. Вахмистрова С.И. Правовое обеспечение туризма: учебное пособие. Спб.: Изд-во Михайлова В.А. 2005. -288с.; Волошин Н.И. Правовое регулирование в туризме: учебник. – 3-е изд., испр. и доп. М.: Советский спорт, 2007. -504 с.; Туризм как вид деятельности: Учебник / Глав. редактор В.А. Квартальнов. М.: Изд-во «Финансы и статистика», 2007. – 376 с.; Туристские услуги. Туристское обслуживание: Сборник нормативно-правовых и информационных мате-

риалов /Составители В.С. Сенин, А.Д. Чудновский. М.: Финансы и статистика, 2008. -224 с.; Бирюков П.Н., Хамова Ю.А. Правовое регулирование туристской деятельности: Учеб. пособие. М.: Юристъ, 2009. -319 с.; Соколова Н.А. Туризм в Российской Федерации: правовое регулирование: учебное пособие. М.: Волтерс Клувер, 2010. -224 с. ва дигарон.
² Масалан, Правовое обеспечение социально-культурного сервиса и туризма для студентов специальности 230500 «Социально-культурный сервис и туризм»; Правовое обеспечение туристской деятельности для студентов специальности 060502 «Экономика и управление на предприятии (туризм и гостиничное хозяйство)».

ктаринаи ҳуқуқи сайёҳиро ташкил медиҳанд, зич алоқаманд аст. Аз сабабе, ки илми ҳуқуқи сайёҳӣ нав ташаккул ёфта истодааст, имрӯз наметавонем аниқ ҳудуди предмети онро муайян намоем. Мо танҳо метавонем ба воситаи омӯзиши танзими ҳуқуқи хусусӣ, ҳуқуқи умумӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба сайёҳӣ бавучудоянда онро муайян намоем. Дар баробари ин алақай самтҳои асосии омӯзиши илмӣ муайян шуда истодааст, ки дар асоси риояи онҳо илми ҳуқуқи сайёҳӣ мустақилият ва хусусиятҳои хосро ба даст меорад. Ба ҳайси ин самтҳо инҳоро номбар намудан мумкин аст:

- омӯзиши сайёҳӣ ва фаъолияти сайёҳӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ;
- омӯзиши речаҳои ҳуқуқии сайёҳӣ;
- омӯзиши воситаҳои таъминкунадаи он;
- омӯзиши намудҳои сайёҳӣ ва намудҳои фаъолияти сайёҳӣ;
- таҳқиқи низоми ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи комплекси;
- омӯзиши амалияи тадбиқи меъёрҳои қонунгузори сайёҳӣ;
- омӯзиши таносуби ҳуқуқи сайёҳӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- омӯзиши нақши ҳуқуқи сайёҳӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ;
- омӯзиши мушкilotи ҳуқуқии умумичаҳонии сайёҳӣ;
- таҳқиқи мушкilotи бехатарии сайёҳӣ;
- омӯзиши мушкilotи танзими давлатии фаъолияти сайёҳӣ.

Номгӯи ифодаёфта ба итомрасида намебошад, чунки доираи муносибатҳои сайёҳӣ рушд карда истода, мазмуни нав пайдо карда, самтҳои нави таҳқиқ таҳлили илмиро бавучуд меорад.

Таҳлили ҳолати муосири илми ҳуқуқи сайёҳӣ шаҳодати он аст, ки он нав бавучуд омада, дорои базаи устувори илми аз ҷониби ҷомеаи илми ҳуқуқшиносӣ эътирофшуда намебошад. Аз як ҷиҳат он исботи мавҷудияти хислати байнисоҳавии илми ҳуқуқи сайёҳӣ аст. Дар баробари ин олимони ба мушкilotи ҳуқуқи сайёҳӣ ва ба он алоқаманд рӯ оварда истодаанд, ки қадам ба қадам самтҳои нави илми ҳуқуқи сайёҳиро кушода истодаанд. Дар айни замон як қатор муҳаққиқони хоричӣ кӯшиши дарки паҳлуҳои гуногуни илми ҳуқуқи сайёҳиро кардаанд. Масалан,

Е.В. Ахтямова¹, Э.Г. Барагазова², В.М. Лебедев³, Е.Л. Писаревский⁴, Н.В. Сирик⁵, Д.П. Стригунова⁶, О.В. Ткаченко⁷, Ю.А. Чененова⁸ ва дигарон.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос танҳо Д.Ш. Сангинов оид ба илми ҳуқуқи сайёҳӣ таҳқиқотҳои худро бахшидааст, аз ҷумла дар мавзӯи: «Танзими ҳуқуқии фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» рисолаи номзадиро барои дарёфти унвони номзоди илмҳои ҳуқуқ ҳимоя намуда, монографияро бо номи «Танзими ҳуқуқии фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкilot ва роҳҳои ҳал намудани он» ҷоп намудааст. Инчунин ӯ доир ба паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқоти илмӣ бурда, мақолаҳои илмӣ навиштааст⁹.

г) Ҳуқуқи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи қонунгузорӣ

- маҷмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ мебошад, ки бо ёри ва воситаи онҳо давлат меъёрҳои ҳуқуқи сайёҳиро муқаррар мекунад, тағйир медиҳад ва қатъ менамояд. Дар айни ҳол оиди соҳаи қонунгузорӣ будани сайёҳӣ баҳс нест. Мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2006 №359 «Дар бораи Классификатори ягонаи умумиҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Манбаи марказони-

1 Ахтямова Е.В. Гражданско-правовое регулирование туристской деятельности в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. 216с.

2 Барагазова Э.Г. Туристские услуги в Российской Федерации (гражданско-правовой аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2005. 27с.

3 Лебедев В.М. Договор обслуживания на туристских базах профсоюзом СССР: Дис. ... к.ю.н. Свердловск, 1990. 212с.

4 Писаревский Е.Л. Правовое регулирование туристской деятельности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1999. 32с.

5 Сирик Н.В. Договор оказания туристских услуг в гражданском праве России: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. 168с.

6 Стригунова Д.П. Правовое регулирование международного туризма в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2004. 26с.

7 Ткаченко О.В. Гражданско-правовое регулирование туристской деятельности в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. Астрахань, 2004. 168с.

8 Чененова Ю.А. Гражданско-правовое регулирование туристской деятельности: Дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 190с.

9 Ниг.: Сангинов Д.Ш. О значении туристической деятельности в правовом регулировании // Маҷмӯаи корҳои илми олимони ҷавони факултаи ҳуқуқшиносии ДДМТ(Нашри №2).-Душанбе: «Эҷод», 2007.С.104-113; К вопросу о туристской деятельности как объект правового регулирования// 10-лет Гражданскому кодексу Республики Таджикистан, Душанбе: «Ирфон». 2010. С.185-209; Нигоҳ дор, барқарор бикун, зарар нарасон // Ҷавонони Тоҷикистон. №29 (9144), 21 июли соли 2010. С.6.; О некоторых вопросах качества Закона РТ «О туризме»// Язык и качество закона. (Материалы республиканской научно-практической конференции, г. Душанбе, 22 июня 2010 года) / Под ред. д.ю.н., проф. Рахимова М.З. Душанбе: «Шучоён», 2010. С.277-296; Правовое регулирование туристской деятельности в Республике Таджикистан: проблемы и пути их решения. Душанбе, 2010. 180с. ва ғайра.

дашудаи иттилооти ҳуқуқӣ» туризм тахти фасли коди 190 қарор гирифта, зерфасли коди 030 (кӯхтокардашуда-190030000) мебошад ва ба он меҳмонхонаҳо низ тахти фасли коди 310, зерфасли коди 050, боби коди 140 (кӯхтокардашуда-310050140) барои омӯзиш ҳавола гардидааст¹.

Қонунгузори сайёҳӣ шакли олии устуворнамоии меъёрҳои ҳуқуқи сайёҳӣ ва омили шаклгирии он мебошад. Бавҷудуи қонунгузори сайёҳӣ дар низоми санадҳои меъёри ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаходати баланд бардоштани нақши давлат дар танзими муносибатҳои ҳуқуқи сайёҳӣ ва ба онҳо додани сифати муносибатҳои муҳими ҷаҳмиатӣ аст. Дар баробари қонунгузори дигар соҳаҳои ҳуқуқ қонунгузори сайёҳӣ ба ҳайати сарчашмаҳои ҳуқуқи сайёҳӣ дохил шуда, намуди асосии он мебошад.

Низоми қонунгузори сайёҳиро қонунҳо ва дигар санадҳои зерқонунӣ ташкил медиҳад, ки

ба танзими бевосита ва бавоситаи муносибатҳои ҳуқуқи сайёҳӣ равона гардидааст. Дар ин низом ҷойи олиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ишғол менамояд. Мутобиқи моддаи 38 Конститутсияи ҚТ «Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва **туризм** тадбирҳо меандешад»². Инчунин бевосита моддаҳои 1, 12, 37 ва бавосита моддаҳои 10, 13, 14, 16, 17, 19, 24, 32, 38, 39, 42, 44, 46 ва дигари Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзимкунандаи муносибатҳои сайёҳӣ мебошанд.

Ба ҳайси дигар санадҳои, ки ба низоми қонунгузори ҳуқуқи сайёҳӣ дохил мешаванд қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, низомномаҳо, дастурамалҳо, қоидаҳо ва дигар санадҳои зерқонунӣ ташкил медиҳанд.

Аннотатсия

Назаре ба пайдоиши институти нави ҳуқуқ - «Ҳуқуқи сайёҳӣ» дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур ақидаи илмӣ ва қонунгузори амалкунанда доир ба муайян намудани «оё институти ҳуқуқӣ ҳамчун ҳуқуқи туристӣ вучуд дорад?» баррасӣ гардидааст. Муаллиф ақидаи мавҷуд будани ҳуқуқи туристиро ҳамчун институти ҳуқуқ асоснок менамояд. Барои пурра асоснок намудани ин масъала муаллиф ҳуқуқи туристиро ҳамчун институти ҳуқуқ, ҳамчун фанни таълимӣ, ҳамчун соҳаи илм ва соҳаи қонунгузорӣ таҳлил менамояд.

Аннотация

Взгляд на возникновение нового института права – «Туристическое право» в системе права Республики Таджикистан

В данной статье рассматривается научное мнение и анализируется действующее законодательство в сфере туризма для выяснения того, что «существует ли институт права как туристическое право?». Автор обосновывается мнение о том, что туристическое право существует как институт права. Для полного обоснования данного вопроса автором анализируется туристическое право как институт права, как учебная дисциплина, как научная отрасль и отрасль законодательства.

Annotation

A look at the emergence of a new Law Institute - “Travel Law” in the law of the Republic of Tajikistan

This article focuses on the scientific opinion and analysis of current legislation in the sphere of tourism to find out that “there is a Law Institute as a tourist right?”. The author substantiates the view that the right to travel there as an institution of law. For a complete study of this issue the author analyzes the travel rights of the institution of law, as the discipline as a branch of science and industry regulations.

1. Ниг.: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2006 № 359 “Дар бораи классификатори ягонаи умумиҳуқуқи ҷумҳурии Тоҷикистон ва Манбаи марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ”// БМИҲ, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ADLIA. Версия 6.00.

2 Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Душанбе, 2003. С.13.

Бобоев Ч. Қ.,

*сардори шӯъбаи қонунгузорӣ оид
ба масъалаҳои аграрӣ ва ҳифзи муҳити зистӣ
Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ*

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: Дастгирии давлатӣ, танзими соҳибкории хурд, соҳибкории хурд, субъектҳои соҳибкории хурд, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ключевые слова: Государственная поддержка, регулирование малого предпринимательства, малое предпринимательство, субъекты малого предпринимательства, законодательство Республики Таджикистан.

Keywords: State support, regulation of small business, small business entrepreneurship, subjects of small business, legislation of the republic of Tajikistan.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкурсии арзишҳои ақидаҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкориро муқаррар намудааст.

Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ, раванди аз байн бурдани инҳисорот ва хусусигардонии моликияти давлатӣ на танҳо ба навсозии куллии қонунгузорӣ оварда расонд, ки муносибатҳои дар соҳаи иқтисодиёт ва идораи онро ба танзим мебарорад, инчунин дар муомилот мафҳумҳои навро аз қабиле соҳибкор, фаъолияти соҳибкорӣ, бозор, мол ва ғайра ба вучуд овард.

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ, мафҳумҳои соҳибкорӣ ва соҳибкории хурд бениҳоят маъмул гаштаанд. Дар ин радиф як қатор қонунҳо таҳия ва қабул гаштаанд, ки муносибатҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он вобастаро батанзим мебароранд.

Бояд дар назар дошт, ки муносибатҳои муосири иқтисодӣ ба таври ҳарҷумарҷ бе чаҳорҷӯбаи ҳуқуқи батанзим ва вучуд дошта наметавонанд. Ташаққули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, масоили таъмин намудани асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ, талаботи баробарии ҷамъият ва пеш аз ҳама субъектҳои хоҷагидориро тақозо менамояд. Қонунгузории хуби муосир яке аз шартҳои таъмини ҷалби сармоягузорӣ ва пешрафти соҳибкорӣ мебошад.

Аз ин ли ҷиҳаз перомунӣ масъалае, ки бобати он суҳан хоҳем ронд, дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра ба ҳисоб меравад, зеро соҳибкории хурд унсӯри калидии иқтисодӣ бозорӣ буда, ҷонибдори муҳити солими рақобатнок, баҳри таъмини заминаҳои зуд ва побарҷойи рушди иқтисодӣ баромад мекунад. Инчунин соҳибкории хурд баҳри ташаққули муносиби соҳтори иқтисодӣ, тавлид ва баамалбарории стратегияи қайши бозорӣ, суҷтави мавқеи инҳисор дар бозор, баландравии сифат ва зудамалии қарорҳои идорӣ, дастгирии рақобат дар сатҳи дахлдор ҳамчун шакли мувоҳисавии иқтисодӣ баромад мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи умумии корхонаҳои хурд ва фаъолияти инфиродии меҳнати дар 2008 сол, 135,9 ҳазор нафарро ташкил меод, яъне тақрибан 6,3% аз ҳисоби шумораи умумии аҳолии давлат, ки фарогири кор мебошанд. Аз рӯи нишондодҳои омӯри дар Тоҷикистон соли 2008, 2,2 ҳазор корхонаҳои хурд фаъолият мекарданд, ки аз ин шумора дар саноат 17%, дар соҳтмон 14%, ва дар савдо ва хӯроки ҷамъиятӣ 31% андармони фаъолият буданд. Имрӯз аз рӯи ҳисоби миёна ба 1000 нафар одамони фаъоли иқтисодии давлат 1 корхонаи хурд рост меояд, ки ин яке аз нишондодҳои пастарин миёни давлатҳои ИДМ мебошад.

Нишондодҳои дар боло қайд карда шуда, аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳоло соҳибкории

хурд мавқеи арзандаро дар низоми омилҳои таъмини ҷойҳои корӣ дар давлат пайдо накардааст, зеро ҳиссаи ҷаъоли иқтисодии аҳоли дар миқдори умумии аҳолии қобили меҳнат имрӯз 52% -ро ташкил медиҳад.

Дар аксарияти давлатҳои рӯ ба тарақӣ ва мутараққии рӯ ба сӯи иқтисодӣ бозорӣ, сектори соҳибкории хурд ва миёна дар ташкил кардани ҳаҷми назарраси ММД (зиёда аз 50%) саҳм мегузоранд ва қисми зиёди аҳолиро бо кор таъмин мекунанд (50 -70 % аҳолии ҷаъоли иқтисодӣ)¹.

Таҷрибаи як қатор давлатҳои рушдкардаи иқтисодӣ бозорӣ нишон медиҳад, ки бо сурат ва побарҷой ривож кардани соҳибкории хурд дар ин давлатҳо бо ҳавасмандгардонии давлат дар рушди ин сектори иқтисодӣ маънидод карда мешавад.

Сиёсати имрӯзаи давлат, ки нисбати соҳибкории хурд гузаронида мешавад, элементҳои асосии он такмили санадҳои ҳуқуқии соҳибкории хурд ҳамчун яке аз самтҳои асосии мақомоти давлатӣ доништа мешавад.

Ҷиҳати дастгирӣ кардани соҳибкории хурд инчунин аз ҷониби давлат низ як қатор корҳо ба субот расонида шудаанд, ки онро қайд накарда гузаштан низ дуруст намебошад.

Баҳри ташаккули соҳибкории хурд санадҳои меъёрии зиёде қабул карда шудаанд, ки миёни онҳо нақши муҳимро Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон ишғол мекунад.

Дар шароити тақсимшавии низоми санадҳои ҳуқуқии амалкунанда, заминаи асосии он дар танзими муносибатҳои граждани, Кодекси граждани ба шумор меравад, ки онро баъзан бо муҳолиға сивилистон Конститутсия иқтисодии давлат, таҳкурсии муносибатҳои иқтисодӣ меноманд².

Ҷи тавре, ки В.П. Мозолин дуруст қайд менамояд, КГ наметавонад нисбати дигар қонунҳо ба сифати қонуне, ки қувваи олии ҳуқуқӣ дорад баромад кард. Кодекси граждани умуман барои танзими муносибатҳои ҳама гуна гурӯҳҳо, ки дар маҷмӯъ маъноии умумии муносибатҳои истеҳсолиро ташкил медиҳад пешбинӣ нагардидааст. Аз ҷор марҳилаи муносибатҳои истеҳсоли, ки дар соҳаи истеҳсол, тақсим, иваз ва истеъмол вучуд доранд, қонунгузори граждани вобаста ба табиати ҳуқуқӣ ва таъбино-

таш танҳо пурра метавонад муносибатҳои молу мулкиро дар соҳаи муҳолиғаи мол батанзим дарорад. Истисно муносибатҳои, ки объекти онҳо кор ва хизматрасониҳои алоҳида баромад мекунанд, ташкил медиҳад.³

Дар ҳақиқат қабули Кодекси граждани нав воқеан аҳамияти қалон дар раванди ислоҳоти ҷомеа ва низоми ҳуқуқии Тоҷикистон мебошад.

Аҳамияти КГ ҳамчун умумитаърихӣ ва умумитамаддуни санади ҳуқуқӣ дар шароити имрӯза аз будаи зиёд арзёбӣ кардан душвор аст. Нақши КГ дар танзими муносибатҳои соҳибкорӣ бо он исбот мешавад, ки зиёда аз 300 моддаи КГ речаи махсусро дар ҳолатҳои, ки ақалан яке аз тарафҳои ҷаъолияти соҳибкориро баамал бароварда истодааст, пешбинӣ менамояд. Дар КГ чунин институтҳои соҳибкорӣ дохил карда шудаанд: ташкилотҳои тижоратӣ; муфлисшавӣ; намояндаи тижоратӣ; ӯҳдадорӣ вобаста ба баамал барории ҷаъолияти соҳибкорӣ; ҷавобгарии махсуси субъектҳои ҷаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра. Боқимонда меъёрҳои он беистисно меъёрҳои умумиро ташкил медиҳад, ки нисбати ҳамаи субъектҳои ҳуқуқии граждани аз ҷумла онҳоеро, ки ҷаъолияти соҳибкориро амалӣ карда истодаанд, истифода мешаванд. Лекин мафҳуми ҳуқуқии соҳибкории хурд на ин ки дар КГ, балки дар Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон⁴» дода шудааст.

Тибқи м. 71 Қонуни мазкур, ба субъектҳои соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқии ба ҷаъолияти соҳибкорӣ машғуле дохил мешаванд, ки дар сармоияи оинномавии онҳо ҳиссаи иштироқи давлат аз 25 фоиз зиёд намебошад ва ба меъёрҳои зерин мутобиқ аст:

- андозаи даромади умумии онҳо дар аввали соли андоз бе назардошти андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз савдои чакана аз ҳадди секаратаи муқаррарнамудаи моддаи 202 Кодекси андозии Чумхурии Тоҷикистон зиёд набошад;
- шумораи миёнаи кормандон дар давраи соли тақвими на зиёдтар аз 30 нафар, барои

1 Ниг. Джураев Д.М. Формирование системы государственной поддержки малого и среднего бизнеса (на примере Республики Таджикистан). Автореф. дис... канд. эконом. наук. М.:2010.С.3
2 Ниг. Кодификация Российского частного права/ Под.ред Д.А. Медведева. М.: Статут 2008.С.19

3 Ниг. Мозолин В.П. Гражданский кодекс как экономическая конституция страны?// Вестник цивилистики. Спец. выпуск. Душанбе-2009. С.4-6.

4 Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон соли 2002, №4, қ-1, мод. 293; соли 2005, №7, мод.400; соли 2007, №5, мод. 364; соли 2008, №12, қисми 2, мод.997

истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ то 50 нафар бошад.

Аз нишондоди моддаи мазкур бармеояд, ки мафҳуми субъектҳои соҳибкории хурд мафҳуми чамъкунанда буда, қонун акцент ба шумораи умумии иштироккунандагонашон мекунад. Аз ин хусус метавон хулоса кард, ки мафҳуми соҳибкории хурд тибқи қонунгузорӣ бо маънои субъектҳои соҳибкории хурд истифода мешавад.

Барои муайян кардани субъекти хоҷагидор ҳамчун соҳибкори хурд зарур аст, ки талаботи моддаи 202 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта шавад. Тавре дар боло ишора намудем, тибқи талаботи моддаи мазкур дар аввали соли андоз андозаи даромади умумии онҳо бе назардошти андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз савдои чакана тибқи ҳадди секаратаи муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд зиёд бошад.

Вазъан Қонун ба соҳибкорони хурд танҳо соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқии ба ҷаъолияти соҳибкорӣ машғулшударо дохил менамояд.

Лекин бояд қайд намуд, ки шахсони ҳуқуқие, ки субъектҳои соҳибкории хурд буда метавонанд, танҳо ташкилотҳои тичоратӣ дар шакли чамъиятҳои хоҷагидор - чамъияти дорои масъулияти маҳдуд, иловагӣ ва чамъиятҳои саҳҳомӣ дохил мешаванд, зеро танҳо ин гуна ташкилотҳои тичоратӣ сармояи оинномавӣ доранд. Чи тавре, ки маълум аст ширкатҳои хоҷагидор – фонди оинномавӣ (сармояи шарикона), ва кооперативҳои истеҳсолӣ – андозаи саҳмпулӣ доранд ва аз ин лиҳоз онҳоро субъектҳои соҳибкории хурд шумурдан мумкин нест.

Инчунин тибқи мазмуни моддаи Қонун ба субъектҳои соҳибкории хурд корхонаҳои давлати низ дохил карда намешаванд, зеро онҳо дар моликияти 100% давлат қарор доранд. Зеро мутобиқи м.12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ¹» амволи корхонаи давлатӣ тақсимнашаванда аст ва наметавонад аз рӯи саҳмҳо хиссаҳо, пайҳо), аз ҷумла ба кормандони корхона дода шавад.

Дар он корхонаҳое, ки давлат саҳми хурд дорад, барои эътироф кардани он ҳамчун субъекти соҳибкории хурд набояд аз 25 % сар-

мояи оинномавии он ширкати хоҷагидорӣ зиёд бошад, ва ба талаботи м.202 КА ҚТ мутобиқат намояд.

Хулосаи беасоси қонунгузор нисба-ти ширкатҳои хоҷагидор ва кооперативҳои истеҳсолӣ аз як тараф хорикулқоида (парадокс) менамояд, зеро онҳо низ дар қатори соҳибкорони инфиродӣ ва чамъиятҳои хоҷагидор баҳри баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, кам кардани бекорӣ ва ба вучуд овардани ҷойҳои иловагии корӣ мусоидат менамоянд.

Ба андешаи мо ин меъёрро ғалат ва хилофи шумурдан хатост. Он ба таври норавшан ифода ёфтааст, ки ба таҷрибаи қонунҷодкунии ҳозираи мо хос мебошад.

Ба андешаи М.З. Раҳимов «...низоми ҳуқуқӣ ба монанди ҳама гуна зухуроти иҷтимоӣ наметавонад дар ҳолати ибтидоӣ қарор дошта бошад, вай доимо тағйир ёфта ва бо баробари тағйирёбӣ мунтазам боиси муҳолифатҳои нав мегардад»².

Дар воқеъ мунтазам тағйирёфтани Қонунҳо боиси муҳолифатҳо ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва баҳсҳои илмӣ мегарданд.

Чунин муҳолифати қонунгузорӣ дар Қонуни ҚТ дар бораи хоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ) вучуд дорад. Мисол м.14 Қонун пешбинӣ менамояд, ки узви хоҷагии деҳқонии фардӣ ва аъзои хоҷагии деҳқонии оилавӣ метавонанд мутобиқи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи молу мулки хоҷагӣ ширкати хоҷагидорӣ ва ё кооперативи истеҳсолии (кишоварзии) дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд. Аз таҳлили моддаи мазкур метавон хулоса кард, ки узви хоҷагии деҳқонии фардӣ метавонад дар заминаи молу мулки хоҷагӣ ширкати хоҷагидорӣ ва ё кооперативи истеҳсолии (кишоварзии) дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд. Аммо таҳлили қонунгузорию граждани нишон медиҳад, ки ширкатҳои хоҷагидорӣ аз ҷониби ду ва зиёда шахс таъсис дода шуданаш имкон дорад, яъне қонун мустаҳкамии ҳайати иштироккунандагонашро пешбинӣ кардааст³. Баъдан ширкатҳои хоҷагидорӣ дар асоси шартномаи таъсисӣ ҷаъолият мекунанд, ки ин ба ташкили хоҷагиҳои

2 Раҳимов М.З. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиклолият: инкишоф ва проблемаҳо // Маводҳои конференсияи илмӣ – амалӣ бахшида ба 20 – умин солгарди Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011/ Инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиклолият. Душанбе, 2011. С.29

3 Ниг.: Корпоративное право/Под.ред. И.С.Шиткиной. М.: Волтерс клувер 2008. С.567-568

1 Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №2, мод. 42

деҳқонии фардӣ тамоман алоқамандӣ надорад.

Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки ин меъёр аз нуқтаи назари мантиқӣ нисбати хочагиҳои деҳқонии фардӣ нодуруст мебошад, зеро хочагии деҳқонии фардӣ аз ҷониби як шахс таъсис дода мешавад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ пешниҳодҳо оид ба такмил додани қонунгузори соҳибкории хурд ба чашм мерасад. Алалхусус, пешниҳод карда мешавад, ки дар Кодекси граждани тағйироту иловаҳо ворид карда шуда дар он мавқеи ҳуқуқии соҳибкории хурд нишон дода шавад¹. Перомуни ин масъала В.С. Белих дуруст қайд менамояд, ки «... соҳибкории хурд ин маҳсули ғояи сивилистӣ нест ва аз ин лиҳоз ба он паноҳи ҷой дар Кодекси граждани нест ва наметавон буд»².

Дар ҳақиқат зарурати такмил додани қонунгузори соҳибкории хурд ва мутобиқ гардонии он ба шароити имрӯзаи иқтисодии давлат пеш омадааст. Лекин он бояд пеш аз ҳама дар барномаҳои давлатӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар такмили худро бояд ёфт.

Суоле дигаре ки ба миён меояд, ин оё зарурати қайд кардани субъекти маҳсус - соҳибкории хурд дар муносибатҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ дар ҷист?

Фарқияти субъектҳои хурд ва ҷудо кардани онҳо аз дигар субъектҳои бозор аз он иборат аст, ки нисбати онҳо баъзе имтиёзҳо пешбини карда шудаанд. Барои субъектҳои соҳибкории хурд нақшаҳои гуногуни дастгирии давлатӣ, фондҳои гуногун ва имтиёзҳои ҳархела, ки дар қонунҳои дарҷ гардидаанд, пешбини карда шудааст. Мисол, қабул шудани Қонуни ҚТ «Дар бораи мораторияи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» баёнгари гуфтаҳои боло шуда метавонад.

Лекин бояд дар назар дошт, ки эълон кардани моратория дар ҳама ҳолат нисбати соҳибкорони хурду миёна ва ё ин ки умуман соҳибкорон нигаронида шудааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бе дастгирии давлатӣ субъектҳои соҳибкории хурд рӯ ба муфлисшавианд, зеро аз рӯи шумораи миёна аз 10-тои субъектҳои соҳибкории хурд тақрибан 2-3 тои он минбаъд фаъолият мекунанд. Аз ин лиҳоз соҳибкории хурд яке аз

соҳаи бизнес доништа мешавад, ки эҳтимолияти тавақаллят дар он зиёд аст.

Вобаста ба ин сиёсати давлат бояд ба он нигаронида шавад, ки ба онҳо дастгири намояд, то онҳо дар бозор ҳамчун субъекти соҳибҳуқуқ ва рақобатнок баромад намоянд³.

Нақши соҳибкории хурд қайҳо боз аз ҷониби таҷрибаи ҷаҳон исбот гаштааст. Субъектҳои соҳибкории хурд ба таври самарабахш фаъолияти худро амалӣ мегардонанд, зеро онҳо бевосита, ба шароити бозор – пешниҳод ва талаботи маҳсулоти кам тобовар мебошанд. Билохира манзалати соҳибкории хурд аз набудани зинаҳои идоракунии барзиёд алоқаманд мебошад⁴.

Бояд гуфт, ки соҳибкории хурд ин локомотиви рушди иқтисодии давлат мебошад, ва аз ин лиҳоз нисбати он бояд аз ҷониби давлат дастгири карда шавад.

Лекин бояд дар назар дошт, ки то ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни алоҳида оид ба соҳибкории хурд қабул карда нашудааст. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи соҳибкории хурд хусусияти комплексӣ доранд ва аз ин лиҳоз имтиёзҳо ва дастгирии субъектҳои хурд дар санадҳои меъёрии дигар ҷои худро ёфтаанд. Ҳамзамон бояд қайд намоем, ки баҳри аз байн бурдани ҳар гуна падидаҳои номатлуб, ки садди роҳи ривочи соҳибкорӣ гаштааст, аз ҷониби Президент ҚТ мораторияи навбатӣ ба ҳамаи намудҳои тафтиши субъектҳои соҳибкорие, ки дар соҳаи истехсол фаъолият мекунанд аз 1 октябри 2011 сол қабул карда шуд.

Мақсад аз эълон кардани моратория нав ин пай дар пай ривоч ёфтани соҳибкорӣ дар соҳаи истехсол, ташкил кардани шароит барои ҷалби сармоягузори, ворид кардани техника ва технология, ташкил кардани корхонаҳои нави истехсолӣ, ҷойҳои нави корӣ ва ғайра мебошад.

Дар соҳаи соҳибкории хурд на танҳо ҷороҳо нисбати мубориза бо коррупсия лозим аст, инчунин дар сатҳи давлатӣ таъмини назаррасии молиявӣ ва дастгирии соҳибкории хурд низ зарур мебошад. Лекин ҳоло дар ин ҷода корҳои назаррас ба анҷом дода нашудааст.

Феълан дар қонунгузори амалкунандаи андоз, имтиёз дар шакли озодкуниро танҳо

3 Ниг. Мороз С.П. Предпринимательское право Республики Казахстан: - Алматы, 2008. С.48-49

4 Предпринимательское право: Учебник для вузов / Под ред. Н.М. Коршунова, Н.Д. Эриашвили. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. С.59

1 Ниг. Предпринимательское право Российской Федерации / Отв. ред. Е.П. Губин, П.Г. Лахно. С.272-273

2 Предпринимательское право России: учеб./ Отв.ред. В.С. Бельх. - М.: Проспект, 2009. С.160

нисбати даромадҳои замбӯрпарварон аз фурӯши асаи оилаи замбӯри шахсиашон (м. 141 КА ҚТ) пешбини шудаасту бас.

Дигар меъёрҳоеро, ки нисбати соҳибкории хурд татбиқ мегардад дар Кодекси андоз пайдо кардан душвор аст.

Ин гуна бетарафӣ нисбати соҳибкорони хурд дар шароити рақобатнок бо корхонаҳои калон чандон қобили қабул намебошад.

Ба андешаи мо, босурат ривоч ёфтани соҳибкории хурд на танҳо бо омилҳои иқтисодӣ алоқаманд мебошад, инчунин дар ин самт

такмилдиҳии санадҳои меъёрии соҳибкории хурд низ зарур аст.

Дар ин самт бояд қонунгузорию андоз, гумрук, иҷозатномадиҳӣ, сертификатсиякунони, стандартонӣ ва ғайра ба талаботи имрӯзаи давлат ва ҷомеа ҷавобгӯ бошанд. Қонунҳое, ки дар ин самт қабул карда мешаванд, асосан манфиатҳои давлат (оммавӣ) – ро дар бар мегиранд. Аз ин лиҳоз зарур аст, ки манфиатҳои хусусӣ низ ҳангоми таҳияи қонунҳо ба инобат гирифта шаванд.

Аннотатсия

Роҷеъ ба баъзе масъалаҳои ҳуқуқии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тадқиқоти мазкур ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур нақши соҳибкории хурд дар инкишофи иқтисодиёт, таҳлили қонунгузорӣ, фикру ақидаҳои олимони ва хулосаи муаллиф оид ба масъалаҳои назариявии соҳибкории хурд мавриди таҳлил дода шудааст.

Аннотация

К вопросу о некоторых правовых проблемах малого предпринимательства в Республике Таджикистан

Данное исследование посвящено вопросам правового регулирования малого предпринимательства в Республике Таджикистан. В статье отмечается роль малого предпринимательства в развитии экономики, анализ законодательства, мнение ученых и авторское заключение по теоретическим вопросам малого предпринимательства.

Annotation

On some of the legal problems of small business in the Republic of Tajikistan

This research is dedicated to the issues of legal regulation of small business in the Republic of Tajikistan. At the article the role of small business in the development of economy, analyze of legislation as well as opinion of scientists and author's conclusion on theoretical issues of small business are mentioned.

Сафаров Ю.С.,
Главный специалист отдела
законодательства по гражданским,
семейной и предпринимательской деятельности
Национального центра законодательства
при Президенте Республики Таджикистан

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Ключевые слова: юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность, земельное правонарушение, вред, земля.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҷавобгарии граҷанӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунии замин, зарар, замин.

Keywords: legal responsibility, civil liability, land offense, damage, land.

Понятие гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства, прежде всего, зависит от определения ее, как одного из видов юридической ответственности гражданско-правового характера. Институт гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства в первую очередь определен спецификой как правового регулирования соответствующих общественных отношений в данной сфере, так и правовой природой последних. Другими словами, рассмотрение гражданско-правовой ответственности за земельные правонарушения зависят от специфики тех общественных отношений, которые возникают в сфере использования и охраны земель. Понятие гражданско-правовой ответственности как таковой формировалось исключительно в двух направлениях, а именно: это ответственность за нарушение гражданско-правовых обязательств и ответственность за нанесение вреда (внедоговорные обязательства)¹

Вопросу понятия юридической ответственности в юридической литературе уделяется довольно много внимания, определились несколько теоретических подходов к пониманию юридической ответственности. Однако до сих пор не выработано единой позиции относительно ее определения и содержания.

1 См.: Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / Иоффе О.С. . М.: Статут, 2000. С. 460

К примеру, в юридической литературе существует точка зрения, согласно которой под «юридической ответственностью понимается сочетание трех элементов, которые определяют ответственность как меру государственного принуждения, основанную на юридическом и общественном осуждении поведения правонарушителя и выражающуюся в установлении для него определенных отрицательных последствий в виде ограничений личного или имущественного порядка»². Считается, что в широком понимании юридическая ответственность - это совокупность материальных и процессуальных норм о разрешенных и поддерживаемых государством способах и мерах принудительного и неблагоприятного воздействия на лиц, которые уклоняются от добровольного исполнения возложенных на них обязанностей либо договорных обязательств, либо нарушают установленный правопорядок»³ Полагается, что юридическая ответственность это обязанность, необходимость дать отчет о своих действиях, поведении.⁴

Хотя в подавляющем большинстве случаев юридическую ответственность рассматривают

2 См.: Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права / О.С.Иоффе, М.Д. Шаргородский. М.: Юрид. лит., 1961. . С. 314-318

3 См.: Духно Н.А. Чубаров Г.В Земельный правопорядок и ответственность-М., 1998.-С.214.

4 См.: Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву — Саратов: СГУ, 1973. — 456 с.

через призму обязанности субъекта правонарушения претерпевать негативные последствия под угрозой государственного принуждения, в юридической литературе существуют и иные, отличные от указанного, подходы к пониманию юридической ответственности. Речь идет о так называемой позитивной ответственности, которая определяется как обязанность совершать действия, соответствующие «объективным требованиям данной ситуации и объективно обусловленным идеалам времени¹ или это ответственность за правильное (правомерное) поведение, и существует вне и независимо от вероятного правонарушения»² или как осознанное внутреннее состояние, отношение, состояние, чувства самодисциплины субъекта, к исполнению возложенной на него законом или договором обязанности.³

В юридической литературе встречаются также и двухаспектное понимание юридической ответственности, включающее в себя как позитивную правовую ответственность, под которой понимается дача отчета о своих действиях при правомерном поведении, так и ретроспективную ответственность. Сущность данного подхода состоит в том, что, помимо юридической ответственности за правонарушения, одновременно и неразрывно существует позитивная юридическая ответственность, как осознания долга, обязанность совершать действия, соответствующие правовой норме.⁴ Однако данная позиция в юридической литературе не всегда находит свое одобрение. Считают, что говорить об ответственности за правильное, добросовестное, правомерное поведение в юридическом смысле вряд ли верно и полезно, поскольку в таком случае ответственность несут все – и те, кто добросовестно, добровольно и сознательно выполняет свои обязанности, и те, кто совершает правонарушения.⁵

Гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства присущи общетеоретические признаки юридической ответственности, в частности, обязанность претерпевать негативные последствия в результате

совершенного правонарушения.

Поскольку гражданское право главным образом регулирует имущественные отношения, то и гражданско-правовая ответственность имеет имущественное содержание, а ее меры (санкции) носят имущественный характер. Тем самым эта гражданско-правовая категория выполняет функцию имущественного воздействия на правонарушителя и становится одним из методов регулирования общественных отношений»⁶.

Специфика гражданско-правовых отношений, предметом которых является земля заключается в том, что земля является объектом исключительной государственной собственности и природным ресурсом. Конституция Республики Таджикистан определяет землю как один из видов исключительных собственности государства (ст. 13). Гражданский кодекс Республики Таджикистан дополняя данную статью Конституции, определяет, что особенности осуществления права собственности на землю и другие природные ресурсы определяются настоящим Кодексом, земельным и иным законодательством (ст. 239 ГК РТ). Гражданский кодекс Республики Таджикистан прямо не относит землю к объектам гражданского права, однако при разделении объектов на имущественные и личные неимущественные блага и права, землю относят к объектам гражданского права (право государственной собственности (ст. ст. 239, 285 и 289 ГК РТ) и право землепользования (ст. ст. 140 и 241 ГК РТ).

Земля, будучи объектом гражданского права выступает еще в качестве объекта гражданского оборота. В процессе оборота, то есть использования земли в сельскохозяйственных и несельскохозяйственных целях, граждане и юридические лица нарушают земельное законодательство. Вследствие нарушения земельного законодательства срабатывает механизм ответственности. При этом существует четыре вида ответственности за нарушение земельного законодательства: уголовная, гражданско-правовая, административная и дисциплинарная. За нарушение земельного законодательства можно привлечь к названным видам ответственности. Уголовно-правовая ответственность наступает за порчу земли (ст. 228 УК РТ), регистрацию незаконных сделок с землей (ст. 261 УК РТ) и др. Граждане и юридические лица за нарушение земельного законодательства, несут также и административную ответственность. При этом возложение административного

1 См.: Недбайло П.Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм / П.Е. Недбайло // Правоведение. 1971. С. 51

2 См.: Хохлов В.А. Ответственность за нарушения договора по гражданскому праву. Тольятти, 1997, стр. 46-47

3 См.: Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. Душанбе. 2007. С. 232.

4 См.: Строгович М.С. Сущность юридической ответственности / Советское государство и право. 1976. №6.

5 См.: Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальная ответственность. / Правоведение. 1983, №3., Шубина Т.Б. Теоретические проблемы защиты права: дис. кандидат. юрид. наук : 12.00.01 / Т.Б., Шубина. М., 1998. Самара, 1997. С. 31.

6 См.: Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей / В.П. Грибанов. М.: Наука, 1973. С. 38.39.

взыскания не освобождает лицо от исполнения обязательства, возникшего в результате совершения административного правонарушения (ст. 55 КРТОАП). Вместе с тем граждане и юридические лица помимо административной и уголовной ответственности несут и гражданско-правовую ответственность за нарушения земельного законодательства, которая имеет цель восстановления имущественной сферы потерпевшей стороны.

Гражданско-правовой ответственности за нарушения земельного законодательства присущи все признаки юридической ответственности (вина, противоправность, причинная связь между действием и наступившим вредом и причинение вреда), в том числе и обязанность претерпевать неблагоприятные последствия правонарушения, совокупность материальных и процессуальных норм о разрешенных и поддерживаемых государством способах и мерах принудительного и неблагоприятного воздействия на лиц, которые уклоняются от добровольного исполнения возложенных на них обязанностей либо договорных обязательств, либо нарушают установленный правопорядок и эту ответственность за правильное

(правомерное) поведение. Гражданско-правовая ответственность разделяется на договорную и внедоговорную (декликтную) ответственность. Примером договорной ответственности может выступать договор аренды земли (ст.ст. 668-692 ГК РТ)¹, залога права землепользования (ст. ст. 45-49 Закона Республики Таджикистан «Об ипотеке»²) и договора концессии земельного участка (Закон Республики Таджикистан «О концессиях»³).

Таким образом, гражданско-правовая ответственность за нарушение земельного законодательства, это вид имущественной ответственности, который состоит в принудительном применении к нарушителю прав и законных интересов собственника (государства) земли и землепользователей мер (санкций) имущественного воздействия, оказывающих влияние на экономическую сферу нарушителя, обеспечивающих такое имущественное положение собственника и пользователя земельного участка, которое сложилось бы при воздержании нарушителем от совершения им земельного правового нарушения, а также возмещение реального вреда и упущенной выгоды.

Аннотация

К вопросу о понятии гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства

В данной статье рассматривается понятие гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства как одного из видов юридической ответственности. Делается акцент на существование гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства Республики Таджикистан.

Аннотатсия

Рочъ ба мафҳуми ҷавобгарии граждони-ҳуқуқӣ барои риоя накардани қонунгузории замин

Дар мақолаи мазкур мафҳуми ҷавобгарии граждони-ҳуқуқӣ барои вайрон кардани қонунгузории замин баррасӣ карда мешавад. Таваҷҷӯҳ ба вучуд доштани ҷавобгарии граждони-ҳуқуқӣ барои вайрон кардани қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон карда шудааст.

Annotation

On the concept of civil liability for violations of land legislation

This article discusses the concept of civil liability for violation of land laws as a type of legal liability. Focuses on the existence of civil liability for violation of land legislation of the Republic of Tajikistan.

1 Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1999. №12. Ст. 323; 2002. №4, ч.1. Ст. 170; 2006. №4. Ст. 193; 2009. №12. Ст.821.

2 Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2008. № 3. Ст. 185; №10. Ст.798.

3 Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1997. №10. Ст.125.

Махмудов И.Т.,
дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
номзади илмҳои ҳуқуқ, муовини декан.

Хочаева Н.Б.,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
унвонҷӯи Академияи Прокуратураи
генералии Федератсияи Руссия.

МАСОИЛИ ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ БОБҲОИ 9-УМ ВА 10-УМИ КОДЕКСИ МУРОФИАВИИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: далелҳо, исботкунӣ, хулосаи мутахассис, сабтҳои ғайриқобили қабул, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, далелҳои ғайриқобили қабул.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, заключение специалиста, скрытые записи, результаты оперативно-розыскной деятельности, недопустимые доказательства.

Keywords: Evidence, provident, secret notes, search – operative activity, inadmissible proof.

Бори нахуст дар Кодекси муурофиявии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМЧ ҚТ) ба масъалаи далелҳо ва исбот фасли алоҳида (фасли 3), ки ду бобро дар бар мегирад (бобҳои 9 ва 10) бахшида шудааст.

Ёдовар бояд шуд, ки дар КМЧ ҚТ соли 1961 ба масъалаи далелҳо танҳо боби 6-ум бахшида шуда буд, ки зиёда аз 21 моддаро дар бар мегирифт (моддаҳои 60-81).

Дар қиёс ба Кодекси муурофияи ҷиноятии қаблан амалкунанда дар Кодекси муурофияи ҷиноятии амалкунанда дар масъалаи танзими ҳуқуқи далелҳо дигаргуниҳои назаррас вомехӯранд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунанда дар он зоҳир мегардад, ки дар Кодекси амалкунанда ба масъалаи далел ва исбот бобҳои алоҳида бахшида шудааст. Боби 9-уми Кодекс «Далелҳо» ном дошта, моддаҳои 72-84-ро дар бар мегирад. Боби 10-ум бошад «Исбот» ном дошта, фарогири моддаҳои 85-90 мебошад. Ба назари мо, дар фасли алоҳида ва дар доираи бобҳои алоҳида мавриди танзим қарор гирифтани масоили далел ва исбот, бешубҳа, афзалияти Кодекси навро нишон медиҳанд.

Таҳлилу омӯзиш ва баррасии ҳамаҷонибаи ин қисмати КМЧ ҚТ нишон дод, ки то андозае он ниёз ба такмили танзими ҳуқуқиқиро дорад.

Аз ин рӯ, дар иртибот ба ин масъала ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки баъзе аз андешаҳои худро дар хусуси такмили танзими ҳуқуқи бобҳои 9-ум ва 10-уми КМЧ ҚТ манзури хонандагони мӯхтарам гардонем.

1. Дар боби 9-ум, ки аз 13 модда иборат аст (моддаҳои 72-84), таърифи далелҳо оварда шуда, мазмуну моҳияти навъҳои алоҳидаи далел шарҳ дода шудаанд. Моддаи 72-юми Кодекс, ки «далелҳо» номгузори карда шудааст, ба масъалаи мазмуну моҳияти далел ва субъектони исботкунӣ бахшида шудааст. Дар моддаи мазкур омадааст, ки: «Далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ маълумоти воқеие ба шумор мераванд, ки дар асоси онҳо суд, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда бо тартиби муайяннамудаи Кодекси мазкур мавҷуд будан ё набудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, исботгардидан ё нагардидани ҳолатро оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва ҳолати дигари барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятдоштаро муқаррар мекунанд». Ба назари мо, дар радифи дигар субъектони исботкунӣ ҳамроҳ намудани калимаи «судья» дар ин модда мувофиқи мақсад аст. Таклиф менамоем, ки ба қисми якуми моддаи 72 баъд аз калимаи суд калимаи судья илова карда шавад. Зеро мувофиқи муқарароти моддаи 6

КМЧ ҚТ, ки мафҳумҳои асосӣ шарҳ дода шудаанд, судя гуфта шахси мансабдореро меноманд, ки барои ба амал баровардани адолати судӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ таъин ё интихоб гардидааст. Судя нафарест, ки дар ҳолатҳои пешбиниамудаи КМЧ ҚТ парвандаҳои ҷиноятӣ муайянеро танҳо баррасӣ намуда, бевосита дар ҷараёни исбот намудани ҳолатҳои қор иштирок менамояд. Амалияи ғайриқонунии судҳои кишвар бозгӯи онанд, ки дар аксари мавридҳо парвандаҳои ҷиноятӣ дар он ҳолатҳое, ки КМЧ ҚТ муайян кардааст, бо тариқи танҳо баррасӣ гардида, вобаста ба он санади судии дахлдор қабул карда мешаванд.

2. Дар таносуб бо КМЧ ҚТ соли 1961 дар Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ амалкунанда сарчашмаҳои нави далел пешбинӣ шудаанд. Дар асоси таҳлили моддаи 72-юми Кодекс намудҳои зерини иловагии сарчашмаҳои далелҳои пешбинӣ шудаанд: 1) нишондоди қоршинос; 2) хулосаву нишондоди мутахассис; 3) сабтҳои пинҳонӣ; 4) гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда ва сабтгардида; 5) мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ. Чунин навоҷариро метавон пеш аз ҳама бо назардошти ба вуқӯъ пайвастании дигаргуниҳои қуллӣ дар соҳаҳои алоҳидаи ғайриқонунии давлатӣ асоснок намуд. Пеш аз ҳама, мураккабшавии механизмҳои ошқор кардан ва тафтиши ҷиноятҳои алоҳидаи содиршуда сабаб шуданд, ки масъалаи истифодаи мақсадноки алоҳаҳои иттилоотиву иртиботӣ ва таҷҳизоти нави техникаии замонавӣ дар раванди исботкунӣ мавриди танзими қонунӣ қарор дода шаванд. Воқеан, дар шароити муосир бе истифодаи мақсадноки дастовардҳои техникаӣ, аз қабилӣ мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ, қушодани ҷиноятҳои алоҳида имконнопазир аст.

3. Муқаррароти боби 9-уми КМЧ ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки бояд дар он мазмуну моҳияти ҳар як намуди мустақили далел дар алоҳидагӣ шарҳ дода шуда, тартиби муҳофизати расмигардонии сарчашмаҳои далел пешбинӣ мешуданд. Вале таҳлили боби 9-уми КМЧ ҚТ нишон медиҳад, ки дар асл вазъ чунин набуда мазмуну моҳияти на ҳамаи навиҳои алоҳидаи далелҳои ошқор карда шудаанд. Чунин муқаррарот дар қисми махсуси КМЧ ҚТ низ вонамехӯрад. Аз ин рӯ, бо назардошти талаботи муҳофизати зарур аст, ки ба боби нӯҳуми КМЧ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, ба он моддаҳои нав ба масъалаи танзими ҳуқуқи

навиҳои алоҳидаи далел, ки дар Кодекс ба расмият дароварда нашудаанд, бахшида шаванд. Аз ҷумла, зарур аст, ки сарчашмаҳои зерини далел, аз қабилӣ «хулоса ва нишондоди мутахассис», «сабтҳои пинҳонӣ», «гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда ва сабтгардида»; «мушоҳидаҳои электронӣ, видео ва магнитофонӣ» дар КМЧ ҚТ илова карда шаванд. Шарҳи мазмунӣ ин навиҳои нави далел дар КМЧ ҚТ дар воқеъ ба масъулини исботкунӣ имкон медиҳад, ки ҳангоми мавҷуд будани асосҳои қор аз ин сарчашмаҳои исботкунӣ ба таври фаровон истифода намоянд.

4. Моддаи 196-и КМЧ ҚТ «Гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ» номгузори карда шудааст ва он амали нави тафтишӣ ба ҳисоб меравад. Мазмунӣ моддаи мазкур аз мазмунӣ моддаи 72, ки гуфтугӯи телефони гӯшкардашударо ҳамчун намуди алоҳидаи далел пешбинӣ кардааст, вазътар аст. Ҳамчунин дар моддаи 81-и КМЧ ҚТ, ки ба масъалаи протоколи амали тафтишӣ ва судӣ бахшида шудааст, протоколи гузаронидани амали тафтишии гӯш кардани гуфтугӯи телефонӣ ҳамчун намуди далел алоҳида эътироф карда шудааст. Аз ин рӯ, ба назари мо зарурати боз як амали мустақили тафтиширо ҳамчун намуди алоҳидаи далел мустақам кардан дар КМЧ ҚТ қор надорад. Таклиф менамоем, ки банди «гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда ва сабтгардида» аз матни моддаи 72-и Кодекс қор карда шаванд, зеро дар моддаи 196-и Кодекс, ба назари мо, ин масъала ба таври дахлдор ва вазъю мушаххас ҳалли қор ёфтааст. Мазмунӣ «гӯш ва сабт кардани гуфтугӯ» аз мазмунӣ «гуфтугӯи телефони гӯшкардашуда ва сабтгардида» вазътар аст.

5. Ба мақсад мувофиқ аст, ки ба қисми 1 моддаи 78 Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ Қумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, ба он ҳамчун намуди далели шайъӣ ибораи зайл илова карда шаванд: ашъе ки ба он ғайриқонунии ҷиноятқорона равона карда шудааст. Ҳамчунин таклиф менамоем, ки ба қисми 2-юми моддаи 79 ҷумлаи зерин илова карда шаванд: «Шахсонӣ алоҳида барои нигоҳдошти далелҳои шайъӣ вазифадор карда мешаванд».

6. Зарур мешуморем, ки ҳамчунин масъалаи ҳалли тақдири минбаъдаи далелҳои шайъӣ ҳангоми баровардани ҳукми айбдоркунанда ва сафедкунанда, ҳангоми қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ аз лиҳози қонунӣ дар қисми 3 моддаи

78 алоҳида танзим карда шавад. Ҳамчунин то андозае бояд масъалаи ҳалли тақдири далелҳои шайъӣ хангоми боздоштани парвандаи ҷиноятӣ, агар он бар зарари манфиати исботкунӣ набошад, дар КМЧ низ ба роҳ монда шавад.

7. Тавре ки амалияи мақомоти тафтишотӣ нишон медиҳад, дар аксарияти мавридҳо зарурати баргардонидаи далелҳои шайъӣ ба соҳибонашон дар давраи тафтиши пешакӣ ба миён меояд. Аз ин рӯ, ҳам аз нуктаи назари илми муурофияи ҷиноятӣ ва ҳам тибқи муқаррароти қонунгузори муурофияви ҷиноятӣ ба мақсади таъмини манфиатҳои қонунии ҷабрдида ҳалли ин масъала имконпазир аст. Мувофиқи қисми 2 моддаи 80-и КМЧ ҚТ дар баъзе мавридҳо далели шайъиро то тамом шудани мӯҳлатҳое, ки дар қисми 1 ҳамин модда зикр ёфтаанд, ба соҳибонашон баргардонидан мумкин аст, ба шарте ки ин ба тафтиши парванда зарар нарасонад. Ҳарчанд дар КМЧ ҚТ тартиби муурофияви ҳалли масъалаи пешбинӣ нашуда бошад ҳам, вале дар асл аксари муфаттишон дар ин хусус қарори муурофиявӣ қабул менамоянд. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ аст, ки ба қисми дуюми моддаи 80-и КМЧ ҚТ ҷумлаи зерин илова карда шавад: «Дар хусуси ба соҳибонашон баргардонидани далелҳои шайъӣ таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор қарор ва суд таъинот мебароранд».

8. Моддаи 84-и КМЧ ҚТ «Истифодаи маводе, ки дар ҷараёни амали оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба даст оварда шудаанд» номгузорӣ шуда, мазмуни он кӯтоҳ ба тариқи зайл пешбинӣ шудааст: «Маводи дар ҷараёни амали оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба даст овардашуда ба шарте далел эътироф карда мешаванд, ки бо риояи муқаррароти Кодекси мазкур ҷамъоварӣ шуда бошад». Вале зикр бояд намуд, ки моддаи мазкур дар ҳаҷми хеле маҳдуд пешбинӣ шуда, наметавонад ба пуррагӣ моҳият ва имкони истифодаи натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро дар ҷараёни исботкунӣ дар бар гирад. Аз ин рӯ, дар иртибот ба баррасии масъалаи мазкур бо назардошти истифодаи афкори пешқадами олимони соҳа, тадқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқии низоми ҳуқуқии кишварҳои пешрафта зарур аст, ки моддаи мазкур такмил дода шавад. Хуб мебуд агар мазмуни моддаи 84 ба мазмуни моддаи 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» мувофиқ кунонида мешуд. Зеро дар моддаи 11 таъиноти асосии истифодаи натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар исботкунӣ муфассал

пешбинӣ шудааст. Ҳамчунин зарур аст, ки ба моддаи 6-уми КМЧ ҚТ, ки мафҳумҳои асосиро дар бар мегирад, мафҳуми «натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» бо тариқи зайл илова карда шавад: «натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ – маводе, ки аз ҷониби шахсони масъули воҳидҳои оперативии мақомоти давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» дар хусуси нишонаҳои амалҳои ғайриқонунии тайёршудаи стода, содиршаванда ё содиршуда, ки қонунгузори ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст, инчунин дар бораи шахсоне, ки онро тайёр мекунад, содир мекунад ё содир карданд, дар бораи шахсе, ки аз мақомоти тафтишоти пешакӣ, таҳқиқ ва суд пинҳон мешаванд ё аз ҷазои ҷиноӣ саркашӣ мекунад, ба даст оварда шудаанд».

Таклиф менамоем, ки моддаи 84-уми КМЧ ҚТ ба тариқи зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 84. «Истифодаи маводе, ки дар ҷараёни фаъолияти оперативӣ - ҷустуҷӯӣ ба сифати далел ба даст оварда шудааст».

1. *Натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ барои тайёр ва иҷро кардани амалҳои тафтишотӣ ва судӣ, гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҷиҳати ошкор намудан, огоҳонидан, пешгирӣ кардан ва ошкор кардани ҷиноят, фош ва муқаррар намудани шахсоне, ки онҳоро тайёр мекунад, содир менамоянд ва ё содир намудаанд ва ҳамчунин барои ҷустуҷӯи шахсони аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳоншуда, аз иҷрои ҷазо саркашикарда ва бедарак гоибшудагон истифода шуда метавонад.*

2. *Натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ метавонанд барои огози парвандаи ҷиноӣ ҳамчун сабаб ва асос хизмат кунанд, ба мақоми таҳқиқ, муфаттиш ё суде, ки парвандаи ҷиноӣ дар истеҳсолоти мебошад, пешниҳод карда шаванд ва барои исботкунӣ дар парвандаи ҷиноӣ мутобиқи қоидаҳои қонунгузори ҷиноӣ муурофияви Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷамъоварӣ, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳои танзим менамояд, бо риояи усулҳои махфият истифода шуда метавонанд.*

3. *Ҳангоми дар парвандаи ҷиноятӣ ба сифати далелҳо истифода намудани натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ оид ба ҳаққонӣ будани онҳо ва ҳолатҳои ба даст овардани ин маълумотҳо шахсони мансабдори мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро амалӣ менамоянд, метавонанд пурсиши карда шаванд. Дар*

ин маврид шахсони мансабдор, ки дар гурӯҳҳои муташиаккили ҷиноятӣ ҷойгир карда шудаанд ва қормандони махфии дар штатбуда фақат бо ро-зигии хаттии онҳо пурсиши карда мешаванд.

4. Ҳангоми ба миён омадани зарурати бе-восита аз ҷониби шахсони амалисозандаи муро-фиаи ҷиноятӣ дарк намудани ҳолатҳое, ки дар натиҷаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ оиди парвандаи ҷиноятӣ ошкор шудаанд, ин ҳолатҳо дар протоколҳои ҳаракатҳои тафтишотӣ ва судӣ, бо риояи қоидаҳои Кодекси мазкур мустақкам карда мешаванд. Шахсони амалисо-зандаи мурофиаи ҷиноятӣ ҳуқуқ доранд бо маво-ди оперативӣ-ҷустуҷӯии марбут ба парвандаҳои дар истеҳсолоти қарордошта шинос ша-ванд.

5. Ба сифати далелҳои шайъӣ истифода на-мудани предмету ҳуҷҷатҳое, ки дар натиҷаи фа-ъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ ба даст оварда шудаанд, танҳо бо назардошти риояи қоидаҳои муқаррарнамудаи Кодекси мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонидани меша-вад.

6. Роҳбари мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро ба амал мебарорад, дар хусуси пешниҳоди натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо талаби мақомоти ама-лисозандаи мурофиаи ҷиноятӣ ва ё бо ташаббуси худ қарори дахлдор қабул менамояд. Дар қарор бояд ҳолатҳои зерин дарҷ ёбанд: мақомоти баа-малбарорандаи мурофиаи ҷиноятӣ, ки бо талаби он натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ пешниҳод карда мешаванд; натиҷаҳои кадом чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дар кадом ҳаҷм пешниҳод карда мешаванд; воситаҳои тех-никие, ки барои ба даст овардани ин натиҷаҳо истифода шудаанд; предмету ҳуҷҷатҳо, ки ба-рои ба маводҳои парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ кар-дан равона мешаванд; чораҳои тавсияшаванда барои таъмини беҳатарии шахсони иштирок-чи мурофиаи ҷиноятӣ ва ҳамчунин ҳифзи сирри давлатӣ. Маводҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бояд дар он ҳаҷм ва шакле пешниҳод карда шаванд, ки ба маълумотҳои воқеии дар он инъикосёфта аз нигоҳи мансубият ба парвандаи ҷиноятӣи таф-тишишаванда ва баррасишаванда, имконтасирӣ ва саҳеҳӣ баҳо дода шаванд».

9. Пешниҳоди далелҳои воситаи асосӣ ва муҳими ба даст овардани маълумот дар бо-раи далел ва исботкунӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи қисми 4 моддаи 86 КМҶ ҚТ, маъ-лумот ба тариқи шифохӣ, хаттӣ, сабти аудиою

видео, инчунин ашё ва ҳуҷҷатҳое, ки далел шуда метавонанд, гумонбаршуда, айбдорша-ванда, ҳимоятгар, айбдоркунанда, судшаван-да, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо, шахрвандон, шахсони мансабдори қорхона, ташкилот, муас-сиса ҳуқуқ доранд пешниҳод намоянд. Вале дар қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби пешниҳоди далелҳо аз ҷониби субъектони мазкур танзими қонунӣ худро наёфтааст. Чунин ҳолат хоҳ - нохоҳ дар амалия мушкилиро ба миён оварда, ба субъ-ектони исботкунӣ, ки ваколатҳои ҳокимиятии мурофиавиро доранд, намегузорад, саривақт далелҳои дахлдорро ҷамъоварӣ ва мустақкам намоянд. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ аст, ки ба моддаи 86 КМҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, ба он қисми 5 илова карда шавад. Дар он зарур аст, ки тартиби аниқи пешниҳоди далелҳо аз ҷониби шахсони зикршуда пешбинӣ карда шавад.

10. Ба моддаи 86-и КМҶ ҚТ банди алоҳида илова карда шуда, дар он тартиби мурофиавии ҳамроҳ кардани ашёҳо ва изҳо ба сифати далели шайъӣ бо тариқи зайл пешбинӣ карда шавад:

«1. Ҳангоми ошкор ва муайян намудани ашё ва изҳои тахминан ба парвандаи ҷиноятӣ ирти-ботдошта дар натиҷаи азназаргузаронӣ, кофту-ков, ёфта гирифтани, шаҳодаткунонӣ дар прото-коли азназаргузаронӣ бояд маълумотҳои дақиқ оид ба ҷой, ҳолат ва шароити дарёфт, тартиб ва асосҳои гирифтани, нишонаҳои инфиродии ашё ва пайҳо махсусияти бастубанди он нишон дода мешавад. Ашёҳо ва изҳо бастубанд ва мӯҳр кар-да мешаванд. То қадри имкон ашёву изҳои ошкор-шуда бояд аксбардорӣ ва ё сабти навори видео шаванд ва ба маводҳои парванда ҳамроҳ карда шаванд. Ба ин амалҳо, ҳолат ва шароити да-рёфт намудани ашёву предметҳои диққати шах-сони ҳолис чалб карда шаванд.

2. Агар дар натиҷаи гузаронидани азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтани, шаҳодаткунонӣ, микрообъектҳо ва ё сарчашмаҳои инъикоскунандаи микрообъектҳо ошкор карда шаванд, бояд иштироки хатмии му-тахасис дар ин мавридҳо таъмин карда шаванд. Микрообъектҳо бо ёри воситаҳои техникӣ ошкор карда шуда, то қадри имкон онҳо бояд аксбардорӣ, бастубанд ва мӯҳргузори карда ша-ванд. Тамоми маълумотҳо дар ин хусус бояд дар протокол дарҷ карда шаванд. Микрообъектҳо аз рӯи зарурат бояд дар шароити лабораторӣ бо ши-

тироки мутахассис аз назар гузаронида шаванд. Дар чунин ҳолат бо иштироки ҳатмии мутахассис оид ба муайян намудани микрообъектҳо экспертиза таъин карда шавад».

11. Моддаи 87, ки «Тафтиши далелҳо» номгузори шудааст, ба «Санчидани далелҳо» иваз карда шавад. Калимаи «тафтиш», ки дар матни моддаи мазкур истифода шудааст, ба калимаи «санчидан» иваз карда шавад.

12. Қисми 3-юми моддаи 88 хориҷ карда шавад ва то қадри имкон ба ин масъала ба боби 10 моддаи алоҳида бо тариқи зайл илова карда шавад: «Далелҳои безътибор». Мазмуни ин моддаро ба тариқи зайл манзур менамоем:

«1. Далелҳои, ки бо вайрон кардани тартиби муқарраркардаи Кодекси мазкур ба даст оварда шудаанд, гайриқобили қабул эътироф мешаванд. Ин далелҳои эътибори ҳуқуқӣ надоранд ва барои айбдоркунӣ асос шуда наметавонанд, инчунин барои исбот намудани ҳолатҳои дар моддаи 73 ҳамин Кодекс нишондодашуда татбиқ карда намешаванд.

2. Ба сифати далелҳои гайриқобили қабул инҳо баромад мекунад:

1) агар маълумотҳо бо истифодаи шиканча,

зӯроварӣ, таҳдид, фиреб, ба гумроҳӣ андохтан ва дигар амалҳои гайриқонунӣ ба даст оварда шуда бошанд; 2) агар амалиётҳои муурофиавӣ аз ҷониби шахсоне анҷом дода шуда бошанд, ки тибқи қонун ҳуқуқи пешбурди истеҳсолоти парвандаи ҷиноятиро надоранд; 3) бо назардошти иштирок ҳангоми гузаронидани амалиёти муурофиавӣ аз ҷониби шахсе, ки бояд рад карда шавад; 4) бинобар сабаби бо тариқи ҷиддӣ вайрон кардани тартиби гузаронидани амалҳои муурофиавӣ; 5) нишондоди шохид ва ҷабрдида, ки ба овозаву тахминҳо асос ёфтаанд ва ё ин ки агар онҳо сарчашмаи ба даст овардани ин маълумотро нишон дода натавонанд; 6) дигар далелҳои, ки бо роҳи вайрон кардани талаботи Кодекси мазкур ба даст оварда шудаанд.

3. Нишондодде, ки гумонбаршуда ва айбдоршаванда ҳангоми пурсиши пешакӣ ба ҳайси шохид додаанд, далел эътироф карда намешавад ва барои айбдоркунӣ асос шуда наметавонад».

Боварии комил дорем, ки таклифҳои пешниҳодшуда то андозае метавонанд дар ҷодаи такмили танзими ҳуқуқии муқаррароти бобҳои 9-ум ва 10-уми КМҚ ҚТ мусоидат намоянд.

Аннотатсия

Масоили такмили танзими ҳуқуқии бобҳои 9-ум ва 10-уми Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мақола аз ҷониби муаллифон дар асоси таҳлили ҳуқуқии Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили танзими қонунии институтҳои далелҳо ва исботкунӣ баррасӣ гардидаанд. Дар асоси таҳлили гузаронидашуда пешниҳодҳои мушаххас доир ба такмили танзими ҳуқуқии бобҳои 9-ум ва 10-уми Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон карда мешаванд.

Аннотация

Вопросы совершенствования правового регулирования главы 9 и 10 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан.

В статье на основе правового анализа действующего УПК Республики Таджикистан авторами рассматриваются вопросы законодательной регламентации институтов доказательства и доказывание. На основе проведенного анализа выносятся конкретные предложения по дальнейшему совершенствованию правового регулирования главы 9 и 10 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан.

Annotation.

The problem of perfection legal deglutition of the chapter 9 and 10 of the Criminal Trial of Tajikistan.

The issues of Legal regulation of the institutes of proof and evidence on the lase of legal analysis of active Criminal Code of the Republic of Tajikistan are examining in the article. Concrele suggeshons on further perfection Legal regulations of the Capter 9 and 10 of the Criminal Trial Code of the of Tajikistan are enduring.

Бадридинов А.Х.,
Адвокат

МУБОҲИСА ВА БАРОБАРИИ ТАРАФҲО ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ

Калидвожаҳо: мубоҳиса, баробарии тарафҳо, муурофияи судии чиноятӣ, Кодекси муурофияви чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иштирокчиёни муурофияи судии чиноятӣ.

Ключевые слова: прение, равноправие сторон, уголовное судопроизводство, Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан, участники уголовного судопроизводства.

Keywords: debate, equality of parties, criminal proceedings, The Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan, participants in the criminal proceedings.

Дар бораи мубоҳиса дар муурофияи судии чиноятӣ сухан ронда, қайд намудан зарур аст, ки муурофияи судии чиноятӣ ба ду давра тақсим мешавад. Ин давраи тосудӣ, ё ин ки давраи тафтишоти пешакии парвандаҳои чиноятӣ ва давраи баррасии судии парвандаҳои чиноятӣ мебошад. Ба ҳама маълум аст, ки дар давраи тосудӣ ва судии муурофияи судии чиноятӣ ду тарафи асосии ба ҳам зид мавҷуд аст, ки ба ин зиддият нигоҳ накарда, максиму мароми ягонаи онҳо мусоидат намудан барои ба амал баровардани адолати судӣ оид ба парвандаҳои чиноятӣ мебошад. Ин ду тарафи асосии муурофияи судии чиноятӣ яке тарафи айбдоркунӣ ва дигаре тарафи ғимоя мебошанд.

Дар Кодекси муурофияви чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМЧ ҚТ), ки аз 1 апрели соли 2010 ба қувваи қонунӣ даромад аст, оиди ин тарафҳо дар Фасли II, ки «Иштирокчиёни муурофияи судии чиноятӣ» ном дорад, сухан меравад.

Оиди тарафи айбдоркунӣ, ки ба он прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда, мақомоти ба таъқиби чиноятӣ салоҳиятдор ва ғайра шомиланд, дар боби 5, ки «Иштирокчиёни муурофияи судии чиноятӣ, ки таъқиби чиноятиро анҷом медиҳанд» номгузорӣ шудааст, сухан меравад.

Оиди тарафи ғимоя дар боби 6, ки «Иштирокчиёни муурофияи чиноятӣ, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои худ ё намояндагонашонро ғимоя менамоянд» ном дорад, гуфта шудааст.

Чунин тақсимотгузаронӣ, яъне эътиро-

фи тарафи айбдоркунӣ ва тарафи ғимоя дар қонунгузории муурофияви чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон навоарӣ мебошад. Аммо дар бораи мубоҳиса ва баробарии тарафҳои муурофияи судӣ ҳанӯз соли 1994 дар Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то имрӯз мавриди амал қарор дорад, сухан меравад. Чунончӣ: «Муурофия ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад» (моддаи 88). Дар КМЧ ҚТ принсипи конститутсиявии мубоҳиса ва баробарии тарафҳо боз ҳам мушаххастар гардонида шуда, ба муурофияи судии чиноятӣ мутобиқ карда шудааст. Дар моддаи 20-и КМЧ ҚТ, ки «Мубоҳиса ва баробарии тарафҳо» ном дорад, омадааст:

«1. Муурофияи судии чиноятӣ ба тарзи мубоҳиса ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад.

2. Суд мақомоти таъқиби чиноятӣ нест ва тарафи айбдоркунанда ё ғимояро қонибдорӣ намекунад. Суд барои амалӣ намудани ҳуқуқ ва ўҳдадорихои муурофияви тарафҳо шароит муҳайё мекунад.

3. Тарафи айбдоркунанда ва ғимоя дар муурофияи судии чиноятӣ баробарҳуқуқанд ва барои ғимояи мавқеи худ имкониятҳои баробар доранд».

Албатта, қабули чунин қонунҳои пешқадам ва ба меъёрҳои баналмиллалӣ ҷавобгӯ ҳоло маънои онро надорад, ки дар амал масъалаи баробарии тарафҳои муурофияи чиноятӣ ва принсипи мубоҳиса бечунучаро аз тарафи мақомоти

тафтишоти пешакӣ ва суд пурра риоя ва иҷро шуда истодааст. Ба замми ин қонунгузорию чорӣ муурофиявӣ имконият намедихад, ки ба тариқи пурра баробарии тарафҳо ва мубоҳиса дар муурофияи ҷиноятӣ амалӣ гардад. Чунин нобаробарӣ баръало дар давраи тафтишоти пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ ба назар мерасад. Дар ин давраи муурофияи судии ҷиноятӣ ба тариқи томаш дар бораи мубоҳиса сухан рондан номумкин аст, зеро дар ин давра тарафи Ҳимояро бо тарафи айбдоркунӣ, яъне тафтишот баробар номидан мумкин нест. Дар ин давра тафтишот бештар имконияту шароитхоро дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дорост ва Ҳимоячӣ дар бисёр масъалаҳо аз муфаттиш ва хоҳиши ӯ вобаста аст. Барои мисол, масъалаи ҷамъ кардани далелҳо ва пешниҳоди дархостҳои оиди ба маводҳои парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ намудани ин ё он далел ва ё дархостҳои оиди гузаронидани ягон ҳаракати тафтишотии ба назари Ҳимоя зарурро мегирем. Аз рӯи қонунҳои амалкунанда танҳо муфаттиш метавонад иҷозати ба маводҳои парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ намудан ё накардани ин ё он далел ва ё дархостро ҳал кунад. Дар ин ҳолат, яъне дар ҳолате, ки як тарафи муурофияи судии ҷиноятӣ ҳуқуқи бештарро нисбат ба дигар дорад, оиди ба маънои томаш баробар будани онҳо сухан рондан номумкин аст. Ва аз ин ҳолат бармеояд, ки дар сурати нобаробар будани ҳуқуқҳои муурофияивии тарафи айбдоркунанда ва Ҳимоя оиди мубоҳиса дар зинаи тафтишоти пешакӣ низ шартан сухан рондан метавонем. Чунки мубоҳиса метавонад танҳо дар байни ду тарафи аз ҷиҳати ҳуқуқҳояшон баробар сурат бигирад.

Умуман, мавзӯи мубоҳиса хеле мавзӯи васеъ аст. Таҳлили қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисмати роҳ дода шудани адвокат аз лаҳзаи дастгир шудани шахс аз тарафи мақомоти таъқиби ҷиноятиро амаликунанда нишон медиҳад, ки асосан он ба меъёрҳои байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон ба тасвиб расонида шудаанд, ҷавобгӯ мебошад.

Дар моддаи 49 КМҚ ҚТ ҳуқуқи шахс ба Ҳимоятгар аз лаҳзаи нисбати ӯ баровардани қарор дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ва инчунин аз лаҳзаи воқеан дастгир карда шудани Ҳимонтбаршуда пешбинӣ гардидааст. Ин модда, ки «Ҳимоятгар» ном дорад дар чунин таҳрир сабт гардидааст:

«1. Ба сифати Ҳимоятгар адвокатҳо ё шахсе, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун барои

пешбурди фаъолияти адвокатӣ иҷозатнома дорад, роҳ дода мешаванд. Бо таъиноти суд, қарори судья, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳешовандони наздик ва намоёндоғони қонунии дастгиршуда, Ҳимонтбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда ба сифати Ҳимоятгар ба пешбурди парванда роҳ дода мешаванд.

2. Ҳимоятгар барои иштирок дар парванда аз лаҳзаи дар ҳаққи шахс баровардани қарори оғози парвандаи ҷиноятӣ, инчунин аз лаҳзаи воқеан дастгир гардидани Ҳимонтбаршуда роҳ дода мешавад.

3. Як шахс наметавонад Ҳимоятгари ду дастгиршуда, Ҳимонтбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда бошад, ба шарте, ки манфиати яке аз онҳо хилофи манфиати дигаре бошад».

Қайд намудан зарур аст, ки дар ин модда қонунгузор ҳолати ҳуқуқи адвокатро дар муурофияи ҷинояти мушаххас нишон додааст (дар моддаи 19 Конституцияи адвокат гуфта шудааст) ва ӯро Ҳимоятгар номидааст. Дар моддаи 6-и КМҚ ҚТ, ки «Мафҳумҳои асосӣ» номгузорию шудааст, мафҳуми Ҳимоятгар кушода дода шудааст. Мувофиқи ин модда «Ҳимоятгар - шахсест, ки ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дастгиршуда, Ҳимонтбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшударо ҳифз намуда, ба онҳо бо ҳар воқеа ва усули манънакардаи қонун ёрии ҳуқуқӣ мерасонад».

Вақолатҳои Ҳимоятгар дар моддаи 53 КМҚ ҚТ дарҷ гардидаанд ва оиди воҳурии ӯ бо шахси дар таҳти Ҳимоятташ буда дар сарҳати 2 он омадааст: «-бе мамониат бо шахси таҳти Ҳимоятташ буда як ба як маҳрамона бе маҳдуд кардани шумора ва давомнокии сӯҳбат кунад».

Пас аз ба қувваи қонун даромадани КМҚ ҚТ муқаррароти он оиди роҳ дода шудани адвокат барои иштирок дар тафтишоти пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ аз лаҳзаи воқеан дастгир карда шудани шахс аз тарафи мақомоти пешбурди тафтишоти пешакии парвандаҳои ҷиноятиро ба амал бароваранда асосан хуб пазируфта шуд.

Аммо дар таҷриба дар роҳи амалӣ намудани ин ҳуқуқи дастгиршудагон, айбдоршудагон ва вақолатҳои Ҳимоятгарон мушкилиҳо воқеанҷуд ва монетаҳои «сунъӣ» намегуздоранд то ин ҳуқуқи дастгиршудагон ва айбдоршудагон фавран амалӣ гардад. Чунончӣ, ҳоло ҳам дар таҷриба аз адвокатҳо аз тарафи муассисаҳои, ки дар онҳо шахсонии дастгиршу-

да нигоҳ дошта мешаванд, мактуби мақомоти тафтишоти пешакиро пешбаранда талаб карда мешавад. Адвокат бе чунин мактуб, ки дар асл иҷозатнома оиди вохӯрии Ҳимоятгар бо Ҳимояшавандаш мебошад, имконияти мулоқотро бо Ҳимояшавандаш надорад.

Ҳолате мешавад, ки муфаттиш чунин мактуб-хабарро ба адвокат навишта медиҳад, аммо бинобар сабаби дар он набудани мӯҳри мақомоти тафтишотӣ маҳкамаҳои тафтишотӣ ва ё маҳкамаҳои нигоҳдории муваққатӣ ба Ҳимоятгар иҷозати бо зерҳимояш вохӯрданро намедиҳанд. Дар ин сурат адвокат боз чанд вақти худро барои дарёб кардан ва гирифтани мӯҳр беҳуда сарф менамояд. Зеро одатан мӯҳр дар дасти сардори мақомотҳо мебошад ва роҳбар бинобар серкориаш дар идора наменинад ва ёфтани ӯ барои адвокат ба як муаммо мубаддал мегардад. Дар оқибат ҳуқуқи шахси дастгиршуда ба Ҳимоя, ки ин ҳуқуқи оддӣ не, балки ҳуқуқи конститутивӣ ӯ ба шумор меравад, поймол мегардад. Адвокат низ дар ин ҳолат наметавонад ҳуқуқ ва ваколатҳои худро дар роҳи Ҳимояи шахси дастгиркардашуда ба тариқи бояду шояд иҷро намояд.

Ба фикри мо, ки чунин тартиби додани вохӯрӣ бо Ҳимояшавандагон ба Ҳимоятгар ғайриқонунӣ буда, мушкилоти мавҷуда дар роҳи вохӯрии Ҳимоятгар бо Ҳимояшавандаш асосан сунъӣ буда, танҳо ба иродаи роҳбарони мақомоти тафтишотӣ ва муассисаҳои нигоҳдории дастгиршудагон вобаста мебошанд.

Таҷрибаи мавҷуда ба талаботи моддаи 20 КМЧ ҚТ, ки он «Мувоҳиса ва баробарии тарафҳо» ном дорад ба кулли зид мебошад. Охир агар қонунгузор тарафҳои мурофиаи судии ҷиноятиро баробарҳуқуқ эътироф карда бошад, пас чаро яке аз ин гуна тарафҳои баробарҳуқуқ бояд дар роҳи иҷрои вазифаю ҳуқуқҳои қонунии худ аз дигар тарафи баробарҳуқуқ вобаста бошад ва иҷозати ӯро пурсад?!

Аммо чунин мешуморам, ки бартараф кардани ин масъала ё проблема ягон харҷу хароҷоти зиёдати аз мақомоти тафтишотӣ ва муассисаҳое, ки дар онҳо дастгиршудагон нигоҳ дошта мешаванд, талаб наменамояд. Ҳоло маҳкамаҳои тафтишотӣ (ғайр аз маҳкамаи тафтишотии КДАМ ҚТ) ба тобеияти Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида шуданд. Ин вазорат бевосита ба тафтишот ва адвокатура ягон алоқамандӣ надорад ва

чун органи беғараз ба он иҷрои қонунҳо вобаста ба масъалаи нигоҳ доштани шахсони дастгиркардашуда ва маҳкумгашта вогузор карда шудааст. Бинобар ин ба адвокат лозим аст, ки танҳо ордерро ё ин ки ба адвокати ваколатдор иҷозатномаи (литсензияи) худро ба маҳкамаи тафтишотӣ пешниҳод намуда, барои вохӯрӣ бо зерҳимояш роҳ дода шавад. Масъалаи вохӯрӣ бо шахсоне, ки дар маҳкамаҳои нигоҳдории муваққатӣ мебошанд ва ё воқеан дастгир шудаанд ба чунин мақомотҳо супорида нашудаанд дар ихтиёри кормандони ғайрӣ ё муфаттиш мебошад, бояд ба воситаи навбатдорони маҳкамаҳои нигоҳдории муваққатӣ ва навбатдорони ғайрии мақомоти таъқиби ҷиноятиро пешбаранда ҳал карда шавад. Дар ин сурат ба мақсад мувофиқ аст, ки ба онҳо низ пешниҳоди ордер ва нусхаи литсензия бояд барои додани иҷозати вохӯрӣ бо зерҳимояи адвокат басанда бошад. Барои тасдиқи дар ҳақиқат адвокат будани шахси ордер ё литсензия пешниҳодкунанда чи маҳкамаҳои тафтишотӣ ва чи маҳкамаҳои нигоҳдории муваққатии дастгиршудагон ва навбатдорони мақомоти тафтишу таҳқиқбаранда метавонанд оиди дар ҳақиқат адвокат будан ё набудани шахс ба Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат намоянд. Барои ҳалли ин масъала дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Реестри ягонаи адвокатҳои ҷумҳурӣ тартиб дода шуда, мақомоти дар боло зикргардида бо ин гуна реестр таъмин карда шаванд (шахсоне, ки аз рӯи қарори муфаттиш ё таъиноти суд Ҳимоятгар таъин карда шуданд (мувофиқи талаботи моддаи 49 КМЧ ҚТ) бояд қарор ё таъиноти тасдиқкардашударо пешкаш намоянд).

Ҳуқуқи шахс ба Ҳимоятгар аз лаҳзаи воқеан дастгир шудани шахс ин ҳуқуқи конститутивӣ ӯ мебошад. Хамаи вайронкунии ин ҳуқуқ аз тарафи мақомоти тафтишот бояд ҷиддӣ баҳо дода шавад ва тақлиф карда мешавад, ки барои чунин ҳуқуқвайронкунии ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ карда шавад. Танҳо дар ин сурат ҷавобгарии мақомоти тафтишотӣ ва аз ҷумла муфаттишонро дар риояи ҳуқуқҳои конститутивӣ шаҳрвандон баланд бардоштан мумкин аст.

Вайроншавии принсипи баробарии тарафи айбдоркунӣ ва Ҳимояро боз дар он мебинам, ки дар таҳрири моддаи 49 КМЧ ҚТ ибораи «роҳ дода мешавад» дидан мумкин аст. Агар тарафҳо дар ҳақиқат дар мурофиаи судии

чиноятӣ баробарҳуқуқ бошанд, пас истифодаи ин ибора номумкин аст. Чунки аз мазмуни ин модда чунин бармеояд, ки тарафи айбдоркунӣ адвокатро ба иштирок дар парванда ва ҷимояи шахс иҷозат медиҳад. Агар яке ба дигаре иҷозат диҳад, пас дар бораи кадом баробарӣ ва аз ин лиҳоз дар бораи кадом мувоҳиса сухан рондан мумкин аст?!

Бинобар ин ворид намудани тағйирот ба моддаи 49 КМЧ ҚТ ба мақсад мувофиқ аст.

Дар бораи аз лаҳзаи оғоз шудани парвандаи чиноятӣ ва дастгир шудан доштани ҳуқуқ ба ҷимояи шахс сухан ронда, қайд намудан ба маврид аст, ки дар таҷриба исбот намудани ҳуди лаҳзаи аниқи дастгиршавии шахс хеле мушкил аст. Мақомоти таъқиби чиной дар бисёр маврид ҳаракат менамоянд, ки дар протоколи дастгиркунии шахс сана ва вақти дертарро нишон диҳанд. Ин, албатта, сабаб дорад. зеро онҳо то тартиб додани протокол ўро зери пурсиш қарор дода, аввал маълумоти ба онҳо «лозимӣ»-ро гирифта, пас аз он дастгиршавии шахсро расмӣ менамоянд. Ин масъала ҳоло боз ҳам аҳамияти калонтар пайдо намудааст, чунки КМЧ ҚТ иҷозати нисбати шахс татбиқ намудани чораи пешгирии вобаста ба маҳдуд ва ё маҳрум сохтани озодии шахс ба салоҳияти судҳо дода шудааст. Акнун мақомоти тафтишотӣ шахсро на зиёдтар аз 72 соат ҳуқуқи дастгир ва нигоҳ доштанро дорад. Дар ин муддат агар протокол ба тариқи зарурӣ аз лаҳзаи воқеан дастгир шудани шахс расмӣ кунонида шавад, мақомоти таъқиби чиноятӣ мумкин аст «маълумоти зарурӣ»-ро аз шахс гирифта натавонад. Дар баъзе мавридҳо ин ҳолат водор месозад, ки ин гуна мақомот ба қонунвайронкунӣ даст зада, шахсро бе расмӣ намудани протоколи дастгиркунӣ дар кабинетҳои худ ва ё дигар ҷойҳои барои нигоҳ доштани дастгиршудагон номутобик нигоҳдоранд.

Аниқ намудани соати дастгиршавии воқеии шахс дар чунин маврид номумкин ё хеле вазнин аст. Дар ҳолати ҷой доштани кормандони сохторҳои дигари мақомот бояд чиддӣ амал намоянд. Чунончи, вақти ба биноҳои мақомоти таъқиби чиноятӣ овардани шахси дастгиршуда қисми навбатдорӣ он бояд хатман ному насаб ва вақти оварда шудани онҳо, кадом корманди мақомот ва бо кадом масъала ба бинои мақомот овардааст дар дафтари махсус дарҷ намояд.

Таҳлили моддаҳои КМЧ ҚТ дар қисми лаҳзаи пайдоиши ҳуқуқи шахс ба ҷимоятгар

нишон медиҳад, ки дар ин масъала ҳам дар моддаҳои он муҳолифатҳо мавҷуданд. Чунончи, мувофиқи қисми 2 моддаи 94 КМЧ ҚТ ҳуқуқи даъват кардани ҷимоятгар ба дастгиршуда танҳо баъди тартиб додани протоколи дастгиркунии ӯ фаҳмонда дода мешавад. Аз ин мебарояд, ки аз лаҳзаи воқеан дастгир шуданаш ба шахс мумкин аст дар муддати якчанд соат ҳуқуқи ӯ ба доштани ҷимоятгар фаҳмонда дода нашавад, чунки мувофиқи ин модда протоколи дастгиркунии шахс бояд дар муддати 3 соат пас аз овардани шахс ба мақомоти таъқиби чиноятӣ тартиб дода шавад. Ба ин вақт боз мумкин аст вақти дар роҳ будани шахсро хангоми овардани ӯ ба мақомоти таъқиби чиноятӣ чамъ намуд.

Ҳамин тариқ, моддаи 94 КМЧ ҚТ ба моддаи 49 КМЧ ҚТ муҳолифат менамояд, зеро дар моддаи 49 КМЧ ҚТ ҳуқуқи шахс ба ҷимоятгар аз лаҳзаи воқеан дастгир шудани ӯ муқаррар карда шудааст, аммо дар моддаи 94 бошад ҳуқуқи шахс ба ҷимоятгар ба ӯ танҳо баъди 3 соат, яъне пас аз расмӣ намудани протоколи дастгиркунӣ, фаҳмонда дода мешавад.

Дар давраи муҳокимаи лоиҳаи КМЧ ҚТ умед буд, ки он пухта ва ҳаматарафа шуда қабул мегардад. Аммо таҷриба нишон дод, ки он аз муҳолифатҳои зиёд ва камбудихо озод нест.

Илова ба он тақлифҳои дар боло қайдшуда дар маҷмӯъ барои беҳбудии ҳолати дастгиршудагон равона шудааст.

Чунончи, барои соат ва санаи аниқи воқеан дастгир шудани шахсро муайян намудан ба шахсони дастгиршуда аз лаҳзаи воқеан дастгир шуданашон дар қонунгузори мурофиавии чиноятӣ ҳуқуқи онҳо ба як занги телефонӣ ворид карда шавад.

Дар моддаи дахлдор ҳуқуқи шахси дастгиршуда ба воҳӯрии маҳрамона бо ҷимоятгар пеш аз пурсиши аввалини ӯ бояд ворид карда шавад, зеро дар бисёр ҳолатҳо ҷимоятгар танҳо дар лаҳзаи пурсиши шахси дастгиршуда ё гумонбаршудаю айбдоршаванда ба қор роҳ дода мешавад. Муфаттишон бошад имконият намедиҳанд, ки ҷимоятгар бо зерҷимояи худ воҳӯрад ва оиди ҳолати қор аз ӯ иттилоъ гирад ва хатти ҷимояро интиҳоб намоянд. Дар ин ҳолат дар бораи сифати ҷимоя сухан рондан номумкин аст.

Фикру ақидаҳо оид ба камбудихоҳои КМЧ ҚТ мақсади аҳамияти онро кам намудан нашошта, баръакс ба он равона шудааст, ки муҳолифатҳои дар он мавҷуда сарҷамъона

муҳокима гашта, дар сурати маъкул дониستاني онҳо ба мақомоти қонунгузори ҷумҳури тавсия

дода шавад, ки ин муҳолифатҳо баргараф карда шаванд.

Аннотатсия

Мубоҳиса ва баробарии тарафҳо дар муурофияи судии ҷиноятӣ

Маърузаи мазкур аз таҳлили қонунгузории соҳаи пешбурди муурофияи судии ҷиноятӣ дар қисми ҳуқуқи шахс ба ҷимоя, роҳи дода шудани ҷимоятгар ба иштирок дар тафтишоти пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ ва риояи принсипи мубоҳисаи тарафҳо дар истеҳсолоти судии парвандаҳои ҷиноятӣ иборат аст. Дар маъруза инчунин оиди муҳолифи яқдигар будани баъзе аз муқаррароти моддаҳои КМҶ ҚТ ба яқдигар ва мушкилиҳои мавҷуда дар амалия ва таҷрибаи кории адвокатҳо (ҷимоятгарон) оиди татбиқи ҳуқуқ ба ҷимояи шахсони зери таъқиби ҷиноятӣ қарордошта суҳан меравад. Дар охир оиди баргараф намудани муҳолифатҳои дар қонунгузории пешбурди муурофияи судии ҷиноятӣ мавҷуда ва дар амалия бечунучаро татбиқ кардани талаботи моддаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси муурофияви ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба ҳуқуқи шахс ба ҷимоя ва иштироки адвокатҳо дар пешбурди муурофияи судии ҷиноятӣ бахшида шудаанд, тавсияҳо дода шудааст.

Аннотация

Состязательность и равноправие сторон в уголовном судопроизводстве

Настоящая статья содержит анализ законодательства в сфере уголовно-процессуального судопроизводства в части права лица на защиту, допуска защитника на стадии предварительного расследования уголовных дел и соблюдения принципа равноправия сторон и состязательности в уголовном судопроизводстве. В статье также идет речь об имеющихся противоречиях между собой требований некоторых статей Уголовно-процессуального Кодекса Республики Таджикистан и о трудностях в работе адвокатов (защитников) при реализации на практике права лица подвергнувшегося уголовному преследованию на защиту. Даны рекомендации по устранению противоречий существующих в действующем уголовно процессуальном законодательстве и по беспрекословной реализации на практике требований статей Конституции Республики Таджикистан, а также норм Уголовно-процессуального Кодекса Республики Таджикистан, посвященных праву лица на защиту и участию адвокатов в уголовно-процессуальном судопроизводстве.

Annotation

Competition and equality of parties in criminal proceedings

This report contains an analysis of legislation in the field of criminal procedure in the trial of the person's right to protection, the admission of counsel during the preliminary investigation of criminal cases and the principle of equality of arms and adversarial in criminal proceedings. The article also deals with the existing contradictions between the requirements of a certain article of the Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan and the difficulties in the work of lawyers (advocates) for implementation in practice of law a person subjected to criminal prosecution of the defense. At the end of recommendations to address the contradictions existing in the current criminal procedure law and unquestioning implementation in practice the requirements of Articles of the Constitution of the Republic of Tajikistan, as well as the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan on the person's right to protection and participation of lawyers in the criminal proceedings.

Шаршун В.А.,
 заместитель директора Национального центра
 правовой информации Республики Беларусь,
 кандидат юридических наук

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА ПРАВОВОЙ ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ: ПОНЯТИЕ, ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Калидвожаҳо: *Љумхурии Беларус, низоми давлатии маълумоти ҳуқуқӣ, манбаъҳои маълумоти ҳуқуқӣ, интишори расмии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.*

Ключевые слова: *Республика Беларусь, государственная система правовой информации, информационно-правовые ресурсы, официальное опубликование нормативных правовых актов.*

Keywords: *Republic of Belarus, state system of legal information, information and legal resources, official publication of the regulations.*

Конституция Республики Беларусь в статье 34 гарантирует право каждого гражданина на получение, хранение и распространение полной, достоверной и своевременной информации о деятельности государственных органов, общественных объединений, о политической, экономической, культурной и международной жизни, состоянии окружающей среды. Государственные органы и должностные лица обязаны предоставить гражданину Республики Беларусь возможность ознакомиться с материалами, затрагивающими его права и законные интересы¹. Именно эта конституционная норма является главным правовым регулятором в вопросах обеспечения свободы информации, открытости государственных органов, органов местного управления и самоуправления, а также прозрачности и гласности принимаемых ими решений.

Обеспечение доступа к актам законодательства является одним из существенных требований к современному государству. В настоящее время основной целью государства, в целенаправленном проведении информационно-правовой политики, является обеспечение развития информационного общества, в том числе и посредством разработки информационно-правовых ресурсов, использования информационных технологий,

средств телекоммуникации при их создании, распространения (предоставления) правовой информации и организации информационно-правового обеспечения государственных органов, иных организаций и граждан.

Для реализации этих целей в республике создана и развивается государственная система правовой информации Республики Беларусь (далее – ГСПИ), которая представляет собой организованную совокупность государственных информационно-правовых ресурсов и информационных технологий, обеспечивающую взаимодействие государственных органов, Национального центра правовой информации Республики Беларусь (далее – НЦПИ) и иных государственных организаций по сбору, учету, обработке, хранению, систематизации, актуализации и распространению (предоставлению) правовой информации, а также официальному опубликованию правовых актов².

Основу ГСПИ составляют:

программно-технический и технологический комплекс формирования баз и банков данных правовой информации;

система информационно-правовых ресурсов ГСПИ, имеющих государственное значение: эталонный банк данных правовой информации

¹ Конституция Республики Беларусь 1994 года: с изм. и доп., принятыми на респ. референдумах 24 нояб. 1996 г. и 17 окт. 2004 г. – 4-е изд., стер. – Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2009. – С.10.

² О совершенствовании государственной системы правовой информации Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 30 декабря 2010 г., № 712 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2010. – № 312. – 1/12250.

Республики Беларусь (далее – ЭБДПИ), Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь (далее – НРПА), Единый правовой классификатор Республики Беларусь, Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь (далее – Портал), Детский правовой сайт;

система межгосударственного обмена правовой информацией;

система распространения правовой информации во главе с НЦПИ и его филиалами – региональными центрами правовой информации, сеть как публичных центров правовой информации, так и центров эталонной правовой информации.

ГСПИ основана на принципах открытости, динамичности развития, доступности информационно-правовых ресурсов, использования новейших достижений в области информационных технологий, организации внутреннего и внешнего взаимодействия и межгосударственного сотрудничества, отечественных разработок программно-технического и технологического обеспечения правовой информатизации для осуществления информационно-правовой деятельности.

Решение задачи по формированию ГСПИ потребовало в первую очередь создание государственной структуры, обеспечивающей потребности общества и государства в правовой информации.

Начало в создании этой системы было положено образованием Министерством юстиции Республики Беларусь 15 октября 1992 года в структуре Научно-исследовательского института проблем криминологии, криминалистики и судебной экспертизы Республиканского центра правовой информации. В этот период определялись направления информатизации в области создания баз данных законодательства и проведения автоматизации судебно-экспертной деятельности, информатизации судов и учреждений юстиции¹.

В соответствии с Указом Президента Республики Беларусь от 30 июня 1997 г. № 338 на базе указанного центра был создан НЦПИ – центральное государственное научно-практическое учреждение, осуществляющее сбор, учет, обработку, хранение, систематизацию и актуализацию эталонной правовой информации, ее распространение (предоставление), а также официальное опубликование правовых актов².

1 Правовая информатизация Республики Беларусь: становление и перспективы развития / Н.Н. Радиванович [и др.]; под общ. ред. Н.Н. Радивановича. – Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2007. – С. 10.

2 О создании Национального центра правовой информации Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 30

Основными задачами НЦПИ являются:
обеспечение функционирования и развития ГСПИ;

формирование и ведение государственных информационно-правовых ресурсов, в том числе ЭБДПИ;

распространение (предоставление) эталонной правовой информации, а также официальное опубликование правовых актов;

участие в координации деятельности государственных органов и иных государственных организаций по вопросам сбора, учета, обработки, хранения, систематизации, актуализации и распространения (предоставления) правовой информации в Республике Беларусь;

участие в подготовке проектов нормативных правовых актов, развитии и совершенствовании юридической терминологии на русском и белорусском языках и ее переводе на иностранные языки;

проведение научных исследований в области правовой информатизации;

обеспечение межгосударственного обмена правовой информацией.

Формирование и ведение эталонного банка данных правовой информации и иных информационно-правовых ресурсов НЦПИ.

Для создания информационно-правовых ресурсов в республике была реализована задача по аккумуляции в центре принятых (изданных) нормативных правовых актов. В соответствии с постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 1 февраля 1994 г. № 50 «О мерах по формированию республиканского эталонного банка данных правовой информации»³ Республиканским центром правовой информации был создан и 20 июня 1997 года принят в промышленную эксплуатацию ЭБДПИ – информационно-правовой ресурс, имеющий государственное значение⁴.

В настоящее время ЭБДПИ является основным государственным информационно-правовым ресурсом, который формируется и ведется НЦПИ, и представляет собой совокупность банков данных «Законодательство Республики

июня 1997 г., № 338 // Собрание декретов, указов Президента и постановлений Правительства Республики Беларусь. – 1997. – № 17. – Ст. 625.

3 О мерах по формированию республиканского эталонного банка данных правовой информации: постановление Совета Министров Республики Беларусь, 1 февраля 1994 г., № 50 // Собрание постановлений Правительства Республики Беларусь. – 1994. – № 4. – Ст. 42.

4 Правовая информатизация Республики Беларусь: становление и перспективы развития / Н.Н. Радиванович [и др.]; под общ. ред. Н.Н. Радивановича. – Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2007. – С. 161.

Беларусь», «Решения органов местного управления и самоуправления», «Международные договоры».

ЭБДПИ по своей сути является сводом законодательства Республики Беларусь в электронном виде, в настоящее время его информационное наполнение составляет более 140 тысяч документов.

Доступ всех заинтересованных к содержанию ЭБДПИ может осуществляться с помощью электронных копий эталонного банка данных правовой информации с информационно-поисковой системой «ЭТАЛОН». В текущем году внедрена новая версия 6.1 этой системы, в которой впервые, на основе применения инструментально-программного комплекса смысловой обработки текстов, реализована возможность осуществления неофициального машинного перевода текстов правовых актов или их фрагментов с русского языка на белорусский и наоборот.

В ближайшее время планируется модернизировать поисковые возможности указанной системы, исходя из того, что они должны, прежде всего, выражаться в отказе от работы с символическими обозначениями и в переходе на полнотекстовый поиск с учетом морфологии русского и белорусского языков. Кроме того, будет обеспечен двуязычный поиск, который позволит находить документы на русском и белорусском языках независимо от того, на каком языке введен поисковый запрос.

Для обеспечения возможности подготовки в электронном виде текстов правовых актов, содержащих графические объекты (иллюстрации, схемы, диаграммы и др.) и формулы, разработана новая схема обработки таких документов, реализованная в виде опытного образца в технологии ведения ЭБДПИ. Это позволит обеспечить соответствие текстов правовых актов, размещенных в ЭБДПИ, подписанным подлинникам, что в свою очередь соответствует требованиям пункта 4 Положения об официальном опубликовании и вступлении в силу правовых актов Республики Беларусь, утвержденного Декретом Президента Республики Беларусь от 10 декабря 1998 г. № 22¹. Реализация данного подхода позволит пользователям в полном объеме использовать содержание ЭБДПИ в повседневной работе без привлечения для этого иных источников информации.

Кроме того, доступ ко всему массиву зако-

¹ Об утверждении Положения об официальном опубликовании и вступлении в силу правовых актов Республики Беларусь: Декрет Президента Республики Беларусь, 10 декабря 1998 г., № 22 // Собрание декретов, указов Президента и постановлений Правительства Республики Беларусь. – 1998. – № 35. – Ст. 888.

нодательства в сети Интернет можно получить с помощью созданной в НЦПИ интернет-услуги «ЭТАЛОН-ONLINE». В ней реализована уникальная возможность интеллектуального поиска правовых актов по аналогии с поисковыми системами, а также поиска документов по основным реквизитам (вид акта, орган, дата, номер принятия), Единому правовому классификатору Республики Беларусь. Обеспечена высокая релевантность поиска. На данный момент интернет-услуга «ЭТАЛОН-ONLINE» является самым оперативным способом получения актуальной официальной правовой информации.

В результате завершенной в 2010 году научно-исследовательской работы в НЦПИ разработана технология формирования и ведения банков данных правовой информации в государственных органах и иных организациях. Фактически создана основа адаптированной коммуникационной среды, позволяющей государственным органам осуществлять формирование, ведение и актуализацию банков данных правовой информации, а также обеспечить единообразное оформление и единство технологии представления в центр правовых актов в электронной форме для последующей их регистрации в НРПА и включения в информационный массив эталонного и иных банков данных правовой информации. Данное направление входит в сферу задач интенсивного развития и совершенствования государством регионального уровня системы правовой информации. В связи с этим на основе разработанной технологии, обеспечивающей сбор правовых актов, их обработку, систематизацию и обновление, НЦПИ успешно осуществляет создание и ведение региональных банков данных правовых актов областных Советов депутатов и соответствующих исполкомов, а также ряда районных и городских исполнительных комитетов. Кроме того, в настоящее время осуществляется использование такой технологии в деятельности ряда других государственных органов и организаций, в частности, – ведение банков данных локальных правовых актов Белгосстраха, Международного института трудовых и социальных отношений и др. В перспективе внедрение данной технологии во всех государственных органах позволит обеспечить создание единого информационно-правового пространства.

Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь

Концентрация правовой информации, единство методологических и программно-технологических подходов к ее систематизации,

как главные принципы построения единой общегосударственной системы учета правовых актов, реализованы в процессах формирования и ведения НРПА.

Осуществление сбора правовых актов для формирования информационной среды ЭБДПИ потребовало создать систему государственного учета и регистрации нормативных правовых актов. С этой целью создан НРПА, Положение о котором было утверждено Указом Президента Республики Беларусь от 20 июля 1998 г. № 369¹.

НРПА представляет собой систему учета правовых актов, которая в свое время была воспринята на уровне государств – участников Содружества Независимых Государств, отражена в Концепции Единого реестра правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, утвержденной решением Совета глав правительств Содружества Независимых Государств от 15 сентября 2004 г.², и реализована при непосредственном участии НЦПИ.

Сегодня можно констатировать, что посредством НРПА, как одного из информационно-правовых ресурсов ГСПИ, формируемого с 1999 года, завершена «инвентаризация» законодательства и создана целостная и динамичная система учета правовых актов.

В настоящее время НРПА содержит свыше 130 000 правовых актов, причем более 16 000 из них – это правовые акты, принятые до момента учреждения реестра и включенные в него в результате проведения государственными органами Республики Беларусь «инвентаризации» действующего законодательства, начиная с 1919 года.

Помимо учета и регистрации правовых актов была организована работа по систематизации национального законодательства для упорядочения информационных массивов ЭБДПИ и создания системы отечественного законодательства с унифицированной системой поиска правовой информации в информационной среде в нем. С этой целью НЦПИ разработан и поддерживается в актуальном состоянии *Единый правовой классификатор Республики Беларусь*, который утвержден Указом Президента Республики Беларусь от

4 января 1999 г. № 1³.

Единый правовой классификатор Республики Беларусь представляет собой систематизированный свод кодов и наименований классификационных делений, отражающих отрасли, подотрасли права и правовые институты, сгруппированные по предмету правового регулирования. Основное назначение классификатора – обеспечение систематизации и кодификации законодательства, организации обмена правовой информацией, ведения НРПА и формирования ЭБПИ.

Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.

Портал, являющийся основным государственным ресурсом глобальной компьютерной сети Интернет (далее – сеть Интернет) в области права и правовой информатизации, создан в соответствии с Указом Президента Республики Беларусь от 16 декабря 2002 г. № 609⁴. На сегодняшний день данный интернет-ресурс стал для миллионов наших сограждан и зарубежных пользователей источником оперативного получения актуальной правовой информации, информации о развитии науки и практики в сфере правовой информатизации, а также о государственных органах, учреждениях юстиции и др. Так, за девять месяцев 2011 года интернет-пользователи посетили Портал более одного миллиона ста тысяч раз.

В текущем году специалистами центра совместно с Белорусским государственным университетом проведена комплексная модернизация Портала, в результате которой создана его новая версия, начавшая функционировать с 31 октября.

Внедрение новой версии Портала предоставляет возможность всем заинтересованным более подробно узнать о государственной политике в сфере правового просвещения, проводимых в ее рамках мероприятиях, ознакомиться не только с правовыми актами, публикуемыми в электронной версии официального периодического печатного издания «Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь», Конституцией и кодексами Республики Беларусь, но и получить с помощью интернет-услуги «ЭТАЛОН-ONLINE» доступ ко всему массиву законодательства Респу-

1 О Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 20 июля 1998 г., № 369 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – № 1. – 1/1.

2 Об утверждении Концепции Единого реестра правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств и Положения о Едином реестре правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств: решение Совета глав правительств Содружества Независимых Государств, 15 сентября 2004 г. // ИПС «ЭТАЛОН»: Международные договоры [Электронный ресурс] / НЦПИ. – Минск, 2011.

3 Об утверждении Единого правового классификатора Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 4 января 1999 г., № 1 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – № 2-3. – 1/2.

4 О Национальном правовом Интернет-портале Республики Беларусь и о внесении изменений и дополнения в Указ Президента Республики Беларусь от 30 октября 1998 г. № 524: Указ Президента Республики Беларусь, 16 декабря 2002 г., № 609 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2002. – № 142. – 1/4231.

блики Беларусь, а также к банку данных «Судебная практика», поддерживаемым в актуальном состоянии.

Портал рассчитан на самый широкий круг пользователей – от профессионального юриста до обычного гражданина, у которого возникла необходимость ознакомиться с тем или иным правовым актом.

Для зарубежных пользователей функционирует англоязычная часть Портала, содержащая в числе прочего около 200 текстов наиболее значимых нормативных правовых актов, переведенных на английский язык и поддерживаемых в актуальном состоянии.

На Портале информация в области права и правовой информатизации сосредоточена в 14 основных тематических блоках и по объему сравнима с многотомной энциклопедией.

Помимо актуальной новостной информации в правовой сфере наибольший интерес для пользователей, безусловно, представляют материалы рубрики «Правовая информация». Основным источником информации для этого раздела – банки данных правовой информации, формируемые НЦПИ. Еженедельно на Портале размещается экспресс-бюллетень, освещающий последние изменения в законодательстве.

Для ученых, преподавателей и студентов большой интерес представляет рубрика «Помнікі гісторыі права Беларусі», содержащая основные значимые акты национального законодательства на протяжении всей истории нашего государства, начиная от грамот XIII века, статуты Великого Княжества Литовского и заканчивая действующей Конституцией Республики Беларусь.

Для деловых людей на Портале, несомненно, представляет интерес тематический банк данных «Бизнес». Он включает основные нормативные правовые акты Республики Беларусь и иные документы, регулирующие вопросы инвестиционной политики, ведения бизнеса и внешнеэкономической деятельности, обзор законодательства Республики Беларусь «Правовые основы бизнеса», а также подборку полезных ссылок на соответствующие информационные ресурсы сети Интернет.

Рубрика Портала «Регионы» содержит справочную информацию в области права и правовой информатизации для каждой области и г. Минска. Здесь можно найти контактные данные местных органов власти, судов, прокуратур, юридических консультаций, субъектов хозяйствования, оказывающих юридические услуги, наконец, публичных центров правовой информации, где

можно свободно и безвозмездно ознакомиться с необходимой правовой информацией.

Портал является уникальным ресурсом, содержащим обширную информацию в сфере правовой информатизации. В одноименном разделе содержится большой объем информации по данному направлению деятельности центра.

Также на Портале представлена электронная версия официального периодического печатного издания «Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь», издаваемого НЦПИ.

Отдельно следует отметить такую важную функцию Портала, как *официальное опубликование нормативных правовых актов*. Так, в соответствии с Декретом Президента Республики Беларусь от 28 февраля 2006 г. № 4¹ и Указом Президента Республики Беларусь от 28 февраля 2006 г. № 124² электронной версии официального периодического печатного издания «Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь», размещаемой на Портале, придан статус источника официального опубликования нормативных правовых актов. Кроме того, в целях обеспечения реализации прав юридических и физических лиц на получение полной, достоверной и своевременной информации о нормативных правовых актах, Указом Президента Республики Беларусь от 13 июня 2011 г. № 248 «О некоторых вопросах официального опубликования нормативных правовых актов» установлено, что в случаях, требующих оперативного доведения до всеобщего сведения нормативных правовых актов Совета Министров Республики Беларусь, Национального банка, министерств и иных республиканских органов государственного управления, которые направлены на стабилизацию ситуации на потребительском и валютном рынках, их официальное опубликование осуществляется путем размещения на Портале с последующим официальным опубликованием в официальном периодическом печатном издании «Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь», его электронной версии и иных источниках в соответствии с законодательством³. При этом датой официального опубли-

1 О внесении дополнения в Положение об официальном опубликовании и вступлении в силу правовых актов Республики Беларусь: Декрет Президента Республики Беларусь, 28 февраля 2006 г., № 4 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – № 37. – 1/7305.

2 О внесении изменения в Положение о Национальном реестре правовых актов Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 28 февраля 2006 г., № 124 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2006. – № 37. – 1/7306.

3 О некоторых вопросах официального опубликования нормативных правовых актов: Указ Президента Республики Беларусь, 13 июня 2011 г., № 248 // Национальный реестр правовых актов

кования нормативных правовых актов является дата их размещения на Портале. В соответствии с данным Указом размещение на Портале нормативных правовых актов осуществляется НЦПИ в день их поступления в установленном порядке в центр после регистрации в НРПА.

Изучение мирового опыта показывает, что в связи с интенсивным развитием информационных технологий официальное электронное опубликование нормативных правовых актов становится характерной тенденцией нашего времени. Подобные подходы существуют в ряде стран Западной Европы, в частности в Бельгии, Дании, Испании, Португалии, Венгрии, Нидерландах¹. В Российской Федерации в связи со вступлением в силу с 10 ноября 2011 года Федерального закона от 21 октября 2011 г. № 289-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О порядке опубликования и вступления в силу федеральных конституционных законов, федеральных законов, актов палат Федерального Собрания» официальным опубликованием законов, актов палаты Федерального Собрания будет считаться также первая публикация их полного текста на «Официальном интернет-портале правовой информации»².

По нашему мнению, за электронным опубликованием нормативных правовых актов – будущее, поскольку данный вид опубликования, в отличие от официального опубликования на бумажных носителях (в газетах, печатных изданиях), имеет ряд неоспоримых преимуществ. Электронное официальное опубликование правовых актов позволяет избежать постоянно растущих финансовых расходов при опубликовании правовых актов в печатных источниках и, что не менее важно, обеспечить оперативность официального опубликования правовых актов, так как такое опубликование может осуществляться ежедневно, вне зависимости от объема конкретного правового акта, что, по сути, не может обеспечить ни одно печатное издание. Поэтому в перспективе Портал сможет обеспечивать официальное опубликование нормативных правовых актов, включаемых в НРПА.

К иным ресурсам государственной правовой информации в глобальной компьютерной сети Интернет относится Детский правовой сайт. Дан-

ный информационный ресурс для детей и подростков по правовой тематике (mig.pravo.by) разработан центром по инициативе Администрации Президента Республики Беларусь и с августа 2008 года введен в эксплуатацию в рамках развития правового просвещения несовершеннолетних.

Основной целью его создания явилась необходимость формирования адаптированной интерактивной среды, позволяющей детям получать необходимые систематизированные правовые знания о правомерном поведении, выработке практических навыков разрешения конфликтных ситуаций правовыми средствами.

Реализация данного проекта обеспечила присутствие в сети Интернет нового востребованного информационного ресурса ГСПИ, что подтверждается значительным к нему интересом его посетителей всех возрастных категорий как в Республике Беларусь, так и за рубежом.

Межгосударственный обмен правовой информацией.

В рамках выполнения этой задачи на НЦПИ была также возложена функция по формированию электронной библиотеки, содержащей информацию о международном праве и законодательстве зарубежных государств, и обеспечению доступа к ней государственных органов и иных государственных организаций.

С момента создания НЦПИ было налажено информационное взаимодействие и сотрудничество с аналогичными организациями других стран по межгосударственному обмену правовой информацией (банками данных зарубежных государств) для выполнения этой задачи. Обмен правовой информацией осуществляется на основе двусторонних договоров.

В результате заключения соответствующих двусторонних договоров НЦПИ располагает в настоящее время базами данных по законодательству практически всех государств – участников СНГ. Особенно активно сотрудничество в этой сфере развивается с соответствующими организациями России, Молдовы, Казахстана, Украины, Кыргызстана. В частности, НЦПИ активно взаимодействует с Научным центром правовой информации при Министерстве юстиции Российской Федерации, Республиканским центром правовой информации Республики Молдова, Республиканским центром правовой информации Республики Казахстан, информационно-аналитическим центром «Лига» (Украина) и другими организациями, распространяющими банки данных по законодательству своих стран на русском языке.

Одной из целей деятельности по обмену пра-

Республики Беларусь. – 2011. – № 67. – 1/12606.

1 Официальное опубликование правовых актов в Республике Беларусь и за рубежом / С.Г. Михайленко [и др.]. – Минск: НЦПИ, 2011. – С. 25 – 27.

2 Официальный интернет-портал правовой информации // Федеральная служба охраны Российской Федерации. – Москва, 2011. – Режим доступа: <http://www.pravo.gov.ru/export/sites/default/doc/289-11.pdf>. – Дата доступа: 25.10.2011.

новой информацией с иностранными партнерами является создание условий для обеспечения доступности правовой базы Беларуси для зарубежных государств.

На достижение этой цели направлена деятельность НЦПИ по переводу нормативных правовых актов нашей страны на английский язык и размещению соответствующих текстов на Портале.

Проведение государственного курса по дальнейшей либерализации хозяйственной деятельности и созданию благоприятных условий для предпринимательства, как одного из основных стратегических факторов устойчивого социально-экономического развития республики, потребовали дальнейшего развития ГСПИ, в том числе совершенствования правового регулирования в сфере *распространения (предоставления) правовой информации*. В связи с этим НЦПИ участвовал в подготовке Указа Президента Республики Беларусь от 30 декабря 2010 г. № 712 «О совершенствовании государственной системы правовой информации Республики Беларусь», который вступил в силу с 1 января 2011 года¹.

Принятие названного Указа, с одной стороны, направлено на дальнейшее развитие и совершенствование функционирования ГСПИ, обеспечение государственных гарантий права граждан и юридических лиц на получение полной, достоверной и своевременной правовой информации, с другой стороны – на либерализацию такого вида предпринимательской деятельности, как распространение (предоставление) правовой информации, создание благоприятных условий для ее осуществления и обеспечения частно-государственного партнерства в данной сфере. С 1 января 2011 года коренным образом изменилась система обеспечения качества распространяемой (предоставляемой) правовой информации, в которой отношения между субъектами хозяйствования и государственными органами из разрешительно-административной формы и контроля со стороны государства посредством лицензирования перешли, по сути, в заявительную форму. Из сферы деятельности по распространению (предоставлению) правовой информации фактически исключены контрольные функции государственных органов, направленные на обеспечение качества правовой информации. Обеспечение качества распространяемой (предостав-

ляемой) правовой информации в настоящее время осуществляется сугубо в рамках договорных отношений с НЦПИ.

В Положении о деятельности по распространению (предоставлению) правовой информации в Республике Беларусь, утвержденным названным Указом, существенно расширен состав государственных гарантий обеспечения государственных органами и организациями права граждан на получение полной, достоверной и своевременной правовой информации.

Существенную роль в процессе распространения правовой информации также играют созданные на базе публичных библиотек страны публичные центры правовой информации, под которыми согласно пункту 1 Положения о деятельности по распространению (предоставлению) правовой информации в Республике Беларусь, понимаются пункты свободного доступа граждан к эталонной правовой информации, создаваемые Министерством культуры совместно с НЦПИ на базе государственной публичной библиотеки, для обеспечения формирования у граждан правовых знаний, навыков правомерного поведения, уважительного отношения к праву. Сейчас в республике действует более 470 таких центров. Создание системы ПЦПИ можно оценить как появление новой формы доступа к правовой информации, которая сочетает в себе как сам информационный ресурс, так и возможность доступа к нему.

Кроме этого, данные центры в своей деятельности не только используют различные формы работы для доведения правовой информации до пользователей, но и предпринимают активные меры в направлении повышения правовой культуры своих посетителей через справочно-информационное обслуживание пользователей, массовое и дифференцированное (индивидуальное и групповое) информирование.

Другой разновидностью пунктов доступа граждан к правовой информации являются центры эталонной правовой информации, под которыми понимаются пункты доступа к эталонной правовой информации, создаваемые государственными органами или иными организациями совместно с НЦПИ для обеспечения научного, учебного, воспитательного, информационно-просветительского процессов². В качестве примера таких пунктов доступа можно привести центры эталонной правовой информации, созданные в исправительных учреждениях и лечебно-трудовых профилакториях Департаментом исполнения на-

¹ О совершенствовании государственной системы правовой информации Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 30 декабря 2010 г., № 712 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2010. – № 312. – 1/12250.

² Там же.

казаний Министерства внутренних дел совместно с НЦПИ в целях обеспечения доступа осужденных к актам законодательства. В настоящее время в 38 указанных учреждениях созданы такие центры¹. В соответствии с пунктом 28 плана мероприятий по правовому просвещению граждан на 2011–2015 годы, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 3 декабря 2010 г. № 1771, в течение 2011–2015 годов предусмотрено создание центров доступа к государственным информационно-правовым ресурсам в учреждениях образования, их оснащение государственными информационно-правовыми ресурсами, содержащими эталонную правовую информацию, учебными и методическими печатными, электронными, в том числе интернет-ресурсами².

Процесс создания и модернизации информационно-правовых ресурсов, как основная цель ГСПИ, носит целенаправленный и многогранный характер. Идет постоянный поиск системообразующего фактора в сфере правовой информатизации и новых методологических идей.

Расширяющиеся информационные потребности государственных органов и иных пользователей обуславливают непрерывный процесс совершенствования информационных ресурсов в правовой сфере.

Удовлетворение потребности в автоматизированных системах для подготовки проектов нормативных правовых актов на белорусском/русском языках, проведении правовых исследований, а также обеспечении переводов текстов правовых актов на иностранные языки – на сегодняшний день приоритетные направления деятельности центра.

Работа в этом направлении ведется в первую очередь в сфере анализа и определения состояния правовой терминологии в республике, выработки рекомендаций для совершенствования понятийной системы национального законодательства, обеспечения условий для представления текстов правовых актов на двух государственных языках республики и их перевода на русский/белорусский и иные языки.

В текущем году НЦПИ завершает научно-

исследовательскую работу, целью которой является создание словаря юридических терминов на русском/белорусском и английском языках. По сути, этот многоязычный словарь должен стать официальным эталоном юридической терминологии, подлежащей использованию в деятельности нормотворческих органов при подготовке проектов нормативных правовых актов. Основная цель подготовки многоязычного словаря – создание многофункционального, понятийно-ориентированного лингвистического ресурса. Создаваемый многоязычный словарь ориентирован на потребности специалистов нормотворческих органов при разработке нормативных определений, осуществлении перевода юридических терминов на белорусский, русский и английский языки, проведении системно-комплексного анализа законодательства для решения различных задач в правоприменительной практике, а также при обучении студентов юридических вузов и т.д.

Обладая высокой степенью информативности, многоязычный словарь поможет специалистам в области нормотворчества, юристам-практикам и ученым составить представление о действительном состоянии юридической терминологии, обозреть ее особенности и сложности для определения путей ее дальнейшего развития. Ознакомление широкого круга пользователей правовой информации с терминами (понятиями), которые закреплены в национальном законодательстве, также будет способствовать повышению уровня правосознания граждан.

Следует подчеркнуть, что проблема языка законодательства требует проведения междисциплинарных исследований и сотрудничества специалистов различных областей знаний, так как научное обоснование глубокого анализа понятийного аппарата (системы понятий) национального законодательства – актуальная проблема правовой науки, нормотворчества, сферы информационных технологий, лингвистики и лексикографии.

Поэтому НЦПИ и взял курс на проведение исследований по интеллектуализации создаваемых информационно-правовых ресурсов и разработки автоматизированных терминологических систем правовых знаний, как одного из перспективных направлений правовой информатизации Республики Беларусь. В данной сфере важно организовать активное сотрудничество всех заинтересованных сторон, так как объединение усилий ученых и практиков, в том числе с использованием информационных технологий, несомненно

¹ Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс] / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2011. – Режим доступа: http://pravo.by/leginform/leg_cdpi.htm. – Дата доступа: 25.10.2011

² Об утверждении плана мероприятий по правовому просвещению граждан на 2011 - 2015 годы: постановление Совета Министров Республики Беларусь, 3 декабря 2010 г., № 1771 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2010. – № 300. – 5/32952.

будет способствовать качеству разрабатываемой юридической терминологии национального законодательства, сказывающейся на общей культуре нормотворчества.

Кроме того, следует отметить, что в настоящее время перед НЦПИ стоит важная задача по участию в создании специального банка данных судебных решений, интегрированного в информационно-поисковую систему «ЭТАЛОН», для судов, органов прокуратуры, адвокатуры, других организаций и граждан, что предусмотрено Посланием о перспективах развития системы общих судов Республики Беларусь, утвержденное Указом Президента Республики Беларусь

от 10 октября 2011 г. № 454¹. Создание такого банка данных будет способствовать обеспечению дальнейшего повышения качества, оперативности и доступности правосудия.

Таким образом, успешное развитие названных направлений функционирования ГСПИ позволит обеспечить наиболее полное удовлетворение потребностей всех заинтересованных в правовой информации, формирование правосознания и правовой культуры граждан, будет способствовать построению информационного общества и интеграции Республики Беларусь в мировое информационное сообщество.

Аннотатсия

Низоми давлатии маълумоти ҳуқуқии Ҷумҳурии Беларус: мафҳум, танзими ҳуқуқӣ ва имкониятҳои инкишоф

Дар мақола унсурҳои асосии низоми давлатии маълумоти ҳуқуқии Ҷумҳурии Беларус ва самтҳои минбаъдаи инкишофи он баррасӣ гардидаанд.

Аннотация

Государственная система правовой информации Республики Беларусь: понятие, правовое регулирование и перспективы развития

В статье рассматриваются основные структурные элементы государственной системы правовой информации Республики Беларусь, а также дальнейшие направления ее развития.

Annotation

State system of legal information of the Republic of Belarus: notion, legal regulation and development prospects

The article discusses main structural elements of the state system of legal information of the Republic of Belarus and its further development directions.

¹ О мерах по совершенствованию деятельности общих судов Республики Беларусь: Указ Президента Республики Беларусь, 10 октября 2011 г., № 454 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 2011. – № 115. – 1/12986.

Махиева А.Х.,

*Старший преподаватель кафедры
Гражданского права и процесса
Кыргызско-Российского
Славянского университета,
кандидат юридических наук*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МЕСТА СОГЛАСИЯ, ОШИБКИ И ЗАБЛУЖДЕНИЯ, СОСТОЯНИЯ В СИСТЕМЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКТОВ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Калидвожаҳо: факти ҳуқуқӣ, розигӣ, иштибоҳ, гумроҳӣ, ҳолат.

Ключевые слова: юридический факт, согласие, ошибка, заблуждение, состояние.

Keywords: juridical fact, agreement, mistake, delusion, state.

Категория «юридический факт», имея общеправовые корни, представляет собой одно из наиболее важных правовых явлений гражданского права, поскольку обуславливает динамику гражданских правоотношений.

Занимая некую промежуточную позицию между жизненным обстоятельством и моделью такого обстоятельства, закрепленной в законе, юридический факт призван, прежде всего, влиять на возникновение и прекращение гражданских правоотношений, что, в свою очередь, подразумевает возникновение и прекращение субъективных прав и обязанностей в рамках содержания такого правоотношения.

По нашему мнению юридический факт – это часть нормы права, которая содержит в себе модельное описание обстоятельства реальной действительности, с которым эта норма связывает наступление определенных правовых последствий.

В ходе анализа общих подходов к определению сущности юридических фактов, критериев классификации юридических фактов, а также их отдельных разновидностей, мы сталкивались с некоторыми явлениями окружающей действительности, которые не укладывались в общую систему юридических фактов гражданского права.

Подобные явления происходят потому, что гражданское право, будучи постоянно динамично развивающейся отраслью права, адекватно отражает изменения социального, экономического, политического, культурного и даже

нравственного характера, которые происходят в обществе.

В связи с этим единожды сформулированная система юридических фактов постоянно подвергается проверке на соответствие реалиям повседневной жизни. Именно этим обусловлено такое большое количество разнообразных обстоятельств, которые не могут быть причислены к тем или иным выделяемым разновидностям юридических фактов.

Так, в цивилистике традиционные споры и разногласия применительно к системе юридических фактов вызывают такие правовые категории, как ошибка, заблуждение, факты-состояния, обстоятельства непреодолимой силы.

Каждое из перечисленных явлений обладает собственной спецификой, которая не позволяет с однозначностью соотнести его с тем или иным уже существующим классом или группой явлений.

В рамках настоящей статьи нами будет предпринята попытка рассмотрения некоторых проблемных, с теоретической точки зрения, фактов и обстоятельств, относительно которых не решен вопрос об их системной принадлежности.

Одним из спорных вопросов в теории гражданского права является проблема определения места согласия в системе юридических фактов, за которым некоторыми авторами в отдельных случаях признается самостоятельное значение.

Это один из распространенных видов од-

носторонних сделок, имеющих вспомогательный характер. По общему правилу, не порождая движение правоотношения, но являясь промежуточным юридическим фактом, согласие в случаях, определенных в законе либо договоре, выступает обязательным условием заключения договора, то есть выступает необходимым элементом юридического состава, направленного на возникновение договорных отношений.

Согласие может сводиться к волеизъявлению одного лица или совпадающему волеизъявлению нескольких участников одной стороны, имеющих сопоставленный интерес. Вторая разновидность согласия вызывает, вероятно, наибольший интерес, поскольку, имея частое применение на практике, вызывает немалое количество споров, как среди теоретиков, так и среди практиков.

Согласие, требующее совпадения волеизъявления нескольких лиц, может быть выражено в ходе их непосредственного контакта (на переговорах, на заседании исполнительных органов юридического лица, на общем собрании и т. д.) либо иметь разрыв во времени (например, при переписке).

В тех случаях, когда согласие должно быть выражено несколькими участниками, выступающими на одной стороне гражданского правоотношения, проблем, как правило, не возникает.

Другое дело, когда требуется согласие сравнительно большого количества лиц: в частности, общего собрания акционеров акционерного общества. В этом случае решение о согласии принимается большинством голосов (простым или квалифицированным), тогда как меньшинству остается только подчиниться большинству. Такое подчинение, допускающее, по сути, игнорирование воли меньшинства со стороны большинства, предусматривает режим работы любого общего собрания. Иной подход существенно ограничивал бы сделкоспособность юридических лиц.

Хотелось бы отметить и то, что в литературе распространено мнение, согласно которого выражение согласия на совершение сделки представляет собой одностороннюю сделку, имеющую вспомогательный характер, но не являющуюся элементом двух(много)сторонней сделки. Выражение согласия (односторонняя сделка) есть обязательный юридический факт, с которого начинается накопление юридическо-

го состава. То есть согласие – юридический акт, который всегда начинает накопление юридического состава; до его получения в тех случаях, когда согласие признается правом обязательным, все совершенные действия рассматриваются только как действия фактические, то есть не влекущие юридических последствий.

Следует отметить, что приведенные выше утверждения относительно того, что согласие является неким актом, обуславливающим накопление юридического состава, необходимого для возникновения, изменения или прекращения гражданских прав и обязанностей, вполне справедливы, что, тем не менее не дает оснований предполагать в согласии наличия неких черт, выражающих исключительность данного действия и делающих возможным выделение их в самостоятельную категорию юридических фактов. Согласие есть действие лица, которое, в зависимости от его основания (причины) может быть направлено как на возникновение правовых последствий, так и на возникновение иных, не связанных с правом последствий. Кроме того, мы полагаем, что согласие как конечное отражение волевого процесса субъекта права, может иметь под собой правильно сформированную волю, которая совпадает по своему содержанию с изъявлением (собственно согласием), так и волю, сформированную под влиянием ошибки, заблуждения и т. д., что повлечет наличие в самом согласии неких дефектных черт и свойств. То есть, по сути, согласие может быть отнесено как к волевым, так и неволевым действиям лица в зависимости от конкретного ряда условий, в которых оно было выражено и в которых сформировались психические процессы субъекта, предшествовавшие его выражению вовне. Где под волевым действием нами предлагается понимать любое действие лица, как правомерное, так и противоправное, которое было совершено в ходе последовательной реализации стадий волевого акта, то есть это действие, порожденное решением и потребностью совершения именно данного акта. А под неволевым действием в таком случае, будет пониматься действие, в котором отсутствует логическая последовательность в прохождении этапов волевого акта либо присутствует так называемый дефект на какой-либо стадии (потребность не совпадает с ее осознанием, принимаемым решением либо выбранной вариантом поведения). Неволевым характер действия не

предполагает его обязательной противоправности, как, например, в случае со сделкой, в которой не совпадают воля и волеизъявление. Такое действие будет считаться действительным юридическим фактом гражданского права, с которым закон будет связывать наступление определенных правовых последствий.

Также определенный теоретический интерес представляет вопрос определения правовой природы ошибки и заблуждения, как неких обстоятельств, которые могут повлиять на возникновение или прекращение гражданских правоотношений.

В частности, римское право в качестве юридического события рассматривало ошибку как неправильное представление о чем-нибудь. Причем юридическое значение признавалось не за «ошибкой в праве», поскольку не считалось извинительным незнание закона (хотя из общего правила были и исключения), а за «ошибкой в факте».

Фактическая ошибка могла относиться к личности либо к свойству лица (субъект полагает, что он совершил сделку с одним лицом, а на самом деле контрагентом было другое лицо); к предмету (субъект полагал, что он приобретает один земельный участок, а продавец имел в виду иной земельный участок); к сущности или качеству объекта (субъект покупал вещь, полагая, что она изготовлена из одного материала, а она была изготовлена из другого) либо к его количеству (арендодатель полагает, что сдал имущество за одну сумму, а арендатор пребывает в уверенности, что за другую); либо распространяться на существо сделки (субъект полагал, что получает вещь в дар, тогда как ее дали взаймы) и т. д.¹

Российская доктрина взамен термина «ошибка» уже традиционно использует термин «заблуждение», понимая под ним собственно ошибку.

Так, Г. Ф. Шершеневич пишет о том, что «заблуждение в законе у нас неизвинительно, потому что никто не может отговариваться неведением закона, когда он был обнародован установленным порядком».² При этом он соглашается, что предположение о том, что каждый русский подданный не только знает, но совер-

шенно правильно понимает все русское законодательство, – чистой воды фикция, поскольку «всего содержания 16 томов не знают даже юристы-практики и теоретики, а существование в нем неясностей и противоречий допускает сам законодатель. Но установление противоположного правила могло бы повести к грубым злоупотреблениям, если бы силу всякого действия, оказавшегося невыгодным, можно было ослабить оговоркой незнания его последствий»³.

Заблуждением в юридическом смысле называется ложное представление о предмете. Заблуждение считают несогласием между выражением воли и действительной волей или пороком выражения воли⁴. Подобно принуждению, оно охватывает собой два вида: или отсутствие познания о предмете определяет волю, или ее определяет ложное представление о предмете. В первом случае заблуждение называется неведением (*ignorantia*), во втором – ошибкой (*error*). Если действие совершено под влиянием неведения, то это значит, что если бы у лица было представление, которого у него нет, то оно не совершило бы действия или совершило бы его иначе. Если же действие совершено под влиянием ошибки, то это значит, что если бы у лица было истинное представление о предмете, то оно не совершило бы действия или совершило бы его иначе.

Итак, неведение и ошибка приводят к одному и тому же результату: в том и в другом случае есть ложное представление о предмете; только при неведении ложное представление отрицательное, лишенное всякого содержания, тогда как при ошибке ложное представление действительное, но несоответствующее истине. И в юридическом отношении неведение и ошибка – понятия тождественные: различие между ними не имеет никакого практического значения. Действительно, так как заблуждение рассматривается в праве не в отвлеченности, а по его влиянию на действия, то все равно, какое бы ни было содержание заблуждения, совершенное ли незнание предмета или ложное представление о нем, в том и другом случае есть отсутствие истинного представления о предмете, а это-то и важно с юридической точки зрения. Гораздо важнее в области права другое различие заблуждения – различие по предмету, которого

¹Рожкова М.А. Теории юридических фактов гражданского и процессуального права: понятия, классификации, основы взаимодействия. Дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2010. – С. 161.

²Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – С. 155.

³ Там же.

⁴ Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права). – Душанбе: Дониш, 1983. – С. С. 211.

оно касается: или заблуждение касается какого-либо юридического определения и называется заблуждением юридическим (*ignorantia, error juris*), или оно касается какого-либо обстоятельства, факта и называется заблуждением фактическим (*ignorantia, error facti*).

Что касается значения заблуждения для действия, совершенного под его влиянием, то заблуждение (неведение или ошибка), относящееся к закону, не принимается во внимание, так что действие, совершенное по незнанию закона, оценивается точно так же, как если бы лицо знало закон. Так, если действие составляет нарушение закона, то оно и рассматривается как нарушение закона, хотя субъект действия и не знал о законе.

Как и в римском праве, сегодня принято выделять следующие фактические ошибки (ошибки в факте): заблуждения в лице (исполнение произведено не тому лицу), в сущности сделки (оно может возникнуть при неясной редакции договора), в объекте сделки или качестве и количестве объекта (случаи, когда вследствие своих свойств вещь становится непригодной для предполагаемой цели или ее количество не отвечает цели самой сделки) и проч.

Ошибка в факте не есть следствие обмана – это «самостоятельное» заблуждение самого лица, принимающего решение совершить действие (заключить сделку, совершить юридический поступок). Обман же представляет собой намеренное действие – создание одним лицом у другого ложного (искаженного) представления о чем-либо; заблуждение вследствие обмана – это «навязанное со стороны» заблуждение лица.

Фактическая ошибка как юридическое событие может иметь значение в том случае, если норма права предусматривает правовую модель такого явления, связывая с нею наступление определенного последствия. Примером ошибки может быть исполнение должником обязательства не тому лицу или иная ошибка в исполнении (отгрузка незаказанной продукции, передача наряду с объектом, обусловленным договором, иных объектов, не входящих в объект договора, и т. п.).

Общим правилом признается то, что ошибка в факте обычно выгодна лицу заблуждающемуся. Однако в некоторых случаях ошибка в факте может иметь не положительные, а отрицательные результаты для заблуждающегося

лица. Например, если лицо исполнило обязательство по истечении срока исковой давности, ошибочно считая, что срок исковой давности по данному обязательству еще не истек, обратно требовать исполненное он не может.

Разновидностью фактической ошибки можно признать ошибку в расчетах, которая состоит в неправильном установлении показателей, применении коэффициентов или индексов, рассчитываемых на основе некоторых первичных фактических обстоятельств и т. п. Однако признание за ошибкой в расчетах значение юридического факта вовсе не означает, что сами расчеты следует рассматривать в качестве самостоятельного юридического факта. Такой подход вел бы к недопустимому выводу о том, что произведенные расчеты сами по себе влекут возникновение юридических последствий.

Что касается влияния на юридическое действие заблуждения фактического, т. е. ошибки, касающейся какого-либо обстоятельства, акта, то действие, совершенное под влиянием такого заблуждения, считается действительным, если оно действительно по закону; если же действие оказывается нарушением закона и последствием этого нарушения определяется ничтожность действия, то оно ничтожно. И только в некоторых немногих случаях фактической ошибке приписывается определенное юридическое значение.

Анализируя опыт римского частного права в области определения ошибки и заблуждения как неких обстоятельств, способных повлиять на совершение лицом определенных действий, необходимо, по нашему мнению, отметить следующее.

Законодательство, безусловно, признает за ошибкой или заблуждением некие свойства, которые позволяют им влиять на совершаемые субъектом действия.

При этом и ошибка, и заблуждение, и неведение, и все прочие состояния лица, совершающего определенные действия, являются отражением тех психических процессов, которые протекают у субъекта в ходе формирования его воли на совершение каких-либо действий.

Как мы полагаем, ошибка фактического или какого-то иного рода, равно как и заблуждение в предмете или лице, незнание законов и прочие обстоятельства, предопределяющие поведение человека, не играют самостоятельной роли. Это обусловлено тем, что любое действие

человека, прежде чем быть выраженным вовне, проходит определенные стадии, как то, формирование воли, принятие решения и т.д. Именно на этих стадиях происходит констатация наличия или отсутствия заблуждения или ошибки лица в каком-либо обстоятельстве. При этом ошибка оказывает точно такое же влияние на поведение лица, как и отсутствие ошибки. Правильное или неправильное понимание лица характера совершаемых действий для процесса формирования собственно волевого акта имеет абсолютно равное правовое значение. Различие будет составлять лишь последствия, которые законодателем связываются с совершением действия, которому предшествовало формирование адекватной воли, либо действия, которое отражает неправильно сформировавшуюся волю (заблуждение) или вообще отсутствие таковой (неведение).

Говорить же о самостоятельном значении ошибки или заблуждения для гражданского права, по нашему мнению, это все равно, что приравнять их к мыслям, чувствам, эмоциям, которые предшествовали формированию воли. Таким образом, мы полагаем совершенно нецелесообразным признавать за ошибкой или заблуждением качества юридического факта, данные явления представляют собой сугубо субъективные характеристики мыслительного процесса отдельного субъекта права. Их наличие или отсутствие следует учитывать для объяснения механизма формирования воли лица, но не для характеристики каких-либо жизненных обстоятельств, с которыми закон связывает возникновение правовых последствий.

Далее, перейдем к рассмотрению вопроса об обоснованности отнесения к самостоятельной группе юридических фактов гражданского права таких обстоятельств, которые в цивилистике принято именовать состояниями. Данная категория также является одной из спорных в системе представлений о юридических фактах гражданского права.

Юридическими состояниями, как правило, называют сложные юридические факты, характеризующиеся относительной стабильностью и длительным периодом существования, в течение которого они могут неоднократно вызывать наступление правовых последствий.

В юридической литературе существование состояний замечено давно, но, к сожалению, нет единства взглядов по вопросу о правовой при-

роде состояний в системе юридических фактов. Исходя из предположения, что юридические факты могут быть подразделены лишь по одному волевому признаку (действия и события), некоторые авторы, в частности, А.К. Стальгевич, пытались изобразить их в качестве третьего звена классификаций вслед за событиями и действиями.¹ С этим нельзя согласиться. «Если ... использовать только волевой признак подразделений, то факты-состояния должны быть отнесены или к событиям, или к действиям, ибо события и действия могут иметь одинаковую завершенность, обладать одинаковой длительностью... Следовательно, факты-состояния не могут быть выделяемы наряду с событиями и действиями».²

Другие авторы подразделяют события на два вида: события с однократным юридическим действием и события с повторяющимся юридическим действием. События второго вида действуют непрерывно или в течение длительного времени, периодически порождая определенные правовые последствия и не исчезая с наступлением каждого из них в отдельности. Таковыми, например, являются учитываемые в нормах права естественные свойства вещей, опираясь на которые законодатель строит поведения людей.

Названные свойства остаются неизменными, порождая каждый раз заново определенные обязанности для тех, кто сталкивается с вещами такого рода. Здесь к юридическим обстоятельствам авторы относят естественные свойства вещей, характеризующиеся в качестве разновидностей только событий. К числу авторов, которые рассматривают состояния как юридические факты, относящиеся к разряду событий, принадлежат также С.И. Вильнянский, В.А. Рясенцев.³

Р.А. Хананов, исследуя этот вопрос применительно к гражданскому праву, отмечает, что не все обстоятельства, указанные в правовой норме, относятся к юридическим фактам. Обстоятельства, содержащиеся в гипотезах норм права, но не обладающих качеством юридического факта, он обозначил термином

1 Стальгевич А.К. Некоторые вопросы теории социалистических правовых отношений // Советское государство и право. – 1957. – №2. – С. 31.

2 Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 85.

3 См.: Рясенцев В.А. Юридические факты в семейном праве СССР // Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1969. – С. 47

«нормативные условия формирования и развития гражданского правоотношения». К нормативным условиям он относит и такие внешние обстоятельства как состояния. Показав отдельные признаки сходства нормативных условий и юридических фактов, он, вместе с тем, обращает внимание и на их различие. Такими отличительными чертами нормативных условий являются те, которые:

- в отличие от юридических фактов непосредственно не порождают самостоятельных правовых последствий;

- всегда предшествуют юридическому факту, лежащему в основе конкретного правоотношения;

- создавая состояние связанности, входят в юридический состав оснований возникновения и движения правоотношения, и только входя в этот состав в качестве элемента, становятся юридическими фактами.¹

В.П. Шахматов полагает, что состояния, например, в родстве, в браке – ничего нового не добавляют к уже существующему положению, и поэтому не является самостоятельным юридическим фактом, но в совокупности с другими обстоятельствами может вызвать определенные правовые последствия. В этом смысле состояния относятся к предпосылкам возникновения, изменения или прекращения некоторых семейных правоотношений. Таким образом, юридическое значение состояние приобретает лишь в качестве элементов фактических составов.²

Не признает качества юридического факта за состояниями и Н.В. Зернин при исследовании проблемы юридических фактов в авторском праве. При этом под состояниями он понимает такие обстоятельства, с помощью которых определяются субъекты и объект авторского правоотношения.³

По мнению А.В. Маркосян, которая исследовала состояния применительно к системе юридических фактов семейного права, решение данной проблемы заключается в том, чтобы четко сформулировать критерий выделения состояний в системе юридических фактов. Этот признак – продолжительность существования

фактических обстоятельств. С этой точки зрения, все юридические факты могут быть разграничены на факты краткосрочного действия и факты длительного действия (состояния).⁴

С.С. Алексеев по характеру действия подразделяет юридические факты на факты однократного (ограниченного) действия и состояния. Такого же мнения придерживаются и другие авторы, например, О.В. Баринов, Т.А. Синцова.⁵

По мнению А.В. Маркосян, представляется, что правильнее говорить не об однократных, а о кратковременных фактах, так как однократное действие может быть и длительным.⁶

В научной литературе высказано мнение, что юридическое значение имеет не само состояние, а юридические факты, обусловившие его возникновение. Развивая данную мысль, Р.О. Халфина отмечала, что в ряде случаев состояния трудно отграничить от длящегося правоотношения. На этом основании высказаны сомнения в целесообразности выделения состояний в классификации юридических фактов. Действительно, состояния обуславливаются определенными юридическими фактами. Например, гражданство, родство – состояния, которые имеют истоком некоторые юридические факты. Но в своем дальнейшем существовании состояние как бы отрывается от своей фактической основы. Оно приобретает самостоятельность и как юридический факт входит в фактические составы различных правовых отношений.

Высказанные положения позволяют более четко сформулировать особенности, присущие юридическим состояниям, как специфической категории юридических фактов. Во-первых, состояния отражают длящиеся стабильные характеристики общественных отношений и их участников. Как правило, это и наиболее существенные в социальном и юридическом планах признаки. Во-вторых, состояния обладают сильным «составообразующим действием». За время своего существования они участвуют в возникновении многих правоотношений, активно формируя тем самым индивидуально-правовой статус субъектов.

В правовой литературе также не разработан вопрос о том, какие функции выполняют правовые состояния. Как уже отмечалось, оно

1 Ханнанов Р.А. Нормативные условия в динамике гражданского правоотношения // Советское государство и право. – 1973. – №8. – С. 124-126.

2 Шахматов В.П. Семейное правоотношение. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1978. – С. 9.

3 Зернин Н.В. Юридические факты в советском авторском праве. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1984. – С. 12.

4 Маркосян А. В. Юридические факты в семейном праве Российской Федерации. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 148.

5 См.: Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 т. Т. 2. – С. 177-178.

6 Маркосян А.В. Указ. соч. С.149.

выступает в качестве составообразующего элемента.

Как мы полагаем, состояния по своей природе все же ближе к длящимся правоотношениям. Эффект отделения таких правоотношений от своей основы и приобретения ими самостоятельного характера, порождающего правовые последствия, кажется нам ложным. В связи с чем мы предлагаем не признавать за состояниями признаков самостоятельных юридических фактов. Состояние, будучи длящимся правоотношением, характеризующим статус субъекта – участника таких правоотношений, является, скорее предпосылкой возникновения или прекращения иных правоотношений с участием данного лица. Состояние наряду с юридическим фактом и нормой права можно причислить к разряду условий, необходимых для возникновения или прекращения правоотношения. Однако само по себе состояние не может породить какие-либо права и обязанности, которые обусловлены тем юридическим фактом, который лежит в основе возникновения самого состояния. Так, например, состояние нахождения в браке, не может служить основанием для

возникновения режима общей совместной собственности супругов. Соответствующие права и обязанности в отношении общего имущества порождаются юридическим фактом – заключением брака, но не самим длящимся брачным отношением.

На основании вышеизложенного, подытоживая проделанную работу, отметим, что периодически возникающие обстоятельства реальной жизни, которые не подпадают по своим характеристикам в какую-либо группу ранее известных юридических фактов, безусловно, заслуживает внимательного рассмотрения и проверки на предмет пересмотра имеющейся классификации юридических фактов и включения их в ту или иную категорию. Что же касается таких правовых категорий, в отношении которых в цивилистике до сих пор не достигнуто согласие относительно их соотношения с иными юридическими фактами, как ошибка, заблуждение и состояние, то они не являются юридическими фактами в том смысле, который мы изначально вложили в данное понятие.

Аннотация

Масъалаҳои актуалии муайян намудани ҷои розигӣ, иштибоҳ ва гумроҳӣ, ҳолат дар низоми фактҳои ҳуқуқии ҳуқуқи граждани Қумхурии Қирғизистон

Дар мақолаи мазкур ақидаҳои мухаталифи олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ оиди муайян намудани ҷои розигӣ, иштибоҳ ва гумроҳӣ, ҳолат дар низоми фактҳои ҳуқуқии ҳуқуқи граждани Қумхурии Қирғизистон баррасӣ гардидаанд.

Аннотация

Актуальные проблемы определения места согласия, ошибки и заблуждения, состояния в системе юридических фактов гражданского права Кыргызской Республики

В настоящей статье рассматриваются существующие на сегодняшний день в правовой доктрине различные точки зрения относительно вопроса определения места согласия, ошибки и заблуждения, состояния в системе юридических фактов гражданского права Кыргызской Республики.

Annotation

Actual problems of determining the place of consent, mistakes and errors, the state of the system of legal facts of the civil law of the Kyrgyz Republic

This article discusses the currently existing legal doctrine in different points of view regarding the issue determining the place of consent, mistakes and errors, the state of the system of civil law legal facts of the Kyrgyz Republic.

ЧАМЪБАСТИ

таҷрибаи судӣ роҷеъ ба парвандаҳои ҷиноятии марбут ба авбошӣ дар
нимсолаи аввали соли 2010

Дар асоси нақшаи кории Суди Олӣ барои ни-
маиякумисоли 2011 ва дастуру супоришҳои Раиси
Суди Олӣ Н. Абдуллоев дар ҷаласаи ҷамъбасти
нимсолаи аввали соли 2011 ҷамъбасти амалияи
судӣ оид ба баррасии парвандаҳои ҷиноятии
марбут ба авбошӣ, ки дар нимаи аввали соли
2010 аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ баррасӣ гарди-
даанд, гузаронида шуд.

Ҷинояти авбошӣ яке аз намудҳои ҷинояти
пахншуда буда, қабл аз ҳама ҳамчун кирдори
ғайриқонунӣ, дағалона ва ба таври ҷиддӣ вай-
рон намудани тартиботи ҷамъиятӣ ва ба поймол
кардани манфиатҳои шахрвандон равона гарди-
дааст.

Асосан авбошӣ дар ду шакли ҷавобгарӣ со-
дир мегардад:

- маъмурӣ, яъне майдаавбошӣ (КХМ ҚТ
моддаи 460);
- ҷиноятӣ (КҚ ҚТ моддаи 237);

Авбошӣ дар қадом шакле, ки содир на-
гардад, ошкоро, бо дағалона вайрон кардани
тартиботи ҷамъиятӣ ва беэҳтиромӣ нисбат ба
ҷамъият ва чун қоида дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, дар
назди омма, ё худ ба истилоҳ дар ҷашми мардум
содир карда мешавад, ки маҳз дар ҳамин ҳавф-
нокии ҷамъиятӣ ва таъсири манфии иҷтимоии
он зухур мекунад.

Ҳисоботи оморӣ нишон дод, ки дар ним-
солаи аввали соли 2010 ба истехсолоти судҳои
ҷумҳурӣ 151 парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати 216
нафар бо моддаи 237-и КҚ ҚТ ворид ва баррасӣ
гардида, аз он 149 парванда бо баровардани
ҳукм нисбати 214 нафар ва 2 парванда нисбати
2 нафар бинобар сабаби бо ҷабрдида ошӣ шу-
дан бо моддаи 73 КҚ ҚТ ворид, дар истехсолоти
судӣ қатъ гардидааст. Аз 151 парвандаи зикршуда
дар 74 ҳолат ҷиноятҳои авбошӣ дар ҳайати
гурӯҳ, яъне 2 ва зиёда шахсон содир шудаанд, ки
он нисфи парвандаҳои баррасигардидаро таш-
кил медиҳанд.

Тахлили парвандаҳои ҷиноятӣ муайян
кард, ки судҳои ҷумҳурӣ мавриди баррасии
парвандаҳо бо ҳукмҳои худ нисбати 175 нафар
мард, 35 нафар зан, инчунин 4 нафар ноболиғ
дар доираи муқаррароти моддаи 237-и КҚ ҚТ
ҷазоҳои қонунӣ ва асоснок таъин намудаанд.

Аз шумораи умумии ҷиноятҳо бо моддаи
237 қисми 1 - дар 27 ҳолат баробар ба 17,90%,
қисми 2 - дар 111 ҳолат ё худ 73,50% ва 237

қисми 3 КҚ ҚТ - дар 13 ҳолат, ки 8,60%-ро дар
бар мегиранд, банду баст карда шудаанд. Дар
маҷмӯъ аз ҳисоби умумии парвандаҳои фаро-
гири ҷамъбасти - авбошӣ, яъне моддаи 237 КҚ
ҚТ дар омехтагӣ бо дигар ҷиноятҳо (моддаҳо),
аз ҷумла куштор, ғоратгарӣ, қаллобӣ, истифо-
даи зӯроварӣ ба муқобили намояндаи ҳокимият,
таҳқири намояндаи ҳокимият ва ғайраҳо 11,25
фоизро дар бар гирифтааст.

Аз 216 нафар шахсоне, ки ба ин ҷиноят даст
задаанд, 187 нафарашон ё 88,42 %-ро ҷавонон
(ноболиғон - 4 нафар, аз 18 то 45 сола - 187 на-
фар), 25 нафар ё 11,58%-ро шахсони баркамол
(22 нафар - аз 45 то 60 сола ва 3 нафар - аз 60 сола
боло) ташкил медиҳанд. Ин ҳолат аз он далолат
медиҳад, ки ҷиноятҳои марбути авбошӣ бештар
аз ҷониби ҷавонон содир карда мешаванд.

Аз ҷамъи умумии маҳкумшудагон, ки 214
нафарро ташкил медиҳанд, 10 нафар баробар
ба 4,76% дорои маълумоти олии, 12 нафар ё худ
5,4% маълумоти олии нопурра, 17 нафар ё 7,83%
маълумоти миёнаи махсус, 153 нафар баробар
ба 71,49% маълумоти миёна ва 24 нафарашон ё
11,20% маълумоти миёнаи нопурра доранд.

Омӯзиши маводҳои парвандаҳои ҷиноятӣ
нишон дод, ки аз ҷамъи умумии маҳкумон 124
нафар баробар ба 57,94% муваққатан бекор, 74
нафар ё 34,5% дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии
халқ ба фаъолияти меҳнатӣ машғул буда, 12 на-
фар ё худ 5,61% донишҷӯёни донишгоҳҳои олии
ва 4 нафарашонро, ки 1,87%-ро дар бар мегиранд,
хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ
ташкил медиҳанд.

Судҳои ҷумҳурӣ хангоми баррасии
парвандаҳо бо ҳукмҳои худ нисбати 97 ашхос ба-
робар ба 45,32% ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ,
нисбати 111 нафар ё 51,87% ҷазои ҷарима, нис-
бати 2 нафар ё худ 0,94% ҷазои қорҳои ислоҳӣ ва
нисбати 4 шахсе, ки 1,87%-ро ташкил медиҳанд,
ҷазои қорҳои ҳатмӣ таъин намудаанд.

Бояд қайд кард, ки аз ҷониби судҳо
парвандаҳои ҷиноятӣ асосан тибқи талаботи
қонунҳои мурофиавии ҷиноятӣ баррасӣ ва
нисбати маҳкумшудагон қарорҳои қонунӣ ва
асоснок қабул карда шудаанд. Мутаассифо-
на, ҳолатҳои низ ба ҷашм мерасанд, ки зимни
баррасии парвандаҳо на ҳама вақт талаботҳои
қонунҳои моддӣ ва мурофиавӣ риоя ва иҷро кар-
да мешаванд.

Омӯзиш муқаррар намуд, ки ҳангоми ба суд додани айбдоршавандагон баъзе судяҳо талаботи моддаҳои 222, 240-и КМҚ ҚТ риоя накарда, дар баъзе ҳолатҳо айбдоршавандагонро аз мӯҳлати муқарраркардаи қонун зиёд ба суд дода, дар мавриди дигар мӯҳлати муайянкардаи қонунро оиди ба мурофияи судӣ таъин намудани парванда вайрон намудаанд.

Нисбати аксарияти судшавандагони бо моддаи 237 КҚ ҚТ айбдоршаванда чораҳои пешгирӣ оиди аз ҷои истиқомат баромада на рафта татбиқ карда, онҳо бо забонхат дар озодӣ монанда шудаанд.

Санҷиш нишон дод, ки асосан судҳои (судяҳои) ҷумҳурии талаботҳои қонунҳои мурофиявӣ ва моддиро ҳангоми ба суддихӣ ва баррасии парвандаҳои марбут ба ҷиноятҳои авбошӣ риоя мекунанд. Аммо ҳолатҳое, ки боиси нодуруст татбиқ гардидани қонунҳо ва вайрон гардидани манфиатҳои қонунии шаҳрвандон гардидаанд, низ мушоҳида шуданд.

Ҳангоми баррасии парвандаҳо, дар баъзе мавридҳо ҳолатҳои воқеии қор, шахсияти судшаванда, ҷабрдида ва ҳатто шохидон пурра муайян карда намешаванд. Протоколҳои пурсиш ва дигар ҳуҷҷату санадҳои мурофиявӣ чи аз ҷониби мақомоти таҳқиқу тафтиши пешакӣ ва чи аз ҷониби суд тибқи талаботи қонун ба расмият дароварда нашуда, бо камбудихои имлоӣ ва мурофиявӣ тартиб дода шудаанд. На дар ҳама ҳолатҳо суд (судяҳо) ба камбудихои дар рафти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ роҳдодашуда тавачҷӯх зоҳир мекунанд, гузашта аз он худ низ ба чунин камбудихо роҳ медиҳанд.

Чунончи, аз ҷониби сарнозири ШҚД-и ноҳияи Фирдавсӣ ш. Душанбе тибқи моддаи 407 КМҚ ҚТ (таҳрири 1961) нисбати шаҳрванд Г.Н. бо моддаи 237 КҚ ҚТ протокол тартиб дода шудааст.

Дар протокол кайд шудааст, ки шаҳрванд Г.Н. тақрибан соати 15:10 дақиқайи санаи 21 майи соли 2009 дар ҳолати мастӣ воридаи ошхонаи «Сапна», воқеъ дар кӯчаи Н. Қарабоев, шуда, шаҳрванд Р.Б.-ро дашному ҳақоратҳои қабех дода, ўро латукӯб намуда, ин кирдори авбошонаи худро тақрибан 30 дақиқа давом дода, ба эроди ҳозирин эътибор надода, тартиботи ҷамъиятиро дағалона вайрон карда, ба шаҳрванд Р.Б. зарари сабуки ҷисмонӣ расонидааст.

Тибқи талаботи моддаи 62 КҚ ҚТ, ҳолати мастӣ яке аз ҳолатҳои вазнинкуандаи ҷазо мебошад, ки суд ҳангоми таъини ҷазо ба назар мегирад. Вале ба парванда оиди дар ҳолати мастӣ

қарор доштани шаҳрванд Г.Н. ягон ҳуҷҷат ҳамроҳ карда нашудааст.

Протоколи маҷлиси судӣ бо ин парванда дар сатҳи пасти касбию мурофиявӣ тартиб дода шуда, дар он ҳамаи ҳолатҳои воқеии қор (ҳодиса) дарҷ нагардидааст. Ҳарчанд, ки дар протокол нишон дода шудааст, ки шаҳрванд Г.Н. амалҳои авбошонаи худро тақрибан 30 дақиқа идома додааст, вале мушаххас дарҷ нагардидааст, ки дар ин муддат ба ғайр аз оне, ки шаҳрванд Г.Н. ҷабрдидаи шаҳрванд Р.Б.-ро латукӯб намудааст, боз кадом қонуншиканиҳоро содир кардааст.

Ҳамин маводи нопурра дар ҳаҷми 28 саҳифа санаи 28 майи соли 2009 аз ҷониби прокурори ноҳияи Фирдавсӣ ба суди ноҳия ирсол мегардад. Судияи ноҳияи Фирдавсӣ онро ба истеҳсолот қабул карда, бо аломати қисми 1 моддаи 237 КҚ ҚТ парвандаи ҷиноятӣ оғоз намуда, ўро бо ҳамин модда ба суд дода, баррасии онро ба соати 10:00 санаи 17 июни соли 2009 таъин мекунад. Судя аз шаҳрванд Г.Н. оиди гирифтани протокол дастхат мегирад, аммо дар он маълумот дар бораи аз чанд саҳифа иборат будани протокол мавҷуд нест.

Дар протоколи маҷлиси судӣ аз 17 июни соли 2009 дарҷ гардидааст: «котиб маълумот дод, ки ба мурофияи судӣ судшавандаи шаҳрванд Г.Н. ҳозир шуд». Аммо судя «бинобар сабаби ҳозир нашудани судшаванда» баррасии парвандаро то соати 10-и 26 июни соли 2009 мавқуф гузоштааст. Бо таъиноти дигар аз ҳамин рӯз судя нисбати шаҳрванд Г.Н. кофтуков эълон намуда, истеҳсолоти парвандаро боздоштааст. Таъиноти мазкур танҳо санаи 6 июли соли 2009 ба ШҚД-и ноҳияи Фирдавсӣ ворид мешавад. Санаи 13 июли соли 2009 аз ШҚД-и номбаршуда ба суд мактуби ҷавобӣ ирсол карда мешавад, ки «Тамоми ҳайати ШҚД ва қувваҳои ёрирасон баҳри муайян ва дастгир намудани шаҳрванд Г.Н. сафарбар карда шудааст».

Аз ШҚД санаи 27 июли соли 2009 таҳти №1669 ба суд оиди дастгир шудани шаҳрванд Г.Н. мактуб ирсол мегардад ва он танҳо баъди 5 рӯз, яъне 4 август ба кайд гирифта шуда, бо ташаббуси судя баррасии парванда то 8 августи соли 2009 мавқуф гузошта шудааст (в.к. 40-41).

Инчунин дар таъиноти маҷлиси судӣ (в.к. 42) ҳангоми муқаррар кардани шахсияти судшаванда Г.Н. кайд карда шудааст, ки ў 6 октябри соли 1999 бо ҳукми суди ш. Душанбе бо моддаи 156 қисми 2 КҚ ҚТ ба мӯҳлати 13 сол аз озодӣ маҳрум карда шудааст. Аммо барои ёфта гирифтани ва ҳамроҳ намудани нусхаи ин ҳукм ягон

кӯшише аз чониби таҳқиқбаранда ва ӯ судя ба сомон расонида нашудааст. Гузашта аз он тавре, ки аз маълумотномаи маркази ахбороти ВКД маълум мегардад, (в.к.18) шахрванд Г.Н. 6 октябри соли 1999 бо моддаи 154 қисми 2 КҶ ҚТ ба мӯҳлати 13 сол аз озодӣ маҳрум карда шуда будааст. Судя мебоист ин муҳолифатро бартараф месохт. Вале ӯ ҳатто барҳам хӯрдан ӯ нахӯрдани доғи судии судшавандаро насанчида, муҳокима накарда, муҳолифатҳои чиддии дар парванда бударо бартараф накарда, бо ҳукм аз 31 январи соли 2009 ба шахрванд Г.Н. бо қисми 1 моддаи 237 КҶ ҚТ ба мӯҳлати як сол аз озодӣ маҳрум сохтан ҷазо таъин намуда, низоми адои ҷазоро дар колонияҳои ислоҳии дорой низомаш саҳт муайян намудааст. Ба ҳукми мазкур шикояту эътироз оварда нашудааст ва шахрванд Г.Н. дар низоми саҳт ғайриқонунӣ ҷазоро адо кардааст.

Мисоли дигар, маводҳои шакли протоколӣ нисбати шахрванд Ш.С. санаи 1 феввали соли 2010 ба суди ш. Хучанд дар 87 саҳифа ворид шудааст, ки онро судя ҳуди ҳамин рӯз бо қарор ба истехсолоти худ қабул карда, 5 феввали соли 2010 бо қисми 1 моддаи 237 КҶ ҚТ парвандаи ҷиноятӣ оғоз намуда, бо ҳамин қарор ва бо ҳамин модда шахрванд Ш.С.-ро ба суд дода, баррасии парвандаро ба соати 13:30 дақиқаи рӯзи 15 феввали соли 2010 таъин мекунад. Нусхаи қарор оиди оғоз намудани кори ҷиноятӣ ба шахрванд Ш.С. супорида шуда бошад ҳам, вале аз чанд саҳифа иборат будани он нишон дода нашуда, бидуни зарурат баррасии парвандаро судя аз 15 феврал ба 18 феввали соли 2010 мавқуф гузоштааст.

Судя нисбати шахрванд Ш.С. чораи пешгирӣ дар намуди забонхат оиди аз ҷои зист баромада нарафтани интиҳоб намудааст. Аммо дар қисми муқаддимавии ҳукм аз 19 феввали соли 2010 зикр шудааст, ки «бо ҳамин кор шахрванд Ш.С. дар ҳабс мебошад».

Гузашта аз он камбудии дар боло зикргардида дар таъиноти хусусии маҷлиси судӣ аз 19 феввали соли 2010 айнан тақрор шудаанд.

Парвандаи мазкур аз чониби судя якҷанд маротиба бидуни асосҳои кофӣ мавқуф гузошта шудааст. Аз ҷумла, 18 феввали соли 2010 соати 9:00 бо он асос мавқуф гузошта шудааст, ки «баррасии парвандаи ҷиноятӣ бо айбдорӣ шахрванд М.Э. бо қисми 1 моддаи 281 КҶ ҚТ, ки 17 феввали соли 2010 сар карда шудааст, ба охир нарасидааст, баррасии парвандаи мазкур то соати 15:00 -и 18 феввали соли 2010 мавқуф гузошта шавад». Дар қонунгузори мурофиавии

ҷиноятӣ бошад, чунин асоси мавқуф гузоштани баррасии парванда муқаррар карда нашудааст.

Зимнан дар ҳамин ҳолат шубҳаи асоснок пайдо мешавад, ки агар то рӯзи 18 феввали соли 2010 баррасии парвандаи ҷиноятиро нисбати шахрванд М.Э. ба охир нарасонида, ҳуди ҳамин рӯз баррасии парвандаро нисбати шахрванд Р.О. оғоз ва баррасӣ намуда бошад, пас чӣ тавр дар кадом вақт ва асос парвандаи дигарро дар ҳамин рӯз нисбати шахрванд Ш.С. баррасӣ намуда, то кадом андоза қарорҳои қонунӣ қабул намудааст. Гузашта аз он роҷеъ ба парвандаҳои зикршуда ҷазоро муҳолифи принципҳои адолат (м. 8) ва инсондӯстии (м. 9) КҶ ҚТ таъин намудааст ва гумон аст, ки ҷазоҳои таъингардида ба мафҳуми мӯҳтаво ва мақсади он ҷиҳати барқарор намудани адолати судӣ, иҷтимоӣ, ислоҳ шудани маҳкумшуда ва пешгирии ҷиноятҳои нав мусоидат кунад.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ суди вилояти Суғд аз рӯи шикояти кассатсионии ҷабрдида парвандаро баррасӣ намуда, бо таъинот аз 31 март соли 2010 ҳукми суди марҳилаи якумро бетағйир ва шикоятро беқаноат мононда, ба камбудии суди марҳилаи якум эътибор надодааст.

Парвандаи ҷиноятӣ нисбати шахрванд Р.О. низ бо бандҳои «а, б»-и қисми 2 моддаи 237 КҶ ҚТ аз чониби судя 5 феввали соли 2010 ба истехсолот қабул гардидааст ва ӯро бо ҳамин модда ҳамин рӯз ба суд дода, баррасии онро ба соати 13:00 рӯзи 18 феввали соли 2010 дар толори суд таъин кардааст. Вале қарори судяи суди ноҳияи Роҳи оҳани шаҳри Новосибирски Федератсияи Русияро аз 24 апрели соли 2009 дар бораи чораи пешгирӣ дар намуди ҳабс ва қарори муовини прокурори нақлиёти ш. Новосибирскро дар бораи ба ҳабс гирифтани шахрванд Р.О. ба маводҳои парванда ҳамроҳ карда, аммо шахрванд Р.О.-ро бо он шинос накарда, тарҷумонро таъмин накарда, ҳуқуқҳои мурофиавии охирино ба химоя ва истифодаи хизмати тарҷумон ҳалалдор намудааст. Зиёда аз он қарорҳои зикршуда дар дафтари судӣ ба қайди расмӣ гирифта нашуда, ҳолат ва асосҳои ба суд ворид шудани онҳо низ муайян карда нашудаанд (в.к. 211-212, 213-217).

Аз протоколи маҷлиси судӣ аз 18 феввали соли 2010 дида мешавад, ки бо розигии судшаванда шахрванд Р.О. баррасии парванда бе иштироки ҷабрдидагон ва шохидон пеш бурда шудааст. Аммо аризаи судшаванда Р.О. ба таври расмӣ ба қайд гирифта нашуда, дар протоколи

маҷлиси судӣ оид ба муҳокимаи он ва ба парванда ҳамроҳ кардани қайдҳо мавҷуд нестанд. Гузашта аз он, дар ҳамин протокол вақту соати оғоз кардани муҳофизати судӣ низ нишон дода нашудааст.

Бо ҳукм аз 18 феввали соли 2010 суд шаҳрванд Р.О.-ро бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «а,б»-и КҶ ҚТ гунаҳгор ҳисобида, ба ӯ бо ҳамин модда ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 10 (даҳ) моҳ таъин карда, мӯҳлати адои ҷазои ӯро аз 23 апрели соли 2009 ба ҳисоб гирифтааст. Ҳол он ки аз протоколи дастгиркунии охири дида мешавад, ки ӯ аз 24 апрели соли 2009 ба ҳабс гирифта шудааст. Тазаккур бояд дод, ки нисбати шаҳрванд Р.О. парвандаи мазкур аз парвандаи ҷиноятӣ нисбати шаҳрванд А.Т. бо моддаҳои 237 қисми 2 бандҳои «а, б» ва 248 қисми 2 бандҳои «б, в, г» КҶ ҚТ аз 12 августи соли 2008 ба истехсолоти алоҳида ҷудо гардидааст, ки онро муовини сардори шӯъбаи тафтишоти ШКД-и ш.Хучанд бо аломати моддаҳои 237 қисми 2 бандҳои «а, б» ва 248 қисми 1 бандҳои «б, в, г» КҶ ҚТ оғоз намуда буд. Роҷеъ ба ҳамин парванда тафтиши пешакӣ дар сатҳи пасти касбӣ гузаронида шуда, оиди муайян кардани доираи шахсони ба ҷиноят дастдошта тадбирҳои мушаххас андешида нашуда, пешбурди парванда дар натиҷаи кашолқориҳои беасос ва аз як муфаттиш ба муфаттиши дигар гузаштан истехсолоти он ба муддати дароз аз 12 августи соли 2008 то 4 феввали соли 2010 тӯл кашида, айбдоршаванда Р.О. аз ин кашолқорӣ ва фориғболию бемасъулияти мутасаддиёни тафтишот суъистифода намуда, баъди ба ӯ эълон кардани айб аз 23 сентябри соли 2008 бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «а, б» ва 248 қисми 2 бандҳои «в, г» КҶ ҚТ аз тафтиши пешакӣ ғайб задааст. Тибқи ҳамин қарор ба шаҳрванд Р.О. ҳуқуқҳои фаҳмонида шудааст, ки охири қарорро имзо намудааст. Аммо ӯ ба сифати айбдоршаванда бозпурсӣ нашудааст. Аз ҳамин рӯз бо қарори дигар нисбати ӯ кофтуков эълон карда шуда, нусхаи он барои маълумот ба прокурори ш. Хучанд фиристода шуда, бо қарори дигар аз 12 сентябри соли 2008 истехсолоти парванда бинобар кофтуков эълон шудани шаҳрванд Р.О. нисбати ӯ боздошта шуда, нусхаи қарор ба прокурор ирсол карда шудааст. Аммо бо имзои сардори ШКҶ ШКД-и ш. Хучанд мактуби ирсолӣ тахти №166 аз 14 январи соли 2010 ба ШКД-и ш.Хучанд равона карда шуда, дар он аз дастгир карда шудани шаҳрванд Р.О. дар Федератсияи Русия ва дар Тоҷикистон ба маҳкама ворид кар-

дани он хабар дода мешавад. Дар мактуб аз 15 январи соли 2010 идомаи тафтишот ба дигар шахси масъул вогузор шудааст. Аммо мактуби мазкур расман дар ягон ҷой ба қайд гирифта нашуда, гузашта аз он оиди ба Федератсияи Русия фиристондани қарор ва дигар санадҳои асоскунанда оиди дастгир ва ҳабс намудани шаҳрванд Р.О., инчунин қай ва дар қадом асос дастгир шудан ва ба Тоҷикистон ворид карда шудани ӯ (экстрадиция) маълумот вучуд надорад.

Муфаттиш парвандаро ба истехсолоти худ қабул намуда, ба тафтишот шурӯъ кард ва бо қарор аз 26 январи соли 2010 бинобар набудани аломати моддаи 248 қисми 2 бандҳои «в, г» КҶ ҚТ қисми кори ҷиноятиро нисбати шаҳрванд Р.О. қатъ карда, кирдорҳои ӯро бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «а, б»-и ҳамин Кодекс банду баст ва айби нав эълон намуда, бо тасдиқи ҳулосаи айбдорӣ парвандаро ба суд ирсол намудааст. Ва чи тавре, ки болотар зикр шуд, судя парвандаи мазкурро баррасӣ карда, камбудии онро сарфи назар намуда, гузашта аз он худ низ ба як қатор камбудии дар боло номбаршуда роҳ додааст.

Ба таври бояду шояд ва тибқи талаботи қонун иҷро нагардидани супоришҳои суди (судяҳо) аз ҷониби кормандони масъули мақомоти қорҳои дохилӣ дар аксари кулли ҳолатҳо боиси сари вақт баррасӣ нагардидани парвандаҳо мегарданд.

Ҷунончи, парвандаи ҷиноятӣ бо айбдорӣ шаҳрванд Ф. Р. бо моддаи 237 қисми 2 банди «в» КҶ ҚТ аз 5 ноябри соли 2009 ба истехсолоти судя ворид шуда, ба соати 13-и санаи 4 декабри соли 2009 таъин гардида бошад ҳам, вале бо сабаби иҷро накардани таъинотҳои судя ва талаботҳои қонунӣ ӯ аз ҷониби кормандони масъули ШКД-и ш.Чкалов ва РКД-и вилояти Суғд баррасии парвандаи мазкур танҳо рӯзи 8 январи соли 2010 ҳалли қонунӣ худро ёфтааст.

Аз 4 декабри соли 2009 то 8 январи соли 2010 баррасии парвандаи мазкур бинобар сабаби бемасъулияти кормандони фаврии ШКД-и ш.Чкалов ва РКД-и вилоят, ки мебоист тариқи маҷбурӣ ҳузури ҷабрдида Х.З. ва шохид Ю.Х.-ро дар муҳофизати судӣ таъмин мекарданд, бо таъинотҳо аз 7 декабр, 15 декабр, 21 декабри соли 2009, аз 6 январи соли 2010, инчунин мактубҳои ёдрасии № 3064 аз 15 декабри соли 2009 ба унвони сардори РКД-и вилоят, № 3147 аз 22 декабри соли 2009 ба унвони Вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сардори РКД-и вилояти Суғд, сардори ШКД-и ш.Чкалов

тӯл кашида, боиси вайрон гардидани талаботи қонун ва манфиатҳои қонунии давлат дар симои мақомоти судӣ ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ гардидааст.

Таҳлилҳо ҳолатҳои дигарро нишон доданд, ки аз бемасъулиятӣ ва рафтҳои ғайрикасбии қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин амалҳои бепарвоёнаи онҳо ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва зиёда аз он принсипи волоияти қонун ҳалалдор шуда, адолати иҷтимоӣ таъминӣ пурраи худро намеёбад.

Чунончи, омӯзиши парвандаи ҷиноятӣ нисбати шаҳрванд Н.М. бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «б, в» ҚҚ ҚТ, ки бо ҳукми суди шаҳри Хучанд аз 5 апрели соли 2010 бо моддаи зикршуда гунаҳгор ҳисобида, бо дастрасии моддаи 63-и ҳамина Кодекс нисбатан ҳазои ҷарима ба андозаи 400 (чорсад) нишондиханда барои ҳисобҳо (14 000 сомонӣ) таъин гардидааст, нишон дод, ки ҳангоми пешбурди тафтиши пешакӣ ва судӣ адолати иҷтимоӣ ва волоияти қонун ба таври дахлдор таъмин нагардидааст.

Парвандаи мазкур аз рӯи аризаи шаҳрванд Б.А. 17 декабри соли 2009 бо аломати моддаи 237 қисми 2 бандҳои «б, в»-и ҚҚ ҚТ нисбати шаҳрванд Н.М. ва ду шахси номаълум оғоз гардидааст (в.к. 1, 2, 3). Аммо бар хилофи талаботи моддаи 105 ҚҚ ҚТ (таҳрири соли 1961) қормандони ғаврии ШҚД-и ш.Хучанд доир ба аризаи аввала ва минбаъд аризаҳои тақрорӣ Б.А. ва гурӯҳи қормандони коллеҷи номбурда қорин ҷиноятӣ оғоз накарда ва шахсияти шахсонеро, ки ҳамроҳи шаҳрванд Н.М. авбошӣ содир намуда, шаҳрванд Б. А-ро дар дохили ҳавлии коллеҷ дар назди одамони зиёд латукӯб карда, ҷароҳати ҷисмонӣ расонидаанд, муқаррар карда натавонистаанд. Аз ин ҷост, ки ин ҳолат ва кашолқорини мақомоти милиса боиси муқорҷатҳои тақрорӣ шаҳрванд Б.А. ба прокуратураи ш.Хучанд ва прокуратураи вилояти Суғд гардидааст. Оқибат аввалин ҳаракатҳои тафтишотӣ оиди ҳамина парванда аз 8 декабри соли 2008 бо пурсиши соҳиббарз Б.А. ба сифати шохид сар шуд.

Ниҳоят 12 феввали соли 2010 ба шаҳрванд Н.М. мақомоти тафтишот бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «б, в» ҚҚ ҚТ айб эълон намуда, нисбати ӯ қорини пешгириро дар намуди дастхат дар бораи тарқ кардани қорини истиқомат татбиқ накарда, бо қорори дигар аз ҳамина рӯз қисми қорини ҷиноятиро нисбати шахсонӣ номаълум ба истехсолоти алоҳида қудо намудааст.

Судя низ ба кашолқоринҳои беасос роҳ додааст. Ӯ парвандаро 26 феввали соли 2010 ба

истехсолот қабул карда, бо қорор аз 10 марти соли 2010 шаҳрванд Н.М.-ро бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «б, в» ба суд дода, баррасии онро ба соати 10-и рӯзи 22 марти соли 2010 таъин намудааст. 12 марти соли 2010 бо дастхат нусхаи фикри айбдорӣ ба шаҳрванд Н.М. дар ҳаҷми 6 саҳифа супорида шудааст. Аммо дар муҳлати таъингардида муқорҷаи судӣ оғоз нагардида, мавқуф ҳам гузошта нашудааст ва ягон санади муқорҷавӣ тартиб дода нашудааст.

Умуман, аз қорини судҳои (судяҳои) қумҳурий ба баровардани таъиноти ҳусуӣ ҳамчун омили муҳими ошқор ва бартараф намудани қонуншиқанио ҳуқуқвайронқунӣ ва барқарорқорини адолати иҷтимоӣ камтар тавачҷӯх зоҳир карда мешавад, ки милисо равшани он ҳамина аст, ки аз шумораи умумии парвандаҳои мавриди омӯзишу қамбақстқунӣ қорор гирифта, ҳамагӣ дар 32 ҳолат ё худ 21,19% таъинотҳои ҳусуии маҷлиси судӣ бароварда шуда, барои муҳоқима ба мақомот ва шахсонӣ мансабқорини дахлдор равона карда шудаанд. Ва дар аксари қулли ҳолатҳо аз муҳоқима ва натиҷаи он ба судҳо ҳабар расонида нашудааст ва ин ҳолат аз он далолат медиҳад, ки баъзе судяҳо баъд аз баровардани санадҳои судӣ ба иҷрои ҳуқуқи таъинотҳои судӣ назорат накарда, ба қорини роҳ додаанд.

Ҳамина тавр, пешбурди парвандаҳо дар маҷлисиҳои сайёри судӣ низ аз қорини судҳои қумҳурий ҳамчун минбарӣ тарғибу ташвиқи қонунҳо, муқорҷа алайҳи ҷиноятқорини ва пешгирии он самаранок истифода бурда намешаванд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки зимни баррасии парвандаҳои марбути ҷинояти авбошӣ дар давраи фароғири қамбақстии мазкур ҳамагӣ дар 21 ҳолат муқорҷаҳои сайёри судӣ баргузор шуда, он аз ҳисоби умумии парвандаҳои барраси гардидаи ин қорини ҷиноят ҳамагӣ 13,90%-ро ташкил медиҳад, ки хеле кам аст. Зикр қорини ҷоиз аст, ки зимни омӯзиш ва қамбақстқунӣ ҳолатҳо низ ошқор гардидаанд, ки гарқанд прокуқор – айбдорқунандаи давлатӣ ташаббус зоҳир намуда, баррасии парвандаро дар маҷлиси сайёри судӣ пешниҳод карда бошад ҳам, вале судя онро ба эътибор нагирифтааст. Чунончи, роҷеъ ба парвандаи ҷиноятии бо айбқорини шаҳрванд А.А. бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «а, б» ва шаҳрванд Қ.М. бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» ҚҚ ҚТ прокуқорини ш.Хучанд бо мақтуби расмӣ аз суд хоҳиш кардааст, ки баррасии парванда дар маҷлиси сайёри судӣ баррасӣ карда шавад. Аммо судя ин пешниҳодо муҳоқима

накарда, 5 марти соли 2010 парвандаи мазкурро ба истехсолоти худ қабул, баррасии онро бошад, ба соати 14:00 рӯзи 5 апрели соли 2010 дар маҷлисоғи суди ш.Хучанд таъин кардааст. Ҳамин рӯз парвандаро дар маҷлиси ошкорои судӣ дар толори суд баррасӣ намуда, вале баррасии онро дар маҷлиси сайёри судӣ ва баровардани таъиноти хусусиро сарфи назар намудааст.

Аз болои ҳукмҳои судӣ дар давраи фарогири ҷамъбасти мазкур ҳамагӣ дар 11 ҳолат шикоятҳои кассатсионӣ ва дар 2 ҳолат эътирози назоратӣ оварда шуда, танҳо дар 1 ҳолат шикоят ва эътирозҳо қисман қонунгардонидани, дар аксарии кулли ҳолатҳо ҳукмҳо бетағйир ва шикоятҳои кассатсионӣ, инчунин эътирозҳо беқаноат гузошта шудаанд. Чунончи, бо ҳукми суди ноҳияи Ҷ. Расулов аз 14 майи соли 2010 шаҳрванд Т.К. бо моддаи 237 қисми 1, шаҳрванд Б.Н. бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» ва шаҳрванд В.З. бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» ва 237 қисми 2 банди «б» КҶ ҚТ гунаҳгор дониста, ба онҳо ҷазо таъин карда шудааст. Аз ҷумла, ба шаҳрванд В.З. суд нодуруст бо ҳамон як моддаи КҶ ҚТ ду маротиба дар алоҳидагӣ ҷазо таъин намудааст. Дар ҳолати аввал ба ӯ бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати ду сол ва дар ҳолати дуюм бо ҳамин модда дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати як сол таъин гардидааст.

Бо дастрасии моддаи 67 қисми 2 КҶ ҚТ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ба ӯ бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 2 сол бо адои ҷазо дар муассисаҳои ислоҳии дорои низоми умумӣ таъин ва бо дастрасии моддаи 71 КҶ ҚТ ҷазои таъиншуда шартан татбиқ карда нашуда, 1 сол мӯҳлати санҷиш муқаррар гардидааст.

Маҳкумшудагон В.З. ва Б.Н. аз болои ҳукми мазкур ба коллегии судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди вилояти Суғд бинобар беасос ва ғайриқонунӣ будани шикояти кассатсионӣ овардаанд. Ба ғайр аз ин онҳо вачҳ овардаанд, ки мақомоти тафтиши пешакӣ сараввал онҳоро фиреб дода, бидуни тарҷумон тафтишотро пеш бурда, ваъда додаанд, ки онҳоро ҷабрдида эътироф мекунанд, вале сохтакорӣ намуда, онҳоро айбдор намудаанд.

Коллегии судӣ вачҳҳои шикояти кассатсионии маҳкумшудагони номбурдаро мавриди баррасӣ қарор дода, бо таъинот аз 21 июли соли 2010 ҳукми суди ноҳияи Ҷ. Расуловро нисбати маҳкумшуда В.З. тағйир дода, ҷазои та-

ъиншударо бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» КҶ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мӯҳлати 1 сол бо дастрасии моддаи 67 қисми 2 ҳамин Кодекс аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро аз ҳукм хориҷ намудааст ва ҳукм дар дигар қисматҳои бетағйир боқӣ монда шудааст.

Нодуруст татбиқ намудани меъёрҳои қонунҳои моддӣ ва мувофиқавӣ боис ва омили ба иштибоҳ роҳ додани мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суди марҳилаи аввал, инчунин беасос таъин намудани ҷазои изофӣ нисбати маҳкумшуда В.З. гардидааст.

Ҳангоми пешбурди тафтиши пешакӣ кирдори айбдоршаванда В.З. бо қарор дар бораи ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ба сифати айбдоршаванда аз 31 марти соли 2010 бо моддаҳои 237 қисми 2 банди «б» ва 237 қисми 2 банди «б» КҶ ҚТ банду баст карда шудааст. Ҳамин тавр бо ҳамин ҳолатҳо ҳулосаи айбдорӣ аз 12 апрели соли 2010 аз ҷониби прокурори ноҳия тасдиқ карда шудааст. Ҳамин ҷо зикр кардан зарур аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳулосаи айбдоркунӣ айби содирнамудаи В.З. танҳо бо моддаи 237 қисми 2 банди «б» нишон дода шуда, вале дар қисми айбдоркунӣ ё худ ҳулосавии он бо моддаҳои 237 қисми 2 банди «б» ва 237 қисми 2 банди «в» оварда шудааст, яъне ин ду қисми ҳулосаи айбдоркунӣ бо ҳам муҳолифат доранд.

Гузашта аз он, кирдорҳои В.З. чи аз ҷониби тафтишоти пешакӣ ва чи суд дар ду лаҳза аз рӯи як кирдор авбошӣ, яъне дағалона вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки дар беэҳтиромӣ нисбат ба ҷамъият ва бо зӯрварӣ ба шаҳрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ алоқаманд мебошад, аз ҷониби гурӯҳи ашхос такроран чун айби изофа эълон карда шудааст.

Такрори ҷиноят тибқи муқаррароти моддаи 19 қисми 1 КҶ ҚТ кирдоре эътироф мешавад, ки шахсе дар вақти гуногун ду ё зиёда ҷинояти дар ҳамон як модда ё қисми моддаи ҳамин Кодекс пешбинишударо содир намудааст.

Банди «б» қисми 2 моддаи 237 КҶ ҚТ ҷавобгариҳои ҷиноятиро барои авбошӣ, яъне дағалона вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ, ки дар беэҳтиромӣ нисбат ба ҷамъият зоҳир мебардад ва бо зӯрварӣ ба шаҳрвандон ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ алоқаманд мебошад, аз ҷониби гурӯҳи ашхос, такроран содир шудааст, ҳаракатҳои ғайриқонунии шаҳрванд В.З.-ро пурра дар бар мегирад ва ба такрор эълон кардани айбномаро, инчунин дар суд гуноҳро зарурат набуд.

Тибки муқаррароти бандҳои 12-15 ва 17-и Қарори Пленуми Суди Олӣ таҳти №20 аз 26 июни соли 2009 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба авбошӣ» ҷазо аз рӯи қисм ва банде, ки ҷазои нисбатан саҳттарро пешбинӣ мекунад, таъин карда мешавад.

Аз ин лиҳоз, коллегияи судӣ ҳукми суди марҳилаи аввалро дуруст тағйир дода, ҷазои ба шаҳрванд В.З. таъинкардашударо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 1 сол ва бо дастрасии моддаи 67 қисми 2-и КҶ ҚТ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодиро ба мӯҳлати 2 сол бо нигоҳдорӣ дар колонияҳои низомаш умумӣ ҳамчун зиёдатӣ аз ҳукм хориҷ намудааст.

Мувофиқи моддаи 372 сарҳати 4 КМҶ ҚТ нодуруст татбиқ намудани қонуни ҷиноятӣ асос барои тағйир додани ҳукм дар марҳилаи кассатсионӣ шуда метавонад. Инчунин, ҳангоми ба тариқи кассатсионӣ дида баромадани парванда суд метавонад ҷазоеро, ки суди марҳилаи якум таъин кардааст сабуктар намояд ё қонуни оид ба ҷинояти сабуктарро татбиқ намояд.

Ҳамзамон зикр бояд кард, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ саривақт айбдоршавандагон Б.Н., В.З-ро бо тарҷумон ва ҳимоятгар таъмин накардаанд, ки ин ҳолат боиси норозигӣ ва шикоят овардани онҳо шудааст. Аммо ин ва дигар ҳолату камбудихоӣ қиддӣ, ки боиси вайрон гаштани адолати иҷтимоӣ ва поймол гардидани волоияти қонун шудааст, аз ҷониби мақомоти таҳқиқу тафтиш, роҳбарияти ШҚД-и ноҳияи Ҷ.Расулов ва прокурори ҳамин ноҳия мавриди таваҷҷӯҳ ва андешидани чораву тадбир баҳри рафъи онҳо нашудааст.

Тибки талаботи моддаҳои 114 ва 115 КМҶ ҚТ (таҳрири соли 1961) ва моддаҳои 40, 41 қисмҳои 3, 4 КМҶ ҚТ дар таҳрири нав таҳқиқбаранда вазифадор аст, ки ҷиҳати ошкор намудани ҷиноят ва шахсоне, ки онро содир намудаанд ва дигар ҳолатҳое, ки барои пешгирии ҷиноят КМҶ ба зиммашон гузоштааст, тамоми чораҳои фаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва тадбирҳои лозимаро андешанд. Ҳамчунин мақомоти тафтиши пешакӣ дар доираи салоҳияти худ, ки дар моддаҳои 121 - 141 КМҶ ҚТ (таҳрири соли 1961) ва моддаҳои 159-181 КМҶ ҚТ дар таҳрири нав (соли 2009) муқаррар намудаанд, ўҳдадоранд аз рӯи тобеият пурра ҳаматарафа ва ҳолисона тафтиши пешакиро анҷом диҳанд.

Санҷиш муқаррар намуд, ки дар баъзе ҳолатҳо кормандони фаврии милиса,

мақомоти таҳқиқу тафтиши пешакӣ бо истифода аз ваколатҳои хизматӣ дар чанд рӯз ягон хел ҳаракатҳои тафтишӣ нагузаронида ва дар дигар рӯзи мушаххас ҳаракатҳои зиёду калонҳаҷми тафтишӣ гузаронидаанд, ки дар ним рӯз ва ҳатто як рӯз низ ба гузаронидани он муфаттиш қодир набуд, чунки иҷрои чунин ҳаҷми кор аз доираи имконоти воқеии инсон берун аст. Чунончи, танҳо дар як рӯз, яъне 23 октябри соли 2009 аз ҷониби муфаттиш дар чор ҳолати роҷеъ ба қатъ намудани қисми маводи парванда дар қисматҳои алоҳидаи он 40 саҳифа варақи компютерӣ бо ҳуруфи ҳаҷмаш 14 ба чоп расонида шуда, ҳамчунин дар ҳамин рӯз як ҳаракати тафтишотии пурсиши иловагии шоҳид К., ки соати 10:30 оғоз ва 10:59 анҷом ёфтааст, инчунин протоколи рӯбарӯкунӣ байни шоҳидон С.Ф. ва С.Н.-ро соати 10:14 оғоз ва 12:51 анҷом додааст, ки вақти баргузории ин ҳаракатҳо бо ҳам муҳолиф буда, шубҳаовар мебошанд. Агар ҳаракатҳои тафтишотии зикршуда то соати 12:51 дақиқа гузаронида шуда бошад, пас ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки қарорҳо дар 40 саҳифа, ки болотар номбар шуданд, баъди нисфирузӣ таҳия ва чоп шуда, ба шахсони дахлдор эълон карда шудаанд. Гузашта аз он ҳуди ҳамин рӯз айбдоршаванда С.Ф. бо маводҳои кор шинос карда шудааст.

Дар рафти тафтиши пешакӣ ба кашолкорихоӣ беасос роҳ дода шуда, тафтишоти пешакӣ на танҳо ҳолатҳои воқеии корро пурра муайян карда натавонистааст, балки ба тақдирӣ далелҳои шайъӣ безътиноӣ зоҳир намуда, тақдирӣ онҳоро ғайриқонунӣ ҳаллу фасл мекунад. Дар натиҷа нисбати муфаттиш чораҳои интизомии аз кор рондан аз ҷониби мақомоти дахлдор татбиқ шудааст.

Тақдирӣ чор адад корд ҳамчун далелҳои шайъӣ равшан нест. Корде, ки шаҳрванд С.Ф. ба ҷабрдида шаҳрванд Н.П. цароҳати ҷисмонӣ расонидааст, муайян ва гирифта нашудааст.

Ҷабрдидаҳо бо маводҳои парванда шинос карда нашудаанд.

Парвандаи ҷиноятӣ № 1-16 нисбати шаҳрванд С.Н. бо моддаи 237 қисми 1 КҶ ҚТ аз ҷониби суди ноҳияи Ҳисор дар маҷлиси ошкорои сайёри судӣ муҳокима гардида, баррасии он дар асоси моддаи 6 банди «в» Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авф» аз 3 ноябри соли 2009 таҳти № 560 қатъ карда шудааст.

Аммо суд ба камбудихоӣ мақомоти тафтиши пешакӣ таваҷҷӯҳ накарда, чораҳои эътиноӣ наандешидааст. Чуноне ки аз омӯзиши маводҳои парвандаи ҷиноятӣ маълум гашт, рӯзи 3 августи

соли 2009 шаҳрванд С.Т. тақрибан соати 10:30 дақиқа шаҳрванд К.Р.-ро дар ҷои ҷамъиятӣ латуқӯб карда, тартиботи ҷамъиятиро муддати 20-30 дақиқа дағалона вайрон ва оромии одамонро халалдор кардааст. Дар ин бора бо ариза бародари ӯ шаҳрванд К.М ба ШКД-и ноҳияи Ҳисор аз 5 августи соли 2009 муроҷиат намудааст, ки он тахти №347 дар китоби ҷиноятҳо ба қайд гирифта шудааст.

Дар асоси роҳхати навбатдори ШКД-и ноҳияи Ҳисор шаҳрвандон К.Р. ва К.М. аз ташхиси судӣ-тиббӣ гузаштаанд, ки тибқи ин санадҳои тиббӣ ба онҳо ҷароҳатҳои ҷисмонӣ расонида шудааст. Аммо дар маводҳои кор нусхаи роҳхатҳо ҳамроҳ карда нашудаанд. Ҷои ҳодиса бошад санаи 19 сентябри соли 2009, яъне баъди зиёда аз якуним моҳ, аз назар гузаронида шудааст.

То ин вақт бошад, яъне аз 3 августи соли 2009 аз ҷониби таҳқиқотчи калони ШКД-и ноҳияи Ҳисор танҳо баёнотҳои ҷабрдидагон К.Р., К.М. ва шахси ҳуқуқвайронкунанда С.Н. гирифта шуда, бо қарор дар бораи рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ аз 15 августи соли 2009, ки ҳуди ҳамон рӯз онро муовини сардори ШКД тасдиқ намудааст, аз оғози парвандаи ҷиноятӣ рад карда, нусхаи он ба прокурор барои маълумот равон карда шудааст.

Аризаи ҳуди ҷабрдида К.Р рӯзҳои 1 сентябри соли 2009 ва 8 сентябри соли 2009 дар китоби воридот, яъне ду маротиба як ариза ба қайд гирифта шудааст.

Рӯзи 10 сентябри соли 2010 аз ҷониби ёрдамчи прокурори ноҳияи Ҳисор қарор оиди беқор намудани қарор дар бораи даст кашидан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ ва оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бароварда шуда, ҳуди ҳамон рӯз аз ҷониби муовини прокурори ноҳия тасдиқ карда шуда, барои гузаронидани тафтиши пешакӣ ба ШКД-и ноҳияи Ҳисор фиристода шудааст.

Дар баъзе ҳолатҳои дигар низ судяҳо нисбат ба санадҳои судӣ, ки зимни пешбурди парвандаҳо қабул намудаанд, талаботи қонунро сарфи назар намудаанд.

Бо ҳукми суди ноҳияи Рашт аз 12 март соли 2010 шаҳрвандон А.Қ. ва А.Э. бо моддаи 237 қисми 2 бандҳои «а, б» ва В.В. бо моддаи 237 қисми 2 банди «а» КЧ ҚТ гунаҳгор доништа шудаанд.

Суд хангоми шартан татбиқ накардани ҷазо ба зиммаи маҳкумшудагон иҷроӣ вогузор намудани вазифаҳои муайян, аз қабилӣ иваз накардани ҷои истиқомати доимӣ ва ҷои кор ва гузашта

аз он, мавҷудияти зарар ва тақдирӣ далелҳои шайъиро ҳаллу фасл накардааст.

Ҷазои ҷарима мувофиқи моддаи 49-и КЧ ҚТ аз ҷониби суд бо дарназардошти вазнинии ҷинояти содиргардида ва вазъи молу мулкӣ маҳкумшуда дар доираи пешбининамудаи ҳамин Кодекс ба ҳайси ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ таъин карда мешавад. Аммо судҳо на дар ҳама ҳолатҳо вазнинии ҷиноят ва ҳолатҳои молумулкӣ маҳкумшудагонро ба инобат мегиранд, ки дар натиҷа ҷазоҳои таъиннамудаи онҳо бинобар ғайриреалӣ буданашон бе иҷро мемонанд ё зимни иҷро ба мушкilotи зиёд мувоҷеҳ мешаванд.

Чунончи, бо ҳукми суди ш. Истаравшан аз 30 март соли 2010 шаҳрванд Ш.Ш. бо моддаи 237 қисми 2 банди «а» ва шаҳрванд Т.П. бо моддаи 237 қисми 1 КЧ ҚТ гунаҳгор доништа шудаанд. Ба шаҳрванд Ш.Ш. бо моддаи 237 қисми 2 банди «а» КЧ ҚТ ба андозаи ҳазор нишондиханда ва ба шаҳрванд Т.П. бо моддаи 237 қисми 1 ба андозаи 500 нишондиханда барои ҳисобҳо ҷазои ҷарима таъин карда шудааст.

Раводиди моддаи 237 қисми 2 банди «а» ва 237 қисми 1 КЧ ҚТ таъини ҷазои ҷаримаро пешбинӣ мекунад, вале судро мебоист, ки зимни таъини ҷазои номбаршуда тибқи талаботи моддаи 49-и ҳамин Кодекс вазъи молумулкӣ маҳкумшудагонро низ ба ҳисоб гирифта, ба онҳо ҷазои реалӣ ва иҷрошаванда таъин мекард.

Маҳкумшудагон ҷазои таъиншударо ғайриодилона, вазнин ва иҷронашаванда ҳисобида, аз болои ҳукм ба коллегияи судӣ оид ба қорҳои ҷиноятӣ суди вилояти Суғд шикоятӣ кассатсионӣ овардаанд. Гарчанде ки ҳукми марҳилаи якум бо таъиноти коллегияи судии номбурда аз 26 майи соли 2010 бетағйир ва шикоятӣ кассатсионӣ маҳкумшудагон беқаноат гузошта шуда бошад ҳам, вале ҳукм то имрӯз бе иҷро мондааст. Чунки вачҳҳои маҳкумшудагон оиди ғайриимкон будани адои ҷазои ҷарима, бахусус вачҳи нафақахӯр ва маъюби гурӯҳи 2 Т.П. оиди кам кардани маблағи ҷарима бо дастрасии моддаи 63 КЧ ҚТ муҳокима нагардида аз мадди назари суди марҳилаи якум ва ҳам кассатсионӣ дур мондааст.

Санҷишҳо зимни ҷамъбастунии мазкур нишон дод, ки дар баъзе ҳолатҳои дигар суд (судяҳо) қарору санад ва ҳуҷҷатҳои судиро бархилофи талаботи КМЧ ҚТ ва аз рӯи фикру ақидаҳои беасос тартиб медиханд.

Бо қарор дар бораи таъини маҷлиси судӣ аз 30 апрели соли 2010 судияи суди ноҳияи Вахш баррасии парвандаи ҷиноятӣ нисбати

шаҳрванд Ё.Р. бо моддаҳои 237 қисми 2 банди «в», 328 қисми 1 ва 330 қисми 1 КҶ ҚТ барои муҳокима ба соати 10-и рӯзи 11 майи соли 2010 дар маҷлиси ошкорои судӣ дар толори суд таъин намудааст. Дар варақаи қор мактуби судьяи суди ноҳияи Вахш ба прокурори ноҳия ва маслихатхонаи ҳуқуқӣ оиди таъин карда шудани маҷлиси судӣ ба соати 10-и 24 майи соли 2010 ба маводи парванда ҳамроҳ карда шудааст, ки он сана ва рақами содиротӣ надорад. Ҳамчунин ба маводҳои парванда гузориши сардори қисми ниғаҳдории муваққатии ШКД-и ноҳияи Вахш аз 11 майи соли 2010 оиди бемории судшаванда Ё.Р. ҳамроҳ карда шуда бошад ҳам, вале он бо санади тиббии расмӣ тасдиқ карда нашуда, инчунин гузориши мазкур дар ШКД ва суд низ ба қайди расмӣ гирифта нашуда, дар он санаи ирсолӣ ва воридотӣ гузошта нашуда, мактуби ирсолӣ низ надорад. Мебоист, ки гузориши номбурда дар ШКД расман ба қайд гирифта шуда, дар асоси санаду ҳуҷҷатҳои тиббии тасдиқкардашуда бо мактуби расмӣ ба суди ноҳия равон карда шуда, дар суд расман ба қайд гирифта мешуд.

Дар асоси протоколҳои маҷлиси судӣ аз 11 майи соли 2010 бо таъиноти маҷлиси судӣ аз ҳамин рӯз парвандаи мазкур дар истехсолоти суд бо дастрасии моддаи 265 КМҶ ҚТ ғайриқонунӣ ва бидуни асосҳои кофӣ боздошта шудааст.

Бо таъиноти дигари судья аз 21 майи соли 2010 истехсолоти парванда аз нав оғоз карда шуда, бо тартиби муқаррарнамудаи моддаи 265 КМҶ ҚТ баррасии он ба соати 10-и санаи 24 майи соли 2010 дар толори суд таъин карда шудааст. Мутобиқи қисми 1 банди 2-и моддаи номбаршуда ҳангоми бемори вазнин будани айбдоршаванда (судшаванда), ки аз ҷониби духтури муассисаи давлатӣ тасдиқ карда шудааст, пешбурди парвандаи ҷиноятӣ боздошта мешавад. Агар асосҳои боздоштани парванда аз байн рафта бошад, пешбурди он аз сари нав оғоз карда мешавад. Аммо дар маводҳои парванда маълумотномаи тиббӣ бе рақам ва қайди расмӣ дар бораи беморӣ ва табobati амбулатории шаҳрванд Ё.Р. ҳамроҳ карда шудааст.

Гузашта аз он, дар қарорҳои қабулнамудаи судья, ки дар боло зикр шуданд, умуман мӯҳлати овардани шикоят ва эътироз аз болои онҳо нишон дода нашудаанд.

Суд бо ҳукм аз 24 майи соли 2010 шаҳрванд Ё.Р.-ро бо моддаи 237 қисми 2 банди «в» гунаҳгор дониста, ба ӯ бо ҳамин модда ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 1 сол бо адои ҷазо дар муассисаҳои ислоҳии низомашон

умумӣ таъин карда, аз айб моддаҳои 328 қисми 1 ва 330 қисми 1-ро хориҷ намудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки шаҳрванд Ё.Р. ҷиноятро дар ҳолати мастӣ содир намуда аст, вале ин ҳолати вазнинкунандаро суд ҳангоми таъини ҷазо ба эътибор нагирифтааст.

Тазаккур додан лозим аст, ки парвандаи мазкур 27 январи соли 2010 аз ҷониби муовини прокурори ноҳияи Вахш бо аломатҳои моддаҳои 237 қисми 2 бандҳои «в, г» ва 330 қисми 1 КҶ ҚТ оғоз ва пешбурди он ба истехсолоти ӯ вогузор карда шуда, вале боз байни саҳифаҳои 44 ва 45 парванда қарори дигаре аз 27 январи соли 2010 дар бораи ба истехсолоти худ қабул намудани парвандаи ҷиноятӣ бо имзои муовини прокурор мавҷуд аст, ки он саҳифагузори нашуда ва ба қабули ҷунин қарор ягон зарурате нест, чунки дар асоси банди 2 қарори аввала оиди оғози парвандаи ҷиноятӣ тафтишоти пешакии парвандаи мазкурро муовини прокурор ба зиммаи худ вогузор карда буд.

Риоя накардани талаботи моддаи 372 бандҳои 2 ва 4-и КМҶ ҚТ боиси тағйир додани таъиноти суди марҳилаи назоратӣ гардидааст.

Бо ҳукми суди ноҳияи Б. Ғафуров аз 11 феввали соли 2010 шаҳрванд З.Н. бо моддаҳои 237 қисми 3 банди «а» ва 113 қисми 2 КҶ ҚТ гунаҳгор ҳисобида, бо моддаи 237 қисми 3 банди «а» ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 5 сол, бо моддаи 113 қисми 2 маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 2 сол ва дар асоси қисми 3 моддаи 67 КҶ ҚТ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳои таъингардида ҷазои ниҳой маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 6 сол бо адои ҷазо дар муассисаи ислоҳии дорой низомии пурзӯр таъин карда, бо татбиқи банди «б» моддаи 6-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авф» аз 20 июни соли 2007 таҳти №286 мӯҳлати адонагардидаи ҷазои ӯ аз се як ҳисса кам карда шудааст.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣи Суди Олӣ шикояти назоратии адвокати ваколатдорро аз болои таъиноти коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣи суди вилояти Суғд аз 28 апрели соли 2010 баррасӣ намуда, муайян кард, ки суди марҳилаи якум ва марҳилаи кассатсионӣ ҳангоми банду бастии кирдори маҳкумшуда З.Н. бо моддаи 113 қисми 2 КҶ ҚТ ба ҳолатҳои воқеии парванда баҳои дурусти ҳуқуқӣ надода, кирдори охиронро бо ин модда бармаҳал банду баст намудаанд.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣи суди вилояти Суғд бо таъинот аз 28

апрели соли 2010 ҳукми суди марҳилаи якумро баҳои ҳуқуқии дуруст надода, бидуни асосҳои кофӣ онро бекор, парвандаро барои аз нав баррасӣ намудан ба ҳамон суд дар ҳайати дигар ирсол намудааст.

Дар қарори марҳилаи назоратӣ масоили бекор кардани таъиноти марҳилаи кассатсионӣ ва тағйир додани ҳукми суди марҳилаи якум ба миён гузошта шудааст.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ ба инобат гирифтааст, ки шаҳрванд Қ.А. ҳангоми муноқиша хиштро ба сӯи судшаванда З.Н. ҳавола додааст, вале хишт ба ҳамсари ӯ шаҳрванд У.З. бархӯрдааст. Дар натиҷа охирон, ки дар давраи шонздаҳафтаинаи ҳомиладорӣ қарор дошт, зарари вазнини ҷисмонӣ бардошта, ҳомиладориаш қатъ мегардад.

Ҳолати мазкурро дида, маҳкумшуда З.Н. калтакеро аз замин бардошта ба сари шаҳрванд Қ.А. як маротиба зада, ба ӯ зарари вазнини ҷисмонӣ мерасонад, ки дар натиҷаи ин зарба охирон дар беморхона ба ҳалокат мерасад.

Тибқи ҳулосаи ташҳиси судӣ-психологӣ аз 28 январи соли 2008 ҳангоми бо калтак задан шаҳрванд Қ.А. дар ҳолати саҳти ҳаяҷони рӯҳӣ қарор доштааст.

Вале суди марҳилаи якум ва ҳам коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди вилояти Суғд ҳолатҳои зикршударо сарфи назар намудааст. Аз ҷониби суд умуман масоили дар қирдори маҳкумшуда З.Н. ҷой доштан ё надоштани аломати ҷинояти одамкушӣ дар ҳолати саҳти ҳаяҷони рӯҳӣ мавриди муҳокимаю баҳодиҳӣ қарор нагирифтааст.

Ҳулосаи суди марҳилаи якум ва таъиноти суди марҳилаи кассатсионӣ ба ҳолатҳои воқеии парванда мувофиқат надошта, аз нодуруст татбиқ карда шудани қонуни ҷиноятӣ шаҳодат медиҳад, ки ин ҳолатҳо дар навбати худ ҳилофи талаботи моддаи 372 бандҳои 2 ва 4 КМҚ ҚТ буда, асос барои бекор намудани қарорҳои судӣ мегарданд.

Аз ин лиҳоз, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ таъиноти коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди вилояти Суғдро аз 28 апрели соли 2010 бекор, парвандаро барои аз нав ба тариқи кассатсионӣ баррасӣ намудан ба суди вилояти Суғд фириstonида, шикоятӣ назоратиро қисман қонъ гардонидаст.

Дар мисоли дигар возеҳ мегардад, ки муайян накардани сабабҳои сар задани ҷиноят,

муқаррар нагардидани ҳолатҳои воқеии қор, пешбурди яктарафа ва нопурраи тафтишот аз ҷониби мақомоти тафтиши пешакӣ ва бо он мувофиқат надоштани ҳулосаи суд боиси бекор карда шудани ҳукми суди марҳилаи якум ва ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парванда шудааст.

Чунончи, бо ҳукми суди ноҳияи И. Сомонии ш. Душанбе аз 5 июли соли 2007 шаҳрванд Н.З. бо моддаи 237 қисми 1, бо дастрасии моддаи 63 КҚ ҚТ ба ҷазои ҷарима ба андозаи 200 нишондиханда барои ҳисобҳо маҳкум гардидааст.

Бо ҳамин ҳукм нисбати Азизов О.Д. бо моддаҳои 237 қисми 2 бандҳои «б, в» бо дастрасии моддаи 63 КҚ ҚТ ҷазои ҷарима ба андозаи 300 нишондиханда барои ҳисобҳо таъин карда шудааст.

Шаҳрванд Н.З. бо ҳукми суди марҳилаи якум барои он гунаҳгор доништа маҳкум гардидааст, ки ба ҳайси нозири шӯъбаи кадрҳои РКД-и ш. Душанбе фаъолият намуда, тақрибан соатҳои 22-и шаби 8 январи соли 2005 дар хиёбони Рудакии ш. Душанбе назди билярд-клуби «Золотой шар» нисбат ба ҷамъият беҳурмати зоҳир намуда, аз ҳиссиёти авбӯшӣ бо истифодаи зӯрварӣ ба шиками А.О. бо пояш як зарба зада, охиронро дашномҳои қабех дода, аз бағалаш таппончаи хизматиашро бароварда, ба ҳаво ду маротиба тир ҳолӣ карда, қорланди милиса буданашро таъкид кардааст.

Моддаи 21 КМҚ ҚТ прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбарандаро вазифадор намудааст, ки ҷиҳати пешбурди ҳаматарафа, пурра ва ҳолисонаи тафтишоти пешакӣ ва муайян кардани ҳолатҳои воқеии қор тамоми ҷораҳои қонуниро андешида, ҳолатҳои ошқорқунанда, вазнинқунанда, сафедқунанда ва ҷавобгарии айбдоршавандаро муайян намоянд.

Аммо бар ҳилофи ҳамин талабот мақомоти пешбурди тафтиши пешакӣ ва суд қорро яктарафа бурда, далелқоро ҳамачониба таҳқиқ, накарда, онқоро бо ҳолатҳои воқеии қор муқоиса накарда, баҳои ҳуқуқӣ надода, бармаҳал нисбати Н.З. қарор қабул намудааст.

Чунончи, маҳкумшуда Н.З. зимни тафтиши пешакӣ ва судӣ вачҳ овардааст, ки тақрибан соати 22 рӯзи 8 январи соли 2005 бо ҳамроҳии рафиқонаш А.Р. ва М.Қ. дар доҳили автомашинаи ба охири тааллуқдошта як нафар рафиқи дигарашонро интизор будаанд. Ҳамин вақт 10-12 нафар ҷавонон дар ҳолати мастӣ аз бинои билярд-клуби «Золотой шар» бо садои баланд

гапзанон баромаданд. Ӯ ба сӯи онҳо назар намудааст. Ин вақт аз байни онҳо шаҳрванд А.О. бо як гурӯҳ рафиқонаш ба ӯ наздик шуда, аз гиребонаш дошта, аз автомашина фароварда, ӯро дашному таҳкир кардаанд ва ба талаби ӯ оид ба қатъ кардани амалҳои авбошонашон эътибор зоҳир накардаанд.

Аз ин кирдорҳои авбошонаи шаҳрванд А.О. ва рафиқонаш дарки таҳдиди ҳавфи эҳтимолияти аз ҷониби онҳо мавриди идома ёфтани латукӯб ва рабуда шудани таппончаи хизматиашро намуда, онро аз бағалаш бароварда ду маротиба сӯи осмон тир ҳолӣ карда, онҳоро пароканда намуда, корманди милиса буданаширо ба онҳо муаррифӣ намудааст.

Аммо шаҳрванд А.О., ки дар байни ҳамлагарон аз ҳама ғаёл будааст, ором нагардида, дари мошинро дошта, шишаи онро бо мушташ зада шикаста, бо пояш ба рӯи ӯ зада, ба саломатиаш ҷароҳати миёна расонидааст.

Ҳамчунин, ҳолатҳои дар боло зикршударо ҳуди маҳкум А.О. ва як қатор шохидон, аз ҷумла Ҳ.Ҳ., С.М., М.Ҷ., А.Р. ва дигарон тасдиқ намудаанд.

Тибқи талаботи моддаҳои 12 ва 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» корманди милиса ҳуқуқ дорад баҳри бартараф намудани ҳамла, ҷиҳати пешгирӣ намудани муқобилияти зидди корманди милитсия воситаҳои махсуси дар ихтиёрдошташиро истифода барад. Аз далелҳои парванда бармеояд, ки шаҳрванд Н.З. нишондод додааст, ки ӯ ба ҳайси корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ифои вазифа дошта, ба ҳамлагарон худро муаррифӣ намудааст.

Аммо мақомоти тафтиши пешакӣ ва суд ин ҳолатҳои корро сарфи назар намуда, ба далелҳои дар боло зикргардида баҳои ҳуқуқӣ надодаанд. Дар натиҷа нисбати шаҳрванд Н.З. суд бармаҳал ҳукми айбдоркунӣ баровардааст, ки дар натиҷа ҳуқуқи манфиатҳои қонунии ӯ халадор гаштааст.

Аз ин лиҳоз, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ бо таъинот аз 9 ноябри соли 2010 ҳукми суди ноҳияи И.Сомонии ш. Душанберо аз 5 июли соли 2005 нисбати шаҳрванд Н.З. бекор карда, парвандаи ҷиноятиро нисбати ӯ барои гузаронидани тафтиши иловагӣ баргардонид.

Ҳамчунин, омӯзиш нишон дод, ки мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, инчунин судҳои ҷумҳурӣ ба масоили муайян кардан ва рӯёнидани зарар, пешниҳод ва ҳаллу фасл намудани даъвоҳои граждани дар муурофияи ҷиноятӣ эътибори ҷиддӣ надода, ба ҷабрдидаҳо барои ба суд мурочиат намудан оиди рӯёнидани зарар тавсияҳо дода, ин масъалаҳоро моҳиятан худашон баррасӣ накардаанд. Аз ин ҷост, ки роҷеъ ба қисми ками парвандаҳо зарарҳо ба ҷабрдидаҳо рӯёнида шудаанд.

Камбудихои зиёди ҷиддии дигар низ оиди вайрон намудани талаботҳои қонунҳои моддӣ ва муурофиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маҷмӯъ ба ҳалалдор шудани волоияти қонун ва адолати иҷтимоӣ мусоидат намудаанд, мавриди омӯзиши парвандаҳое, ки судҳои ҷумҳурӣ зимни баррасии ҷиноятҳои марбут ба авбошӣ роҳ додаанд, муқаррар карда шуданд.

Роҷеъ ба камбудихои ошкоргардида, ки мақомоти таҳқиқ тафтиши пешакӣ ва судҳо зимни пешбурд ва баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои авбошӣ роҳ додаанд, ба мақсад мувофиқ аст, ки ба мақомоти зерин:

- Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба суди вилояти Суғд ҷиҳати бартараф ва пешгирӣ намудани камбудихои ошкоргардида пешниҳодҳо равона карда шаванд.

**Шӯъбаи ҷамъбасткунии
амалияи судӣ ва расонидани
ёри амалӣ ба судҳои поёнии
Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз ҷониби ҳайати муаллифон – кормандони масъули Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимов М.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Баҳриддинов С.Э., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Бобоев У.Х., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Гафуров А.Д., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ Каримов А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ Меликов У.А. ва Нуров А.Қ. таҳти назари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимов Маҳмад Забирович таҳия гардидааст.

ТАФСИРИ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»

ПЕШГУФТОР

Таълиму тарбияи фарзанд, ки масъалаи мубрами рӯз аст, дар гузашта низ дар мадди назари аҳли ҷомеа, бахусус мутафаккирону хирадмандон қарор дошт.

Имрӯз мо дар замоне зиндагӣ мекунем, ки замони инкишофи босуръати на танҳо илму техника, ҳамчунин замони таҳаввулоти зеҳнӣ ботинии инсон мебошад. Чунин сурат гирифта ни раванди ҷомеа аз мо тақозо мекунад, ки ҳар кадоми мо ҳамқадам ва ҳамнафаси даври замон бошем ва барои таҳкими Ватан, бақои миллат, рушди ҳамаҷонибаи кишвар, бахусус барои фарзонагӣ, хушахлоқӣ, одоби ҳамидаи фарзандони худ чораву тадбирҳои судманд андешем. Аз ин лиҳоз, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011 «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»¹, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муҳокимаи умумӣ пешниҳод гардида буд, дар шароити кунунӣ дорой аҳамияти муҳим мебошад.

Қонуни мазкур бидуни шубҳа дар қонунгузори муосир яке аз рӯйдодҳои хотирмон ба ҳисоб меравад. Мақсади асосии он дар рӯҳияи худшиносӣ худогоҳӣ, эҳтиром ба Ватан ва ба арзишҳои милливу умумибашарӣ таълим додану тарбия кардани фарзандон, ҳамчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии онҳо мебошад, ки ин барои ба ҳаёти мустақилона омода

намудани онҳо мусоидат менамояд. Тарбия ва таълими насли наврас раванди ниҳоят масъулиятнок ва ҷиддӣ буда, тақдири кӯдак ва насли ояндаи ҷомеа аз сифати он вобаста аст. Дар ин замина таълиму тарбияи кӯдакон бояд дар мадди назари падару модар, омӯзгор, муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва аҳли ҷомеа қарор гирад. Зеро фардои ин ё он кишварро ҳамон вақт метавон шуқуфону пурфурӯғ арзёбӣ кард, ки агар он кишвар ба таълиму тарбияи кӯдакон тавачҷӯҳӣ ҳамешагӣ зоҳир намояд. Аз ин нуқтаи назар, тавачҷӯҳ ба таълиму тарбия, рушд ва ҳифзи ҳуқуқи озодихоии фарзандон гувоҳи ояндаи дурахшони ҳар халқу миллат мебошад, ки ин масъалаи муҳим мавриди танзими қонуни мазкур қарор гирифтааст.

Бадеҳист, ки тарбияи кӯдак аз хонавода оғоз гардида, фарзанд нахуст дар ин муҳит ҳамчун шахсият ва инсонии комил ташаккул меёбад ва баъд ба ҷомеа мепайвандад. Агар пояи тарбияи хонаводагӣ заиф бошад, оё гуфтан мумкин аст, ки хонавода ба ҷомеа фарди солим ва ташаккулёфтаре дода метавонад?! Аз ин нигоҳ, тарбия кардан ва ба камол расонидани фарзанд вазифаи муҳими ҳар як падару модар дар назди ҷомеа ва инсоният мебошад, хусусан, ки ҳеҷ падару модар ба фарзанд аз тарбияи нек дида, чизе беҳтар дода наметавонад. Мутаассифона, на ҳамаи падару модарон масъулияти худро хуб дарк менамоянд ва ҳатто бархе аз онҳо

¹ «Садои мардум», 5.08.2011, № 97-98 (2767-2768)

гумон мекунад, ки масъалаи таълиму тарбия танҳо вазифаи муассисаҳои таълимӣ мебошад. Чунин фикр боиси он мегардад, ки падару модар ба таълиму тарбияи фарзанд тавачҷӯхи хоса зоҳир наменамоянд ва муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ низ ба ин ҷиҳати муҳими масъала аҳамияти зарурӣ намендихад, ки дар натиҷа самарабахш гардидани раванди таълиму тарбия дар зерӣ суол қарор мегирад. Қонуни мазкур ба ин ҷиҳати масъала равшанӣ андохта, таълиму тарбияи фарзандро аз вазифаҳои асосӣ ва муҳими ҳар як падару модар медонад.

Ҳоло, ки мо – аҳли ҷомеа дар назди худ мақсади мустаҳкам намудани пояҳои давлати навини Тоҷикистонро гузоштаем, ба масъалаи таълиму тарбияи насли наврас бояд аҳамияти ҷиддӣ диҳем, зеро рушди ояндаи ҷомеа бе таълиму тарбияи шоиста ва ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои кӯдакон имконнопазир аст.

Имрӯз, ки давлати мо ҳамчун кишвари тамаддунпарвар рӯ ба рушду нумӯи насли наврас овардааст ва мӯҳтавои Қонуни мазкур низ аз ҳамин иборат аст, бо камали эътимод гуфта метавонем, ки дар партави чунин сиёсати миллӣ ояндаи миллати кӯҳанбунёди мо умедворкунанда мебошад.

Бо вучуди он, ки имрӯз тавачҷӯхи баъзе падару модарон ва шахсони онҳоро ивазкунанда ба раванди таълиму тарбия ва омӯзиши фарзандон то андозае суст шуда бошад ҳам, ғамхорӣ давлат оид ба ин масъала ва қабули Қонуни мазкур дар қатори дигар чорабиниҳои таъсирбахши анҷомдодашуда гувоҳи он аст, ки давлати мо таълиму тарбияи кӯдаконро вазифаи худ мешуморад.

Ҷараёни имрӯзаи зиндагӣ тақозо менамояд, ки ҳар як аъзои ҷомеа босаводу бофарҳанг, ватандӯсту ватанпарвар, ҳудогоҳу худшинос, меҳнатдӯсту бовиҷдон, баодобу нексиришт ба камол расад. Дар ин масъала нақши падару модар ва омӯзгор асосӣ ва ҳалкунанда аст. Падару модар ва омӯзгор вазифадоранд, ки кӯдакро ҳамчун инсонӣ комил тарбия карда, пеш аз ҳама ба тарбияи ақлонӣ ва инкишофи зеҳнии ӯ аҳамияти махсус зоҳир наменанд, барои соҳибмаълумот ва соҳибкасб гардидани ӯ кӯмак карда, ӯро ба ҳаёти мустақилона омода созанд.

Шаҳси дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои падару модар ҳамзамон бояд барои таълим ва тарбияи фарзандони худ масъулияти ҷиддиро бар дӯш дошта бошад, зеро дар ҷомеаи маданӣ доштани ҳуқуқ масъулиятнокӣ низ ҳаст, яъне

шаҳс дар ҷамъият зиндагӣ карда, наметавонад танҳо аз ҳуқуқу озодиҳои истифода барад, аммо масъулиятро ба зимма нагирад. Бинобар ин муқаррар кардани ҷавобгарии падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда дар Қонун талаби замон аст.

Имрӯз, ки Истиқлолияти давлатӣ насиби миллати мо гардидааст, таълиму тарбияи кӯдакон мақсаду мароми асосии сиёсати пешгирифтаи давлат бо роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буда, рушди ояндаи ҷомеа бе тарбияи дурусти насли наврас ғайриимкон мебошад.

Қонуни мазкурро мавриди омӯзиш қарор дода, бояд зикр кард, ки меъёрҳои он пурра ифодакунандаи хусусиятҳои хоси расму оин ва анъанаҳои миллии мо мебошанд. Ба назар гирифтани чунин хусусиятҳо ба амалишавии мақсадҳои умумимиллӣ ва рушду такомули ояндаи давлатдорӣ мо мусоидат намуда, барои фарзандони мо, шароити мусоиди рушдро фароҳам меоварад ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии онҳоро ҳимоя менамояд.

Қайд кардан ҷои аст, ки зарурияти қабули ҳар як қонунро шароит ва эҳтиёт ба танзими муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда талаб менамояд. Қабули Қонуни мазкурро низ шароити бавучудода ва эҳсоси масъулияти аҳли хирад бо сарварии роҳбари давлат ба тақдир насли наврас ва ояндаи миллат тақозо намудааст.

Бинобар ин, қабули санади ҳуқуқии мазкур барои ояндаи ҷомеаи мо нақши ҳалкунанда бозида, ба тарбияи шахсоне мусоидат хоҳад кард, ки дар оянда мо бо онҳо ифтихор хоҳем кард. Зеро танҳо фарзандони соҳибмаърифату соҳибкасб, ҳудогоҳу миллатдӯст метавонанд дар бунёди давлати миллӣ саҳмгузор бошанд.

Тибқи дебочаи Қонун мақсади он пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои фарзанд мебошад.

Зимнан бояд зикр намоем, ки дар ном, дебоча ва дар тамоми матни Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011 «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» мазмуни асосиро калимаи «масъулият» ифода менамояд. Ин беасос намебошад, чунки масъулияти падару модар ду ҷабҳа дорад. Аввало, падару модар ӯҳдадорӣи худро иҷро

намуда, вазифаи худро оид ба таълиму тарбияи фарзанд дар назди давлат ва чома ичро менамояд. Волидайн барои ба таври дахлдор ичро намудани ўхдадориҳои ба зимма доштаашон бояд ҳамачониба кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ин ки вазифаи падару модарӣ ва ҳамчунин инсони худро ба анҷом расонанд. Ин масъулияте мебошад, ки азалан ба зиммаи ҳар як падару модар гузошта шудааст ва онҳо бояд онро ихтиёран ҳамчун вазифа ичро намоянд.

Сониян, вақте ки падару модар аз иҷрои ўхдадориҳои худ оид ба таълиму тарбияи фарзандон саркашӣ мекунанд, яъне ўхдадориҳои худро ичро намекунанд ё ба таври дахлдор ичро наменамоянд, дар натиҷа рафтори фарзандони онҳо боиси вайрон кардани ҳуқуқи дигарон ва тартиботи ҷамъиятӣ мегардад, ки дар чунин ҳолат иҷрои ўхдадориҳои онҳо дар зери маҷбурияти давлатӣ амалӣ карда мешавад ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба миён меояд. Дар Қонуни зикршуда маҳз ду тарафи ҳамин як масъала – масъалаи масъулияти падару модар барои талиму тарбияи фарзандон дар назар дошта шудааст.

Бояд зикр намуд, ки масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудааст. Аммо мақсади ниҳоии пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар Қонуни мазкур аз он иборат аст, ки таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо бояд сурат гирад.

Инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ бештар хусусияти маънавӣ доранд ва он дар тафаккури инсон дар давоми ҳаёташ мутғасил ташаккул меёбад. Дар раванди ташаккул додани чунин тафаккур таъсири муҳит, аз ҷумла таълиму тарбияи фарзандон нақши калидӣ мебозад.

Дар рӯҳияи инсондӯстӣ тарбия ёфтани фарзандон дар эҷодиёти бузургони мо Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз ва дигарон доимо инъикос мегардид. Масалан, ба қавли Саъдии Шерозӣ:

*Бани Одам аъзои якдигаранд,
Ки аз офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.*

Зиёда аз ин, анъанаҳои хуби миллии тоҷикон аз ҷумлаи меҳмоннавозӣ, худшаҳодати он аст, ки инсондӯстӣ, қисми таркибии маънавияти миллати мо аст ва онро хатман бояд дар замири фарзандон тарбия намоем.

Ҳамзамон тарбияи ифтихори ватандорӣ дар қалби фарзандон, маҳз дар даврони истиқлолият яке аз маҳакҳои асосии пойдоҳии давлат ва миллати тоҷик аст. Ифтихори ватандорӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ аз иродаи қавии падару модар вобаста аст. Дуруст тарбия намудани фарзандон дар ин рӯҳия барои ноил шудан ба ояндаи нек замина мегузорад. Агар ба таърих рӯ оварем, бузургтарин дастовардҳои маҳз дар рӯҳияи ифтихори ватандорӣ ба даст омадааст, мисоли равшани он ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ мебошад. Гарчанде мардуми Шӯравӣ аз лиҳози технология ва таҷҳизоти ҳарбӣ ба он ҷанг омода набуд, аммо бо зарби иродаи ватандӯстӣ тавонист рӯҳияи фашистонро шикаста, лашкари душманро мағлуб созад.

Яке аз беҳтарин усулҳои тарбияи фарзандон дар рӯҳияи ифтихори ватандорӣ ин рафтори намунавии худӣ падару модар мебошад. Ҷалб намудани диққати фарзандон ба дастовардҳои миллӣ ва огоҳӣ аз қахрамонони миллӣ ба рушди ҳисси ватандӯстӣ мусоидат менамояд. Мутаассифона, баъзан ҷинояткорон ҳиссиёти мардум, махсусан ҷавононро истифода бурда, ба чома зарар мерасонанд. Барои он ки дар тафаккури фарзандон ақидаҳои ғаразноки ҷиноӣ, аз ҷумла террористӣ роҳ наёбад, онҳоро бояд тарбия намуд, то ки бар муқобили падидаҳои манфии ғаразнок устувор ва муқовиматпазир бошанд.

Инчунин дар дебоча таъкид мешавад, ки фарзандон бояд дар рӯҳияи эҳтироми арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия ёбанд. Таҳти мафҳуми арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ он муқаддасотеро фаҳмидан мумкин аст, ки онҳо тӯли асрҳо дар натиҷаи таҷрибаи ҳаёти инсоният ба вуҷуд омадаанд ва исбот шудааст, ки эҳтироми онҳо қафилӣ осоиши зиндагии инсоният мебошанд. Ба арзишҳои миллӣ пеш аз ҳама моликияти моддӣ маънавият дохил мешаванд, ки мутааллиқ ба миллати мо мебошад ва эҳтирому ҳифзи онҳо вазифаи ҳар яки мост.

Ҳамзамон дар дебоча доир ба ҳифзи ҳуқуқи фарзандон сухан меравад. Падару модар набояд дар ҳифзи ҳуқуқи фарзандон бетафовут бошанд. Фарзандони ноқилӣ имкони мустакилона ҳифз намудани ҳуқуқи манфиатҳои ху-

дро надоранд, барои мурочиат кардан баҳри химояи ҳуқуқҳои худ онҳо тайёр нестанд, бинобар ин қонун муқаррар менамояд, ки ҳуқуқи манфиатҳои онҳо аз ҷониби падару модар ҳифз карда шавад.

Кӯдакон ҳамчун инсон тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ҳуқуқҳои гуногун мебошанд, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, ба озодӣ ва дахлнопазирӣ, ба озодона изҳор намулдани фикри худ, ба доштани ном, номи падар ва фамилия, ба моликият ва мерос, ба таҳсил ва ғайра. Дар ҳолатҳе, ки ҳуқуқҳои кӯдакон вайрон карда мешаванд, падару модарон, инчунин шахсон онҳоро ивазкунанда бояд чораҳои зарурӣ андешанд. Он чораҳо вобаста аз ҳолатҳои воқеӣ татбиқ карда мешавад. Масалан, падару модар

моликияте, ки ба кӯдак аз бобояш мерос мондааст, то ба балоғат расидани кӯдак аз ҳама гуна нобудшавии табиӣ сунъӣ бояд ҳифз намоянд, зеро ҳуқуқҳои молумулкии кӯдак набояд вайрон карда шаванд. Ё вақте ки кӯдак аз ҷиноят зарар мебинад ва ё таҳти таҳдид аст, падару модар вазифадоранд, ки ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҷиҳати андешидани чораҳои зарурӣ мурочиат намояд.

Яъне, агар шабоҳатан гӯем «ҳуқуқҳои кӯдакон назди падару модар амонат аст ва ба он хиёнат набояд кард». То ба балоғат расидани онҳо ин «амонат»-ро ҳифз ва эҳтиром намудан боиси ба камол расидани фарзанди солиму солаҳ хоҳад буд.

БОБИ 1. МУҚАРРАТОТИ УМУМӢ

Моддаи 1. Муносибатҳое, ки Қонуни мазкур танзим менамояд

Қонуни мазкур масъулияти падару модар ва шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад (минбаъд - падару модар), дар таълиму тарбияи фарзанд танзим менамояд.

Тибқи моддаи тафсиришаванда Қонуни мазкур масъулияти ду гурӯҳи шахсонро доир ба таълиму тарбияи фарзанд муайян мекунад: 1) падару модар; 2) шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад.

Маълум аст, ки падару модар нафароне мебошанд, ки бо фарзанд пайванди хунӣ дошта, ўро ба дунё овардаанд. Ҳангоми ба расмият даровардани таваллуди кӯдак падару модари ў дар ҳуҷҷат (шаҳодатномаи таваллуд) номнавис мешаванд ва ин ҳуҷҷат падару модар будани онҳоро тасдиқ менамояд.

Баъзе ҳолатҳое вучуд дорад, ки бо ягон сабаб падару модарро нафарони дигар иваз мекунад (масалан ҳангоми ятим мондани кӯдак ё муваққатан таҳти таълиму тарбияи шахси дигар будани кӯдак ва ғ-ҳо). Дар моддаи 4 қонуни мазкур номгӯӣ шахсоне, ки падару модарро иваз мекунад номбар шудааст: 1) васӣ; 2) парастор; 3) фарзандхондагон; 4) шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунад; 5) намояндагони қонунии онҳо; 6) муассисаҳо ва дигар ташкилотҳое, ки кӯдак дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад (минбаъд - муассисаҳои таълимӣ). Шахсон мазкур барои таълиму тар-

бияи кӯдакони таҳти назораташон буда масъулият доранд.

Васоияту парасторӣ барои кӯдаконе, ки бе парастор мондаанд, бо мақсади таъминот, таълиму тарбия, маълумотноккунӣ, инчунин барои ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо муқаррар карда мешавад. Васоят барои ноболиғони то синни чордаҳсола ва парасторӣ барои ноболиғони аз чордаҳсола то ҳаҷдаҳсола муқаррар карда мешавад (моддаи 147 КО ҚТ¹).

Васию парастор аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъин карда мешаванд. Дар назди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зерсохтори алоҳида барои ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон амал мекунад, ки онҳо бевосита бо васиёну парасторон ҳамкорӣ менамоянд.

Ба сифати васӣ ва парастор танҳо шахсон болиғи қобили амал таъин шуда метавонанд. Шахсон зерин васӣ ва парастор таъин шуда наметавонанд:

- шахсоне, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум шудаанд;

- шахсоне, ки қаблан кӯдакро ба фарзандӣ

1 Кодекси онлаини Ҷумҳурии Тоҷикистон

кабул кардаанд, аммо фарзандхонӣ бо сабаби номатлуб ичро кардани ўҳдадориҳояшон бекор карда шуда бошад;

- шахсоне, ки бо сабаби номатлуб ичро кардани ўҳдадориҳояшон аз вазифаи васӣ ё парасторӣ озод карда шудаанд;

- шахсони мубталои майзадагӣ ва нашъамандӣ, инчунин шахсоне, ки вобаста ба вазъи саломатӣ наметавонанд ўҳдадориҳояшонро оид ба тарбияи кӯдак анҷом диҳанд (моддаи 148 КО ҚТ).

Шахсро танҳо бо розигии ҳудаш васӣ ё парастор таъин кардан мумкин аст. Зимнан бояд одобу ахлоқ ва сифатҳои дигари шахсӣ, қобилияти ичро кардани вазифаи васӣ ё парастор, муносибати байни ӯ ва шахси мӯҳтоҷи васоят ё парасторӣ ва агар имкон бошад, хоҳиши шахси таҳти васоят ё парасторӣ қарордошта бояд ба назар гирифта шавад (қисми 3-юми моддаи 36 КГ ҚТ¹).

Дар ҳолате, ки шароити муайян кардани васию парастор ё ба фарзандхонӣ додан вучуд надорад, кӯдакони бе парастор монда, таҳти нигоҳубини муассисаҳои дахлдори давлатӣ қарор дода мешавад.

Инчунин тибқи талаботи қонун бо мақсади бо шароити мусоиди таълиму тарбия таъмин намудан кӯдакони бепарастормондари ба фарзандхонӣ медиҳанд. Фарзандхондагон нафароне мебошанд, ки бо мақсади таълиму тарбия, кӯдаконро ба фарзандӣ қабул мекунанд. Фарзандхондагон наметавонанд танҳо шаҳрвандони ба балоғатрасидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд. Фарзандхонӣ аз тарафи суд расмӣ карда мешавад.

Ҳангоми фарзандхонӣ пеш аз ҳама манфиатҳои кӯдак ба инобат гирифта мешавад. Тибқи моддаи 127-уми Кодекси оила як қатор шахсон наметавонанд кӯдакро ба фарзандхонӣ қабул кунанд, аз ҷумла шахсоне, ки ғайриқобили амал эътироф шудаанд, шахсоне, ки аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум шудаанд, шахсоне, ки қаблан фарзандхонӣ бо гуноҳи онҳо аз ҷониби суд бекор карда шудааст ва ғ. Яъне нафаре, ки кӯдакро ба фарзандхонӣ қабул кардааст, ҳамаҷиҳата бояд барои таълиму тарбияи кӯдак ҳамеша омода ва масъул бошад.

Кӯдакон дар асоси шартнома низ бо назорат фаро гирифта шуданашон мумкин аст. Чунин ҳолатро қисми 3-юми моддаи 1088 Кодекси гражданин ва моддаи 4-уми Қонуни таф-

сиршаванда пешбинӣ менамояд. Шахсони тибқи шартнома ўҳдадории назорат кардани кӯдакро дар вақти муайян ба зиммагирифта на танҳо барои таълиму тарбияи кӯдак масъул мебошанд, балки ба оқибатҳои рафтори кӯдакон низ ҷавобгаранд (ниг. муфассал тафсири моддаи 15).

Ба сифати намояндагони қонунӣ падару модар, васию парастор, фарзандхондагон ва намояндаҳои ташкилоту муассисаҳои баромад карда наметавонанд, ки кӯдакон таҳти васоят парастории онҳо қарор дорад. Чунин шахсон бе доштани ваколатномаи махсус дар асоси қонун ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакро дар муносибат бо дигар мақомот ё шахсон ҳифз ва намояндагӣ менамоянд. Зеро кӯдакон мустақилона наметавонанд ҳуқуқҳои худро амалӣ ё ўҳдадориҳои худро ичро намоянд. Намояндагони қонунӣ ба манфиати кӯдакон аҳдхоро анҷом медиҳанд (масалан ба номи кӯдак хона меҳаранд), аз сӯистиғодаи шахсони дигар онҳоро эмин медоранд ва ғ.

Барои таълиму тарбияи кӯдакон инчунин муассисаҳои масъул мебошанд, ки кӯдакон дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад. Муассисаҳои таълимӣ шахси ҳуқуқие мебошад, ки раванди таълимро ба роҳ мемонанд, яъне як ё якчанд барномаҳои таълимро амалӣ мегардонад ва (ё) тарбияи хонандагон, тарбиягирандагонро таъмин мекунад. Кӯдакон асосан дар муассисаҳои томақтабӣ, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ (ибтидоӣ, умумии асосӣ, миёнаи умумӣ), муассисаҳои таълимӣ барои кӯдакони ятим ва кӯдакони бепарастор таълиму тарбия мегиранд.

Масъул будани шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд, аз вазъи ҳуқуқи онҳо вобаста аст. Масалан, ҳуқуқи ўҳдадориҳои фарзандхондагон нисбати фарзандхондашудагон аз лаҳзаи эътибори қонунӣ гирифтани ҳалномаи суд (моддаи 125 КО ҚТ) пайдо мешавад. Нисбати васиён ва парасторон мақомоти васию парасторӣ қарор қабул мекунанд. Шахсоне, ки тибқи шартнома назорат ва таълиму тарбияи кӯдакро ба зимма мегиранд, дар асоси шартнома масъул мебошанд. Яъне, асоси ҳуқуқи масъул будани шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд, вобаста аз ҳолатҳои мушаххас ҳуҷҷатҳои гуногун (ҳалномаи суд, қарори мақомоти васоят ва парасторӣ, шартнома) мебошанд.

¹ Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон

Моддаи 2. Доираи амали Қонуни мазкур

Амали Қонуни мазкур нисбат ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба маҳалли истиқомати онҳо, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунад ва шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба маҳалли ҷойгиршавии онҳо, татбиқ мегардад, агар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намунааст, тартиби дигарро муқаррар накарда бошад.

Моддаи тафсираванда асосан ба татбиқ ё ин ки паҳн гардидани Қонуни мазкур ба ин ё он доираи шаҳрвандон, аз ҷумла шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, инчунин шахсони ҳуқуқӣ равона гардидааст. Меъёри мазкур басо муҳим аст, чунки дар таҷриба ҳолатҳои шуданаш мумкин аст, ки ин ё он доираи шахсон ба ин модда таъяс намуда, аз иҷрои муқаррароти меъёрҳои Қонуни мазкур саркашӣ менамоянд. Бинобар ин моддаи тафсираванда мушаххасан муайян кардааст, ки амали Қонуни мазкур нисбати кӣҳо татбиқ мегардад. Амали Қонуни мазкур мутобикӣ моддаи тафсираванда ба шахсони зерин татбиқ мегардад:

1. Ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз маҳалли истиқомати онҳо;

2. Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунад;

3. Ба шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба маҳалли ҷойгиршавии онҳо.

Чихеле, ки қайдгардид, амали Қонуни мазкур новобаста аз маҳалли истиқомат ва миллат ба тамоми шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегардад. Айни ҳол қисме аз шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсадҳои гуногун дар хориҷи ҷумҳурӣ қор ва зиндагӣ мекунад. Инҳо: қормандони намояндагӣҳои дипломатӣ, қонсулӣ ва дигар намояндагӣҳои расмӣ ҷумҳурӣ дар хориҷи кишвар; шахсоне, ки ба тариқи шартнома дар хориҷи кишвар фаъолияти меҳнатӣ доранд; докторант ва аспирантон, муҳочирони меҳнатию дигар шахсон мебошанд. Бояд қайд намуд, ки ба ҳамаи шахсони зикргардида амали Қонуни мазкур паҳн мегардад. Пӯшида нест, ки бисёре аз оилаҳои тоҷик ба ҳайси муҳочир дар давлатҳои дигар, хусусан Федератсияи Русия, қарор доранд. Қисмати онҳо тарбияи фарзандонашонро ба дӯши хешу табори худ монда, дар хориҷ аз қаламрави ҷумҳури зиндагӣ ва қор мекунад. Ин ҳолат, албатта, ба таълиму тарбияи фарзанд таъсири манфӣ мерасонад, чунки дар раванди таълиму

тарбияи фарзандон на хешу табор, балки маҳз падару модар нақши махсус доранд. Падару модар бояд пайваста бо муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва омӯзгорону мураббӣён дар раванди таълиму тарбияи фарзандашон мустақиман ҳамқорӣ намоянд. Моддаи тафсираванда муқаррар мекунад, ки амали Қонуни мазкур нисбати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба маҳалли истиқомати онҳо, паҳн мегардад. Бояд қайд намуд, ки падару модар дар қадом маҳалле қарор надошта бошанд, барои таълиму тарбияи фарзандонашон ўҳдадор ва масъул мебошанд.

Амали Қонуни мазкур нисбати шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз маҳалли ҷойгиршавии онҳо, низ татбиқ мегардад. Яъне, тамоми мақомоти давлатӣ ва ғайриҳуқуматӣ, қорхона, муассиса ва ташкилотҳои ҷумҳурӣ, новобаста аз он ки дар дохил ё хориҷи ҷумҳурӣ қарор доранд, бояд муқаррароти Қонуни мазкурро риоя намоянд.

Моддаи тафсираванда ҳамқорин муқаррар кардааст, ки амали Қонуни мазкур нисбат ба шаҳрвандони хориҷӣ низ татбиқ мегардад.

Дар асоси моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 феввали соли 1996 «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне эътироф мешаванд, ки мансуб ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон намебошанд ва ҳуҷҷате доранд, ки мансубияти онҳоро ба шаҳрвандии давлати дигар тасдиқ мекунад.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи шаҳрвандони хориҷиро бо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар медонад ва муқаррар мекунад, ки шаҳрвандони хориҷии муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон ўҳдадоранд, ки талаботи Қонститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва эҳтиром намоянд, расму оини халқҳои со-

¹ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1996, № 3, мод.55.

кини қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистонро гиромӣ доранд. Ҳамзамон бояд зикр намоем, ки амалӣ кардани ҳуқуқи озодихое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрвандони хориҷӣ дода шудааст, аз иҷрои ӯҳдадорихое, ки тибқи қонунгузорӣ ба зиммаи онҳо гузоштааст, ҷудонашаванда аст. Гузашта аз ин, мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шахрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз ҳолатҳои ронда шудани шахрвандони хориҷӣ аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳолате мебошад, ки агар онҳо қонуни оид ба вазъи ҳуқуқи шахрвандони хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дигар қонунҳои ҷумҳуриро вайрон карда бошанд.

Саволе ба миён меояд, ки оё талаботи Қонуни мазкур нисбати намоёндагиҳои дипломатӣ, консулӣ ва дигар намоёндагиҳои расмӣ хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегардад ё не? Зеро чун қоида, аз рӯи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ намоёндагиҳои дар боло номбаршуда аз масъуният ва имтиёзҳои умумиэтирофгардидаи дипломатӣ истифода мебаранд. Бояд зикр намоем, ки дар ҳуди матни моддаи тафсиршаванда омадааст, ки «...агар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, тартиби дигарро муқаррар накарда бошанд».

Оид ба мавриди зикршуда бояд қайд намоем, ки мувофиқи моддаи 41 Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961 (Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 июни соли 1996 ба он ҳамроҳ аст) ва моддаи 55 Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ аз соли 1963 (Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 март соли 1996 ба он ҳамроҳ аст) ҳамаи шахсоне, ки аз масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ истифода мебаранд, ӯҳдадоранд, ки қонунҳо ва қоидаҳои давлате, ки дар он истиқомат менамоянд эҳтиром ва риоя намоянд. Аз ин ҷо намоёндагиҳои мазкур низ аз талаботи зикршуда истисно нестанд.

Мувофиқи муқаррароти моддаи тафсиршаванда амали Қонуни мазкур нисбати шахсони бешаҳрвандӣ низ татбиқ карда мешавад. Шахсони бешаҳрвандӣ шахсоне ҳастанд, ки доимӣ ё муваққатӣ дар қаламрави ин ё он давлат истиқомат мекунад ва дар бораи тааллуқ доштан ба шаҳрвандии ягон давлат ҳуҷҷат надоранд. Новобаста аз ин ҳолат онҳо низ вазифадоранд, ки муқаррароти Конститутсия ва қонунҳои амалкунандаи давлатро, ки дар ҳудуди он қарор доранд, эҳтиром ва риоя намоянд. Мувофиқи талаботи Қонуни мазкур чунин шахсон низ бо баҳонаи надоштани шаҳрвандӣ наметавонанд, ки ба таълиму тарбияи фарзанд безътиной зоҳир намоянд.

Моддаи 3. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Моддаи тафсиршаванда ба сарчашмаҳои ҳуқуқи танзимнамоии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки доираи амали онҳоро қонуни мазкур дар бар мегирад, бахшида шудааст.

Читавре аз мазмуни моддаи мазкур маълум мегардад, қонунгузорӣ оид ба масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд танҳо аз қонуни мазкур иборат намебошад. Муносибатҳои дар ин самт бавуҷуд мада ба воситаи санадҳои меъёрии ҳуқуқи гуногун ба танзим дароварда мешаванд, ки асоси онҳоро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад. Тибқи моддаи 33 Конститутсия давлат

оиларо асоси ҷамъият эътироф намуда, нисбати ҳар як аъзои оила, аз ҷумла фарзандон, ғамхорӣ зоҳир мекунад. Дар Конститутсия омадааст, ки модару кӯдак дар зери ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор дошта, падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғи қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини волидон масъуланд (моддаи 34). Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятиммонда ва маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ зоҳир менамояд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки дар қорҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифода бур-

дани меҳнати ноболиғон манъ мебошад (моддаи 35). Давлат ба ҳар шахс таълими миёнаи умумӣ, миёнаи касбӣ ва мувофиқи қобилият дар асоси озмун, миёнаи махсус ва олии роғонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад (моддаи 41 Конституция).

Дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар самти мазкур, баъди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ҷойи асосиро ишғол менамояд. Бояд қайд намуд, ки қонуни мазкур ба муҳокимаи умумихалқӣ гузошта шуда буд ва дар муддати 3 моҳ аҳли ҷомеа онро мавриди омӯзиш қарор дода, фикру андешаи худро пешниҳод намудаанд. Дар муҳокимаи лоиҳаи қонуни мазкур зиёда аз 2 миллион шахрвандони мамлакат иштирок намудаанд, ки аз тарафи гурӯҳи қорӣ таҳияи лоиҳаи қонун ҳаммаи тақлифу пешниҳодоти воридгардида мавриди муҳокима қарор дода шуда, аз ҷумла зиёда аз 8000 тақлиф пурра ё қисман ба инобат гирифта шуда, бо назардошти онҳо лоиҳа тақмил дода шуд. Иштироки доираи васеи мардум дар муҳокимаи қонуни мазкур далолат аз он менамояд, ки масъалаи таълиму тарбияи фарзандон яке аз масъалаҳои асосии ҷомеа мебошад. Муносибатҳои, ки оид ба масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ба вучуд меоянд, бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ ба танзим дароварда мешаванд. Ба онҳо пеш аз ҳама Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ»; Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот»; «Дар бораи маориф»; «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли»; «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ»; «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шахрвандӣ»; Низомномаи мақомоти васојту парасторӣ аз 11 март соли 2000 ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки шарҳи моддаҳои алоҳидаи қонунҳои зикргардида вобаста ба мазмунашон дар тафсири моддаҳои дигари ҳамин қонун оварда мешавад. Ба сифати яке аз сарчашмаҳои танзимкунандаи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд санадҳои

байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон баромад менамоянд.

Тибқи банди 3 моддаи 10 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки онҳо Тоҷикистон эътироф намудааст, қисми таркибии қонунгузори миллӣ доништа шуда, муносибатҳои ҷамъиятиро танзим менамоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми таркибии ҷомеаи ҷаҳон мебошад, имрӯзҳо аксарияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣро эътироф карда, санадҳои ҳуқуқиро ба меъёрҳои онҳо мутобиқ намудааст. Қабул ва амалӣ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ воқеаи муҳими равобит ва муносибат бо дигар давлатҳо ва мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ мебошад. Аз байни санадҳои ҳуқуқии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба доираи танзими онҳо низ масъалаҳои танзимноии қонуни тафсиршаванда дохил мешаванд, инҳо мебошанд:

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (аз 10 декабри соли 1948); Конвенсияи СБМ¹ оид ба маҳдудсозии меҳнати шабонаи кӯдакон ва наврасон дар корҳои ғайрисаноатӣ (№74 аз соли 1946)²; Эъломияи ҳуқуқи кӯдак (аз 23 ноябри соли 1959); Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои граждани ва сиёсӣ (аз 19 декабри соли 1966)³; Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (аз соли 1989)⁴; Конвенсияи СБМ «Дар бораи манъ кардан ва андешидани ҷораҳои ғайри аз байн бурдани шаклҳои мухталифи меҳнати вазнини кӯдакон»; Конвенсия «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ» (соли 2002)⁵; Конвенсияи СММ зидди ҷиноятқорӣ муташаккили трансмиллӣ ва санадҳои иловагии он – Протокол оид ба пешгирӣ ва рафъи хариду фурӯши одамон, хусусан занону кӯдакон ва ҷазо барои он ва Протоколи зидди воридкунии муҳоҷирон тавассути хушкӣ, баҳр ва ҳаво (соли 2000)⁶.

Ҳамин тавр, дар ҷумҳурӣ заминаи ҳуқуқӣ барои таълиму тарбияи ҳаматарафаи фарзанд

1 Созмони Байналмилалӣ Меҳнат

2 Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 ба тасвиб расонидааст.

3 Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 ноябри соли 1998 ба тасвиб расонида, 4 апрели соли 1999 қувваи қонунӣ пайдо намуд.

4 Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 июни соли 1993 ба тасвиб расонидааст ва аз 25 ноябри соли 1993 мавриди амал қарор дорад.

5 Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004 ба тасвиб расонидааст.

6 Ҷумҳурии Тоҷикистон 29 майи соли 2002 ба тасвиб расонидааст.

дон, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ва инчунин масъулияти падару модар ва дигар аъзои

ҷомеа дар ин самт ба таври мукамал фароҳам оварда шудааст.

Моддаи 4. Мафҳумҳои асосӣ

Дар Қонуни мазкур мафҳумҳои асосии зерин истифода мешаванд:

- фарзанд (кӯдак) - шахси ба синни ҳаждаҳсола нарасида;
- шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд - васӣ, парастор, фарзандхондагон, шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунанд, дигар намояндагони қонунии онҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои, ки кӯдак дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад (минбаъд - муассисаҳои таълимӣ);
- васӣ ва парастор - шахсоне, ки бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахсони ғайри қобили амал ва қобилияти пурраи амал надошта, аз ҷониби мақомоти васоят ва парасторӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин шудаанд;
- таълим - раванди фаъолияти муштараки падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак;
- тарбия - раванди мақсаднокӣ ба воя расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ;
- марказҳои дилхушӣ - клубҳои шабона, дискотекҳо, интернет - кафеҳо, марказҳои компютерӣ, толорҳои букмекерӣ ва марказҳои бозиҳои бурднок, тарабхонаҳо ва дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои фароғатӣ ва истироҳатӣ машғуланд;
- вақти шабона - аз 1 апрел то 30 сентябр - аз соати 22:00 то соати 06:00 ва аз 1 октябр то 31 март - аз соати 20:00 то соати 06:00.

Моддаи мазкур ба тафсири мафҳумҳои асосие бахшида шудааст, ки он мафҳумҳо дар моддаҳои алоҳида истифода гардидаанд. Бояд зикр кард, ки мазмуну мундариҷаи баъзеи ин мафҳумҳо дар моддаи тафсиршаванда ва дар дигар моддаҳои ҳамин Қонун зикр шудааст, аз ин рӯ ин қабил мафҳумҳо ба тафсири иловагӣ зарурат надоранд. Бинобар ин мо мафҳумҳоро тафсир медиҳем, ки нисбат ба моҳият ва мазмун онҳо дар моддаи тафсиршаванда ва дар дигар моддаҳо маълумот дода нашудааст.

Пеш аз ҳама оид ба мафҳуми фарзанд, ки дар зербанди 1-уми моддаи тафсиршаванда оварда шудааст, бояд қайд намоем, ки дар Қонуни тафсиршаванда истилоҳи кӯдак, фарзанд ва нобилиғ ҳамчун калимаҳои ҳаммаъно истифода бурда мешавад. Онҳо ҳамчун шахсе, ки ба балоғат нарасидааст, маънидод карда мешаванд. Аломати асосие, ки онҳоро аз калонсол фарқ мекунонад, нарасидан ба синну соли муқарраршуда (18 сола) мебошад. Чунин фаҳмиш аз моҳияту мазмуни моддаи 1-уми Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак ва моддаи 55-уми Кодекси оила, инчунин моддаи 4-уми Қонуни мазкур ба миён меояд, ки тибқи онҳо фарзанд (кӯдак) шахсе эътироф карда мешавад, ки ба синни ҳаждаҳсолагӣ (ба синни балоғат) нарасидааст.

Мафҳуми дигаре, ки дар зербанди 4-уми моддаи тафсиршаванда омадааст, мафҳуми “таълим” мебошад, ки оид ба ин мафҳум бояд ба таври нисбатан муфассал сухан ронд. Тибқи ин модда таълим раванди фаъолияти муштараки падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак мебошад. Дар таърифи таълим хусусиятҳои зерин ба назар мерасанд:

- 1) Раванди фаъолияти якҷояи падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ мебошад.
- 2) Чунин фаъолият баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак (фарзанд) равона карда шудааст.

Аз муқаррароти ин модда маълум мешавад, ки таълим дар доираи муассисаи таълимӣ бо фаъолияти омӯзгор ва кӯшиши кӯдак маҳдуд намегардад. Моҳияти таълим дар он ифода гардидааст, ки дар ҷараёни он падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои гирифтани дониш, ҳосил кардани маҳорату малака, инкишофи таффақури мустақил ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак фаъолияти мақсадноку алоқамандро ба роҳ монанд.

Зербанди 5-уми моддаи тафсиршаванда ба тафсири мафҳуми тарбия бахшида шуда-

аст. Мувофиқи он тарбия раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ мебошад. Ҳамин тавр тарбия тибқи муқаррароти моддаи зикршуда дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1) Раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд мебошад.

2) Тарбия аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа анҷом дода мешавад.

3) Дар натиҷаи тарбия фарзанд ба зиндагии мустақилона омода карда мешавад.

Тарбия ҳамчун раванди мақсаднок падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, равонӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат менамояд. Тарбия дар оила, муассисаҳои томактабӣ, таълимӣ, мактабҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олий, инчунин аз ҷониби ҷомеа анҷом дода мешавад. Мақсади тарбия қисми таркибии мақсаду вазифаҳои оила, давлат ва ҷомеа мебошад, ки барои амалӣ намудани манфиатҳои онҳо ва ҳар як шахрванд баҳри ба ҳаёти мустақилона омода кардани фарзанд равона карда шудааст. Мақсаду вазифаҳои тарбия, аз ҷумла тарбияи миллӣ, ташаккули инсонии комил, соҳиби ватан,

нангу номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнӣ маънавий, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад. Мафҳуми “тарбия” ба ду маънӣ: васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Ба маънии васеъ раванди мақсадноки ташаккули фарзанд ва тайёр намудани ӯ барои фаъолона иштирок намудан дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҷамъиятӣ ва маданияту фарҳангӣ мебошад. Аз ин ҷо тарбия ҷорабиниҳои тарбиявиро дар оила, мактаб, ташкилотҳои ноҳукумат ва ҷавонон ва ҷомеа фаро мегирад. Қайд кардан ҷоиз аст, ки таъсири ҳамаи омилҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва идеологӣ, аз ҷумла адабиёт, санъат, кино, радио ва телевизион дар тарбия нақши ҳалқунанда дорад. Тарбия дар маънои васеъ инчунин таълим ва омӯзишро дар бар мегирад. Дар маънии маҳдуд тарбия ташаккули ҷаҳонбинӣ, симои маънавий, инкишофи зебоипарастӣ ва ҷисмониро ифода менамояд. Тарбия аз ҷониби оила, муассисаҳои таълимӣ тарбиявӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ анҷом дода мешавад. Тарбия дар алоқамандии зич бо таълиму омӯзиш қарор дошта, дар раванди он на танҳо дониш андӯхта мешавад, балки ақида, сифатҳои маънавий ва ҳислатҳои начибии инсонии фарзанд ташаккул меёбад.

Моддаи 5. Вазифаи падару модар, омӯзгор давлат ва ҷомеа дар таълиму тарбияи фарзанд

1. Таълиму тарбияи фарзанд вазифаи падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа мебошад.

2. Вазифаи падару модар фароҳам овардани шароити моддӣ, молиявӣ, маънавий ва равонӣ дар таълиму тарбияи дурусти фарзанд мебошад.

3. Давлат барои таълиму тарбия ва ҳифзи кӯдакони یتим ва маъҷуб ғамхорӣ намуда, ба онҳо шароити мусоид фароҳам меоварад.

Таълиму тарбия масъалаи басо мураккаб буда, фаъолияти дастаҷамъонаро тақозо дорад. Ин аст, ки масъулияти мазкур тавассути қисми 1-уми моддаи тафсираванда муштарақан бар дӯши падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа вогузор шудааст. Алҳол, ки мо дар назди худ мақсади бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёдро гузоштаем, расидан ба ин ҳадафи олий аз падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа фаъолияти дастаҷамъонаро талаб менамояд, зеро рушди устувори минбаъдаи ҷомеа бе таълиму тарбияи дурусти насли наврас имконнопазир аст. Аз ҳамин хотир барои амалишавии ин ҳадаф масъулияти таълиму тарбияи насли наврас ба

зиммаи падару модар, омӯзгор, ҷомеа ва давлат гузошта мешавад. Зеро дар ҷомеаи ҳуқуқбунёд мувофиқи мақсад таълим ва тарбия намудани насли наврас мароми асосии падару модар, давлат ва ҳам ҷомеа мебошад.

Тарбияи фарзанд ба гурӯҳи ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ конституционии ҳар як падару модар мансуб аст, зеро дар оиладорӣ зану шавҳар баробарҳуқуқанд (қисми 1-уми моддаи 33 Конституция) ва падару модар барои тарбияи фарзандон масъулан (қисми 1-уми моддаи 34 Конституция). Аз ин ҷо, падар ва модар дар тарбия ва ба воя расонидани кӯдак вазифа, ӯҳдадорӣ, масъулият ва ҷавобгарии баробардоранд. Тибқи банди 1-уми моддаи 18 Конвен-

сияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак таълиму тарбияи фарзанд вазифаи муштараки падару модар мебошад. Падару модар барои тарбия ва рушду камоли фарзандонашон масъулият дошта, вазифадоранд, ки барои саломатӣ, тақомули ҷисмонӣ, рӯҳӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, таълим, касбомӯзии фарзандонашон ғамхорӣ намоянд. Вазифаи муҳимтарини онҳо муҳайё намудани шароити мусоид барои инкишофи мӯътадил, бо таълим фаро гирифтани ва тарбияи ҳамаҷонибаи кӯдак мебошад.

Ҳамзамон падару модар вазифадоранд, ки барои сӣҳати ҷисмонӣ ва рӯҳии кӯдак пайваста ғамхорӣ кунанд, ба мактаб омода намоянд ва барои инкишофи қобилиятҳои кӯдак шароити зарурӣ муҳайё созанд, ҳуқуқ ва шаъну шарафи фарзандонро ҳимоя намоянд, фарзандонро дар рӯҳияи башардӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳисси нақӯкорӣ, раҳмдилӣ, эҳтироми аҳли оила, забони модарӣ, адабиёту таърих ва анъанаҳои миллии фарҳангии халқи худ, эҳтироми арзишҳои миллии, таърихӣ ва фарҳангии дигар халқҳои тарбия намоянд, ба фарзандон барои гирифтани таҳсилот дар муассисаҳои таълимӣ мусоидат намуда, дар ҳона шароити мусоид муҳайё созанд, фарзандонро дар рӯҳи эҳтироми қонун, ҳуқуқ, озодии инсон, рамзҳои давлатии Тоҷикистон ва риояи тарзи ҳаёти солим тарбия намоянд (моддаи 42-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»).

Таълиму тарбия тибқи қисми 1-уми моддаи тафсиршаванда вазифаи омӯзгор низ мебошад. Мувофиқи моддаи 40-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба фаъолияти омӯзгорӣ шахсоне машғул шуда метавонанд, ки дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ, олии касбӣ буда, малакаи зарурии касбӣ ва сифатҳои баланди ахлоқӣ дошта бошанд. Ин беҳуда нест, зеро аз талаботи мазкур метавон натиҷагирӣ намуд, ки таълиму тарбия фаъолияти хеле мураккаб буда, аз шахсони масъули ин соҳа маълумоти кофӣ ва сифатҳои баланди ахлоқиро талаб менамояд. Аз ин ҷо, қонунгузор ба зиммаи омӯзгор вазифаи мураккаб ва пурифтхорро мегузорад. Аз ҷумла:

1) Омӯзгор вазифадор аст, ки аз ҳудудҳои ва иҷрои барномаҳои таълимӣ илмиро дар сатҳи талаботи стандартҳои давлатии таҳсилот аз тарафи хонандагон, тарбиягирандагон, донишҷӯён, қоромӯзон, аспирантҳо ва ғайраҳо таъмин намоянд;

2) Ба рушду инкишофи қобилияти

тарбиягирандагон, хонандагон ва донишҷӯён мусоидат намуда, онҳоро дар рӯҳияи эҳтироми падару модар, ҳамсолон, насли қалонсол, арзишҳои фарҳангии миллии, таърихӣ ва рамзҳои давлатии Тоҷикистон тарбия кунанд;

3) Хонандагонро дар рӯҳи муносибати самимона ба сохти давлатию иҷтимоӣ, расму оинҳо, муҳити зист тарбия намоянд;

4) Одобу ахлоқи омӯзгориро риоя намояд, ҳуқуқ ва қадру эътибори кӯдак, хонанда, донишҷӯро эҳтиром кунанд;

5) Кӯдакону наврасонро аз аъмоли зӯрварии ҷисмонӣ рӯҳӣ ҳимоя намояд, дар бобати пешгирии истеъмоли машрубот ва моддаҳои нашъаовар қор барад, сатҳи маърифатии худро тақмил дода, ба дараҷаи баланди фаъолияти касбӣ ноил шавад (моддаи 41-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»).

Тибқи талаботи қисми 1-уми моддаи тафсиршаванда давлат низ дар қори таълиму тарбия дар қанор набуда, худро масъул менамояд. Тазаққур бояд дод, ки тибқи муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ба таҳсил ҳуқуқ дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимӣ давлатӣ қафолат медиҳад (моддаи 41). Аз моҳияти муқаррароти мазкур бармеояд, ки давлат барои бо таълими асосии умумӣ ба таври ҳатмӣ ва қонунан фаро гирифта шудани насли наврас ӯҳдадор аст ва бо роҳи сохтмони муассисаҳои таълимӣ тарбиявии давлатӣ, омода намудани кадрҳои болаёқат ва бо таҷҳизоти зарурӣ таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ тарбиявии давлатӣ ин ӯҳдадорӣ худро иҷро менамояд. Давлат барои гирифтани таълими шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз моддаи 34-уми Конститутсия ва аз моҳияти моддаи мазқури тафсиршаванда бармеояд, барои таълиму тарбияи насли наврас тамоми заминаҳоро муҳайё менамояд. Иҷроиши ин ӯҳдадорӣҳои худро бо роҳи таъсиси низомии таълим ва муҳайё сохтани шароити дахлдори иҷтимоӣ иқтисодӣ барои таҳсилот таъмин мекунад.

Ҳамзамон давлат қафолати конститутсионии дастрас ва ройгон будани таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва таҳсилоти олии касбиро дар муассисаҳои таълимӣ давлатӣ муқаррар намудааст. Яъне, аз гуфтаҳои боло метавон натиҷагирӣ намуд, ки давлат низ аз ҷараёни

таълиму тарбияи насли наврас дар канор набуда, балки ҳамасола барои ба самти дуруст равона гардидани таълиму тарбия кӯшиш ба харч дода, баҳри ташаккул ва рушди муассисаҳои таълимии давлатӣ чораҳои дахлдор меандешад. Давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки баланди масъулияти таълиму тарбияи насли наврас соли 1993 ба Конвенсияи байналхалқӣ оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳамроҳ шуда, як қатор ўҳдадорихоро вобаста ба таълим, тарбия ва рушди ҷисмонӣ маънавии насли наврас ба зимма гирифтааст.

Инчунин қисми 1-уми моддаи тафсиршаванда масъулияти ҷомеаро низ дар таълиму тарбияи насли наврас пешбинӣ менамояд. Зеро нақши ҷомеа дар таъсир расонидан ба шуури равони кӯдак муассир буда, ба бисёр ҷиҳатҳои ахлоқӣ, равонӣ ва маънавии кӯдакон таъсири бағоят калон мерасонад. Ин аст, ки кӯдак хангоми пайвастан ба ҷомеа кӯшиш менамояд, ки худро аҳли ҷомеа нишон дода, рафтор, гуфтор ва ҳатто кирдори худро ба аҳли ҷомеа монанд намояд, ки ин ҳолатҳо метавонанд ҳам мусбат бошанд ва ҳам манфӣ. Педагоги асрҳои 17-18 Д. Ростовский мегӯяд, ки дили кӯдак монанди тахтае мебошад, ки барои навиштан омода аст: чизе, ки нависанда дар он бинависад, амсоли нақӯй ва ё бадӣ, ростӣ ва ё гуноҳ ва ё чизи дигар дар он абадан нақш мебандад. Ва чунин нависанда метавонад муҳит ва ҷомеа бошад, ки кӯдак дар он зиндагонӣ дорад. Аз ин лиҳоз тибқи муқаррароти моддаи тафсиршаванда бар зиммаи ҷомеа на фақат масъулияти огоҳ намудани мақомоту муассисаҳои дахлдор хангоми аз таълиму тарбия дур мондани кӯдак, балки масъулияти бевосита дар таълиму тарбияи насли наврас саҳм гирифтани низ вогузошта мешавад.

Тибқи муқаррароти қисми 2-юми моддаи тафсиршаванда фароҳам овардани шароити моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва равонӣ низ барои фарзанд вазифаи падару модар мебошад. Дар зери мафҳуми шароити моддӣ молиявӣ ба вучуд овардани шароити зарурӣ ва таъмин намудани фарзанд бо маводи ғизоӣ, воситаҳои санитарӣ - гигиенӣ, либос, пойафзол ва дигар ашёву лавозимоти барои рушди ҳаматарафаи фарзанд ва гирифтани таълиму тарбия зарурӣ дар назар дошта шудааст. Шароити маънавӣ бошад таъсир расонидан ба дунёи маънавии фарзанд, тарбия кардани маърифати баланд, фаъолияти пурсамару хислатҳои начибӣ

инсонӣ, ростқавлӣ, ҳалолкорӣ, адлу инсоф, саховатмандӣ ва амсоли онҳо мебошад.

Ҳамчунин, дар моддаи тафсиршаванда вазифаи падару модар оид ба фароҳам овардани шароити равонӣ ба фарзанд таъкид гаштааст. Муҳайё намудани шароити равонӣ яке аз омилҳои асосие мебошад, ки метавонад муносибати байни фарзанд ва падару модарро беҳтар намуда, дар ҳаёти фарзанд нақши амиқ гузорад. Ба вучуд наовардани шароити равонӣ, нарасонидани кӯмак ва дастгирии равонии падару модар дар кӯдак дилмондагиро ба вучуд оварда, сабаби хато намудани ӯ дар ҳаёт мегардад.

Дар ин росто дар зери маънии шароити равонӣ ҷараёне фаҳмида мешавад, ки дар он калонсол тавачҷӯҳи худро ҷониби фарзанд бо мақсади мустаҳкам намудани худбаҳодихии вай равона менамояд ва он барои дар фарзанд ҳосил шудани боварӣ ба худ ва ба қобилияти худ кӯмак мекунад. Амали мазкур дар маҷмӯъ ба фарзанд барои ислоҳ намудани камбудихо ва бартараф намудани нобарорихо мусоидат мекунад.

Барои он ки падару модар ба фарзанд шароити равонӣ муҳайё намоянд, мебояд як қатор амалҳоро анҷом диҳанд. Масалан, аз фарзанд розӣ будани худро изҳор намоянд, аз ибораҳои таскинбахш ва калимаҳое, ки розӣ будани падару модарро аз фарзанд нишон медиҳанд, истифода намоянд, шахсияти фарзандро эътироф ва онро ҳурмат намоянд ва меҳру муҳаббати худро нисбати ӯ дарег надоранд, ба фарзанд вазифаҳои инфиродӣ супорида, имконияти инфиродии ҳалли масъаларо диҳанд ва дар сурати зарурат дар ҳалли онҳо кӯмак расонанд, барои фарзанд вақт ҷудо намоянд ва ғайра.

Тибқи муқаррароти қисми 3-юми моддаи тафсиршаванда давлат барои таълиму тарбия ва ҳифзи кӯдакони یتим ва маъҷуб ғамхорӣ намуда, ба онҳо шароити мусоид фароҳам меоварад. Чунин гузориш аз моҳияти давлати иҷтимоӣ будани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд (моддаи 1 Конституция). Қобили қайд аст, ки муқаррароти мазкур аз қисми 3-юми моддаи 34 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Тибқи он аз ҷониби давлат ба дӯш гирифтани масъулияти фароҳам овардани шароити мусоид барои таълиму тарбияи гурӯҳи ниёзманди ҷомеа, яъне кӯдакони یتим ва маъҷуб, маъноӣ онро дорад, ки давлат сиёсати инсондӯстонаро пеш гирифта, баҳри ба вучуд овардани шароити арзандаи

зиндагӣ барои ҳама, баҳусус гурӯҳи ниёзманди ҷомеа, кӯшиш ба харҷ медиҳад. Айни замон дар кишвар миқдори зиёди мактаб-интернатҳо ҷаъолият намуда, кӯдакони маъҷуб ва бепарасторро бо таълиму тарбия фаро гирифтаанд, ки қисми зиёди онро давлат дар замони мавҷудияти истиқлолияти давлатӣ таъсис додааст. Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи иҷтимоии маъҷубон» қабул карда шудааст, ки тибқи моддаи 24-уми он мақомоти маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли

вазифадоранд, ки тарбияи томактабӣ ва берунамактабии кӯдакони маъҷуб, гирифтани маълумоти миёнаи умумӣ, миёнаи махсус ва олии онҳоро мувофиқи барномаи инфиродии офият таъмин намоянд. Гуфтаҳои боло далели онанд, ки давлат барои таълиму тарбияи кӯдакони ятим ва бесаробон шароити заруриро пайваста фароҳам меоварад ва мақомоти давлатиро вазифадор менамояд, ки ҷиҳати татбиқи ўҳдадорихои давлат дар ин самт ҷаъолияти доимӣ баранд.

БОБИ 2. ҲУҚУҚ ВА ЎҲДАДОРИХОИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Моддаи 6. Баробарии ҳуқуқ ва ўҳдадорихои падару модар

Падару модар, новобаста ба он ки яқҷоя ё ҷудо зиндагӣ мекунад, дар таълиму тарбияи фарзанд ҳуқуқ ва ўҳдадорихои баробар доранд, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар ҳама замон ба ҳуқуқ ва ўҳдадорихои падару модар оид ба таълиму тарбия диққати махсуси ҷомеа равона карда шуда буд. Таърих гувоҳи он аст, ки «меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ тавассути китобҳои муқаддасу суннати паёмбарон, асарҳои тарбиявӣ, панду андарзҳо ва ҳатто санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сарҳади озодӣ ва меъёру ҳудуди масъулияти волидон ва фарзандонро муқаррар мекарданд»¹.

Тарбияи фарзанд ба гурӯҳи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои конституционии ҳар як падару модар мансуб аст, зеро дар оиладорӣ зану шавҳар баробарҳуқуқанд (қисми 1-уми моддаи 33 Конституция) ва падару модар барои тарбияи фарзандон масъуланд (қисми 1-уми моддаи 34 Конституция). Аз ин ҷо, падар ва модар дар тарбия ва ба воя расонидани кӯдак масъулияти ҷавобгарии баробар доранд. Раванди тарбия ба таълим ҷой дошта наметавонад.

Тибқи талаботи Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак «давлатҳои аъзои Конвенсия тамоми саъю кӯшишро ба он равона менамоянд, ки эътирофи принципҳои умумӣ ва масъулияти баробари падару модарро барои тарбия ва инкишо-

фи кӯдак таъмин намоянд. Падару модар ё дар ҳолатҳои дахлдор сарпарастони қонунӣ барои тарбия ва инкишофи кӯдак масъулияти асосиро бар дӯш доранд» (қисми 1 моддаи 18).

Бо назардошти талаботи Конституция ва ин санади ҳуқуқи байналмилалӣ дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ ба масъалаи таълиму тарбия диққати махсус додаанд. Пеш аз ҳама баробарҳуқуқи падару модар нисбати фарзанд дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда шудааст. Ҳуқуқ ва ўҳдадорихои падару модар дар боби 12-уми Кодекси мазкур пешбинӣ шудааст. Дар он қайд карда мешавад, ки падару модар нисбати фарзандонашон ҳуқуқи ўҳдадорихои баробар доранд (қисми 1-уми моддаи 61 КО ҚТ).

Тибқи талаботи моддаи 48-уми Кодекси оила ҳуқуқи ўҳдадорихои падару модар ва фарзандон ба аслу насаби фарзандон, ки мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун тасдиқ шудааст, асос меёбанд. Ҳамзамон, қонунгузор қайд кардааст, ки новобаста аз он ки падару модар яқҷоя ё ҷудо зиндагӣ мекунад, ҳуқуқ ва ўҳдадорихои баробар доранд. Дар оила яқҷоя зиндагонӣ кардани падару модар ва ба таълиму тарбияи фарзанди худ машғул шудани онҳо на фақат ҳуқуқи онҳо, инчунин ўҳдадорихои падару модар аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар

¹ Суҳанрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», 14 декабри соли 2010, Душанбе. Душанбе, 2010. С.3.

оилаҳое, ки падар ва модар якҷоя зиндагонӣ намекунанд ва аз ҳамдигар ҷудо шудаанд ё ҷудо зиндагӣ менамоянд, мушкилиҳои таълиму тарбияи фарзанди онҳо ҷой дорад.

Дар таҷриба инчунин бе бастанӣ ақди никоҳ низ якҷоя зиндагӣ кардани падару модар ҷой дорад, ки он дар асоси розигии ду тараф сурат мегирад, вале дар ҳолати таваллуди фарзанд баробарии ҳуқуқ ва ўҳдадорихоӣ падару модар фаро мерасад. Қарор доштан ё на доштани падару модар дар ақди никоҳи расмӣ боиси маҳдуд гардидани ҳуқуқҳои фарзанд намешавад. Дар ин ҳолат талаботи меъёрҳои Кодекси оила нисбати ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ аъзои оила бо назардошти асосу принципҳои башардӯстӣ, оқилона ва одилона истифода мешавад. Зеро дар қонун қайд шудааст, ки «дар ҳолатҳое, ки муносибатҳои байни аъзои оила бо қонунҳои оила ё созишномаи тарафҳо танзим нагардида бошанд ва дар сурати мавҷуд набудани меъёрҳои ҳуқуқи граждани, ки бевосита ин муносибатҳоро танзим менамоянд, нисбат ба чунин муносибатҳо, агар ин ҳилофи моҳияти онҳо набошад, меъёрҳои ҳуқуқи оилавӣ ва (ё) ҳуқуқи граждани, ки муносибатҳои шабехро танзим менамоянд (шабоҳати қонун), истифода мешаванд. Дар сурати набудани чунин меъёрҳо ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ аъзои оила, бо назардошти асосу принципҳои умумии ҳуқуқи оила ё ҳуқуқи граждани (шабоҳати ҳуқуқ), инчунин принциби башардӯстӣ, оқилона ва адолат муайян карда мешаванд» (моддаи 5 КО ҚТ).

Падару модари ноболиғ ҳуқуқ доранд бо қӯдак мустақилона зиндагӣ кунанд ва дар тарбияи ӯ иштирок намоянд (қисми 1 моддаи 62 КО ҚТ). Дар баробари ин қонунгузор қайд мекунад, ки ҳуқуқҳои падару модар ҳангоми ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ (синни балоғат) расидани қӯдакон, инчунин ҳангоми ақди никоҳ бастанӣ шахсони ноболиғ ва дар дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун дар мавриди то ба синни балоғат расидан аз ҷониби ноболиғон ба даст овардани муқаррафияти пурра қатъ мегардад (қисми 2 моддаи 61 КО ҚТ).

Дар баробари Кодекси оила Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ падару модарро дар тарбия ва таълими фарзандон низ муқаррар намудааст (нигаред ба тафсири моддаҳои 7, 8 ва 9 Қонуни мазкур).

Аз ин ҷо, падару модар барои тарбияи

фарзандони худ дорои ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ баробар мебошанд. Вазифаи муҳимтарини онҳо муҳайё намудани шароити мусоид барои инкишофи мӯътадил, бо таълим фаро гирифтани тарбияи ҳамаҷонибаи қӯдак мебошад. Дар таълиму тарбияи фарзандони худ нисбат ба ҳамаи шахсони дигар ҳуқуқи афзалиятнок доштани падару модарро қонун пешинӣ намудааст. Падару модар вазифадоранд, ки барои гирифтани таҳсилоти умумии асосӣ ба фарзандонашон шароит фароҳам оваранд.

Падару модар ҳуқуқ доранд, ки бо назардошти фикру хоҳиши фарзандонашон муассисаҳои таълимӣ ва шаклҳои таҳсили онҳоро то давраи аз ҷониби онҳо гирифтани маълумоти умумии асосӣ интихоб намоянд (моддаи 63 КО ҚТ).

Оила маҳаки асосии ҷомеа ба шумор меравад. Аз ин ҷо, муносибати дуруст дар оила ба пешравии ҷомеа таъсир мерасонад ва зану шавҳар вазифадоранд, ки муносибатҳои худро дар оила дар асоси эҳтирому қӯмаки якдигарӣ ба роҳ монанд, барои таҳкими оила мусоидат намоянд, ба некӯаҳволӣ ва рушду камали фарзандонашон ғамхорӣ кунанд (қисми 3-юми моддаи 32 КО ҚТ). Ҳар як падару модар ҳуқуқи иштирок дар тарбияи фарзандро (қисми 2-юми моддаи 32, қисми 1-уми моддаи 62 КО ҚТ). Тарбияи ҳамаҷонибаи фарзандон, муайян кардани ҷои истиқомати фарзанди ноболиғ (қисми 4 моддаи 65 КО ҚТ), талаб карда гирифтани фарзандон аз дигар шахсе, ки ғайриқонунӣ онҳоро нигоҳ медорад ва монанди инҳо шаклҳои амалӣ сохтани ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон мебошанд.

Баҳри ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои қӯдак дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои истисноӣ пешбинӣ шудаанд, ки ба масъалаи маҳрум кардани ҳуқуқи падару модарӣ дахл доранд (моддаҳои 69-70 КО ҚТ) ва ё дар онҳо маҳдудияти ҳуқуқи падару модарӣ дар самти тарбия дарҷ гардидаанд. Ба ин гурӯҳи меъёрҳои истисноӣ мисол шуда метавонанд:

- намояндагӣ қардан дар самти ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ падару модар ба ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои фарзандон, агар мақомоти васоят ва парасторӣ муқаррар карда бошад, ки байни манфиатҳои падару модар ва фарзандон ихтилоф вучуд дошта бошад (қисми 3 моддаи 64 КО ҚТ), зеро ҳуқуқу ўҳдадорихоӣ падару модар набояд бар ҳилофи манфиатҳои фарзандон татбиқ шаванд (қисми 1 моддаи 65 КО ҚТ);

- маҳдудияти гирифтани маълумот дар хусуси фарзанди худ дар ҳолате, ки ба ҳаёт ва саломатии кӯдак аз тарафи падар (модар) таҳдид мавҷуд бошад (қисми 4 моддаи 66 КО ҚТ);

- маҳрум кардани падару модар аз ҳуқуқи падару модарӣ аз тарафи суд (моддаи 69 КО ҚТ);

- бо ҳалномаи суд маҳдуд кардани ҳуқуқи падару модарӣ, зеро суд метавонад бо назардошти манфиати кӯдак дар бораи гирифтани кӯдак аз падару модар (яке аз онҳо) бе маҳрум кардани онҳо аз ҳуқуқи падару модарӣ (маҳдуд кардани ҳуқуқи падару модарӣ) ҳалнома қабул намояд. (қисми 1 моддаи 73 КО ҚТ).

Кодекси оила татбиқи маҳдуд кардани ҳуқуқи ӯҳдадорихои падару модарро бо ҷойдоштани асосҳои дар Кодекси мазкур номбар кардашуда мансуб медонад. Аз ҷумла, гирифтани кӯдак бе маҳрум кардани падару модар аз ҳуқуқи падару модарӣ дар ҳолате мумкин аст, ки агар бо падару модар (яке аз онҳо) гузоштани кӯдак бо сабабҳои аз онҳо новобаста (дар асари ноқисии рӯҳӣ ё дигар бемории кӯҳна, шароити вазнин ва ғайра) барои кӯдаки ноболиғ хатарнок бошад. Гирифтани кӯдак инчунин дар ҳолате мумкин аст, ки агар гузоштани кӯдак бо падару модар (яке аз онҳо) бо сабаби бадрафториашон барои кӯдак хатарнок буда, вале барои маҳрум кардани падару модар (яке аз онҳо) аз ҳуқуқи падару модарӣ асоси кофӣ вучуд надорад (қисми 2 моддаи 73 КО ҚТ).

Баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак Кодекси оила судро вазифадор мекунад, ки дар мӯҳлати се рӯз баъди эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалномаи судӣ оид ба маҳдуд кардани ҳуқуқи падарию модарӣ, иқтибоси онро ба мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандии ҷойи бақайдгирии давлатии таваллуди кӯдак фиристад (қисми 6-уми моддаи 73 КО ҚТ).

Ҳамзамон, қонунгузорию ҷорӣ меъёрҳои истисноиро оид ба масъалаи ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои падару модар дар тарбияи кӯдак дар асоси созишномаи тарафҳо хангоми бекор кардани ақди никоҳ пешбинӣ намудааст, ба мисли созишнома дар хусуси бо кадоме аз онҳо

зиндагӣ кардани фарзандони ноболиғ, дар бораи тартиби пардохт ва андозаи маблағ барои таъминоти фарзандон (қисми 1-уми моддаи 24 КО ҚТ), вале ин созишнома барои тасдиқ ба суд бояд пешниҳод карда шавад.

Дар баробари ин, дар сурати набудани созишномаи байни зану шавҳар вобаста ба масъалаҳои дар боло зикргардида ва ё агар муқаррар гардад, ки ин созишнома манфиати фарзандон ва ё зан ва шавҳарро ҳалалдор мекунад, қонунгузор судро вазифадор кардааст, ки масъалаҳои ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои падару модарро хангоми қабули ҳалнома дар бораи бекор кардани ақди никоҳ ҳал намояд. Аз ҷумла, тибқи қисми 2-юми моддаи 24-и Кодекси оила суд муайян менамояд:

1) фарзандони ноболиғ пас аз бекор кардани никоҳ бо кадоме аз падару модар зиндагӣ мекунад;

2) барои таъминоти фарзандон аз кадом падару модар ва ба кадом андоза алимент ситонида мешавад.

Ҷолиби диққат аст, ки қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо аҳдномаи никоҳ маҳдуд кардани ҳуқуқи ӯҳдадорихои падару модарию нисбати фарзандон манъ мекунад (қисми 3 моддаи 42 КО ҚТ).

Ҳамзамон, дар ҳолате, ки яке аз тарафҳои никоҳшаванда шахрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд бошад, Кодекси оила барои бастании ақди никоҳ шартҳои иловагиро пешбинӣ мекунад, аз ҷумла бастании аҳдномаи никоҳ ба таври ҳатмӣ (қисми 3-юми моддаи 12 КО ҚТ). Ин талабот ҳамчун кафолати ҳифзи ҳуқуқҳои тарафи дигари никоҳшаванда, ки шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдаке, ки аз ин никоҳ таваллуд мешавад, раво на шудааст. Илова бар ин, хангоми бекор кардани ақди никоҳе, ки яке аз тарафҳо шахрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандӣ мебошад, суд вазифадор аст таъмини иҷрои аҳдномаи никохро мавриди баррасӣ қарор диҳад (қисми 3-юми моддаи 24 КО ҚТ), ки ин талабот низ ба ҳифзи оила аз тарафи давлат дар ҷамъият равона шудааст.

Моддаи 7. Ҳуқуқҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд**Падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ҳуқуқҳои зерин доранд:**

- ҳуқуқ ва манфиатҳои фарзандро ҳимоя намоянд;
- шакл, намуд ва усули таълим, муассисаҳои таълимиро, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо интиҳоб намоянд, агар ин шакл, намуд ва усул ба вазъи саломатӣ ва рушди маънавии фарзанд таъсири манфӣ нарасонад;
- дар раванди таълиму тарбия, аз ҷумла назорати сатҳу сифати таълим ва донишандӯзии фарзанд дар муассисаҳои томақтабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ иштирок ва мусоидат намоянд;
- ба мақомоти дахлдор чихати беҳтар намудани сатҳу сифати таълиму тарбияи фарзанд дар муассисаҳои томақтабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ бо пешниҳод муроҷиат намояд;
- дар муносибатҳои ҳуқуқӣ намояндаи қонунии фарзанд бошанд;
- риояи ҳуқуқи фарзандро дар раванди таълим дар асоси стандартҳои давлатии таълимӣ талаб намоянд;
- ба фаъолияти муассисаҳои таълимие, ки фарзандашон дар он таҳсил мекунад, мусоидат намоянд;
- ба раванди таълиму тарбия, мазмуни таҳсилот, давомот ва сатҳу сифати донишандӯзии фарзанд шинос шаванд;
- дигар ҳуқуқхоеро, ки қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, амалӣ намоянд.

Моддаи тафсираванда ҳуқуқҳои падару модарро дар таълиму тарбияи фарзанд зимни амалӣ намудани масъулияти бар зиммашон вогузоршуда пешбинӣ менамояд. Зеро ҳуқуқи падару модар оид ба таълиму тарбияи фарзанд яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарин дар низоми ҳуқуқу озодиҳои падару модар ба шумор меравад. Тавре маълум аст, падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд натавонанд ба саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ, равонӣ, динӣ амалӣ менамоянд, балки онҳо дорои як қатор ҳуқуқҳо дар таълиму тарбияи фарзанд мебошанд.

Барои ҳамин ҳам моддаи тафсираванда оид ба таълиму тарбияи фарзанд ба падару модар як қатор ҳуқуқҳои медиҳад. Яке аз ҳуқуқҳои, ки моддаи тафсираванда пешбинӣ менамояд, ин ҳуқуқ ва манфиатҳои фарзандро ҳимоя намудани падару модар мебошад. Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии фарзанд талаботи қонунгузори амалкунандаи Чумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тибқи муқаррароти қонунгузори амалкунанда ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии фарзандон бояд аз ҷониби падару модар ва ё шахсон онҳоро ивазкунанда амалӣ карда шавад (моддаи 57 ҚО ҚТ). Азбаски кӯдак қобилияти пурраи амалкунии граждани надорад (кӯдаки ноқилғи то шашсола умуман қобилияти амалкунӣ надорад), ҳуқуқи манфиатҳои худро мустақилона ҳимоя карда наметавонад. Аз

ҳамин лиҳоз, моддаи тафсираванда бар зиммаи падару модар ҳимояи манфиатҳои қонунии фарзандро вогузор намуда, дар як вақт ба онҳо имконият медиҳад, ки намояндаи қонунии кӯдак бошанд. Аз ин ҷо зеро мафҳуми ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии фарзанд ҳимоя намудани ӯ дар муносибатҳои граждани, хусусан дар мақомоти суд фаҳмида мешавад. Барои ҳуҷҷати тасдиқкунандаи падарӣ ва модарӣ зарурат дорад. Бо назардошти принсипи баробарҳуқуқии падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, падар ва модар метавонанд дар алоҳидагӣ ва ё дар якҷоягӣ ҳуқуқи манфиатҳои фарзандро ҳимоя намоянд.

Сархати 2-юми моддаи тафсираванда ба падару модар ҳуқуқ медиҳад, ки шакл, намуд ва усули таълим, муассисаҳои таълимиро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, интиҳоб намоянд, агар ин шакл, намуд ва усул ба вазъи саломатӣ ва рушди маънавии фарзанд таъсири манфӣ нарасонад. Муқаррароти мазкур талаботи Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» низ мебошад, ки тибқи он падару модар барои кӯдакони ноқилғашон муассисаҳои таълиму тарбия, шакли таълимро интиҳоб менамоянд (моддаи 42). Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки падару модар имконият доранд, ки шакли таҳсилро, ки тибқи қонунгузори қорӣ таҳсили рӯзона, шабона, ғоибона, оилавӣ, фосилавӣ ва экстернатро дар бар мегирад, интиҳоб намояд. Зеро мафҳуми шакли таълим

тахсили рӯзона, шабона, ғоибона, оилавӣ, фосилавӣ ва экстернат дар назар дошта шудааст (сархати 16 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»).

Дар зери мафҳуми усули (методи) таълим бошад, усулҳои фаъолияти муаллиму талабаҳо оид ба роҳ, тарз ва воситаҳои омӯхтани маҷмӯи муайяни донишҳо, ҳосил намудани маҳорату маънақули, ташаккули ҷаҳонбинӣ, вусъати қобилият ва фикри хонандагон фаҳмида мешавад. Яъне, моддаи тафсиршаванда ба падару модар имконият медиҳад, ки роҳ, усул ва воситаҳои муайянеро интихоб намояд, ки барои гирифтани таълим ва тарбияи дурусти фарзанд мусоидат намуда, ба вазъи саломатӣ ва рушди маънавии фарзанд таъсири манфӣ нарасонад.

Инчунин, моддаи тафсиршаванда ба падару модар ҳуқуқ медиҳад, ки дар раванди таълиму тарбия, аз ҷумла назорати сатҳу сифати таълим ва донишандӯзии фарзанд дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ иштирок намуда, барои беҳтар гардидани сатҳу сифати таълиму тарбия мусоидат намоянд. Аз ин ҷо савол ба миён меояд, ки зери мафҳуми сатҳу сифати таълиму тарбия чӣ фаҳмида мешавад?

Тавре маълум аст, ғояи асосии рушди мактаби таҳсилоти умумии муосир сатҳу сифати таълим мебошад. Дар зери мафҳуми сатҳу сифати таълим маҷмӯи хусусиятҳои фаҳмида мешавад, ки таълиму тарбияро барои ташаккул ва инкишофи шахсият ба татбиқи мақсадҳои иҷтимоӣ мутобик месозад.

Ҳамзамон дар моддаи тафсиршаванда ба падару модар ҳуқуқи ба мақомоти дахлдор ҷиҳати беҳтар намудани сатҳу сифати таълиму тарбияи фарзанд дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ бо пешниҳод муроҷиат намудан низ дода шудааст (сархати 3). Аз моҳияти муқаррароти мазкур чунин бармеояд, ки падару модар ҳангоми паст будани сатҳу сифати таълиму тарбияи фарзандонашон дар муассисаҳои томактабӣ ва дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ҳуқуқ доранд ҷиҳати беҳтар намудани фаъолияти ин муассисаҳо ба мақомоти болои онҳо бо пешниҳодоти мушаххас бо ин роҳ метавонанд ба беҳтар гардидани кори таълиму тарбия дар муассисаҳои мазкур мусоидат намояд. Мақомоти дахлдор гуфта мусоидат дар моддаи мазкур мақомоти дахлдори худ муассисаҳои мазкур, шӯъбаҳои маорифи ноҳия ва шаҳрҳо, Раёсати маориф дар вилоятҳо ва шаҳри Душанбе ва Вазорати

маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар дошта шудааст. Яъне, агар падару модар аз сатҳу сифати таълиму тарбияи фарзандонашон дар муассисаҳои таълимӣ томактабӣ ва таҳсилоти умумӣ қаноатманд набоянд, пас онҳо тибқи қонунгузори амалкунанда ҳуқуқ доранд ба мақомоти дар боло номбаршуда бо пешниҳод муроҷиат намоянд.

Сархати 5-уми моддаи тафсиршаванда муқаррар менамояд, ки падару модар ҳуқуқ доранд дар муносибатҳои ҳуқуқӣ намояндаи қонунии фарзанд бошанд. Ин бесабаб нест, зеро фарзанд, ки ба синну соли муқаррарнамудаи қонунгузорӣ (синни 18- солагӣ) нарасидааст ва қобилияти пурраи амалкунӣ надорад, наметавонад, ки дар муносибатҳои ҳуқуқӣ аз номи худ мустақилона баромад намояд. Аз ин лиҳоз қонунгузор ба падару модар ҳуқуқ додааст, ки фарзанди худро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ қонунан намояндагӣ намоянд. Талаботи мазкур дар моддаи 90-уми Кодеси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 54-уми Кодекси муроғияти гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ-ҳо ифода ёфтааст.

Масалан, моддаи 29-уми Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон қобилияти амали ноқилғони синни аз шаш то чордаҳсола, моддаи 27 қобилияти ноқилғони аз чордаҳ то ҳаҷдаҳсола пешбинӣ менамояд, ки дар маҷмӯъ ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунҳо қобилияти амалкунии нопурраанд. Яъне, онҳо танҳо метавонанд аҳдҳои хурди маишӣ (харидани нон, китоб, дафтар, қалам ва ғайра) ва дигар намуди аҳдҳои хурдро, ки ба таври шартнома ро тариқи нотариалӣ талаб намекунанд ва барои бемузд бадаст овардани ғоида равона гардидаанд, банданд. Аз ҳамин лиҳоз, дар дигар муносибатҳои ҷамъиятию ҳуқуқӣ қонунгузор ба падару модар ҳуқуқ додааст, ки фарзандро намояндагӣ кунанд.

Мувофиқи сархати 6-уми моддаи тафсиршаванда фарзанд ҳангоми таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ мувофиқи стандартҳои давлатии таълимӣ ҳуқуқҳои муайянеро доро мебошад, ки ба омӯзгорон ва шахсони мансабдори муассисаҳо лозим аст, ки онҳоро риоя намоянд. Азбаски падару модар намояндаи қонунии фарзанд мебошанд ва бар дӯши онҳо ҳам ҳуқуқ ва ҳам ӯҳдадорӣ ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии фарзандон вогузор карда шудааст, сархати тафсиршаванда ба онҳо ҳуқуқи талаб намудани риояи ҳуқуқи фарзанд

дар раванди таълим дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилотро додааст. Стандарти давлатии таҳсилот хуччати меъриест, ки сиёсати ягонаи давлатро дар соҳаи маориф муқаррар ва таъмин менамояд. Он муайянкунандаи маҷмӯи мақсад ва вазифаҳо, мазмуни таҳсилоти такягоҳӣ (базавӣ), ҳаҷми ҳадди аксари сарбории таълимии талабагон, принсипҳои асосии ташкили чараёни таълим ва сифати дониши талабаҳо оид ба самт ё фанҳои алоҳидаи таълимӣ, натиҷаҳои таълим дар шакли дониш, маҳорату малакаҳо, ташаккули салоҳиятнокии талабагон, тарз ва қоидаҳои назорати давлатии сифати таҳсилот дар мамлакат мебошад.

Субъектони таълиму тарбия, аз ҷумла роҳбарони мактабҳо, омӯзгорон, хонандагон ва падару модарон, вазифадоранд, ки тавсияҳои ин хуччатро амалӣ намоянд. Аз ҳамин хотир Қонуни мазкур тавассути моддаи тафсиршаванда ба падару модар имконият медиҳанд, ки аз ҳуқуқи фарзанди худ дар асоси стандарти мазкур Ҳимоя намоянд ва ҳамчун намояндаи қонунии фарзанд риояи ҳуқуқҳои онҳоро талаб кунанд.

Ҳамзамон дар сархати 7-уми моддаи тафсиршаванда ба падару модар ҳуқуқи мусоидат намудан ба фаъолияти муассисаҳои таълимие, ки фарзандашон дар он таҳсил мекунад, дода шудааст. Тавре аз моҳияти муқаррароти мазкур бармеояд, он хусусияти тавсиявӣ дошта, ба бехтар шудани кори муассисаҳои таълимӣ мусоидат хоҳад намуд. Зеро танҳо дар натиҷаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои зич байни падару модар ва муассисаи таълимие, ки фарзанд дар он таълим мегирад, метавон ба натиҷаи дилхоҳ ноил гашт. Мувофиқи талаботи муқаррароти мазкур барои мусоидат намудан ба фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз падару модар иҷрои як қатор амалҳо талаб карда мешаванд. Амсоли ҳамарӯза таъмин намудани иштироки фарзанд дар дарсҳо, таъмини фарзанд бо маводи хониш ва маводи аёнӣ, таъмини сару либоси мактабӣ, назорат ва мусоидат намудан ба донишомӯзии фарзанд дар хона, ҷудо намудани хонаи алоҳида ва мизи дарстайёркунӣ барои фарзанд, иштирок дар маҷлисҳои падару модарон, вохӯрӣ бо устодон ва дигар амалҳо, ки бевосита ба самаранок гаштани раванди таълиму тарбия мусоидат намояд.

Дар сархати 8-уми моддаи тафсиршаванда пешбинӣ мешавад, ки падару модар ҳуқуқдоранд бо раванди таълиму тарбия, маз-

муни таҳсилот, давомот ва сатҳу сифати донишандӯзии фарзанд шинос шаванд. Тавре аён аст дар муқаррароти мазкур якҷанд мафҳуми соҳавӣ паиҳам оварда шудааст, ки ҳар кадоми онҳо бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар зери мафҳуми раванди таълиму тарбия фаъолияте фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби омӯзгорон вобаста ба таълими фанҳо, корҳои мустақилонаи эҷодӣ, маҳфилҳои фанӣ дар мактаб ва ғайра амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон ба сифати иштирокчиҳои раванди таълиму тарбия метавон падару модарро низ ҳамроҳ сохт, зеро таълиму тарбия кори муштараки ҳам омӯзгору мактаб, ҳам падару модар ва ҳам ҷома мебошад (ниг. ба тафсири моддаи 5 Қонуни мазкур).

Ҳамчунин падару модар ҳақдоранд, ки ба мазмуни таҳсилот шинос шаванд. Дар зери мафҳуми мазмуни таҳсилот дар илми педагогика асосҳои илм дар бораи табиат, ҷамъият ва ҳуди инсон фаҳмида мешавад. Вақте ки мо донишҳои илмӣ дар бораи табиат меҷӯем, силсилаи илмҳои табиатшиносӣ, кимиё, биология, риёзӣ, физика, ҷуғрофия; вақте ки дар бораи илмҳои ҷамъиятӣ сухан меронем, силсилаи фанҳои таърих ҷуғрофия, ҷомеашиносӣ, ҳуқуқ; чун перомуни ҳуди инсон ҳарф мезанем фанҳои забони модарӣ, адабиёт, одобнома, инсон, суруд ва мусиқӣ, санъати тасвирӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва ғайра дар назар дошта мешавад, ки ҳар кадоми ин фанҳо ба инсон дар бораи табиат ва ҷамъият маълумот медиҳанд ва барои инсон вазифаи тарбияи маънавӣ, ҷисмонӣ, ақлӣ, эстетикӣ ва меҳнатро адо менамоянд.

Дигар мафҳумҳое, ки дар муқаррароти мазкур истифода шудаанд, назорати давомот ва сатҳу сифати донишандӯзӣ мебошад, ки яке иштироки мунтазами фарзандро ба дарсҳо ва дигаре дараҷаи саводомӯзӣ, илмомӯзӣ ва гирифтани маълумотро мефаҳмонад. Ҳар падару модар бо онҳо аз рӯи журнали синфӣ, ки дар он ҳам иштироки фарзанд ба дарсҳо ва ҳам баҳои онҳо қайд карда мешавад, метавонанд шинос шаванд. Тибқи муқаррароти мазкур ҳеҷ шахс ҳуқуқ надорад, ки барои бо раванди таълиму тарбия, мазмуни таҳсилот, давомот ва сатҳу сифати донишандӯзӣ фарзанд шинос шудан ба падару модар монеъ гардад.

Бояд зикр намуд, ки падару модар соҳиби дигар ҳуқуқҳое мебошанд, ки дар дигар санадҳои қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди Конститутсияи (Сарқонуни)

Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 34), Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 61, 62, 63, 64 ва ғайра), Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (моддаи 42) ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидаанд.

Моддаи 8. Ҷаҳдадорихои падару модар дар тарбияи фарзанд

Падару модар дар тарбияи фарзанд ҷаҳдадорихои зерин доранд:

- ба фарзанд тибқи арзишҳои миллӣ номи неқ гузоранд;
- пас аз таваллуд фарзандро дар мӯҳлати то се моҳ аз қайди давлатии сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ гузаронанд;
- барои ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанд шароит муҳайё намоянд;
- фарзандро ба зиндагии мустақилона омода намоянд;
- фарзандро дар рӯҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намоянд;
- гаштугузори фарзанди то шашсоларо бе ҳамоҳангии шахси аз ҷордаҳсола боло дар кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ иҷозат надиханд;
- шаъну шарафи фарзандро эҳтиром намоянд ва ба муомилаи бераҳмона нисбат ба ӯ роҳ надиханд;
- новобаста ба ҷинс, синну сол, қобилияти зехнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзанд, нисбат ба ӯ баробар муносибат намоянд;
- дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то бистсолашонро манъ намоянд;
- кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромӣ, истифодаи суҳанҳои қабех, рафтори дағалона дар кӯчаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, муассисаҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳҳо, манзили зист, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибати таҳрибкоронаи фарзандро ба муҳити зист пешгирӣ намоянд;
- ба фарзанди то синни мактабӣ ва фарзанде, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таҳсил мекунанд, бо худ овардан ва истифодаи телефонҳои мобилро манъ намоянд;
- ба фарзанд тамошои филмҳои дорои хусусияти шаҳвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд;
- ба фарзанд мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ (аз ҷумла, тариқи телефонҳои мобилӣ), китобҳо, варақаҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва дигар маводи ҷопии дорои хусусияти шаҳвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд;
- иштироки фарзандро дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истиснои фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои динӣ ба таълим фаро гирифта шудаанд, иҷозат надиханд;
- барои фарзанди то бистсола истеъмоли нӯшоқиҳои спиртӣ (аз ҷумла, пиво), воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маҳсулоти тамоқу (аз ҷумла, нос) ва маводи саҳтгаъсирро манъ намоянд;
- иштироки фарзандро дар ҷорабиниҳои барои ӯ тавсиянашуда иҷозат надиханд;
- гирифтани шаҳодатномаи ҳуқуқи ронандагӣ ва рондани автомобилро барои фарзанд иҷозат надиханд;
- ба оворагардӣ ва дигар рафторҳои зиддиахлоқӣ машғул шудани фарзанд роҳ надиханд;
- ба ҷалб намудани фарзанд ба қорҳои ҳавфнок ва вазнини ба саломатии ӯ зараровар ва ҳаҷҷунин дигар қорҳои, ки ба инкишофи мӯътадили ҷисмонӣ ва равонии фарзанд ҳалал мерасонанд, иҷозат надиханд;
- фарзандро ба фаъолияти соҳибқорӣ ва хариду фурӯш, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат додааст, ҷалб насозанд;
- бе ҳамоҳангии шахси болиғ гаштугузори қардани фарзанди то шонздаҳсоларо дар ҳудуди би-

ною иншооти техникӣ, таҳхонаҳо ва болохонаҳои биноҳои истиқоматӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо, худуди нуктаҳои фурӯши сӯзишворӣ, саристгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва саристгоҳҳои нақлиёти мусофирбар манъ намоянд;

- дар ҷойҳои чамъиятӣ навиштан, ифлос намудан ва расонидани зарарро аз ҷониби фарзанд манъ намоянд;

- дастрасии фарзандро ба маводи сӯзандаю тарканда пешгирӣ намоянд;

- истифодаи ҷавохирот, зару зевар, дигар ашёҳои киматбаҳо (ба истиснои як ҷуфт гӯшвора барои духтарон)-ро аз тарафи фарзанд дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳолкӯбиро барои фарзанд манъ намоянд;

- ба шикастани панҷараҳо, санги болои қабрҳо, хайкалҳо, нимпайкараҳо ва дигар ороишоте, ки дар оромгоҳҳо ва ҷойҳои таърихӣ фарҳангӣ мавҷуданд ва таҳриб кардани онҳо аз тарафи фарзанд роҳ надиханд;

- дигар ўҳдадорихоеро, ки қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, иҷро на-

моянд.

Тибқи талаботи моддаи тафсиршаванда ўҳдадори-ҳое, ки падару модар ё шахсоне онҳоро ивазкунанда ба зимма доранд, аз талаботи муқаррарнамудаи Қонуни мазкур ва муносибатҳое, ки он танзим менамояд, ба миён меояд. Ин ўҳдадориҳо аз ҷараёни мақсаднок ба воя расонидани фарзанд то ба зиндагии мустақилона гусел намудани ӯ бояд аз ҷониби падару модар ва шахсони ивазкунандаи онҳо, инчунин муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа иҷро карда шаванд.

Ўҳдадорихое, ки дар моддаи тафсиршаванда ифода карда шудааст, хусусияти пешгирӣ ва дар баъзе мавридҳо тавсиявӣ доранд, ки ҷиҳатҳои гуногуни онро дар бандҳои алоҳида тафсир ва таҳлил менамоем.

Мутобиқи сархати 1-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд, ки ба фарзанд тибқи арзишҳои миллӣ номи нек гузоранд. Чи хеле ки дар моддаи 2-юми Қонуни мазкур зикр гардидааст, амали он нисбати шаҳрвандони Чумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз маҳалли истиқоматашон, татбиқ мегардад. Аз ҳамин лиҳоз, тибқи муқаррароти моддаи 20-уми Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон агар аз қонун ё анъанаҳои миллӣ тартиби дигаре барнаояд, шаҳрванд ҳуқуқи ўҳдадорихоро бо номи худ, ки фамилия, ном, инчунин номи падарро дар бар мегирад, татбиқ менамояд. Дар қонунгузори граждани номи шаҳрванд ҳамчун факти ҳуқуқӣ ба таври васеъ ифода гардидааст ва асоси бақайдгирии давлатӣ мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки гузоштани номи нек ба фарзанд яке аз ўҳдадорихои шаръие мебошад, ки тибқи анаҳои миллӣ дар баробари хатнасур, таҳсили илм қарзи падару мо-

дар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Президенти Чумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ доимо таъкид менамояд, ки «падару модар ҳангоми номгузорӣ ба фарзанди худ пеш аз ҳама ба арзишҳои миллӣ ва таърихи ниёгон аҳамияти ҷиддӣ диҳанд»¹.

Сархати 2-юми моддаи тафсиршаванда падару модарро ўҳдадор менамояд, ки дар муддати то се моҳ барои дар мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ ба қайди давлатӣ гирифта шудани фарзанди навзод иқдом намоянд. Тибқи талаботи Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ бо мақсади хифзи ҳуқуқҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии фарзанд равона карда шудааст. Барои бақайдгирии давлатии таваллуди кӯдак тибқи муқаррароти моддаи 16-уми Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кардан зарур мебошад: а) маълумотнома оид ба таваллуд, ки аз тарафи муассисаи тиббии ҷойи таваллуд дода шудааст; б) маълумотнома оид ба таваллуд, ки аз тарафи табиб ва ё корманди миёнаи тиббии муассисаи тиббӣ, ки дар давраи таваллуди зан ёрии тиббӣ расонидааст ва ё модар баъд аз таваллуд ба ӯ мурочиат намудааст, ё шахсе, ки ба фаъолияти хусусии тиббӣ машғул аст, ҳангоми таваллуд берун аз муассисаи тиббӣ додааст; в) аризаи шахсе, ки ҳангоми таваллуд берун аз муассисаи тиббӣ бе кӯмаки тиббӣ дар таваллуд ёфтани кӯдак бевосита иштирок намудааст; г) ҳуҷҷатҳое, ки ёфт шудани кӯдаки навзодро муқаррар менамоянд

1 www.president.tj «Суханрони Президенти Чумҳурии Тоҷикистон бахшида ба рӯзи байналмилалӣ хифзи кӯдакон», 1 июни соли 2011

ва аз тарафи мақомоти корҳои дохилӣ, васояту парасторӣ ва ташкилоти тиббӣ дода мешаванд.

Дар сурати мавҷуд набудани асосҳои зикршуда бақайдгирии давлатии таваллуди кӯдак дар асоси ҳалномаи суд дар бораи муқаррарнамудани факти таваллуди кӯдак ба ҷо оварда мешавад. Бояд қайд намоем, ки бақайдгирии давлатии таваллуди кӯдак дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи истиқомати падару модар (ё яке аз онҳо) кӯдак гузаронида мешавад. Дар ҳолатҳои истисноӣ бақайдгирии таваллуд дар ҷойи таваллуди кӯдак гузаронида мешавад. Дар сабти асноди таваллуд ҷойи таваллуди кӯдак ё номи маконе, ки кӯдак дар он ҷо ёфт шудааст, нишон дода мешавад. Дар сурате, ки агар кӯдак дар ҳавопаймо, қатора ва ё дигар нақлиёт ҳангоми сафар таваллуд шуда бошад, бақайдгирии давлатии таваллуд дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи истиқомати доимии падару модар (яке аз онҳо) ба ҷо оварда мешавад. Бақайдгирии давлатии таваллуди кӯдаки дар экспедитсия ё дар маҳалли дур ҷойгиршудае, ки дар он ҷо мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ воқеъ нест, дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи истиқомати доимии падару модар (ё яке аз онҳо) на дертар аз як моҳи пас аз баргаштан ба ҷо оварда мешавад (моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии асноди ҳолати шаҳрвандӣ»).

Муқаррар намудани мӯҳлат пас аз таваллуди фарзанд барои аз қайди давлатии сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ гузаронидан, ҳамчун ӯҳдадории падару модар, танзими ҳукукии ҳудро инчунин дар моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ» ёфтааст. Тибқи талаботи моддаи мазкур аз лаҳзаи таваллуд падару модар (ё яке аз онҳо) ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар бораи бақайдгирии таваллуди кӯдак аризаи хаттӣ пешниҳод мекунанд. Агар падару модар (ё яке аз онҳо) имконияти шахсан додани ариза дар бораи бақайдгирии таваллуди кӯдакро надошта бошанд, ариза аз ҷониби шахсони зерин пешниҳод мегардад:

-хешовандони падару модар ё хешовандони яке аз онҳо;

-шаҳси аз ҷониби падару модар (ё яке аз онҳо) ваколатдоршуда;

-мақомоти васоят ва парасторӣ;

-шаҳси мансабдори муассисаи тиббӣ, ки

кӯдак дар он ҷо таваллуд ёфтааст;

-шаҳси мансабдори муассисаи дигаре, ки модар дар давраи таваллуд дар он ҷо буд ва ё кӯдаки таваллудшуда дар он ҷо қарор дорад.

Дар баробари додани ариза дар бораи бақайдгирии таваллуди кӯдак ҳуччати тасдиқкунандаи факти таваллуди кӯдак, инчунин ҳуччатҳои тасдиқкунандаи шахсияти падару модар (ё яке аз онҳо) ё шахсияти аризадиҳанда, ҳуччатҳои тасдиқкунандаи ваколатҳои ӯ ва ҳуччатҳое, ки барои ворид намудани маълумот дар бораи падару модар ба сабти асноди таваллуди кӯдак асос шуда метавонанд, пешниҳод карда мешаванд.

Ариза дар бораи бақайдгирии таваллуди кӯдак бояд на дертар аз се моҳ баъд аз таваллуди кӯдак ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ пешниҳод гардад. Гузаронидани мӯҳлати муқарраршуда асос шуда наметавонад, ки мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайди давлатӣ гирифтани таваллуди кӯдакро рад намоянд.

Дар сархати 3-юми моддаи тафсиришаванда омадааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар шахс, аз он ҷумла ҳар як фарзанд, ба ҳифзи саломатӣ ва хизматрасонии тиббӣ ҳуқуқ дорад. Зери мафҳуми ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ маҷмӯи чораҳои ҳислати сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, тиббӣ, санитарно-гигиенидошта дар назар дошта шудааст. Ҳифзи саломатӣ ва муҳайё намудани шароити зиндагии арзанда ҳуқуқҳои конституционии ҳар шаҳрванд мебошад. Зеро тибқи Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар шахс ҳуқуқ ба ҳифзи саломатиро дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи Қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғадории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳо меандешад (моддаи 38). Инчунин, ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳифзи саломатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» (аз 15 майи соли 1997) пешбинӣ шудааст.¹ Дар асоси он шаҳрвандон дар баробари кӯмаки ёрии тиббии ройгон, инчунин ба интиҳоби озоди муассисаи тиббӣ ва табиб ҳуқуқ доранд. Шахс бо майлу хоҳиши худ аз хизматрасонии муздноки муассисаҳои

1 Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1997, № 9, мод. 115; соли 2003, № 4, мод. 149; соли 2004, № 2, мод. 45; соли 2005, № 12, мод. 651; соли 2009, № 5, мод. 339

хусусии тиббӣ ва табибони ботачрибаи хусусӣ истифода мекунад. Ҳар як падару модар ё шахси ивазкунандаи онҳо ўҳдадор аст, ки фарзанди ноболиғи худро ҳангоми беморӣ саривақт аз ташҳиси тиббӣ гузаронад ва ҳангоми беморӣ дар муассисаҳои табобатӣ табобат намояд (моддаи 22). Падару модар барои ташаққул ва рушди ҷисмонии фарзанд низ ўҳдадор мебошанд. Агар падару модар оид ба масъалаи мазкур масъулият ҳис накунад ва барои фарзанд шароит муҳайё нанамоянд, ин ба носолимии фарзанд ва дар маҷмӯъ ба носолимии ҷомеа оварда мерасонад. Зеро тарбияи ҷисмонии кӯдакон ва наврасон барои омода намудани инсон ба хизмати ҷомеа, давлат, фаъолияти самарабахш ва таълими наслҳои нав бо мақсади таъмини саломатии кӯдакону наврасон ва таъмили доимии тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ, ақлонӣ ва эстетикӣ шахс мусоидат менамояд (моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи варзиши кӯдакон ва наврасон»).

Сархати 4-уми моддаи тафсираванда барои ба зиндагии мустақилона омода намудани фарзанд бахшида шудааст. Ба зиндагии мустақилона омода намудани фарзанд чунин маъно дорад, ки фарзанд то пайдо кардани қобилияти пурраи амалкунӣ бояд дар оилаи солим бо ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ба камол расад. Падару модар бояд бовар дошта бошанд, ки фарзандашон таълиму тарбияи шоиста гирифта, ба зиндагии мустақилона омода гардидааст ва метавонад узви комилҳуқуқи ҷомеа гардад.

Дар сархати 5-уми моддаи тафсираванда ўҳадории падару модар дар мавриди дар рӯҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намудани фарзанд зикр гардидааст. Ин ўҳадории падару модар ё шахсони ивазкунандаи онҳо низ яке аз ўҳадорихои умумие мебошад, ки на танҳо ба падару модар, ҳамчунин тибқи муқаррароти моддаҳои 42, 43-юми Конститутсия (Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар як шахс дахл дорад. Аз ҳамин лиҳоз аз қудакӣ ё наврасӣ таъмини ўҳадорихои конституционии шахрванд дар якҷоягӣ аз ҷониби падару модар нишоннаи мустаҳкам намудани шуури ҳуқуқии фарзанд ва маданияти ҳуқуқии ҷомеа мебошад. Зеро эҳтиром ба Ватан, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ рукни асосии худшиносии миллӣ мебошад (ниг. муфассал ба тафсири дебочаи Қонуни мазкур).

Бояд қайд намоем, ки тибқи сархати 6-уми

моддаи тафсираванда гаштугузори фарзанди то шашсола бе ҳамоҳангии шахси аз ҷордаҳсола боло дар кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ манъ аст. Дар кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ яққаву танҳо гашту гузор кардани фарзанди то 6-сола боиси беназоратии фарзанд ва ба вучудоии падидаҳои номатлуб ба монанди оворагардӣ, талбандагӣ ва ғайраҳо мегардад. Чунин бемаъсулиятии падару модар нисбат ба фарзанди худ қобили қабул намебошад. Дар шароити имрӯза ба мақсад мувофиқ аст, ки фарзандони то шашсола дар кӯчаву ҷойҳои ҷамъиятӣ ба ҳангоми сайругузашт бе назорат намонда, балки бо таълим ва тарбия дар муассисаҳои томактабӣ фаро гирифта шаванд. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои гуногуни муассисаҳои томактабиро пешбинӣ намудааст, ки мутобиқи барномаҳои онҳо кӯдак метавонад аз ҷанбаҳои гуногуни таълимӣ ва фароғатӣ тарбиявӣ баҳравар гардад.

Тибқи моддаи тафсираванда падару модар ўҳаддоранд, ки шаъну шарафи фарзандро эҳтиром намоянд ва ба муомилаи бераҳмона нисбат ба ў роҳ надиҳанд (сархати 7), инчунин новобаста ба ҷинс, синну сол, қобилияти зехнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзанд, нисбат ба ў баробар муносибат намоянд (сархати 8). Эҳтироми шаъну шарафи фарзанд ва манъ будани муомилаи бераҳмона падару модарро ўҳдадор менамояд, ки новобаста ба ҷинс, синну сол, қобилияти зехнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзанд, нисбат ба фарзандон муносибати баробар зоҳир намоянд. Ҳамзамон масъул будани падару модарро барои тарбияи фарзандон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид менамояд (моддаи 34). Ин қаророти конституционӣ, падару модарро ўҳдадор менамояд, ки на танҳо шаъну шарафи фарзандро эҳтиром ва риоя намоянд, балки аз муомилаи бераҳмона даст кашанд, ё ин, ки ҳангоми беморихои рӯҳӣ, сустакӣ, қобилияти пасти зехнӣ ё ҷисмонӣ нисбати фарзанд безътиноӣ накарда, ба муассисаҳои махсуси давлатӣ муроҷиат намоянд ва дар якҷоягӣ бо мақомоти давлатӣ, мақомоти соҳаи маориф ва тандурустӣ фарзандро бо табобат ва ғамхорӣ давлатӣ фаро гиранд. Бояд тазаққур дод, ки ин ўҳадорӣ аз меъёрҳои байналмиллалӣ сарчашма мегирад. Моддаи 23-юми Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (аз соли 1989, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.06.1993 ба тасвиб расонидааст ва аз 25.11.1993 мавриди амал қарор дорад) давлатҳои эътирофнамудаи ин санадро ўҳдадор

менамоянд, ки дар якҷоягӣ бо падару модар нисбати фарзанд, новобаста аз чинс, синну сол, қобилияти зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии онҳо, муносибати баробар зоҳир намоянд. Ҳамзамон тибқи сархати 9-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд, ки дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то бистсолашонро манъ намоянд. Мутобиқи сархати 6-уми моддаи 4 марказҳои дилхушӣ гуфта, клубҳои шабона, дискотекҳо, интернет - кафеҳо, марказҳои компютерӣ, толорҳои букмекерӣ ва марказҳои бозии бурднок, тарабхонаҳо ва дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои фароғатӣ ва истироҳатӣ машғуланд, фаҳмида мешавад.

Мақсад аз манъ намудани рафтани фарзандон дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ пешгирӣ намудани ҳолатҳои гуногуни ҳуқуқвайронкуниҳое мебошад, ки аз ҷониби онҳо ва ё бар муқобили онҳо содир карда мешавад. Мувофиқи маълумоти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аксар ҷиноятҳои ноқонун ва наврасон дар марказҳои дилхушӣ дар вақти шабона содир карда мешавад. Вақти шабона тибқи талаботи моддаи 4-уми Қонуни тафсиршаванда аз 1 апрел то 30 сентябр аз соати 22:00 то 06:00 ва аз 1 октябр то 31 март аз 20:00 то соати 06:00 ҳисобида мешавад. Бояд дар назар дошт, ки дар қонунгузори амалкунанда вақти шабона ба таври гуногун ифода гардидааст (ниг. моддаи 6-уми Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 462-юми Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 70-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ-ҳо). Вақти шабонае, ки дар моддаи 4-уми Қонуни тафсиршаванда муқаррар карда шудааст, танҳо ба муносибатҳои татбиқ карда мешавад, ки доир ба масъулияти падару модар дар тарбияи фарзандон ба вучуд меоянд.

Тибқи сархати 10-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд, ки кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромӣ, истифодаи суханҳои қабех, рафтори дағалона дар кӯчаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, муассисаҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳҳо, манзили зист, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибати таҳрибкоронаи фарзандро ба муҳити зист пешгирӣ намоянд. Дар сархати тафсиршаванда сухан дар бораи кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ва ношоёме ме-

равад, ки боиси ҳуқуқвайронкунии мегарданд. Дар зери мафҳуми ҳуқуқвайронкунии кирдори гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқии шахсе фаҳмида мешавад, ки ба ҷамъият, давлат ё шахсони алоҳида зарар мерасонад. Ҳуқуқвайронкунии ба ду намуд ҷудо мешавад: ҷиноят ва кирдори ношоём. Аз ин нуқтаи назар, ўҳдадорҳои падару модар на танҳо дар тарбияи фарзанд, ҳамчунин барои пешгирӣ намудани ҷинояткорӣ низ равона гардидааст. Кирдорҳои зиддиҷамъиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромӣ, истифодаи суханҳои қабех ва ғ-ҳо, ки дар сархати зикршуда ифода ёфтааст, омилҳои зиддиҳуқуқуқианд, ки аз ҷониби қонунгузориҳои соҳаҳои алоҳида, аз он ҷумла Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ва Кодекси ҷиноятӣ мавриди танзим қарор гирифтаанд.

Ба ҳифзи саломатӣ ва қобилияти зеҳнии фарзанд сархати 11-уми моддаи тафсиршаванда бахшида шудааст. Тибқи он падару модар ўҳдадоранд, ки ба фарзанди то синни мактабӣ ва фарзанде, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таҳсил мекунанд, барои истифодаи телефонҳои мобили манъ шаванд. Қобили қайд аст, ки телефонҳои мобилӣ ба саломатӣ ва системаи асаби шахс, пеш аз ҳама ноқонун, зараровар мебошад. Аз ҷониби қонунгузор манъ шудани истифодаи телефони мобилӣ аз як тараф баҳри ҳифзи саломатии фарзанд бошад, аз тарафи дигар ҳалалдор накардани чараёни таълим ва тарбия аст. Маҳз ин омилҳо буданд, ки ин амали мазкурро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» манъ намуд (моддаи 8).

Дар сархати 12-уми моддаи мазкур ба фарзанд манъ намудани тамошои филмҳои дорой хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористӣ ҳамчун ўҳдадорӣ падару модар эътироф карда шудааст. Мақсад аз он тарбияи фарзанд дар рӯҳияи ахлоқи ҳамида мебошад. Филмҳое, ки хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористӣ доранд, ба рӯҳияи ноқонун таъсири манфӣ гузошта, тарбияи ўро душвор мегардонанд. Равоншиносон низ на танҳо тамошои ин гуна филмҳо, балки иттилоот ё ин ки рекламаҳои оиди ин намуди филмҳо комилан манъ менамоянд, зеро рӯҳияи фарзанди ноқонун дар авҷи камолот қарор дошта, барои зуд қабул намудани ҳама гуна амалҳои мусбат ё манфӣ омода аст. Зимнан падару модар ўҳдадоранд, ки ба фарзанд

мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ (аз ҷумла, тариқи телефонҳои мобилӣ), китобҳо, варақаҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва дигар маводи ҷопии дорой хусусияти шахвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд (сархати 13). Бояд зикр намоем, ки асри 21 дар баробари асри пешрафт ва тараққиёт буданаш, инчунин асри бархӯрди тамаддунҳо ва зиддиятҳои диниву мазҳабӣ низ ба ҳисоб меравад. Аз ин нуқтаи назар, мутолиа ва паҳн намудани сабтҳои электронӣ, китобҳо, варақаҳо ва ғайраҳо ки хусусияти шахвонӣ, зӯроварӣ, экстремистӣ доранд, метавонад боиси содир намудани кирдорҳои ношоам ва шомил шудан ё ҷалб гардидани насли наврас ба гурӯҳҳои тундраву ифродгаро гардад. Аз ин ҷо ўҳдадорӣ падару модар аз он иборат аст, ки ба чунин омилҳои манфӣ роҳ надиханд, то ки дар натиҷаи безъитиноии онҳо фарзандон ба доми фиреби гурӯҳҳои тундгаро ва ифродгаро, чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар, наафтанд. Аз ин лиҳоз, манъ намудани чунин амалҳои номатлуб на танҳо ба манфиати падару модар ва оила, ҳамчунин ба манфиати ҷомеа ва давлат мебошад.

Падару модар ўҳдадоранд, ки иштироқи фарзандро дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истиснои фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои динӣ бо таълим фаро гирифта шудаанд, тибқи талаботи сархати 14-уми моддаи тафсираванда иҷозат надиханд. Бояд зикр намоем, ки масъалаи мазкур масъалаи муҳими ҳаёти иҷтимоии ҷомеа мебошад. Ҳадаф аз сархати 14-уми моддаи тафсираванда на маҳдуд кардани ҳуқуқҳои ноболиғон нисбат ба дин ва расму оинҳои динӣ, балки ба расмият ва дар ҷаҳорҷӯбаи қонунгузорӣ амалкунанда ворид намудани ин муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ мебошад. Зеро то ба синни 18-солагӣ расидани фарзанд намояндаи қонунии ӯ шахси масъул – падару модар ё шахсони ивазкунандаи онҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин нуқтаи назар, меъёри мазкур дар шароити имрӯза таҳти ғамхорӣ падару модар ва давлат қарор гирифтани фарзандро ифода менамояд. Ҳамзамон иҷозат надодани иштироқи фарзанд дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ҳамчун ўҳдадорӣ падару модар, ифодаи таҳти назорат қарор додани таълиму тарбияи фарзанд ва мақсаднок будани пайравӣ аз таълимоти динӣ мебошад. Меъёри мазкур бо назардошти талаботи қонунгузорӣ амалкунандаи кишвар мавриди гузориш қарор

дода шудааст. Тибқи моддаи 26-уми Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динеро пайравӣ намояд барои иштирок дар маросим ва расму оинҳои динӣ ихтиёр дорад. Бо мақсади дар сатҳи зарурӣ танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба ҳуқуқи ҳар як нафар барои иштироқи озодона дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ 26 март соли 2009 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» қабул гардид ва мавриди амал қарор гирифт. Тибқи дебочаи Қонуни мазкур он бо эътироф ва тасдиқи ҳуқуқи ҳар кас ба озодии вичдон ва озодии пайравӣ ба дин, инчунин баробарии ҳама дар назди қонун, новобаста аз муносибат ба дин ва эътиқод, дар асоси он, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати дунявӣ аст, бо арзи эҳтиром ва таҳаммул ба тамоми дину мазҳабҳо, бо эътирофи нақши махсуси мазҳабҳои ҳанафӣ дини ислом дар инкишофи фарҳанги миллий ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон, қонуни мазкур қабул карда шудааст. Тибқи Қонуни мазкур иттиҳодияҳои динӣ иттиҳоди ихтиёрии пайравони ҳар дин бо мақсади якҷоя анҷом додани ибодат ва маросимҳои динӣ, таълими динӣ, инчунин паҳн намудани эътиқоди динӣ ба ҳисоб меравад (сархати 3-юми моддаи 3). Зимнан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон озодии вичдон ва озодии пайравӣ ба дин, аз ҷумла ҳуқуқи ба танҳои ва ё ҳамроҳи дигарон пайравӣ кардан ба ҳар гуна дин ё пайравӣ накардан ба ягон дин, ба таври озод интиҳоб, паҳн намудан ва дигар кардани ҳама гуна эътиқоди динӣ ва эътиқодҳои дигар, инчунин мутобиқи онҳо амал кардан қафолат дода мешавад (қисми 1-уми моддаи 4-уми Қонуни зикргардида)

Муқаррарот оид ба иҷозат надодани иштироқи фарзанд дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истиснои фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои динӣ бо таълим фаро гирифта шудаанд, низ хусусияти ба худ хос дорад ва ҳамчун ўҳдадорӣ бо мақсади пешгирии кардани таълими нодуруст ва фаъолияти ғайрирасмӣ дину мазҳабҳои тундраву ифротгароро пешгирии менамояд. Аз ин рӯ, қисми 15-уми моддаи 4-уми Қонуни зикршуда ҷалб кардани ноболиғонро ба фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва бе иҷозати хаттии падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба онҳо додани таълими диниро манъ кардааст.

Тибқи қонунгузорӣ амалкунандаи

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳар кас ба таври ихтиёрӣ барои гирифтани таҳсилоти динӣ дар алоҳидагӣ ва ё ҳамроҳи дигарон ҳуқуқ дорад. Ҳуқуқи мазкур ба воситаи таъсиси муассисаҳои таълимии динӣ ва гурӯҳҳои таълимӣ оид ба омӯзонидани асосҳои дин амалӣ карда мешавад. Муассисаҳои таълимии динӣ аз ҷониби ташкилотҳои динӣ, аз ҷумла Маркази динии ҷумҳуриявӣ ва масҷидҳои ҷомеаи марказӣ, ки дар асоси оиннома амал менамоянд таъсис дода мешавад. Масҷидҳои ҷомеа ҳамаҷун шакли иттиҳодияи динӣ тибқи низомнома ҳуқуқ ба таъсиси гурӯҳҳои таълимӣ оид ба омӯзонидани асосҳои диниро доранд. Чунин ҳуқуқ ба ташкилотҳои динӣ низ дода шудааст. Онҳо танҳо ҳангоми доштани иҷозатнома ҳуқуқи мазкурро анҷом дода метавонанд. (моддаи 8 Қонуни зикршуда)

Фарзанд метавонад дар иттиҳодияҳои динӣ (масҷидҳои ҷомеаи марказӣ ва масҷидҳои ҷомеа, қисми 3-юми моддаи 8-уми қонуни зикргардида) ва муассисаҳои таълимии диние, ки тибқи иҷозатнома ҳуқуқи додани таълим ва тарбияи диниро доранд, бо таълим ва тарбияи динӣ фаро гирифта шавад. Ҳамзамон шаҳрвандоне, ки дар бахшҳои рӯзонаи муассисаи таълимии динӣ таҳсил менамоянд, аз ҳуқуқи имтиёзҳои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти давлатӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, бархурдор мебошанд.

Тибқи сарҳати 15-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд барои фарзанди то бистсола истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ (аз ҷумла, пиво), воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маҳсулоти тамоқу (аз ҷумла, нос) ва маводи саҳттаъсирро манъ намоянд. Сарҳати мазкур ба хоҳири ҳифзи саломатӣ, нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ ва тарбияи ахлоқи ҳамидаи фарзандони то синни 20 сола истеъмоли восита ва маводҳои дар сарҳати мазкур зикршударо манъ менамояд. Ва чунин рафторро ҳамаҷун ўҳдадорӣ падару модар ба нафъи ҷомеа муқаррар менамояд. Аз ҷониби дигар ўҳдадорӣ мазкур барои пешгирӣ намудани ҳама гуна рафтори ношоъи фарзандон мусоидат менамояд. Бояд гуфт, ки мусоидат намудан барои амалӣ шудани ўҳдадорӣ мазкур бояд на танҳо вазифаи падару модар, балки қарзи ҳар як шахси соҳибхирад ва бофарҳанги ҷомеа бошад. Содир намудани чунин рафтор тибқи моддаи 463-юми Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҲМҚТ) дар кӯча, варзишгоҳҳо, хиёбонҳо, боғҳо, дар до-

ҳили ҳама намуди нақлиёти ҷамъиятӣ ва дигар чойҳои ҷамъиятӣ, ки шаъну шарафи инсон ва ахлоқи ҷамъиятиро доғдор менамояд, боиси ҷавобгарии маъмурӣ дар намуди рӯёнидани ҷарима мегардад. Ҳамзамон тибқи муқаррароти қонунгузориҳои амалкунанда ба ноболиғон фуруҳтани машруботи спиртӣ ё маводи аз тамоқу истеҳсолгардида манъ мебошад (моддаи 464 Кодекси номбурда). Аз ин муқаррароти моддаи мазкур маълум мешавад, ки на танҳо падару модар, ҳамаҷун фурушандагони нӯшокиҳои спиртӣ (аз ҷумла пиво) ва маҳсулоти тамоқу (аз ҷумла нос) низ дар мавриди мазкур бояд эҳсоси масъулият намоянд.

Фарзандон набояд тибқи сарҳати 16-уми моддаи тафсиршаванда дар дар ҷорабиниҳои барои онҳо тавсиянашуда иштирок намоянд. Агар зарурат барои иштироки фарзанд дар ҷорабиниҳо вучуд дошта бошад ё ки ба ў тавсия шуда бошад, он гоҳ фарзанд бояд ба як ҳисси масъулият ва ифтихори бузург даъват карда шавад, то ин ки чунин ҷорабинӣ ба фарзанд рӯҳи илҳомӣ тоза бахшад. Лекин иштироки фарзанд дар ҷорабиниҳое, ки ў даъват нашудааст ё ин ки тавсия нагардидааст, на танҳо боиси хичолати фарзанд, балки сабаби рӯҳафтадагӣ ва нооромии қалби ў мегардад.

Иҷозат надодани фарзанд барои гирифтани шаҳодатномаи ҳуқуқи ронандагӣ ва рондани автомобил низ тибқи сарҳати 17-уми моддаи тафсиршаванда ўҳдадорӣ падару модар ба ҳисоб меравад. Ўҳдадорӣ мазкур пеш аз ҳама масъулияти падару модар дар пешгирӣ ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинояткуниҳо мебошад. Чунончи, аз талаботи моддаи 14-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳаракат дар роҳ» бармеояд, ки агар синну соли шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба синну соли муқарраркардаи қонуни мазкур мувофиқат накунад, шаҳрванд ҳуқуқи рондани воситаи нақлиёт ва ё гирифтани шаҳодатномаи ҳуқуқи ронандагиро надорад. Зеро ҳолатҳои дар боло зикргардида мувофиқи моддаи 338-уми Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаҷун ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ эътироф гардида, боиси ҷавобгарии маъмурӣ мегардад. Мақсади асосии сарҳати мазкур, пеш аз ҳама ҳифзи ҳаёту саломатии шаҳрвандон ва пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкуниҳои аз тарафи ноболиғон содиршаванда буда, барои таъмини амнияти ҳаракат дар роҳ мусоидат мекунад.

Тибқи сархати 18-уми моддаи тафсиршаванда пешгирӣ ва роҳ надодани фарзанд ба оворагардӣ ва дигар рафторҳои зиддиахлоқӣ на танҳо ӯҳдадорӣ, балки қарзи инсонии ҳар як падару модар мебошад. Бояд зикр намоем, ки тибқи моддаи 464-уми Кодекси ҳуқукувайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба оворагардӣ, рафтори дигари зиддиахлоқӣ, талбандагӣ, фоҳишагарӣ ва монанди инҳо машғул шудани фарзанд боиси ҷавобгарии маъмурии падару модар мегардад.

Мутобиқи сархати 18-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ӯҳдадоранд, ки фарзандони худро ба корҳои хавфнок ва вазнини ба саломатӣ зараровар ва ҳамчунин дигар корҳои, ки ба инкишофи мӯътадили ҷисмонӣ ва равонии онҳо ҳалал мерасонанд, ҷалб наамоянд. ӯҳдадорӣ мазкур пеш аз ҳама ғамхорӣ нисбат ба саломатии фарзанд мебошад. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузори амалкунанда иҷозат намедиханд, ки ҷавонон ва ноболиғон дар корҳои вазнин, зеризаминӣ, ки шароити меҳнаташон зарарноканд, машғули меҳнат бошанд (моддаи 35). Тибқи талаботи муқаррарнамудани моддаи 177-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода кардани меҳнати шахсони аз ҳаҷдаҳсола хурд дар иҷрои корҳои вазнин, шароиташон зарарноку хатарнок, зеризаминӣ, ҳамчунин корҳои, ки ба саломатӣ ё рушди маънавии онҳо зиён мерасонад, манъ аст. Бори аз меъёри барои синну солашон муқарраршуда вазнинро бардоштан ва дастӣ кашондани ин шахсон мумкин нест. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки кодекси мазкур вақти қорӣи шахсони аз ҳаҷдаҳсола хурдро низ муқаррар кардааст. Тибқи талаботи он давомнокии вақти қорӣи қорандони синни аз понздаҳ то ҳаҷдаҳсола дар як ҳафта на зиёдтар аз синопанҷ соат ва шахсони аз чордаҳ то понздаҳсола ҳафтае на зиёдтар аз бисту чор соат муқаррар карда шудааст (моддаи 178-уми Кодекси мазкур).

Давомнокии вақти қорӣи талабагон, ки дар давоми соли таҳсил дар вақти ҳоли аз таҳсил қор мекунанд, аз нисфи вақти қорӣи давомноки дар моддаи зикршуда дарҷёфта, барои шахсони синнусоли дахлдор зиёд буда наметавонад. Аз ин лиҳоз, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки нисбати ноболиғон дар қонунҳои амалкунанда ғамхорӣ зоҳир гардида баҳри шароити меҳнати онҳо сабуқӣ дода шудааст. Илова бар ин тибқи

моддаи 179-уми Кодекси меҳнат ноболиғоне, ки муддати қорӣи ҳаррӯзаашон кӯтоҳ аст, баробари қорандони категорияҳои дахлдор музди баробар мегиранд. Ба қорҳои шабона, изофақорӣ, рӯзҳои истироҳат ва ид ҷалб намудани шахсони аз ҳаҷдаҳсола хурд ва ҳамчунин ба сафарҳои хизматӣ фириҷодани онҳо манъ аст. (моддаи 181 КМҚТ).¹

Сархати 19-уми моддаи тафсиршаванда падару модарро ӯҳдадор менамояд, ки фарзандро ба фаъолияти соҳибқорӣ ва хариду фурӯш, ба истисноӣ ҳолатҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат додааст, ҷалб насозанд. Фаъолияти соҳибқорӣ фаъолияти мустақили ба таваққали худ амалишавандаи шахсони бо чунин сифат бо тартиби муқаррарқардаи қонун ба қайд гирифташуда мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани қорӣи аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат равона қарда шудааст (қисми 3-юми моддаи 1-уми Кодекси граждани). Аз ҳамин нуқтаи назар фарзанди ноболиғ вақте ки бо фаъолияти соҳибқорӣ машғул мешавад, ба зиммаи ӯ як қатор ӯҳдадорӣ ё намудҳои алоҳидаи ҷавобқорӣ воғузур мегардад. Агар яке аз аломатҳои фаъолияти соҳибқорӣ ба даст овардани қорӣи бошад, аз тарафи дигар ҷавобгарии молумулқӣ, ҷавобқорӣ барои сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ, инчунин оқибатҳои дигари ҳуқуқӣ ба зиммаи соҳибқор аст. Агар ба қонунгузори амалкунанда назар қунем, қобилияти амалқунӣи шаҳрқанд тибқи моддаи 22-юми Кодекси граждани дар ҳаҷми қурра бо фаро расидани синни балоғат, яъне пас аз расидан ба синни 18 солагӣ, ба миён меояд. Аз ин нуқтаи назар, ба фаъолияти соҳибқорӣ ва хариду фурӯш иҷозат надодани падару модар ҳамчун ӯҳдадорӣ ба мақсад мувофиқ аст. Ҳолатҳои истисноие, ки қонунгузор муқаррар намудааст, талаботҳои ҳастанд, ки моддаҳои 27, 28 ва 29-уми Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст ва танзими ҳуқуқи муайянро вобаста ба ҳолатҳои истисноӣ муқаррар менамояд.

Падару модар тибқи моддаи тафсиршаванда ӯҳдадоранд, ки бе ҳаҷроҳии шахси болиғ гаштугузор қардани фарзанди то шонздаҳсоларо дар ҳудуди биноӣи иншооти техникӣ, таҳхонаҳо ва болохонаҳои биноҳои истиқоматӣ, қорхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо, ҳудуди нуқтаҳои фурӯши

¹ Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон

сӯзишворӣ, саристгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва саристгоҳҳои нақлиёти мусофирбар манъ намоянд (сархати 21) ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ навиштан, ифлос намудан ва расонидани зарарро аз ҷониби фарзанд манъ намоянд (сархати 22), инчунин дастрасии фарзандро ба маводи сӯзандаю тарканда пешгирӣ намоянд (сархати 23). Мазмуни сархатҳои зикршуда қисман дар сархати 6, 9 ва 10 моддаи тафсиршаванда, ки бо ҳам алоқамандии зич доранд, ифода гардидааст. Аммо як чизро қайд кардан ба маврид аст, ки ғайр аз ҳолатҳои, ки ҳангоми иҷро накардани ўҳдадорӣ падару модар мутобиқи сархатҳои зикргардида ба вучуд меоянд, дар зинаи аввал оқибатҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури мутобиқи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ба вучуд меоянд ва дар сурати тақроран иҷро нагардидани ўҳдадорӣ ба кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок табдил ёфта, боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегарданд. Ҳамзамон пешгирӣ намудани дастрасии фарзанд ба маводи сӯзандаю тарканда ҳамчун ўҳдадорӣ падару модар ин худ риояи талаботи қонунгузори амалкунанда, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муомилоти маводи таркандаи таъиноти граждани» (аз 28 феввали соли 2004) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи яроқ» (аз 1 феввали 1996) мебошад. Тибқи муқаррароти қисми 3-юми моддаи 18-уми қонуни мазкур истифодаи маводи таркандаи маводи таъиноти техникӣ, ки метавонад боиси садама, таҳдид ба ҳаёт ё саломатии аҳоли гардад ё вазъи фавқулоддаро ба миён орад, манъ аст. Ҳамзамон сархати 1-уми қисми 1-уми моддаи 14-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи яроқ» ба шахси то синни 18 сола фуруҳтани яроқ ва маводи сӯзандаю таркандаро манъ кардааст. Аз ҷониби ноболиғон истифода гардидани яроқро низ қонуни мазкур манъ кардааст (қисми 2-юми моддаи 22-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи яроқ»).

Тибқи сархати 24-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд истифодаи ҷавохирот, зару зевар, дигар ашёҳои қиматбаҳо (ба истиснои як ҷуфт гӯшвора барои духтарон)ро аз тарафи фарзанд дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳолқубиро барои фарзанд манъ намоянд. Ўҳдадорӣ, ки дар сархати мазкур нисбати падару модар муқаррар гардидааст, ба бехтар гардидани сатҳу сифати донишандӯзии фар-

зандон мусоидат намуда, аз ҷониби дигар воқитаи пешгирии хароҷотҳои бемаврид ва беасос мегардад. Истифодаи ҷавохир, зару зевар ва дигар ашёҳои қиматбаҳо дар муассисаи таълимӣ боиси такаббур ва худситоии фарзанди ноболиғ гардида, ба рӯҳияи хонандагони дигар то андозае таъсири манфӣ мерасонад. Ба муассисаи таълимӣ фарзанд бо мақсади дониш андӯхтан меравад ва бояд либоси оддӣ, шинам ва озод дар бар кунад, то ки диққати атрофиёнро бо зару зевари худ ҷалб накарда, ҷараёни мӯътадили таълимро халалдор насозад. Ин тартиб бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» мустақкам гардидаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи таҳсилоти ибтидоии касбиро афзалиятнок эълон кардааст. Аз ин лиҳоз, ҳама гуна фаъолияте, ки хилофи талаботи муқаррарнамудаи Оиномаи мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад, манъ аст. Масалан, тибқи талаботи сархати 10-уми қисми 11 ва қисми 12-уми моддаи 21-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» барои риоя накардани талаботҳои муқаррарнамудаи Оиномаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ки қоидаҳои тартиботи дохилро пешбинӣ кардааст, донишчӯ метавонад аз сафи донишчӯён хориҷ карда шавад.

Тибқи сархати 25-уми моддаи тафсиршаванда падару модар ўҳдадоранд, ки ба шикастани панҷараҳо, санги болои қабрҳо, ҳайкалҳо, нимпайкараҳо ва дигар ороишоте, ки дар оромгоҳҳо ва ҷойҳои таърихию фарҳангӣ мавҷуданд ва ба таҳриб кардани онҳо аз тарафи фарзанд роҳ надиханд. Ўҳдадорӣ мазкур ҳамчун ўҳдадорӣ падару модар ин пеш аз ҳама масъулияти падару модар дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинояткориҳо мебошад. Аз ин лиҳоз ин ўҳдадорӣ падару модар дар тарбияи фарзанд аҳамияти аввалиндараҷа дошта ба ҷои шикастан ё хароб кардани панҷараҳо ва ғайраҳо онҳоро ҳамчун муқаддасоти фарҳангӣ дар мафкураи фарзанд ҷой додан ба мақсад мувофиқ буда, қарзи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Моддаи 9. Ҷҳдадорихои падару модар дар таълими фарзанд**Падару модар дар таълими фарзанд ҷҳдадорихои зерин доранд:**

- ба фарзанди то шашсола барои гирифтани таълиму тарбияи томактабӣ шароит фароҳам оваранд;
- ба таълим фаро гирифтани фарзандро таъмин намуда, ба таҳсили ӯ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ монёе наставанд;
- фарзандро бо воситаҳои зарурии таълимӣ таъмин карда, барои таълими ӯ шароити муносиб муҳайё намоянд;
- риояи пӯшидани либосҳои расми мактабро аз ҷониби фарзанд дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таъмин ва назорат намоянд;
- ба фарзанди имконоти маҳдуди ҷисмонӣ ва рӯҳӣ доштаи худ барои таҳсил кардан ва касбу ҳунар омӯхтан шароит муҳайё сохта, иллати ҷисмонӣ ва рӯҳии ӯро пинҳон накарда, дар сурати набудани шароит барои таълими фарзанд ба муассисаҳои дахлдори давлатии соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли муроҷиат намоянд;
- аз вазъи фарзанде, ки дар мактаб-интернатҳо ва дигар муассисаҳои махсусгардонидашуда, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таълиму тарбия мегирад, хабардор шуда, бо ҷунин муассисаҳо ҳамкорӣ намоянд ва раванди таълими фарзандро дар ин муассисаҳо зерин назорат гиранд;
- донишандӯзӣ ва иштироки фарзандро дар раванди таълим назорат карда, бо омӯзгорон, ҳайати кормандон ва роҳбарияти муассисаи таълимӣ оид ба таълими фарзанд мунтазам ҳамкорӣ намоянд;
- дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар ҷорабинҳои мактабӣ бо даъвати маъмурият тибқи талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иштирок намоянд;
- талаботи оинномаи муассисаи таълимиро, ки фарзандашон дар он ҷо таълим мегирад, иҷро намоянд;
- ҷалби фарзандро барои гирифтани таълим дар таълимгоҳҳои ғайриқонунӣ ё дар назди шахсони алоҳидаи бе иҷозатнома фаъолияткунанда манъ намоянд;
- таълими фарзандро дар хориҷи кишвар бе розигии хаттии мақомоти ваколатдори давлатӣ иҷозат надиханд;
- дигар ҷҳдадорихое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, иҷро намоянд.

Моддаи тафсираванда ба яке аз масъалаҳои марказии Қонуни мазкур – ҷҳдадорихои падару модар дар таълими фарзанд бахшида шудааст. Масъалаи бо таълим фаро гирифтани кӯдакон, кафолатнокии таълим ва дигар масъалаҳои марбути таълим, дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ифода ёфтааст. Сараввал, Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 41 ҳуқуқи шахсро ба таҳсил муқаррар намуда, кафолатнокии таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро аз ҷониби давлат дар муассисаҳои таълими давлатӣ таъмин намудааст. Инчунин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молу мулк ҳуқуқи таҳсил кафолат дода шудааст (моддаи 6). Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак

аз соли 1989¹ давлатҳои иштирокчиҳои онро ҷҳдадор менамояд, ки таҳсили бепул ва ҳатмии ибтидоиро ҷорӣ намоянд; рушди шаклҳои гуногуни маълумоти миёна, маълумоти умумӣ ва маълумоти касбиро ташвиқ намуда, онро барои ҳама кӯдакон дастрас намоянд ва тадбирҳои заруриро, аз қабилҳои ҷорӣ намудани таҳсили бепул ва дар мавриди зарурат расонидани кӯмаки молиявӣ андешанд; дастрасии маълумоти олиро барои ҳама дар асоси қобилияти ҳар кас ва бо ёрии ҳама гуна воситаҳои зарурӣ таъмин намоянд; ба ҳар кӯдак дастрас будани иттилоот ва маводи соҳаи маориф ва тарбияи касбро таъмин намоянд; дар бобати мунтазам ба мактаб рафтани хонандагон ва кам гардидани шумораи хонандагоне, ки мактабро тарк намудаанд, ҷораҳо андешанд. Инчунин давлатҳои иштирокчиҳои Конвенсияи мазкур ба мувофиқа расиданд, ки таълими кӯдак бояд бо мақсадҳои

¹ Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 26 июни соли 1993 тасдиқ намудааст.

инкишофи шахсият, истеъдод, қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак дар шакли пурраи онҳо; тарбияи эҳтиром ба ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ, инчунин принципҳои, ки дар Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид эълон шудаанд; тарбияи эҳтиром ба волидайнӣ кӯдак, беназирии фарҳанги ӯ, забон ва арзишҳои миллии кишваре, ки кӯдак дар он истиқомат мекунад, ба кишваре, ки ӯ дар он ба дунё омадааст, эҳтиромгузоштан ба тамаддунӣ, ки аз тамаддуни ӯ тафовут доранд; дар рӯҳияи якдигарфаҳмӣ, сулҳ, таҳаммул, баробарҳуқуқии мардону занон ва дӯстии байни ҳамаи халқҳо, гурӯҳҳои наҷодӣ, миллий ва динӣ, инчунин шахсони аз ҷумла мардуми таҳҷой ба ҳаёти бошуурона дар ҷамъияти озод омода намудани кӯдак ва тарбияи эҳтиром ба муҳити зист нигаронида шавад.

Аз гузориши боло маълум мегардад, ки давлат дар ҷодаи таълими шахрвандонашғамхориҳои зиёд зоҳир менамояд ва ӯҳдадориҳои зиёдро низ бар дӯши худ мегирад. Дар навбати худ дар баробари пешниҳод намудани кафолату имтиёзҳо ӯҳдадориҳоро низ тибқи қонунгузорӣ муқаррар менамояд. Аз ин ҷо, дар моддаи тафсиришаванда ӯҳдадориҳои падару модар оид ба таълими фарзанд ки баҳри беҳбудии сифати таълими фарзандон ва ояндаи онҳо равона шудааст, муқаррар карда мешавад.

Ҳанӯз то ба синни мактабӣ расидан бояд падару модар барои гирифтани таълиму тарбияи фарзандонашон шароитҳоро фароҳам оваранд. Ин меъёр дар моддаи 16-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (аз 17 майи соли 2004)¹ ифода гардидааст. Тибқи он «Падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад) дар тарбияи фарзандони худ масъуланд ва ба таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба мактаб омода намудани онҳо вазифадоранд». Ҳамзамон давлат барои ин шароитҳои мусоидро муҳайё месозад. Хусусан, бо мақсади расонидани ёрӣ ба оилаҳо, муҳайё намудани шароити мусоиди тарбияи фарзандон дар даврони кӯдакӣ ва синни томактабӣ бо назардошти майлу хоҳиш ва ниёзи падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад) ширхоргоҳу кӯдакитонҳо, хонаҳои кӯдакон (барои кӯдакони ятиму бепарастор) ва дигар муассисаҳои томактабии кӯтоҳмуддат, рӯзона, шабонарӯзӣ, оилавӣ ва муассисаҳои ба инҳо

баробари давлатию ғайридавлатӣ, аз ҷумла хусусӣ, ташкил карда мешаванд. Барои ин давлат муассисаҳои томактабро аз нигоҳи моддӣ ва молиявӣ дастгирӣ карда, дастрас будани хизматрасонӣ, тарбия ва таҳсилоти томактабро барои оилаҳои камбизоат таъмин менамояд. Пас ҳар як оила, ҳар як падару модар бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки то ба мактаб рафтани кӯдак ба онҳо шароит фароҳам оваранд, то ин ки фарзандони онҳо ба мактаб шавку рағбат пайдо намуда, баҳри аз худ намудани донишҳои аввалия омода бошанд.

Мутаассифона, баъзе аз падару модарон ба таҳсили фарзандашон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ монё мешаванд. Дар натиҷа ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки фарзандони онҳо ба ҳар гуна корҳои ношоам даст зада, ҳатто рафтори онҳо боиси содир намудани ҳар гуна ҷиноятҳо мегардад, ки оқибат ҳам ба оила ва ҳам ба ҷомеа ва давлат доғ меоваранд. Дар моддаи 17-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст, ки ба синфи якуми мактаби ибтидоӣ ҷалб кардани кӯдаконе, ки ба синни ҳафтсола расидаанд, ҳатмист. Пас, бо таълим фаро гирифтани фарзандон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар баробари ин фарзандро бо воситаҳои зарурии таълимӣ таъмин намудан, барои таълими ӯ шароити муносиб муҳайё намудан вазифаи ҳар як падару модар ба ҳисоб меравад.

Дар сарҳати 4-уми моддаи тафсиришаванда омадааст, ки падару модар риояи пӯшидани либосҳои расмӣ мактабро аз ҷониби фарзанд дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таъмин ва назорат намоянд. Дар ҳақиқат, дар аксар вақт мо худ шоҳиди он мегардем, ки баъзе аз мактаббачагон бо сару либосҳои ба мактаб ва синфхона ворид мегарданд, ки аз як ҷониб ба худӣ онҳо зараровар аст, аз ҷониби дигар ба раванди тарбияи эстетикӣ дигар хонандагону донишҷӯён таъсири манфӣ мерасонад. Бо ҳамин мақсад, бо Қарори мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2007 «Дастурамали либосҳои тавсиявии хонандагон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ» қабул ва тасдиқ гардид, ки он тарҳи тавсиявии либосҳои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти касбиро оид ба ҳар як фасли сол барои духтарон ва писарон муайян менамояд. Мутобиқи ин Дастурамал либосҳои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти касбӣ бояд аз матоъҳои пахтагӣ абрешмӣ ё худ пашмӣ,

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №5, мод.345.

ки барои саломатии инсон безарар аст, дӯхта шаванд. Аз истифодаи матоъҳои синтетикӣ, ки барои саломатии инсон зараровар мебошад, бояд худдорӣ карда шавад. Чуноне ки аз Да-стурамал бармеояд, манъ ё маҳдуд намудани ба бар намудани ҳар гуна либосҳои ғайримактабӣ пеш аз ҳама баҳри нигоҳ доштани саломатии фарзандон равона гардидааст. Барои ҳамин, ҳар як падару модар ҳангоми харидорӣ намудани либосҳои мактабии фарзандонашон бояд андеша намоянд ва дар ин чода бо муассисаҳои мактабӣ ҳамкорӣ намоянд.

Давлат ба маъҷубони модарзод, шахсоне, ки дар натиҷаи ярадоршавӣ ва чароҳатҳо маъҷуб гардидаанд, мутобиқи хоҳиши онҳо ва тавсияномаҳои меҳнатии комиссияи экспертии тиббию меҳнатӣ (КЭТМ) ҳуқуқҳои имтиёзно-кро барои дохил шудан ба муассисаҳои таълимии давлатии таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои омӯхтани касбҳо кафолат медиҳад. Гузашта аз ин, давлат ба ятимон, ноболиғони бесарпарастии волидайн монда ва муҳочирони иҷборӣ барои дохил шудан ба муассисаҳои давлатии таълимии таҳсилоти ибтидоии касбӣ ҳуқуқҳои имтиёзнок медиҳад. Дар давраи таҳсил дар муассисаҳои давлатии таълимии таҳсилоти ибтидоии касбӣ давлат хароҷоти иловагиро барои таълим ва таъмини онҳо ба зимма мегирад.

Барои таълим, тарбия ва табобати наврасони маъҷуби дорои нуқсонҳои инкишофи ҷисмонӣ ва кӯдакони маъҷуб муассисаҳои махсуси таълимии таҳсилоти ибтидоии касбӣ таъсис дода мешаванд. Хонандагони муассисаҳои махсуси давлатии таълимӣ дар таъминоти пурраи давлат мебошанд. Ғайр аз ин, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» барои кӯдакон ва наврасоне, ки ба табобати тӯлонӣ эҳтиёҷ доранд, мактабҳои таълими умумии солимгардонии санаторӣ, мактаб-интернатҳои санаторӣ, хонаҳои санатории бачагона ташкил карда мешавад. Барои кӯдакон ва наврасони гирифтори иллати ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, ки дар мактабҳои таълими умумии муқаррарӣ имкони таҳсил надоранд, мактабҳои махсуси таълими умумӣ, мактаб-интернатҳо ва синфҳои махсус таъсис дода мешаванд. Мактабҳои мазкур таълиму тарбия, табобат ва офияти (реабилитатсия) тиббию иҷтимоии ҳамин гуна кӯдакону наврасонро таъмин намуда, онҳоро ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ омода месозанд.

Аз ҷониби дигар, падару модар низ бояд ба фарзанди имконоти маҳдуди ҷисмонӣ ва

рӯҳидоштаи худ барои таҳсил кардан ва касбу ҳунар омӯхтан шароит муҳайё сохта, иллати ҷисмонӣ ва рӯҳии ўро пинҳон накарда, дар сурати набудани шароит барои таълими фарзанд ба муассисаҳои дахлдори давлатии соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли муроҷиат намоянд. Аз вазъи фарзанде, ки дар мактаб-интернатҳо ва дигар муассисаҳои махсусгардонидашуда, новобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таълиму тарбия мегирад, хабардор шуда, бо чунин муассисаҳо ҳамкорӣ намоянд ва раванди таълими фарзандро дар ин муассисаҳо зерӣ назорат гиранд.

Ҳолатҳои мешаванд, ки баъзе аз падару модарон ҳангоми бо таҳсил дар муассисаҳои гуногун фаро гирифтани фарзандонашон масъулияти таълиму тарбияро ба зиммаи танҳо муассисаҳои таълимӣ вогузор мекунанд. Ва дар ҳолати сар задани ҳар гуна ҳуқуқвайронкунии мактабу донишгоҳҳоро гунаҳкор меҳисобанд. Ин аст, ки моддаи тафсиршаванда падару модарро ўҳдадор менамояд, ки дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бо даъвати маъмурият тибқи талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иштирок намоянд то ки донишандӯзӣ ва иштироки фарзандро дар раванди таълим назорат намоянд. Танҳо дар ҳамкориҳои мутақобила омӯзгорон ва падару модар он масоилро, ки дар чодаи таълими фарзанд аз болои он бояд дар якҷоягӣ кор баранд, метавонанд ҳал намоянд. Таҷриба ҳам собит месозад, ки маҳз он мактаббачае ҳамаҷониба пеш меравад, ки ҳамеша, чи дар оила ва чи дар мактаб, дар тавачҷӯҳи бевоситаи падару модар ва зерӣ назорати онҳо қарор дорад. Алоқаи зичи оила ва мактаб дастгирии омӯзгорон ба волидайн имконият медиҳад, ки манфиат ва шавқу рағбати кӯдаконро боз ҳам амиқтар дарк кунанд ва ба инкишофи онҳо мусоидат намоянд. Зеро мактаб ҳама вақт ба он эҳтиёҷ дорад, ки падару модар дар раванди таълими фарзанди худ ҳамкорӣ намуда, ба машғулияти онҳо баҳогузори намоянд ва пайваста ба дарсҳои фарзанди худ даромада, аз ҷараёни таҳсили он бохабар бошанд.

Масъалаҳои дигари ба ин масоил алоқаманд, ки дар сарҳати 8-ум ва 9-уми моддаи тафсиршаванда оварда шудаанд, иштироки волидайн дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бо даъвати маъмурият ва иҷро намудани талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ, ки фарзанди онҳо дар он

чо таълим мегиранд, ба ҳисоб мераванд. Дар маҷлисиҳои умумимаҷтаиӣ падару модарон ё ин ки дар ҷорабиниҳои дигари маҷтаиӣ масоили муҳим ва рӯзмарраи мукаммал гардидани корҳои таълимию тарбиявии оила ва маҷтаб, инчунин масъалаҳои ҷорӣ таълим ва тарбияи маҷтаббачагон муҳокима ва баррасӣ мегарданд. Дар ақсар маврид хангоме ки роҳбари синф дар назди маҷтаббачагон ин ё он вазифаи тарбиявиро мегузорад, зарурати ба ҳалли ин масъала ҷалб намудани падару модарон ба миён меояд. Барои ҳамин, ҷунин маҷлисиҳо барои ҳал намудани ин масоил байни оила ва маҷтаб заруранд. Ба ақидаи мо, ҷунин маҷлисиҳо дар якҷоягӣ бо падару модар ва ҳамзамон худи маҷтаббачагон гузаронида шавад, дар ин ҳолат як муҳити психологӣ махсусе, ки барои масъулият ҳис намудани маҷтаббачагон мусоидат менамояд, ба вуҷуд меояд. Ақсари ин масоиле, ки дар боло номбар кардем, аз оинномаи муассисаи таълимӣ бармеояд, ки дар моддаи 15-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ифода ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки мувофиқи моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба барномаҳои таълимӣ барномаҳои зерин тааллуқ доранд:

- таҳсилоти томаҷтабӣ;
- таҳсилоти ибтидоӣ, умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ;
- таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва миёнаи касбӣ;
- таҳсилоти олии касбӣ;
- таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ;
- таҳсилоти иловагӣ;
- таҳсилоти махсус.

Дигар шаклҳои барномаҳои таълимие, ки дар Қонун ифодаи худро наёфтаанд, манъ аст. Мутаассифона, дар баъзе ҳолатҳо ба тариқи ғайриқонунӣ таълимгоҳҳои ғайриқонунӣ низ фаъолият менамоянд, ки онҳо ҷавобгӯи стандартҳои давлатии таълим нестанд. Дар

ин ҳусус Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар мулоқот бахшида ба муҳокимаи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» дар таърихи 8-уми апрели соли 2011 қайд намуда буд, ки «Тавре солҳои охир мушоҳида менамоем, кӯшишҳои таъсиррасонидан ба ҷаҳонбиниву андешаи кӯдакону ҷавонон аз ҷониби ҷараёну равияҳои ифротгаро дар ҷомеаи имрӯза ба назар мерасад. Омӯзиш ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз фориғболии баъзе падару модарон ва роҳбарону кормандони муассисаҳои таълимӣ истифода намуда, гурӯҳҳои гуногуни тундраву ифротгаро ба муассисаҳои таълимӣ роҳ ёфта, кӯдакону ҷавонони бетачрибаро ба кирдорҳои номатлуб ҷалб менамоянд. Мутаассифона, падару модароне ҳастанд, ки нисбати тақдире ояндаи фарзандони худ бетафовут мебошанд. Баъзе падару модарон ҳатто фарзандони ноболиғи худро бо роҳҳои ғайриқонунӣ барои таҳсил ба хориҷи кишвар мефиристанд. Ва намедонанд, ки фарзандонашон ба ҷои таълим ба ҷи қорҳо машғул мешаванд. Рӯирифт изҳор менамоям, ки баъзе аз ин муассисаҳои ҷавонро дар рӯҳияи ифротгароӣ ва экстремистӣ омода менамоянд».¹

Бинобар ин, падару модар низ бояд ҷалби фарзандонашонро барои гирифтани таълим дар таълимгоҳҳои ғайриқонунӣ ё дар назди шахсонӣ алоҳидаи бе иҷозатнома фаъолияткунанда манъ намоянд. Дар ҳолати баръақс, масъалаи ба ҷавобгарӣ кашидани падару модар ва дигар шахсонӣ вайронкунандаи талабот ба вуҷуд меояд (ниг. ба тафсири моддаҳои 15 ва 16-уми Қонун). Гузашта аз ин, падару модар бояд таълими фарзандонашонро дар хориҷи кишвар бе розигии хаттии мақомоти ваколатдори давлатӣ иҷозат надиханд. Мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин ҷода Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳолати таҳсил дар маҷтабҳои динӣ Кумитаи динӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

¹ Суҳанронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар вохӯри бахшида ба муҳокимаи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ш. Душанбе 8 апрели соли 2011 \\\ Ҷумҳурият, 12 апрели соли 2011. №50-51 (21 866-867).

РЕЦЕНЗИЯ

на монографию С.Г. Мамедова

«Источники военного права в Азербайджане в XIII-XV вв.»

Баку, 2008, 233с.

В профессиональной подготовке юриста каждая учебная дисциплина занимает свое место в формировании будущего специалиста. Как в любом строении есть фундамент, без которого оно не может быть устойчивым и прочным, так и в юридическом образовании есть учебные дисциплины, составляющие его основание. Они носят название фундаментальных дисциплин, потому, что составляют в полном смысле слова фундамент профессиональной подготовки юриста высшей квалификации. К их числу относится история отечественного государства и права. Она создает историческое основание тех знаний и умений, которые студенты получают в результате изучения общеправовых и отраслевых дисциплин, обогащает их знанием исторического опыта, позволяет проникнуть в сущность и закономерности общественного процесса, связанного с развитием таких феноменов, как государство и право. Рецензируемая монография посвящена малоисследованным вопросам источников военного права Азербайджана в XIII–XV вв. Традиционно считалось, что в шариате подробно разработаны институты гражданского, семейного, уголовного, процессуального государственного права. Читатель заинтригован названием монографии, поскольку войны, как известно, велись всегда, но вопросы о том, что же составляло правовые основы ведения войн, что относилось к воинским преступлениям, обеспечивались ли права личности в ходе ведения войн, оставались без ответа.

Автор исследует преемственность и новизну при смене одних источников военного права другими на территории исторического Азербайджана в XIII – XV вв. и здесь автору монографии пришлось, как говорят на востоке, отделить волос от теста, ибо в источниках до сих пор исследовались преступления и наказания по шариату в общеисторическом аспекте. Автор поставил перед собой цель – выделить проблему воинских преступлений и института наказания, проведя их через призму обычного права тюрков (тёре), норм шариата и монгольского права.

Задачи автора усложнились тем, что в недавнем прошлом история государства и права республики преподавалась в рамках спецкурса или соответствующих глав предмета История государства и права СССР, и, как известно, носила

глубоко идеализированный характер, (например, монография М.М. Муллаева Происхождение и реакционная сущность шариата. Душанбе, 1969 г.) Сложность заключается в том, что в постсоветской литературе содержатся оды в адрес религиозных норм.

Переход от классовых позиций к общечеловеческим, который характеризуется отказом от ориентированного на односторонность интересов и ценностей без учета всех иных (групповых, индивидуальных, национальных) интересов и ценностей, является крайностью. Но крайностью является и представление о государственно-правовых явлениях, как о неких «свободных» от каких бы, то, ни было интересов и ценностей, кроме «общемировых», «общечеловеческих» и других феноменов, что тоже чревато «фарисейством» и демагогией.

Теперь непосредственно о монографии. Глава I посвящена нормам исламского права как источникам военного права Азербайджана XIII – XV вв. Автор обращается к уже устоявшимся ис-

точникам, ибо это не есть конгломерат из обычного права и норм шариата. Он оперирует категориями, обходясь без их деления на бесспорные и спорные, называя их основными (Коран и Сунна); «кроме того, источниками считаются иджама и кияс» (с. 21). Автор монографии ограничился кратким обзором источников исламского права. На стр. 24 – 25, говоря о делении права на отрасли, можно было бы остановиться на месте военного права в данной системе, ибо ученые пишут, что и сегодня военное законодательство есть, а военное право, как отрасль в системе права, остается дискуссионным.

Параграф 2 главы I содержит классификацию преступлений, опираясь на труды Л.Р. Сюкияйнена, и заслуга автора заключается в том, что из этой классификации к военным преступлениям он относит мятеж, мародерство, кражу, вероотступничество, прелюбодеяние, мужеложство, содомию, труположство, онанизм, шпионаж, употребление спиртных напитков. Автор делает оговорку, что определения преступления в Шариате нет, а следовательно нет и понятия военного преступления (с. 27 - 42). Получается, что и автор монографии, и читатель исходят из современного понятия «военное преступление».

Большой интерес у читателя вызывает материал о джихаде, «джихади аскар» и двух его формах, причем сопровождаемый историческим фактом о совершении «малого» (военного джихада) и подготовке к Джихади Акбар (большому джихаду) в 1478 – 1490 г., о чем написано в письме шейха Гейдара к правителю государства Ак-Коюнлу султану Якубу. Автор не использует голословные утверждения, а приводит по всей работе исторические факты, подобные этому, что несомненно обогащает исследование (с. 41, 46, 49, 53, 57, 67, 78, 80, 85, 146, 147). В этом же параграфе автор приводит такие важные военно – правовые понятия как «фитна» (козни, распри, смуты, интриги) и «кюфр» (богохульство, безбожие). Здесь автор пытается мягко комментировать, что «война против многобожников велась не в связи с их религиозными убеждениями, а только в случае их противоправного поведения, выраженного в агрессивной форме» (с. 50), будто подготавливая читателя к тому, что далее речь пойдет о правах личности и демократическом характере норм шариата. Автор, говоря о джихаде, ссылается на Юсуфа Ардебили, что отрадно, ибо и у нас в Республике молодые ученые А.Г. Халиков, Б. Сафаров, А. Назаров, работая над проблемами шариата, меняют наши представления о традиционно-агрессивном

Исламе. В то же время некоторые ученые ограничиваются переводами религиозных брошюр у нас - иранских, а в Азербайджане – турецких соответственно. В связи с этим хотелось бы понять позицию автора монографии относительно понятий «правовые основы» и «источники», имеется ли в виду теоретический аспект, как это удачно использовано автором на стр. 208 касательно структуры правовой нормы.

Рисковую сбиться на политико – религиозные позиции, но некоторое противоречие наблюдается между шахидством и положениями о правах человека и гуманизме, веротерпимости и толерантности по отношению к многобожникам, иноверцам кяфирам (с. 70). Автор констатирует (с. 72), что захваченное во время войны имущество противника является военными трофеями, да, шариат считает наряду с находкой и гражданско-правовой сделкой военную добычу источником права собственности, но к великому сожалению в ходе второй гражданской войны в Таджикистане мы столкнулись со случаями, когда люди одной веры, одной нации (!) грабили имущество «противной» стороны.

Четвертый параграф первой главы посвящен обеспечению прав человека в ходе ведения войн – равенство перед законом и судом, личная неприкосновенность, предоставление равных возможностей каждому, свобода вероисповеданий, право свободного приобретения имущества, свобода выбора занятия, возможность пользоваться общественной помощью, что наводит на мысль о том, что данный параграф мог бы называться не «обеспечение»...а «закрепление, отражение»... поскольку термин «обеспечение» в контексте с правами человека предполагает объективные экономические, политические, социальные основы, ибо «обеспечение», думается, имеет практическую направленность, предполагая механизм реализации указанных прав. Ислам и сегодня тяготеет к правовому идеализму, осталось совсем малое - исполнять данные религиозно – правовые предписания.

Исследование первоисточников предполагает оперирование категориальным аппаратом, специфическими терминами, в данном случае это арабские, тюркские, монгольские термины; автор приводит словарь терминов, что делает более доступным представленный материал. А вот приведенный список литературы и источников, расположенный в конце монографии, несколько сбивает с мысли, заставляя постоянно заглядывать и искать источник, классические сноски

под текстом на каждой странице, полагаю, более удобны для чтения.

Высокие отношения по обеспечению прав человека в ходе ведения войны несколько противоречат утверждению автора о том, что все центры многобожничества и идолопоклонничества, являющиеся очагами смуты и мятежа, беспощадно громились (с. 82) или это была демократия для мусульман?

Интересно описание автором военно – правового института «аман» (пощада в переводе с арабского) как проявление гуманизма и его разновидностей (с. 84).

Положение военнопленных по шариату можно считать прообразом правовой регламентации статуса военнопленных в современном гуманитарном праве (с. 87 - 94).

Значительное место в данном параграфе занимает материал о правовом положении рабов, причем автор разделяет правовой статус пленных, ведь еще были долговые рабы и дети, рожденные от рабов.

Переходя к изложению главы II «Нормы обычного права тюрков как источник военного права», автор исследует процесс «размывания» и поглощения обычного права тюрков нормами шариата, напрашивается вопрос, почему было бы не написать в начале работы о Тенгрианстве - древнейшей религии тюрков и их обычного права. Автор дает этому разъяснение, что наряду с исламским правом применялось и обычное право. По логике вещей, тюркское обычное право существовало до принятия ислама, о чем свидетельствует существование у огузов старого родового имени, даже прозвища, и нового – мусульманского имени.

Автор на стр. 104 дает определение обычного права тюрков, чего не было относительно военного преступления по шариату. Тёре (обычное право тюрков) образовано тремя источниками: обычаи и традиции народа, решения курултаев (съездов беков) и нормы, издаваемые главой государства.

Следует согласиться с автором, что произведения некоторых восточных мыслителей «можно рассматривать не только как второстепенные источники по правовой истории, но и, в некоторых случаях, как источники права».

Примером может служить знаменитая – «Кабус-намэ», где установлены правила о соблюдении доверенного, о покупке рабов, домов, земель, коня, о порядке наказывания и прощения, о торговле, о службе царю и т.д.

Несомненной заслугой автора является изложение материала об уничижительных и позорящих наказаниях, а также о предоставляемой лицу возможности исправления и искупления своей вины (с. 114).

Говоря о судопроизводстве, автор приводит пример такого формального доказательства в тёре, как пожирание виновного драконом и излечение ран невиновного дыханием того же дракона, что напоминает испытание водой и железом у многих народов – у предков таджиков в «Шахнамэ» Фирдоуси, в Древнерусском государстве согласно Русской Правде, европейский «ордалий» в Салической правде.

Очень правильно автор делает вывод о том, что нормы тёре более всего применялись в военной сфере: в организации и комплектовании войск, в военном администрировании. Впоследствии в государстве Саманидов в IX–Xвв. эти вопросы, будут входить в полномочия дивана – территориально – административного центрального ведомства военных дел – уш-шурта, а в Империи Тимура - вазирата по делам сипаев соответственно.

Автор характеризует правовое положение рабов (с. 118), что читается с большим интересом, данный аспект проблемы можно было обогатить материалами о рабах анашахриках, вандаках, т.е. военнопленных, долговых рабах, и ставших таковыми в результате самопродажи в рабство.

В параграфе 2 главы второй автор отражает проблему военных обычаев в тёре, таких как отрезание головы побежденного врага рыцарского этикета, прохождение побежденного под мечом победителя, или явка побежденного к победителю с мечом и саваном в руке, посылка багдадскому халифу «фахтнамэ» - сообщения о победе. В этом же параграфе приводятся военные преступления – мятеж, умышленное и неосторожные убийства, кража, прелюбодеяние, изнасилование замужней женщины, употребление вина в присутствии старших, охота воина, совершенная без разрешения. В числе наказаний было предусмотрено разрывание преступника на части путем привязывания его к связанным вершинам двух деревьев и последующим разрубанием веревки, связывающей верхушки деревьев.

Третья глава монографии посвящена нормам монгольского права, как источникам военного права в Азербайджане в рассматриваемый исторический период. Первый параграф данной главы отражает обычаи и традиции монгольского народа, решения курултая - общего собрания

знати, высших сановников, и нормы права, издававшиеся ханами. Безусловно, основу монгольского права, применявшегося в XIII – XIV вв., составляла «Великая Яса (Йаса) Чингисхана» - свод законов писаного обычного права. Монгольское право, считает автор, носило казуальный характер или было прецедентным правом, интересна попытка автора провести параллель с прецедентным правом в Англии в XII – XIII вв.: и здесь, и там судебные решения записывались в специальные книги, играя роль прецедентов, использовались при решении аналогичных дел, становясь правом.

Монгольское право характеризовалось применением истязаний, мучительных пыток, побоев в ходе судопроизводства. Правовыми основами, как считает автор, ведения войны были строгое чинопочитание, воинская повинность, использование осадной толпы («хашара») из покоренных народов, запрет на расположение в городе воинских подразделений, уничтожение до последнего жителя города, оказавшего сопротивление монгольским войскам (с. 141). Завершает монографию параграф 3. главы 3. – «Преступления и наказания в монгольском праве», в котором отражены вопросы понятия воинского преступления – общественно опасное посягательство (действие или бездействие) на установленный правопорядок в армии, совершенное воинами и командирами (с. 145).

Значительное место занимает характеристика наказаний: смертная казнь, телесные наказания, заключение под стражу, конфискация имущества, штраф, ссылка и высылка, уничижительные наказания, удушение свертыванием в войлок без пролития крови, отрубание частей тела и скармливание самому виновному, сбрасывание со скалы в пропасть, вытаскивание сердца и принесение в жертву знамени, оставление на съедение диким зверям и собакам, сжигание в огне, отрубание носа и ушей, состриг бороды, прогулка верхом на осле, содержание под стражей и взимание штрафов, что характеризует институт наказания как чрезмерно жестокий, но и, вместе с тем, довольно разнообразный. Автор более подробно останавливается на проступках военачальников, неповиновении центральной власти, краже, военном грабеже, прелюбодеянии, употреблении вина, убийстве послов, разглашении военной тайны. Хотелось бы увидеть позицию автора относительно необоснованной жестокости наказаний за, казалось бы, незначительные проступки – втыкание ножа в огонь, касание ножом огня,

рубку топором около огня, доставание мяса из котла ножом, опираясь на плеть, которой погоняют коня, стрельбу молодых птиц, удар лошади уездного, ломку кости об кость, разлив молока на землю, запрет стирать платье, пока оно не износится, нарушение правил забоя скота. По-видимому, всё это объясняется кочевым образом жизни и, необходимостью сохранения жестокого порядка в армии, что диктовало бесчеловечные, ничем не оправданные, методы управления в армии монголов.

В заключении напрашивается вывод, что и исламское право, и монгольское право имеют своими истоками обычное право, причем, возможно это мнение ошибочно, обычное право (тёре) предшествовало и шариату, и Ясе (Йасу) Чингизхана. Автор считает, что исламское право более прогрессивно, более демократично по сравнению с монгольским правом. Война - противное человеческой природе явление, а потому методы ведения войны, оружие, виды военных преступлений, виды военных показаний различны, что обусловлено уровнем развития производительных сил, исторических традиций, климата и других факторов, но последствия одинаковы – смерть, пленение, беды, несчастья, лишения, страдания. Выводы, приведенные в заключении работы, позволяют судить о насильственной теории происхождения государства, ибо монгольские завоевания были основой развития военного права у монголов. Рецепция тёре на монгольское право отражает одну сторону проблемы: скорее происходило взаимовлияние военно - правовых норм обычного права, Ислама и монгольского права.

Схемы, приведенные в приложениях к монографии, отвечая требованиям применения интерактивных методов исследования и преподавания, послужат читателю подспорьем при рассмотрении соответствующих тем.

История – развивающаяся действительность. Постигая прошлое, люди опирались на накопленный человечеством опыт и более успешно решали стоявшие перед ними задачи.

Сегодня очевидно, что история – социальная память человечества, кладовая его социального опыта. История передает этот опыт от одного поколения к другому. Осмысление этого опыта делает его достоянием современности.

*Г.С. Азизкулова,
доцент кафедры теории и истории
государства и права юридического факультета
Таджикского национального университета,
кандидат юридических наук*

Табиист, ки дар баробари рушди мунтаззами муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дар ҷамъият зуҳур намудани муносибатҳои нав зарурати қабули қонун, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории амалкунанда ва баъзан зарурати аз эътибор соқит кардани қонунҳое, ки наметавонанд муносибатҳои дахлдори ҷамъиятиро танзим намоянд, ба вуҷуд меояд.

Дар соли 2011 аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳои нав қабул гардида, як қатор тағйироту иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ворид карда шуданд, ки аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдорӣ гардида, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расиданд.

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ МЕҲНАТ, ХИФЗИ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГ

Дар қонунгузории соҳаи меҳнат, хифзи иҷтимоӣ ва фарҳанг як қатор навигариҳо вобаста ба қабул, ворид намудани тағйиру илова ва аз эътибор соқит кардани қонунҳои амалкунанда ба назар мерасад, аз ҷумла:

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид аз эътибор соқит донишани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои мустаҳакам намудани интизоми меҳнат».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа».

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»-ро, ки аз тарафи Маҷлиси намояндагон қабул гардида, Маҷлиси миллии онро ҷонибдорӣ намуд, 2 августи соли равон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонид.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» бо назардошти талаботи ҷомеа

қиҳати баланд бардоштани масъулияти падару модар, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳое, ки фаъолиятшон ба масъалаи мазкур вобаста аст, таҳия ва қабул карда шудааст. Меъёрҳои қонуни мазкур барои рушди инсонии комил, таҳкими сармоиҳои зеҳнӣ, таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллии, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин хифзу химояи ҳуқуқи озодиҳои фарзанд равона карда шудааст.

Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мукамал ва мутобиқгардонии меъёрҳои Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мусоидат намудан ба рушди соҳибкорӣ анҷом дода шуда, муносибатҳои меҳнатии кормандонро, ки дар назди шахсонии алоҳидаи воқеӣ фаъолият мекунанд, тартиби муайян намудани намудҳои корҳои хонагӣ, намунаи шартномаи меҳнатии ҷунин кормандон ва тартиби ҷорӣ намудани дафтарчаи меҳнатӣ ва номгуӣ дигар ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи собиқайи кори кормандонро ба танзим мебарорад. Бо ҳамин асосҳо ва мақсадҳо дар қисми 3 моддаи 6, қисми 4 моддаи 32, банди 3 моддаи 53, сарҳати 2 қисми 1 моддаи 55, моддаи 56, зербанди 7 банди 1 қисми 3 моддаи 94, қисми 1 моддаи 104², қисми 2 моддаи 124 ва моддаи 162 тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд ва бо мақсади аз байн бурдани номувофиқатӣ ва муҳолифат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои мустаҳакам намудани инти-

зоми меҳнат», ки аз 3 январи соли 1992 қабул шуда буд, аз эътибор соқит доништа шуд.

Бо назардошти ба миён омадани муносибатҳои нав, тағйир ёфтани ва ё қатъ шудани муносибатҳои зарурат ба миён омад, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» тағйири иловаҳо ворид карда шаванд. Бо ҳамин асос ва мақсадҳо дар сархати қоруми моддаи 1, моддаи 2, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 3, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 4, қисмҳои 1, 5 ва 7 моддаи 5, қисми 2 моддаи 7, сархати панҷум ва ҳафтуми моддаи 8, сархати даҳум ва понздаҳуми моддаи 9, сархати ҳафтум ва нӯҳуми моддаи 11, сархати сеюми моддаи 12, қисми 2 моддаи 14, қисми 2 моддаи 15, қисми 1 моддаи 16, қисми 2 моддаи 17, қисмҳои 4, 5, 6 ва 7 моддаи 18, қисми 1 моддаи 19, моддаи 19¹, сархати қоруми қисми 1 моддаи 20, сархати якум, дуҷум, сеҷум, панҷум, ҳафтум ва ҳаштуми моддаи 22, моддаи 23, сархати қорум ва шашуми қисми 2 моддаи 23, қисми 3 моддаи 24, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 26, қисми 5 моддаи 27, қисмҳои 2, 3 ва 4 моддаи 28, қисми 2 моддаи 29 иловаҳо ворид карда шуд.

Рушд ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ зарурати ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли»-ро пеш овард. Бо мақсади такмил додан, мукаммал сохтан ва мутобиқ гардонидани қонуни амалкунанда бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» қабул шуд. Дар моддаҳои 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29 ва 32 тағйири иловаҳо ворид карда шуд.

Ба банди 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» сархати панҷум – «Рӯзи Гвардияи миллӣ - 3 сентябр.» илова карда шуд, зеро Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди мустақили ҳарбии таъиноти махсус ва бевосита тобеи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, вазифаҳои хизматӣ ва ҳарбиро иҷро менамояд.

Бояд зикр намуд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» тамоми муносибатҳоро дар соҳаи фарҳанг ба танзим медиҳад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки он ҳарчи мукаммал ва ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ бошад. Бо ҳамин мақсад

ба қонуни амалкунанда як қатор тағйири иловаҳо пешниҳод карда шуд. Аз он ҷумла, ворид намудани моддаи нав – «Мафҳумҳои асосӣ» пешниҳод гардид.

Бо мақсади мутобиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа» бо тартиби нави бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ тибқи принсипи «равзанаи ягона» ба қисми 1 моддаи 6 қонуни мазкур тағйири иловаҳо ворид карда шуд.

Чанде пеш Ҷумҳурии Тоҷикистон «Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳифзи мероси ғайримоддии фарҳангӣ»-ро ба тавсиб расонид. Тибқи он давлати аъзо вазифадор аст баҳри ҳифз ва рушди мероси ғайримоддии фарҳангӣ чораҳои мушаххас андешад. Ҳамзамон, мувофиқи ин Конвенсия Кумитаи байниҳукумати оид ба ҳифзи мероси ғайримоддии фарҳангӣ, бо мақсади ҳифзи мероси ғайримоддии фарҳангӣ, барнома ва лоиҳаҳоеро, ки аз ҷониби давлатҳои аъзо пешниҳод карда мешавад, дастгирӣ менамояд. Бинобар ин бунёди заминаи меъёрии ҳуқуқии масъалаи мазкур дар қонунгузори амалкунандаи зарур аст. Аз ин рӯ, мафҳуми «мероси ғайримоддии фарҳангӣ» шаҳр дода, ҳамзамон моддаи нави 8¹ «Мероси ғайримоддии фарҳангӣ» илова карда шуд, ки дар он моҳият, тартиби ҳифз ва истифодаи мероси ғайримоддии фарҳангӣ ифода ёфтааст. Ҳамзамон, бо мақсади ба қонунгузори ҷорӣ мутобиқ намудани моддаи 21, қисми 3 моддаи 24, қисми 3 моддаи 25, қисми 2 моддаи 27, қисми 3 моддаи 29 ва қисми 8 моддаи 30 дар таҳрири нав ифода карда шуданд.

Дар баробари ин, баҳри мутобиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ба як қатор моддаҳои он тағйири иловаҳо ворид карда шуданд.

Д. Назаров,
сармутахассиси шӯъбаи қонунгузори оид ба меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг, илм ва маориф

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ АГРАРӢ ВА ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Мақомоти қонунгузор дар моҳҳои июлу август чор санади қонунгузорино мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода, ба Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи партовҳои истеҳсоли ва истеъмолӣ» тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид намуданд ва Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул гардид. Ҳамзамон дар ин муддат як қонуни нав – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» қабул ва мавриди амал қарор гирифт, ки тақозои шароити имрӯза мебошад.

Дар асоси Барномаи байналмилалии Созмони Милали Мутаҳид «Об барои ҳаёт, солҳои 2005 – 2015», ки бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудааст, зарурат ба миён омад, ки барои истифодаи оқилонаву сарфаҷӯёна, ҳифз ва идоракунии захираҳои об, бо мақсади рушди устувори иқтисодӣ, экология ва ҷомеа таҳкурсии гузошта, бо мақсади ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобиқ намудани Кодекси мазкур ба Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шаванд.

Аз ҷумла бо мақсади ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мутобиқ намудани кодекси мазкур ба сархати 8 моддаи 7 пас аз калимаи «иншоот» калимаҳои «дастгоҳҳо оид ба истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия», дар қисми 3 моддаи 31 Кодекс пас аз калимаҳои «истифодаи умумии об» калимаҳои «ва истифодабарандагони манбаъҳои барқароршавандаи энергия, ки то 30000 кВт/соат» ва дар сархати якуми қисми 4 моддаи мазкур пас аз калимаҳои «ҳочагии ҷангал» калимаҳои «инчунин истифодаи об барои истеҳсоли барқ то 30000 кВт/соат» илова карда шуданд.

Ба Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24 июни соли 1993 қабул шудааст, то имрӯз вобаста ба инкишофҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ 3 маротиба солҳои 1997, 2008 ва 2008 тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Аммо аз тағйиру иловаҳое, ки дар кодекси мазкур ворид шуда буданд, аллақай 3 сол сипарӣ гаштааст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади мукамал намудани кодекси мазкур ва ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ҷавобгӯ гардидани он ва ба миён омадани муносибатҳои нав мақомоти қонунгузорро зарур омад, ки ко-

декси мазкурро бо тағйиру иловаҳои нав дар таҳрири нав қабул намояд. Албатта, кодексе, ки то 2 августи соли 2011 амал мекард, аз камбудии норасоӣҳо холи набуд. Масалан, ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ҷавобгӯ набуд. Қайд кардан ба маврид аст, ки он вақт кодекси мазкур дар худ калимаҳои «фонди давлатии ҷангал», «ҳифзи ҷангал», «мониторинги ҷангал», «ҷӯбтаёркунӣ», «шикор», «ҷангалбарқароркунӣ», «ҷангалдорӣ» ва монанди инҳоро истифода кардааст, аммо зери мафҳуми калимаҳои мазкур чиро дар назар дорад, муайян накарда буд. Ин гуна камбудии норасоӣҳо, ки дар кодекси мазкур мавҷуд буд, хеле зиёд буданд. Имрӯз мо гуфта метавонем, ки Кодекси ҷангал, ки дар таҳрири нав 2 августи соли 2011 қабул шудааст, пурра камбудии мавҷударо ислоҳ намудааст ва ҳамзамон муносибатҳои нави мавҷударо дар матни худ ҷой додааст. Масалан, дар моддаи 1, ки мафҳумҳои асосӣ ном гирифтааст, мафҳумҳои «ҷангал», «бунёд кардани ҷангал», «гуногунии биологӣ», «дарахтбурии асосӣ», «дарахтбурии фосилавӣ», «дарахтбурии санитарӣ», «кадастри давлатии ҷангал», «идоракунии муштараки ҷангал», «истифодабарандагони ҷангал», «истифодабарандагони ғайриасосии ҷангал», «истифодабарандагони устувори ҷангал», қитъаи ҷангал, «минтақаҳои ҷангалпарварӣ», «соҳаи хочагии қишлоқ», «ҷароҳгоҳ», «ҷангалнокӣ», «ҳимояи ҷангал», «ҳифзи ҷангал», «чиптаи ҷангал», «ҷангалсозӣ», «ҷангалҳои миллӣ ва табиӣ», «ҷангалҳои фароғатӣ» ва монанди инҳо тафсир гардидааст, ки ба мақсад мувофиқ мебошад. Қобили қайд аст, ки кодекси мазкур дар тағйироти охири худ меъёрҳои оид ба объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии ҷангал, принципҳои пешбурди фаъолияти хочагии ҷангал, захираҳои ҷангал ва хусусиятҳои ғойданокӣ он, нозироти ҷамъиятии ҳифзи ҷангал, ҷангалҳои плантатсиявӣ, тухмипарварӣ дар ҷангал, хочагии ниҳолпарварӣ дар ҷангал, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои васеъ намудани майдонҳои ҷангалзори Ҷумҳурии Тоҷикистонвасуғуртакунии масъулияти ҷангалдорони давлатӣ ва истифодабарандагони ҷангалро дар матни худ ҷой додааст, ки ба мақсад мувофиқ мебошад.

Албатта, дар кодекси пештар амалкунанда меъёрҳои мазкур ба мушоҳида намерасиданд, аммо имрӯз ба мо маълум аст, ки ба сифати объекти муносибатҳои ҳуқуқии ҷангал ҷӣ баромад мекунад. Аз ҷониби дигар, кодекс пурра ба талаботи моддаи 35 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ҷавобгӯ шуд. Илова бар ин кодекси мазкур бо мақсади рушди боғу тоқпарварӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум такмил ва коркард кардани гиёҳҳои шифобахшро дар матни худ ҷой дода аст. Инчунин, дар ин самт меъёрҳои алоҳида оид ба ҷангалҳои плантатсиявӣ дар кодекси мазкур ифода ёфтааст, ки мақсад аз он рушди парвариши ниҳолҳо, дарахту буттаҳои хушсифати маҳалӣ ва ҷавобгӯи талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ мебошад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ» 8 декабри соли 2003 қабул шудааст ва бо мақсади ба талаботи Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти меъморӣ, шаҳрсозӣ ва сохтмонӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ» ва ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ҷавобгӯ буданаш ба қисми 1 моддаи 5, қисми 4 моддаи 6, қисми 2 моддаи 7, қисми 1 моддаи 8, сарҳати 7 моддаи 9, сарҳати 4 моддаи 10, қисмҳои 1 ва 2 моддаи 17 ва ба моддаи 19 қонун тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шуданд. Мақсад аз ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонуни мазкур аз байн бурдани муҳолифатҳои ҷойдошта ва ба стандарти ягона мутобиқ намудани санадҳои қонунгузорӣ мебошад.

Ҷомеаи ҷаҳон ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист ва бехатарии экологии инсон диққати ҷиддӣ медиҳад. Аз ин лиҳоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки узви Комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон мебошад, ҷиҳати таъмини амнияти экологии кишвар дар қатори дигар афзалиятҳо ба афзалияти экологӣ дар ҳамаи ҷанбаҳои сиёсати давлатӣ аҳамияти махсус медиҳад. Яке аз самтҳои муҳими таъмин намудани амнияти экологии кишвар ин тоза нигоҳ доштани муҳити зист аз ҳар гуна партовҳои истеҳсолию истеъмолий мебошад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади мукамал гардонидан ва мутобиқ намудан бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пурзӯр намудани ҷавобгарӣ барои ифлоскунии муҳити зист, муайян намудани ваколатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи муомилот бо партовҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи партовҳои истеҳсолию истеъмолий» тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд. Ҷиҳати муайян намудани тартиби муомилот бо партовҳои бесоҳиб дар қонун мафҳумҳои

нав «партовҳои бесоҳиб», «коркарди партовҳо», «нест кардани партовҳо» моҳияти онҳо кушода дода шудааст. Ҳамзамон дар ин муддат дар қонуни мазкур моддаҳои нав ба монанди «Моддаи 4(1) Партовҳо ҳамчун объекти ҳуқуқи молиякӣ», «Моддаи 4(2) Партовҳои бесоҳиб», «Моддаи 5(1) Ваколати мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи муомилот бо партовҳо» ворид карда шуданд. Ба моддаҳои 2, 3, 5, 6, 9, 10, 14, 16, 17, 18 ва 22 қонун тағйиру иловаҳо ворид гардида, баъзеи онҳо дар таҳрири нав пешниҳод шуданд, ки мақсад аз он бехтар намудани муҳити зист ва солим нигоҳ доштани он мебошад.

Аз сабабе, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» соли 1993 қабул шудааст, бисёр меъёрҳои ин қонун, аз ҷумла моддаҳои 16, 34, 35, 36, 37, 79 ва 80 бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12.12.2007 №75, 15.07.2004 №58 хориҷ гардидаанд ва бисёр меъёрҳои қонуни мазкур ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, бо механизмҳои татбиқкунӣ таъмин набуданд ва вообаста ба меъёрҳои алоҳидаи он қонунҳои алоҳида қабул шуда амал карда истода буданд, ки муносибати нисбатан маҳдуди ҷамъиятиро дар ин соҳа танзим мекарданд, мақомоти қонунгузорро зарур омад, ки қонуни мазкурро аз эътибор соқит дониста, ба ҷойи он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»-ро қабул ва мавриди амал қарор диҳад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат»-ро такмил дода, муносибатҳои нисбатан васеи ҷамъиятиро дар худ ифода кардааст.

Аз ҷумла, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» 19 моддаи нав ва 5 боб илова карда шуд, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, салоҳияти мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳудиидораи шаҳрак ва деҳот дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва монанди инҳо илова карда шуданд, ки талаботи имрӯзаи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат бармеояд ва мақсади он мувофиқ кардани қонунгузорию ҳифзи муҳити зист ба меъёрҳои байналмилалӣ, конвенсия ва созишномаҳои аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофгашта мебошад. Ҳоло қонуни мазкур аз 17 бобу 95 модда иборат аст, ки муносибатҳои мавҷудаи ин соҳаро пурра ба танзим мебарорад.

Ҷ. Фарҳудинов,

мутахассиси шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба масъалаҳои аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист

**МИЗИ МУДАВВАР БАХШИДА БА 17-СОЛАГИИ ҚАБУЛИ КОНСТИТУТСИЯИ
(САРҚОНУНИ) ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАВЗӢИ «НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ»**

Конститутсия қариб дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон меъёри ҳуқуқие мебошад, ки қувваи олии дорад, вай яке аз нишонаҳои давлатдорӣ, асоси ҳуқуқии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин сарчашмаи асосии низоми ҳуқуқи миллӣ мебошад. Конститутсия соҳаҳои муҳими ҳаёти давлатӣ, муносибатҳои ҷамъиятиро муайян намуда, асоси рушди қонунгузории миллӣ мебошад.

Дар санаи 31-уми октябри соли 2011, аз ҷониби Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мизи мудаввар бахшида ба 17-солагии қабули Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Нақши Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди қонунгузории миллӣ» баргузор гардид.

Дар мизи мудаввари мазкур намоёндогани мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, судӣ, инчунин кормандони Марказ иштирок карданд. Мизи мудавварро муовини директори Марказ Баҳриддинов С.Э. кушода, қайд кард, ки аз қабули Конститутсия 17 сол пур шуд. Дар ин муддат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 300 қонунҳои конститусионӣ, кодексҳо ва қонунҳо қабул карда шуданд. Дар замони ҳозира бо сабаби инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ зарурати ба меъёрҳои конститусионӣ мутобик намудани меъёрҳои баъзе қонунҳои амалкунанда ба миён омадааст.

Диноршоев А.М., мудири кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент, дар мавзӯи «Нақши Маҷлиси Олии дар инкишофи ҷомеаи демократӣ» баромад намуда, қайд кард, ки ҳокимияти қонунгузорӣ дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мавқеи хоса дорад. Ин мавқеъ ба нақши ҳокимияти қонунгузорӣ бо амалӣ сохтани мақсаду вазифаҳои давлат во-баста аст.

Меликов У. А., сардори шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба муносибатҳои граждани, оилавӣ ва соҳибкорӣ, номзади илмҳои ҳуқуқ, дар мавзӯи «Асосҳои конститусионии ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» баромад намуд. Мавсуф қайд кард, ки мафҳуми «ҳукумати электронӣ» шартӣ буда, ҳоло сабти қонунӣ нагирифтааст, вале таҳияи назариявӣ ва дар айни замон кушиши асоснок намудани истилоҳӣ амали шуда истодааст.

Салоҳиддинова С.М., мутахассиси шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудоғиба ва амният, дар мавзӯи «Асосҳои конститусионии фаъолияти соҳибкорӣ» маъруза намуда, қайд намуд, ки асоси ҳуқуқии тамоми муносибатҳои ҷамъиятиро Конститутсия ташкил медиҳад. Ҳамзамон таъкид гардид, ки меъёрҳои конститусионӣ асоси рушди қонунгузории фаъолияти соҳибкорӣ, озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, гуногуншаклии моликият дар Тоҷикистон мебошанд.

Сафаров Д.С., ассистенти кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ дар мавзӯи «Суди конститусионӣ кафили ҳимоятгари Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон» маъруза намуд. Мавсуф қайд намуд, ки Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз рӯкҳои муҳими ҳокимияти судӣ мебошад. Ташкили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди соҳибхитиёрӣ алоқамандии зиҷ дорад.

Дар анҷоми мизи мудаввар оид ба мазмуни мундариҷаи маърузаҳои зикршуда мувоҳиҷаи сурат гирифт ва дар ҳамин асос оид ба тақмили қонунгузории ҚТ бо дарназардошти талаботи меъёрҳои Конститутсияи ҚТ ибрози ақида карда шуд.

С.Салоҳиддинова

мутахассиси шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудоғиба ва амният

МИЗИ МУДАВВАР ДОИР БА МАВЗӢИ «ХУҚУҚИ КОРПОРАТИВӢ: НАЗАРИЯ, ҚОНУНГУЗОРӢ ВА ТАҶРИБА»

Дар Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2011 мизи мудаввар доир ба мавзӯи «Хуқуқи корпоративӣ: назария, қонунгузорӣ ва таҷриба» баргузор гардид, ки дар он олимони соҳаи ҳуқуқ, иқтисодчиён, соҳибкорон, намоёндагони ташкилотҳои байналмилалӣ ва дигар мутахассисон иштирок доштанд.

Мизи мудаввари мазкурро директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор М.З. Раҳимов ифтиттоҳ бахшида, қайд намуд, ки масъалаҳои танзими ҳуқуқи корпоративӣ дар кишвари мо дар даврони иқтисоди бозорӣ аҳамияти муҳим дорад. Зеро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими муносибатҳои корпоративӣ бо назардошти раванди иқтисоди бозорӣ зарурат ба такмилро дорад. Хусусан, он санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба танзими шаклҳои ташкилӣ ҳуқуқи шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва кооперативҳои истеҳсоли бахшида шудаанд. Ҳамзамон дар адабиёти ҳуқуқи кишвар ба масъалаи зикршуда начандон диққати назаррас дода шудааст.

Аз ин лиҳоз мизи мудаввари имрӯза, ки ба масъалаи қонунгузорӣ, назария ва таҷрибаи ҳуқуқи корпоративӣ бахшида шудааст қадами боварибахш барои дар оянда мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додани таҷрибаи қонунгузори корпоративӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоҳад гардид.

Дар мизи мудаввар 5 маъруза мавриди муҳокима қарор гирифт, аз ҷумла: «Оинномаи ташкилотҳои тиҷоратӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Мафҳум ва аҳамияти иттилооти инсайдерӣ дар ҳуқуқи корпоративӣ», «Истифодаи асъори хоричӣ дар муносибатҳои корпоративӣ-ҳуқуқӣ», «Роҷеъ ба масъалаи фаъолияти соҳибқори субъектони хоҷагидори хоричӣ дар Тоҷикистон ба воситаи ташкилотҳои тиҷоратие, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст», «Таносуби мафҳумҳои «муассис» ва «иштирокчӣ» дар ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ».

Сардори Шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба муносибатҳои граждани, оилавӣ ва соҳибқори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ У.Меликов доир ба мавзӯи «Оинномаи ташкилотҳои тиҷоратӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон» маъруза намуд. Дар маъруза қайд шуд, ки оиннома ҳуҷҷате мебошад, ки тавассути он муносибатҳои байни ҳуди муассисон ва муносибатҳои муассисон бо шахси ҳуқуқии бавучудоянда танзим карда мешавад. Тибқи талаботи моддаи 53 Кодекси граждани шахсони ҳуқуқӣ дар асоси оиннома ё шартномаи таъсис ва оиннома ва ё танҳо шартномаи таъсис амал мекунад.

Меликов У.А. қайд намуд, ки ҳангоми қайди давлатии шахсони ҳуқуқӣ тавассути равзанаи ягона, айни ҳол оиннома талаб карда намешавад (қ. 3 моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ»). Ин тартиб шояд ба хотири содда намудани қайди давлатии соҳибқорон бошад, аммо тарафи дигари масъала низ ҳаст, ки чунин оинномаи «қайдношуда» таҳти шубҳа қарор гирифтаниш мумкин аст.

Номбурда инчунин зикр намуд, ки тибқи қ. 3 моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» оиннома санади меъёрии ҳуқуқиест, ки вазъи ҳуқуқӣ, сохтор, тартиби фаъолияти ташкилотҳои давлатӣ ё воҳидҳои сохтори онҳо, ҳамчунин муносибати онҳоро бо мақомоти давлатӣ, дигар ташкилоту муассисаҳо ва шахрвандон муайян менамояд. Дар ин радиф қонунгузор танҳо ба санади меъёрии ҳуқуқӣ будани оинномаи ташкилотҳои давлатӣ ишора кардааст ва оинномаи ташкилотҳои ғайридавлатиро ёдрас нашудааст. Қайд карда шуд, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба оиннома ҳамчун санади меъёрии ҳуқуқӣ ақидаҳои мухталиф вучуд дорад.

Ш. К. Ғаюров дар мавзӯи «Мафҳум ва аҳамияти иттилооти инсайдерӣ дар ҳуқуқи корпоративӣ» маъруза намуда, назари худро оид ба масоили мазкур баён намуд. Ба ақидаи ӯ калимаи англисии «insider» ду маъно дорад: 1) аъзои ҷамъият ва ё ташкилот, шахси боэътимод; 2) инсоне, ки асрореро медонад. Ҷиҳати этимологии мафҳуми мазкур ба таърифи ҳуқуқии он бетаъсир намондааст. Дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори қоғазҳои қимматнок» иттилооти инсайдерӣ

хамчун маълумоти муҳим фаҳмида мешавад, ки ба шахсони сеюм дастрас набуда ва истифодаи ғаразноки он метавонад ба муомилоти устувори қоғазҳои қимматнок таъсири манфӣ расонад. Инсайдер метавонад аз афзалияти иттилооти худ сӯистифода кунад. Манфиатҳои қонунии дигар шахсон беасос маҳдуд ва ё вайрон карда мешаванд. Эмитент, андеррайтер ва дигар субъектони ҳуқуқи корпоративӣ бо тафриқаандозии худ (одамони «худӣ» ва «беғона») ҳуқуқвайронкунӣ менамоянд. Азинлиҳоз истеҳсол ва нигоҳдории иттилооти инсайдерӣ дар фаъолияти субъектҳои ҳуқуқи корпоративӣ мусбӣ арзёбӣ карда шуд. Изҳор карда шуд, ки камбудӣ дар истифода ё «фурӯши иттилооти инсайдерӣ» дар муомилоти граждани мебошад. Бинобар ин чунин кирдорҳои носазоро қонунгузори манъ менамояд.

Сулаймонов Ф.С., дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар мавзӯи «Истифодаи асъори хориҷӣ дар муносибатҳои корпоративӣ-ҳуқуқӣ» баромад намуда қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи корпоративӣ падидаи нав мебошад, гарчанде ки дар дигар кишварҳо масъалаи мазкурро хеле пештар мавриди баррасӣ қарор гирифта, қорҳои зиёди илмӣ дар соҳаи мазкур вучуд дошта бошад. Масалан, дар Федератсияи Россия дар асоси Консепсияи инкишофи қонунгузории граждани муносибатҳои корпоративӣ ба сифати объекти танзими қонунгузории граждани ҳисобида мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ бошад муносибатҳои корпоративӣ қисми таркибии муносибатҳои ҳуқуқи граждани аз ҷониби баъзе олимони ҳуқуқшинос эътироф карда мешавад.

Пулатов А.С., сармутахассиси Шӯъбаи байналмилалии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доир ба мавзӯи «Роҷеъ ба масъалаи фаъолияти соҳибқории субъектони хоҷагидории хориҷӣ дар Тоҷикистон ба воситаи ташкилотҳои тичоратие, ки мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст» баромад намуд. Дар маърузаи мазкур фикру ақидаҳои олимони ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба масоили танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибқории субъектҳои хоҷагидории хориҷӣ дар Тоҷикистон ба воситаи ташкилоти тичоратии мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додашуда таҳти баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамзамон мафҳумҳои «қорҳона бо сармоягузории хориҷӣ», «қорҳонаи

муштарак», «қорҳонаи омехта», «ташкilot бо сармоягузории хориҷӣ» ва «ташкilotи муштарак хоҷагидорӣ» мавриди таҳлил қарор дода шуд.

Каримова Ф.Ш., мутахассиси Шӯъбаи қонунгузори оид ба муносибатҳои граждани, оилавӣ ва соҳибқории Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Таносуби мафҳуми «муассис» ва «иштирокчи» дар ширкату чамъиятҳои хоҷагидорӣ» баромад намуд. Дар қонунгузории мо мафҳумҳои «иштирокчи» ва «саҳмдор» ҳаммаъноанд, аммо мафҳуми «муассис» ва «иштирокчи (саҳмдор)» фарқ мекунанд. Аммо таҳлили қонунгузори нишон медиҳад, ки на ҳама вақт қонунгузор мафҳуми зикршударо аз ҳамдигар фарқ менамояд. Ҳамзамон маърузачӣ қайд намуд, ки фарқи мафҳумҳои зикршуда дар қонунгузори зарур аст, зеро онҳо дорои ҳолати ҳуқуқии гуногун мебошанд. Дар қонунгузори нисбат ба муассисон масъулияти алоҳида пешбинӣ шудааст, ки мутобиқи он: «Муассисони чамъияти саҳомӣ аз рӯи уҳдадорихои вобаста ба таъсиси он ки то лаҳзаи бақайдгирии давлатии ҳамина чамъияти саҳомӣ ба миён омадаанд, масъулияти иловагӣ доранд (м.12 Қонуни ҚТ «Дар бораи чамъиятҳои саҳомӣ»). Ҳамчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъияти дорои масъулиятташ маҳдуд» муқаррар шудааст, ки «муассисони чамъият оид ба уҳдадорихое, ки бо таъсиси чамъият алоқаманданд ва то бақайдгирии давлатии он пайдо шудаанд, масъулияти муштарак доранд.

Ҳамзамон дар муҳокимаи мавзӯҳои номбурда дотсентон А. Ғафуров, А.Неъматов ва дигар мутахассисон иштирок намуда, атрофи паҳлӯҳои баҳсталаби масъалаҳои назария ва қонунгузории корпоративӣ ибрози ақида намуданд. Дар охир иштирокчиён ба хулосае омаданд, ки мавзӯи мазкур зарурат ба таҳлили илмӣ-амалии ҳаматарафаро дорад ва бинобар ин дар оянда вобаста ба паҳлӯҳои гуногун ҳолати ҳуқуқии шаклҳои ташкили ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ силсилаи мизҳои мудаввар ва конфронси ҷумҳуриявӣ ташкил кардан қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Каримова Ф.

мутахассиси шӯъбаи қонунгузори оид ба муносибатҳои граждани, оилавӣ ва соҳибқорӣ

РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МАРКАЗИ МИЛЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аз 5 то 11 декабри соли 2011 Директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, профессор Раҳимов М.З. бо мақсади таҳким ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ ба шаҳри Мински Ҷумҳурии Беларус сафари хидматӣ анҷом дод. Ҷро дар сафар и.в. сардори шӯъбаи ҳуқуқи байналмилалӣ Марказ Маҳмадшоев Ф.А. ҳамроҳӣ намуд.

Ҳайати корӣ сараввал аз Маркази миллии қонунгузорӣ ва тадқиқотҳои ҳуқуқии маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Беларус, ки 15 сол инҷониб амал менамояд ва айни замон раҳбарии онро В.Д. Ипатов ба ӯҳда дорад, دیدан намуд. Директори Марказ профессор Раҳимов М.З. оид ба нияти анҷоми ин сафар, ки аз ҷониби тарафҳо қаблан ба мувофиқа расида буд, қайд карда, сипас дар бораи салоҳият, ташкили кор ва вазифаҳои Марказ мухтасар маълумот дод. Аз ҷониби дигар В.Д. Ипатов бо иштироки муовинони Маркази миллии қонунгузорӣ ва тадқиқотҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Беларус оид ба ҷабҳаҳои гуногуни фаъолияти Марказ, раёсат, шӯъбаҳо, китобхона ва Институти тадқиқотҳои ҳуқуқӣ, ки дар назди ҳамин Марказ амал мекунад, маълумот доданд.

Табодули таҷриба бо фаъолияти ин Марказ нишон дод, ки маҷмӯан 115 корманди амалӣ ва назариявӣ ба кор ҷалб гардидаанд. Вазифаҳои асосии Маркази мазкур таҳия ва экспертизаи ҳуқуқии лоиҳаи қонунҳо, банақшагирии қонунгузорӣ, тақмили фаъолияти ҳуқуққочодкунӣ ва тадқиқотҳои ҳуқуқӣ, мурағабсозии қонунгузорӣ дар соҳаҳои муносибатҳои граждани, молиявӣ-иқтисод, экология, амнияти миллий, фаъолияти мақомоти хифзи ҳуқуқ, иҷтимоӣ ва муносибати байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Беларус мебошад.

Ҳангоми сафар ҳамчунин ҳайати корӣ ба Маркази миллии иттилооти ҳуқуқии маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Беларус, ки сарвари онро О.Э. Кравцов ба ӯҳда дорад, ташриф овард. О.Э. Кравцов низ бо иштироки муовинони худ машварат барпо намуда, салоҳият, ҳадаф ва мақсадҳои фаъолияти ин марказро тариқи технологияи муосири компютерӣ муаррифӣ намуд.

Маълум гардид, ки дар ин Марказ 250 нафар бо таъминоти иттилоотии ҳуқуқӣ машғул мебошанд. Марказ бо технологияи навини иттилоотӣ мучаххаз буда, дорои маҳзани ягонаи иттилоотии ҳуқуқии «Эталон» мебошад. Ҳангоми вохӯрӣ аз кори ҳар як шӯъба ва китобхонаи он ҳайати корӣ دیدан намуда, бо таҷрибаи таҳлили иттилооти ҳуқуқӣ, таъминоти техникаи ҳуқуққочодкунӣ ва тарзи кор бо дигар муассисаҳо ва ширкатҳо, ки дар ҷараёни қонунгузорӣ қарор доранд, маълумот пайдо намуданд.

Инчунин дар ҷараёни сафари корӣ дар Парламенти поёни Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Беларус машварати корӣ ва сӯҳбати дучониба бо Сардори котиботи он хонума Г.И. Юркевич анҷом пазируфт. Дар ҷараёни ин вохӯрӣ, Директори Марказ, профессор Раҳимов М.З. оид ба фаъолияти Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтасар маълумот дод. Сипас аз осорхонаи парламент бо роҳбаладии мудир шӯъбаи ҳуқуқии он Н.Н. Кулеш دیدан намуда бо фаъолияти қонунгузори палатаи поёни парламони Ҷумҳурии Беларус ва таҷрибаи қонунгузори он шинос шуданд. Директори Марказ, профессор Раҳимов М.З. оид

ба чараёни қонунгузорӣ дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти муфассал дод, ки боиси таваҷҷӯҳи онҳо гардид.

Дар баробари ин дар чараёни сафари хизматӣ ҳайати корӣ бо Раиси Суди иқтисодии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ки роҳбарии онро мӯхтарам Ф.Абдуллоев ба ўҳда доранд вохӯрӣ барпо гардида бо ҳайати кории он, ки аз ҷумлаи як қатор шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мебошанд мулоқот намуданд.

Ҳамзамон дар рафти сафари хизматӣ бо чараёни фаъолияти садорат ва кафедраҳои факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи Давлатии Беларус таҳти роҳбарии декани факулта, профессор С.А.Балашенко табодулиафкорсурат гирифт. Тарафҳо оид ба ҳамкориҳои минбаъда изҳори ақида карда, ба хулоса омаданд, ки муносибатҳои судманди дучонибаро дар оянда тақвият медиҳанд.

Натиҷаҳои сафари мазкур хеле ҳам бобарор буданд. Дар фарҷоми он рӯзи 9 декабри соли 2011 Ёддошти тафоҳум бо Маркази миллии қонунгузорӣ ва тадқиқотҳои ҳуқуқии маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Беларус ва Созишномаи ҳамкорӣ байни Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маркази миллии иттилооти ҳуқуқии маъмурияти Президенти Ҷумҳурии Беларус дар ҳузури сафири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Беларус Қ.Қоимдодов ба имзо расид.

Ёддошти тафоҳум мубодилаи фаъолияти қонунгузорӣ, гузаронидани машваратҳои дучонибароид ба масъалаҳои актуалии инкишофи қонунгузорӣ, анҷом додани тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва нашри мақолаҳои илмиро дар бар мегирад.

Дар асоси Созишномаи ҳамкориҳои батасвибрасида аз ҷониби тарафҳо Ҳангоми таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо, барномаҳои мақсаднок дар соҳаи иттилоотонӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, ворид сохтани технологияҳои коммуникатсиявӣ ва иттилоотӣ дар соҳаи ҳуқуқ,

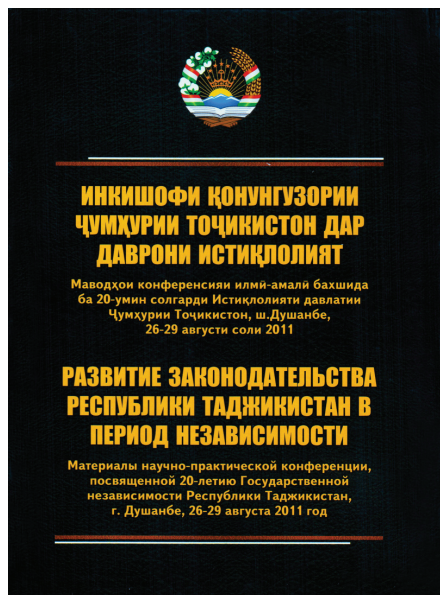

ҳамзамон гузаронидани конференсҳои илмӣ-амалӣ, семинарҳо ва дигар чорабиниҳои амалӣ мегардад.

Ф. Маҳмадшоев,
и. в. сардори шӯъбаи ҳуқуқи байналмилалӣ

**КИТОБҲОЕ, КИ АЗ ҶОНИБИ МАРКАЗИ МИЛЛИИ
ҚОНУНГУЗОРИИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ИНТИШОР ГАРДИДААҢД:**

Инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият

Маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. - Душанбе: «Эр-граф», 2011, - 352 саҳ.

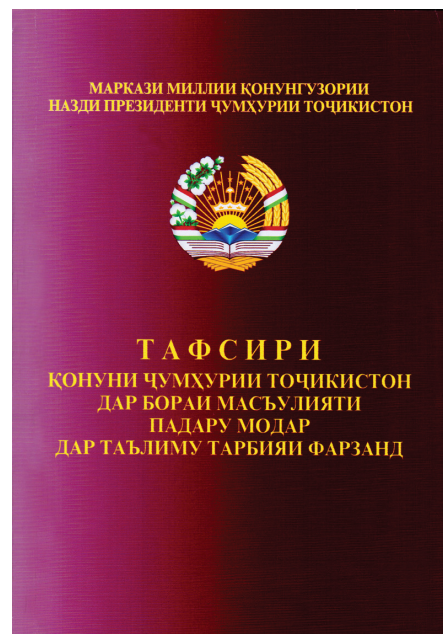
Китоб ба масъалаҳои инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият бахшида шудааст. Дар он марҳилаҳои инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамзамон дар мақолаҳои алоҳида оид ба инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, ва дурнамои рушди минбаъдаи он ибрази ақида карда мешавад.

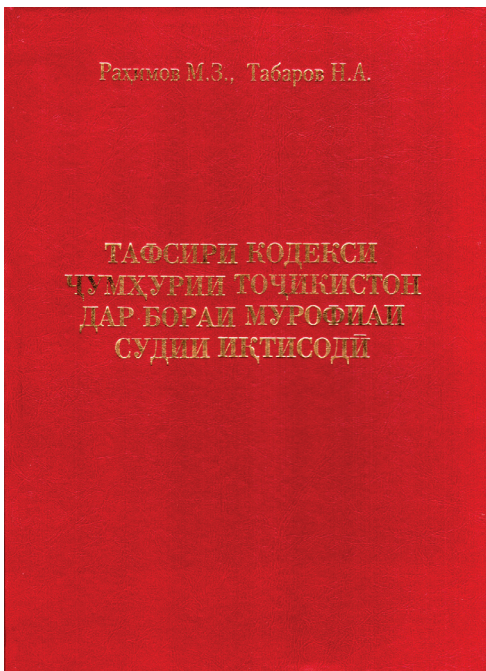
Китоб барои донишҷӯён, аспирантон, устодони мактабҳои олӣ, кормандони илм ва ҳамаи шахсоне, ки ба омӯзиши инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мароқ доранд, тавсия карда мешавад.

Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» / зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З.-Душанбе: «Империл - Групп» соли 2011- 132 саҳ.

Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 августи соли 2011 «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз ҷониби ҳайати муаллифон - кормандони масъули Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимов М.З., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Баҳриддин С.Э., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Бобоев У.Х., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Ғафуров А.Д., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Бобоев У.Х., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ Каримов А.К., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ Меликов У. А. ва Нуоров А.К., таҳия гардидааст.

Тафсири мазкур ҳамчун дастури тавсиявӣ барои кормандони мақомоти ҳокимияти иҷроия, ҳокимияти судӣ, мақомоти хифзи ҳуқуқ, ҳуқуқшиносону ҳомиёни ҳуқуқ, ва ба хотири баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳоли барои омма пешбинӣ гардидааст.

Раҳимов М.З., Табаров Н.А. Тафсири Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муурофияи судии иқтисодӣ. Душанбе, «Шуҷоиён», 2011, 531 саҳ.

Китоби мазкур аз тафсири моддаҳои Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муурофияи судии иқтисодӣ аз 5 январи соли 2008 иборат мебошад.

Тафсири Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муурофияи судии иқтисодӣ бори нахуст интишор ёфта, шарҳу таҳлили муфассали ҳар як моддаи Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи муурофияи судии иқтисодиро фаро мегирад. Тафсир дар асоси таҳлили меъёрҳои Кодекс дар алоқамандии системавии онҳо бо қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин бо назардошти муқаррароти назарияи ҳуқуқи муурофиявӣ ва таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ омода карда шудааст.

Тафсири мазкур китоби рӯимизии на танҳо судяҳои судҳои иқтисодӣ, балки ҳамаи иштирокчиёни муурофияи судии иқтисодӣ низ мебошад. Муаллифон итминон доранд, ки тафсир барои кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, адвокатҳо,

кормандони илмӣ, соҳибкорон, омӯзгорон, донишҷӯён ва аспирантони мактабҳои олӣ ва факултаҳои ҳуқуқшиносӣ, ҳамаи ҳуқуқшиносон ва шаҳрвандоне, ки ба масъалаҳои муурофияи судии иқтисодӣ мароқ доранд, нафъи зиёде хоҳад овард.

«Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» (Чамъияти олмони хамкории байналмилалӣ) ширкати олмонӣ буда, ба ҳукумати Ҷумҳурии Федеролии Олмон дар амалишавии вазифаҳои дар самти хамкории байналмилалӣ баҳри мақсадҳои рушди устувор кӯмак мерасонад.

GIZ GmbH дар зиёда аз 130 кишвари дунё фаъолият намуда, шумораи умумии кормандонаш тақрибан аз 17 000 нафар иборат аст, ки зиёда аз 60% онҳоро мутахассисони маҳаллии он кишварҳо ташкил медиҳанд.

Самаранок, таъсирбахш ва мувофиқат ба хамкорон – ин аст заминаҳои фаъолияти мо дар дастгирии инсон ва ҷомеа дар кишварҳои рушдбанда, кишварҳои дорои иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта ва кишварҳои мутарраккии саноатӣ дар фаъолияти баҳри васеъ намудани дурнамои хеш ва беҳсозии шароитҳои зиндагӣ.

Барномаи «Дастгирии ислохотҳои ҳуқуқӣ ва судӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ» - яке аз барномаҳои GIZ GmbH аст ва мақсади он – ноил шудан ба ислоҳоти қонунгузорию граждани, иқтисодӣ ва маъмурии дар принсипҳои давлати ҳуқуқбунёд ва иқтисоди бозоргонӣ асосёфтаи давлатҳои Осиёи Марказӣ ва аз ҷониби мақомоти судӣ ба манфиати шаҳрвандони ҷундаи Ҷумҳурии Федеролии Олмон бурдани онҳо мебошад.

Барнома бо сохторҳои давлатии кишварҳои минтақа баҳри ҷалби диққат ба проблемаҳои ислоҳоти ҳуқуқӣ, таҳияи пешниҳодҳо барои ҳалли онҳо ва расонидани дастгирии машваратӣ дар амалӣ шудани ислоҳоти мазкур хамкорӣ менамояд.

Саҳми Ҷумҳурии Федеролии Олмон аз муносибати ташкилотҳои байналмилалӣ дигари дар Осиёи Марказӣ фаъолиятбаранда дар он аст, ки анъанаҳои ҳуқуқи кодификатсияшудаи аврупоии континенталӣ ба ҷараёни ислоҳоти ҳуқуқию судӣ дар кишварҳои минтақа таъсири ҳалкунанда доранд.

Давраҳои амалигардии Барнома:

1. Солҳои 1996 - 2002 - дастгирии машварат доир ба қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ, қонунгузорию моделии ИДМ хамчун сарчашмаи ислоҳот барои кишварҳои Осиёи Марказӣ.

2. Солҳои 2002-2008 - дастгирии мақомоти судӣ ва қонунгузорӣ, семинарҳо ва конфронсҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, таҳияи маводҳои таълимӣ ва тақмили ихтисос.

3. Солҳои 2008-2011 - дастгирии ҷоригардии қонунгузорию навини муруфиаи граждани, иқтисодӣ ва маъмурий, машваратҳо оид ба қонунгузорӣ, рушди тақмили ихтисос, сафарҳои иттилоотӣ, паҳни ҳуқуқ (адабиёти ҳуқуқӣ, маводҳо барои тақмили ихтисос, нашри қарорҳои судӣ).

Самтҳои фаъолияти Барнома дар Тоҷикистон дар соли 2011:

-Ҷоригардии қонунгузорию навин (дастгирии барномаи таҳсилотӣ барои қоромӯз-судяҳо; барномаҳои таҳсилотӣ барои судяҳо ва адвокатҳо оид ба проблемаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи оилавӣ, муруфиаи граждани, муруфиаи маъмурий; барномаи таҳсилотию машваратӣ оид ба техникаи қонунгузорӣ барои қормандони мақомоти қонунгузорӣ ва иҷроияи сатҳҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ)

-Машваратҳо оид ба қонунгузорӣ (дастгирии машваратии таҳияи қонунгузорию муруфиаи маъмурий; рушди қонунгузорию истехсолоти иҷро).

-Паҳн намудани ҳуқуқ (дастгирии машваратии таҳия ва нашри китоби дарсии «Ҳуқуқи муруфиаи граждани», Тафсири Кодекси муруфиаи граждани ҚТ, Маҷаллаи аввалини умумиҷумҳуриявӣ илмию амалии «Қонунгузорӣ», Аҳбори Суди конституционии ҚТ, Нашри Суди Олии ҚТ, Аҳбори Суди олии иқтисодии ҚТ, Маҷмӯаи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ (ҷилди 3) ва адабиёти дигари ҳуқуқӣ).

Ҳамкорони Барнома дар Тоҷикистон:

-Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

-Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

-Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

-Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

-Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

-Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

-Факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Являясь германской федеральной компанией, «Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH» (Германское общество по международному сотрудничеству) оказывает поддержку правительству Федеративной Республики Германия в реализации поставленных им задач в сфере международного сотрудничества в целях содействия устойчивому развитию.

GIZ GmbH активно работает в более чем 130 странах мира. Численность сотрудников GIZ, работающих по всему миру, составляет около 17 000 человек. При этом более 60 процентов составляют национальные кадры.

Эффективно, действенно и с ориентацией на партнеров – так мы поддерживаем людей и общества в развивающихся странах, странах с переходной экономикой и промышленно развитых странах в их деятельности, направленной на расширение собственных перспектив и улучшение условий жизни.

GIZ GmbH активно действует по многим направлениям, охватывающим широкий спектр вопросов – от стимулирования развития экономики, государственного строительства и построения демократии, обеспечения работы систем здравоохранения и базового образования до охраны окружающей среды.

Программа «Поддержка правовых и судебных реформ в государствах Центральной Азии» является одной из программ GIZ GmbH, которая призвана содействовать консолидации реформированного частного и административного права, разработке проектов новых законов и созданию независимых и квалифицированных органов правосудия в Казахстане, Узбекистане, Кыргызстане, Таджикистане и Туркменистане.

Общая цель Программы – достижение реформирования гражданского, экономического и административного законодательства государств Центральной Азии, ориентированные на правовое государство и рыночную экономику и способности судов применять их в интересах граждан, ищущих правовой защиты.

Программа сотрудничает с государственными структурами стран региона по привлечению внимания к проблемам правовых реформ и разработки предложений по их решению, а также оказывает консультативное сопровождение в проведении этих реформ.

Вклад Германии отличается от подхода других международных организаций, работающих в Центральной Азии, поскольку правовые традиции кодифицированного европейско-континентального права имеют решающее влияние на процесс правовых и судебных реформ.

В 2011 году Программа фокусирует свою работу в Таджикистане в следующих направлениях:

- Консультирование по законодательству (поддержка разработки Административного процессуального законодательства Таджикистана, развитие законодательства по исполнительному производству)

- Имплементация законодательства (поддержка образовательных программ обучения стажеров-судей Учебного центра судей при Совете юстиции РТ, тематических программ обучения для судей и адвокатов по актуальным проблемам семейного, гражданского процессуального, административного права, законодательной техники и т.д.).

- Распространение права (поддержка разработки Комментария к Гражданскому процессуальному кодексу РТ, Учебника «Гражданское процессуальное право Таджикистана, издания первого научно-практического юридического журнала Таджикистана «Қонунгузорӣ (Законодательство)», издания бюллетеней Конституционных суда РТ, Верховного суда РТ, Высшего экономического суда РТ, Сборника международных договоров РТ и другой правовой литературы).

Партнеры Программы в Таджикистане:

- Верховный суд Республики Таджикистан
- Конституционный суд Республики Таджикистан
- Высший экономический суд Республики Таджикистан
- Совет юстиции Республики Таджикистан
- Министерство юстиции Республики Таджикистан
- Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан
- Юридический факультет Таджикского национального университета.

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Хайати тахририяи маҷалла бо арзи эҳтиром аз муаллифон хоҳиш менамояд, ки ба ҷанбаҳои илмӣ ва амалии эҷодиёти худ аҳамияти аввалиндараҷа зоҳир намуда, маҳсули эҷоди худро дар шаклҳои ҷопӣ ва электронӣ ба идораи маҷалла пешниҳод намоянд.

Ҳаҷми тавсияшавандаи маводи ҷопӣ барои ҷӯяндагони дараҷаи илмии доктори илмҳо то 22 саҳифаи андозаи А-4 (1 ҷузъи ҷопии муаллифӣ) ва довталабони унвони номзади илмҳо то 11 саҳифаи андозаи А-4 (0,5 ҷузъи ҷопии муаллифӣ) аст, ки бояд дар барномаи Microsoft Office Word бо риояи андозаи ҳуруф – 14, навъи ҳарф – Times New Roman Tj, фосилаи байни сатрҳо – 1,5, ҳошияҳо – 2,5 тарҳрезӣ гардад. Истифодаи ҳарфҳои ҳоси забони тоҷикӣ дар маводе, ки забони тоҷикӣ омода гардидааст ва дар калидвожаҳою аннотатсия ҳатмӣ мебошад.

Барои интишор маводи таҷкиқотие қабул карда мешавад, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ҷоп нашуда бошад. Дар саҳифаи охири маводи ҷопӣ бояд имзои муаллифон ва дар саҳифаи охири маводи аспирантону унвонҷӯён имзои роҳбари илмии онҳо гузошта шавад.

Сарчашмаи маълумотҳо бояд дар саҳифаи истинод зикр ва рақамгузорӣ гардида, ҷадвалҳо бояд номгузорӣ карда шаванд.

Мутобиқи муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулият барои истифодаи маълумоте, ки ҷиҳати интишори оммавӣ пешбинӣ нагардидааст, бар дӯши муаллифон аст.

Мақола бояд бо калидвожаҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ шурӯъ шавад ва дар охири мақола бо забонҳои мазкур аннотатсия ҷойгир гардад.

Замима ба маводи ҷопӣ: нишонии ҷои қор ва манзил, маълумотнома аз ҷои қор, нусхаи тасдиқшудаи шаҳодатнома дар бораи комёбшудан ба дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ, расми (ҳар муаллиф дар алоҳидагӣ) андозаи 4х6.

Мақолаҳое, ки интишорашон рад гардидааст, ба муаллифон баргардонида намешаванд ва ба онҳо тақриз дода намешавад.

Масъалаи наشري маводе, ки ҷиҳати интишор қабул шудааст, дар муддати ду ҳафта ҳал карда мешавад. Маълумотро оид ба баррасии мавод муаллифон тавассути телефони 227-47-71 дарёб карда метавонанд.

Редакционная коллегия журнала, выражая почтение к авторам, просит их предоставлять свои материалы в редакцию в печатной и электронной формах, обратив особое внимание к научным и практическим аспектам своего творчества.

Рекомендованный объем авторской статьи до 22 страниц формата А-4 (авторский лист) для соискателя степени доктора наук и до 11 страниц формата А-4 (половина авторского листа) для соискателя степени кандидата наук, в программе Microsoft Office Word: размер шрифта – 14, гарнитура – Times New Roman Tj, межстрочный интервал – 1,5, поля – 2,5 см со всех сторон. Использование специфических таджикских букв в материалах, подготовленных на таджикском языке, а также в ключевых словах и аннотации обязательно.

К публикации принимаются материалы исследований, не опубликованные ранее в других печатных изданиях. На последней странице распечатанных статей должны быть подписи авторов, а для аспирантов и соискателей и подписи научных руководителей.

Все данные должны иметь сноски на источник их получения, а таблицы озаглавлены. Нумерация сносок сквозная по всей статье.

Ответственность за использование данных, не предназначенных для открытых публикаций, несут авторы статей в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.

Статья начинается с ключевых слов на таджикском, русском и английском языках, а в конце прилагаются аннотации на указанных языках.

К статье необходимо приложить: служебный и домашний адреса, справку с места работы, заверенные ксерокопии свидетельств о получении ученой степени и учёного звания, фотография (авторов) размером 4х6 см.

Отклоненные статьи не возвращаются и не рецензируются.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Вся информация о прохождении статьи авторы могут получить по телефону 227-47-71.

Масъули чоп
Ответственный за выпуск

Азамат Пулатов

Мачалла дар Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тархрезӣ шуда, дар матбааи «VizaPrint» бо тарзи рақамӣ ба табъ расидааст.

Журнал подготовлен для печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии «VizaPrint».

Ба матбаа 14.02.2012 супорида шуд. Ба чопаш 29.02.2012 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсетӣ № 1. Андозаи 60x84 1/8. Ҳуруфи Times New Roman Тj. Ҷузъи чопии шартӣ 10. Адади нашр 200 нусха. Супориши № 2П059К.

Сдан в печать 14.02.2012 г. Разрешен к печати 29.02.2012 г. Бумага офсетная № 1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman Тj. Условный печатный лист 10. Тираж 200 экз. Заказ № 2П059К.

Маркази миллии конунгузории
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан

734025. ш. Душанбе, кӯчаи А.Адҳамов, 13
телефон/факс 227-47-71
Индекси обуна 77710

734025. г. Душанбе, улица А.Адхамова, 13
телефон/факс 227-47-71
Подписной индекс 77710

VizaPrint
центр цифровой печати

г. Душанбе, пр. Рудаки 57, тел.: 221 42 01, 221 42 04.